

3 Lc

VIATA ROMANEASCA

REVISTA A SOCIETĂȚII SCRITORILOR DIN R. P. R.

852/4
xi.

INFĂPTUIRI ȘI PERSPECTIVE
de N. MORARU

RADU BOUREANU: Sub Stema Republicii — CAMIL PETRESCU: Fragment — EUGEN JEBELEANU: Minerii din Franța — G. CĂLINESCU: Cantină, damnatul — H. BONCIU: Versuri — ALEXANDRU JAR: Supraomul — MIHU DRAGOMIR: Balta — VERONICA PORUMBACU: Cântec de Crăciun — ALEX. PUSKIN: Evghenii Oneghin (fragment) — EUSEBIU CĂMILAR: Negura, III — CEZAR PETRESCU: Măinile care-și aduc aminte, III

ALEXANDRU GRECU: Premizele Revoluției dela 1848 — GH. I. GEORGESCU-PUZĂU: Spiritul revoluționar dinaintea de 1848. în Țara Românească și Moldova, III

ORIENTĂRI

DESPRE OPERA LUI V. I. LENIN « MATERIALISM
SI EMPIRIO-CRITICISM »
de MIRON CONSTANTINESCU

TEORIE ȘI CRITICĂ

B. S. MEILAH: Lenin și problemele Științei literaturii — ION VITNER: În jurul fenomenului decăderii literaturii burgheze

COMENTARII

PERPESSICIUS: Academicienii de dincolo de mormânt

RECENZII

PAUL GEORGESCU: „Când doarme pământul“, de Mihail Serban; „In tranșele Stalingradului“, de Victor Nekrasov; „Viață reprimeste-mă“, de Nora Diamantstein — MARIN SĂRBULESCU: „Cântec despre anul 1497“, de Méliusz Jossel — I. POPPER: „Povestea unui om adevărat“, de Boris Polevoi — CONSTANT IONESCU: „Romanul de cinci parale“, de Bertold Brecht — VERA CALIN: „Groapa cu Indieni“, de Jorge Icaza — ȘTEFAN IOSIFESCU: „Azilul de noapte“, de Maxim Gorki — VALENTIN SILVESTRU: „Pecetea omului“, de Claude Morgan — MIHAIL PETROVEANU: „Navele“, de Turgheniev — VLAICU BARNA: „Viața în citadelă“, de August Iacobsohn

NOTE

AL. ROSETTI: Ansamblul de dansuri populare georgiene — CAMIL PETRESCU: Guvernul la teatru

EDITURA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

VIATA ROMÂNEASCĂ

REVISTĂ A SOCIETĂȚII SCRITORILOR DIN R. P. R.

COMITETUL DE DIRECȚIE:

Ion Călugăru — Miron Constantinescu — Gáal Gábor
Corin Grosu — N. Moraru — Perpessicius — Camil Petrescu
Mihail Ralea — L. Răutu — Al. Rosetti — Zaharia Stancu
Cicerone Theodorescu

REDACTOR - ȘEF : *Cicerone Theodorescu*

SECRETAR DE REDACȚIE: *Corin Grosu*

ABONAMENT ANUAL

INSTITUȚII	Lei 5.000
SINDICATE, ȘCOLI	„ 3.000
PARTICULARI	„ 1.800
MEMBRI U.S.A.S.Z. MUNCITORI, STUDENȚI, ELEVII, MILITARI	„ 1.500

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA:

RA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

ANA IPĂTESCU Nr. 39 — TEL. { RED A: 2.06.40,
ADM RAȚIA: 2.40.70

BUCHUREȘTI

ÎNFĂPTUIRI ȘI PERSPECTIVE

Acum un an, lupta unită a poporului nostru, în frunte cu clasa muncitoare condusă de Partidul Muncitoresc Român a dus la înlăturarea monarhiei, — puternică rămășiță feudală, — deschizând drumuri noi de dezvoltare țării noastre. Acest mare eveniment istoric venea în urma izgonirii din Guvern a reprezentanților burgheziei. Astfel, poporul nostru, depășind încă una din piedicile așezate în drumul său spre scuturarea deplină a cătușelor exploatării, a realizat și o transformare calitativă. Prin înlăturarea monarhiei, Statul nostru a căpătat și mai evident caracterul de Stat popular adică de stat în care poporul însuși se află la conducere, în care primează interesele poporului iar întreaga politică este dusă conform năzuințelor și vrierii sale. Mai clar, Statul nostru a devenit stat al oamenilor care trudesc harnic întru ridicarea Patriei, spre binele tuturor făurind conștient o lume nouă, eliberată de cumplita strânsoare a exploatării. După câteva săptămâni, dezvoltându-și raportul la Congresul Partidului Muncitoresc Român, Gh. Gheorghiu Dej, secretarul general al P.M.R., definea astfel caracterul statului nostru:

« Stat al oamenilor muncii manuale și intelectuale dela orașe și sate, unde toată puterea emană dela popor, fiind exercitată prin organe alese de popor ».

În adevăr, înlăturarea monarhiei, a consfințit de fapt marele adevăr că poporul a devenit stăpân în țara lui. Lupta dusă sub conducerea Partidului revoluționar al clasei muncitoare a dus nu numai la izgonirea reprezentanților burgheziei din Guvern, ci a cerut și a realizat o nouă structură statală potrivită acelor modificări fundamentale care au avut loc. Dar înlăturarea regalității n'a însemnat simpla realizare a unor alte organisme de conducere în stat. Inșăși temeliile societății s'au modificat. Aceste modificări cereau să fie consfințite printr'o Constituție nouă. Și efectiv, Constituția Republicii Populare Române, adaptată de prima sesiune a Marci Adunări Naționale, este un rezultat al desființării regalității. Înlăturarea monarhiei a dus și la o adâncă transformare a realităților dela noi. Pe baza Constituției, și în spiritul ei, s'a înfăptuit marea prefacere revoluționară — naționalizările. Și au urmat

alte reforme însemnând mereu pași hotărâți înainte, spre socialism. Masele largi populare sunt mobilizate de Partidul clasei muncitoare în procesul furtunos al transformării revoluționare a țării noastre, ducând la reforme adânci, structurale. Caracteristic regimului democrației populare este permanenta mișcare înainte, în proces de transformări înnoitoare. Democrația populară în trecerea ei spre socialism pune mereu probleme noi, iar prin rezolvarea lor antrenează altele pe o treaptă superioară. Aceste transformări în structura așezărilor noastre sociale generează modificări esențiale în supra-structură, în ideologie, în cultură. Transformările pe plan social, politic și economic impun schimbări largi și cuprinzătoare în domeniul științei și artei, moralei și psihologiei. Masele participă activ și tumultuos la înfăptuirile ai căror martori activi suntem și niciodată țara noastră n'a cunoscut o atât de vie și masivă activitate a celor mai largi pături populare. Nici nu s'ar fi putut altfel pentru că niciodată în trecut poporul nostru n'a făurit lucruri atât de mărețe ca în zilele noastre. Lenin spunea:

« Numai odată cu socialismul începe o mișcare înainte rapidă, veritabilă, cu adevărat de masă, cu participarea majorității populației și apoi a întregii populații, în toate domeniile vieții sociale și personale ».

În țara noastră, în cursul primului an al Republicii Populare Române apar elemente socialiste și odată cu ele, tot mai activă și mai largă e participarea poporului la viața obștească, la munca conștientă constructivă care devine sarcină de onoare. Importante mijloace de producție sunt astăzi proprietatea Statului, proprietatea poporului. Economia țării se planifică. În luptă ascuțită împotriva elementelor exploatare se făurește și se întărește sectorul socialist. El este fructul luptei clasei muncitoare, conștiința făuritoare a lumii noi. Și odată cu aceasta, se transformă oamenii însăși. Alta este atitudinea lor față de muncă. Devenită onoare, din povară, munca se transformă treptat în tr'o justificare a existenței și atitudinea față de muncă devine criteriul după care poate fi judecată condiția morală a cetățeanului. Iată de ce, masa aceasta de oameni anonimi care altădată erau cuprinși într'o expresie cețoasă — populația — se individualizează, fiecare devine om aducând ca atare contribuția sa conștientă la efortul luptător în mers înainte, iar poporul devine cu adevărat suma oamenilor care trăiesc și muncesc laolaltă, făurind colectiv și personal istoria. Intrecerea socialistă a cuprins fabrici și uzine, birouri și ateliere. Dacă altădată se pronunțau nume de bogătași, de bancheri, de excroci și afaceriști, iar presa mercantilă le descria aventurile scandaloase, oglindind totodată și caracterul unui regim bazat pe exploatare de clasă având ca dirigitor pumnul de exploatare fără milă, astăzi — presa nouă, presa socialistă, descrie eforturile poporului și înfățișează oamenii muncii povestind drumul lor greu dar nobil în viață, drumul luptei și suferinții, drumul construcției și victoriei. Și în această lume a oamenilor care trudesc pentru ziua luminoasă de mâine, care viețuiesc luptând și luptă pentru a trăi mai bine, fiecare zi

nouă aduce un pas înainte. Viața aceasta de luptă e grea. Ea cere sacrificii. Succesele dobândite, cer noi eforturi și încordarea tuturor energiilor. În lupta acută împotriva dușmanilor din afară, care nu renunță la gândul de a opri mersul spre socialism al țării noastre, în lupta împotriva dușmanului de clasă, intern, — a elementelor exploatoare dela orașe și sate — nu poate fi nici liniște, nici pace. Mersul înainte al Istoriei cere rezolvarea problemelor care se ridică și în vederea rezolvării lor se pun în mișcare masele largi ale poporului, în frunte cu clasa muncitoare, organizate și conduse de Partidul Muncitoresc Român.

Cu prăbușirea monarhiei, a dispărut încă una din rămășițele importante ale feudalismului, încă o piedică în drumul liberator al maselor, încă un element care căuta să rețină în loc istoria și ne trăgea înapoi, spre sapa de lemn, spre neștiință de carte, spre pelagră și întuneric. Dar prăbușirea regalității a nimicit încă una din prejudecățile cultivate de burghezie — prejudecata tradiției și « popularității » monarhiei. Nu s'a scurs încă un an și ți se pare aproape de necrezut că în 1947 România avea « rege » și poporul suporta această rușine. Se vădesc de aci două constatări: pe deoparte, faptul că monarhia niciodată n'a fost populară în masele poporului nostru, fiindu-i totdeauna ostilă, iar pe de altă parte, cât de repede se dezvoltă conștiința maselelor populare, conștiința de clasă, în mijlocul acestor transformări trepidante, în aceste condițiuni de prefaceri revoluționare.

* * *

Un an de adânci transformări structurale a fost totodată și un an de pașă înainte în domeniul culturii. Reforma Invățământului, organizarea Academiei Republicii Populare Române, seria de legi și decizii cu privire la diferitele probleme de artă: premii naționale, organizarea expozițiilor plastice, juriile etc. au oglindit de fapt acele deplasări care trebuiau să se producă în suprastructură. Lenin spunea:

«... Înainte, mintea umană și geniul său, crea numai pentru a da unora, toate bunurile tehnicii și ale culturii, lipsind de tot ce este mai necesar pe alții — de dezvoltare și de cultură. Astăzi, toate minunile tehnicii, toate cuceririle culturii, vor deveni bunul întregului popor și niciodată de acum înainte mintea și geniul uman nu vor fi folosite ca mijloace de violență — ca mijloc de exploatare ».

Cuvintele acestea au fost scrise de Lenin în plină frământare revoluționară, în plină luptă împotriva capitalismului. Smulgând din mâna exploatorilor bunurile civilizației și punându-le în slujba maselor populare, se deschide o eră nouă în dezvoltarea culturii omenești. Dar fără aceasta, nică nu este de conceput mersul înainte al lumii, pentru că noile descoperiri, noile cuceriri, presupun însușirea și punerea la îndemâna oamenilor în întregului patrimoniu al civilizației, devenit bun al maselor iar nu al unor

pumn de exploatatori. În țara noastră, stăpân e poporul, puterea este în mâinile lui și ea se exercită în interesul său. Efortul masselor muncitoare trebuie întregit de masiva contribuție a intelectualilor care rup cu lumea veche și-și pun cunoștințele, energiile și elanul în slujba marelui cauze a clasei muncitoare: desființarea exploatării omului de către om. Care inginer nu visează să devină un mare descoperitor în construcții și tehnică, un descoperitor de noi adevăruri neștiute încă de nimeni? Care medic tânăr nu visează calea muncii savantului? Care om de artă nu visează să devină mare prin creațiile lui memorabile? Dar cum poți fi mare, cum poți fi iubit de oameni, decât punându-te în slujba lor? Trăind cu năzuințele lor, gândind din drag pentru ei, suferind pentru ei, muncind pentru ei, creând pentru ei. Și măsura în care poporul ia în mâinile sale frânele vieții, în aceeași măsură el chiamă toate forțele creatoare să-și dea obolul în mărirea putinței lor, la marea operă socială pornită. Acest proces s'a petrecut și în țara noastră și spre cinstea intelectualilor trebuie spus, că majoritatea lor au făcut cauză comună cu poporul muncitor și s'a așternut pe muncă spornică. Vorbind în numele Comitetului Central al P.M.R., la deschiderea Academiei Republicii Populare Române, Gh. Gheorghiu-Dej spunea:

«Laolaltă cu toate domeniile vieții noastre de stat, știința, literale și artele, se dezvoltă astăzi pe un nou făgaș; ele încep să fie puse în slujba poporului muncitor, în slujba construirii socialismului.»

și apoi:

«... iar socialismul exclude anarhia în economie și întâmplarea în știință și cultură.»

închind astfel:

«... Pornim la organizarea planificată a economiei. Industrializarea țării, ridicarea nivelului agriculturii noastre legate de îmbunătățirea nivelului de viață a poporului, creează nebănuite posibilități de creație pe tărâmul muncii științifice. Poporul muncitor așteaptă dela oamenii de știință, litere și artă, aportul lor în rezolvarea acestor probleme și va ști să le dea locul de frunte și să-și cinstească corespunzător cu rolul deosebit de mare pe care îl are activitatea lor.»

Mărețele transformări sociale cer o uriașe revoluție culturală. O țară de analfabeți cum era România, se transformă din temelii. Dela rudimentarele exploatare industriale și artisanat, trebuie să făurim o industrie grea; în locul plugului de lemn, o agricultură înfloritoare, mecanizată. Acestea toate alcătuiesc condiția ridicării nivelului de trai material și cultural al poporului. Dar pentru aceasta este necesar efortul general care permite izgonirea prejudecăților și misticismului dela sate, stărpirea ignoranței și a fata-

ismului ucigător. Făurirea socialismului cere permanenta calificare culturală a luptătorilor pentru realizarea lui. Vorbind comsomolilor, Lenin spunea:

« Toată lumea vorbește despre lichidarea analfabetismului. Știți că într-o țară analfabetă nu se poate construi societatea comunistă sau Partidul să dea o lozincă anumită, sau să fie îndrumată o anumită parte a celor mai buni activiști către această muncă. Trebuie ca însăși generația tânără să se apuce de acest lucru ».

Cuvintele acestea adresate tineretului sunt perfect valabile pentru toți oamenii cinstiți care fac cauză comună cu poporul. Nimic nu pică din cer. Socialismul se făurește prin muncă și luptă încordată. Iată de ce secretarul general al P.M.R.-ului, a adresat chemarea sa și către intelectuali, iată de ce I. Chișinevschi, secretar al P.M.R.-ului spunea:

« Să nu ne facem însă iluzia că din țara noastră au dispărut toți dușmanii poporului și ai democrației. Dușmanii țării, ai libertății, ai culturii au suferit lovitură zdrobitoare, au fost îndepărtați pentru totdeauna dela cârma Statului, dar asta nu înseamnă că nu mai încearcă să ridice capul. În efortul lor de a submina unitatea poporului român, cercurile imperialiste străine nu se dau îndărăt dela niciun mijloc. Pentru a-și atinge scopurile lor mârșave, ei folosesc pe alocuri agenți care încearcă să împrăștiie confuzia și obscurantismul pe care tot ei le-au întrebuințat în mase decenii de-a rândul și se dedau la cele mai deșănțate forme de prostire a oamenilor mai pușin luminați ».

Primul an al Republicii Populare Române a dovedit în ce fel Partidul clasei muncitoare înțelege să înfăptuiască revoluția culturală. Socotind că arta și știința fac parte integrantă din cauza generală a clasei muncitoare, P.M.R. a încadrat sarcinile oamenilor științei, literaturii și artei, în sarcinile generale ale revoluției sociale. Problemele culturii au constituit totdeauna obiectul atenției chibzuite a clasei muncitoare, iar Gh. Gheorghiu-Dej, secretar general al P.M.R.-ului, făcând la Congresul Partidului din luna Februarie raportul politic general s'a ocupat de aspectul ideologic cât și de cel practic educativ al culturii sub diferite aspecte. În aceeași vreme, Congresul a socotit necesar a pune problema grijii pentru artă și știință și sub aspectul creării unor condiții prielnice. Astfel, Rezoluția Congresului spune:

« P.M.R. va acorda o atenție deosebită creării de condițiuni prielnice dezvoltării artei și culturii puse în serviciul poporului și va arăta toată sollicitudinea slujitorilor științei și artei ».

N'au trecut nici șase săptămâni și iată că Marea Adunare Națională vota noua Constituție înscriind alături de egalitatea în fața Legii, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie sau grad de cultură, a tuturor cetățenilor, alături de dreptul la odihnă garantat prin măsuri concrete și dreptul tuturor la învățătură garantându-l printr-o serie de măsuri, care stau la temelia reformei învățământului. Pe temeiul Constituției, învățământul nostru a devenit democratic, popular și științific, pus în slujba poporului, în lupta sa pentru

făurirea socialismului. Prin noua structură a învățământului public, întemeiat pe adâncile prefaceri culturale a masselor, Articolul 23 din Constituție arată că:

« Statul încurajează și sprijină dezvoltarea științei și artei și organizează institute de cercetări, biblioteci, edituri, teatre, muzee, conservatoare ».

În statul oamenilor muncii dela orașe și sate, hotărârile Partidului materializând năzuința masselor devin îndrumări călăuzitoare pentru întregul popor. Nu este loc pentru demagogie, nu este loc pentru iezuita înscriere a unor percepte care să rămână pe hârtie. Cele înscrise în Constituție, devin realitatea vie într'un ritm ne mai întâlnit în istoria țării. Reforma învățământului public a fost urmată de desființarea vechii Academii, acel cuib al reacțiunii. În locul ei s'a înființat Academia Republicii Populare Române, bazată pe principiul înrudirii în efort constructiv al omului de știință și artă cu marea masă a oamenilor muncii, bazată pe principiul legăturii vii între teorie și practică, pe principiul promovării elementelor tinere dotate și de mare perspectivă. În cursul acestui an au fost desființate asociațiile și fundațiile reacționare, care ani de zile, cu blazoni regali acopereau hidoasa lor muncă diabolică de otrăvire a sufletelor. Cu dispariția acestor organisme s'au eliberat fonduri însemnate pentru înființarea și promovarea Așezămintelor populare, cum sunt « Nicolae Bălcescu », Căminele culturale dela țară, etc. În cursul acestui an s'au sărbătorit o sută de ani dela Revoluția din 1848 și pentru prima oară a fost înfățișat poporul nostru, atât caracterul progresist al acesteia cât și forțele reacționare care au căutat s'o frâneze și s'o abată din drum. În cursul acestui an, au fost rupte cinematografele din mâna capitaliștilor și prin naționalizare, transformate într'un bun al masselor populare. Printr'o nouă organizare, expozițiile de plastică sunt pe cale de a deveni nu numai un stimulent al picturii și sculpturii noi, realiste, ci în aceeași vreme mijlocul de a cuprinde talentele tinere și cele în vârstă din toată țara în strădania înfățișării vieții adevărate, dinamice. A apărut Legea Premiilor Naționale, dovedind grija regimului popular pentru opera de artă și artist. Reforma Învățământului artistic aduce sute și mii de elemente talentate din sânul masselor muncitoare în institutele de artă. Din palatele regale s'au ridicat picturile și sculpturile de valoare care împreună cu acelea din muzeele altădată închise oamenilor muncii, vor forma bunul cultural de care se vor bucura și cu ajutorul căruia se vor instrui sute de mii de oameni ai muncii. O comisiune largă lucrează la un proiect de reorganizare științifică a muzeelor care va face posibilă o instruire serioasă a aceluia care va căuta să cunoască istoria dezvoltării artei plastice pe baza dezvoltării întregii societăți omenești. Însăși vechiul palat regal, cuibul orgiilor Hohenzollernilor și a tuturor comploturilor îndreptate împotriva poporului, va deveni o mare pinacotecă. În străduința sa de a da poporului o carte bună și ieftină, Partidul și Guvernul țării au dobândit primele succese în scăderea prețului cărții și mărirea simțitoare a tirajelor. Biblioteci noi au luat ființă la orașe și sate. Ele sunt puse la dis-

poziția oamenilor muncii. În teatru, bătălia împotriva sectorului privat, mercantil și pornografic, s'a terminat cu victoria teatrului de stat. Aplicând linia Partidului și Guvernului în problema națională, au devenit teatre de stat și instituțiile similare de limbă maghiară și idiș. Repertoriile teatrelor sunt la un nivel ideologic superior celui de anul trecut, iar spectatorii au îndrăgit atât de mult teatrul, opera și concertele Filarmonicilor încât cu greu se găsesc bilete.

Dar toate acestea sunt departe de a corespunde setei de cultură a poporului și nevoilor sale mereu crescânde în acest domeniu. Au luat ființă instituții de artă noi, apar cărți din ce în ce mai multe, ziarele apar în sute de mii de exemplare, dar toate acestea încă sunt insuficiente față de marea foame de carte, de cultură, a acelor care au pășit hotărît pe drumul socialismului. Se fac eforturi pentru a lărgi rețeaua cinematografelor, mai cu seamă la țară, pentru a înmulți numărul bibliotecilor și a le înzestra cu cărți, pentru a face posibilă deplasarea teatrelor în toate colțurile țării, pentru înzestrarea cel puțin a căminelor culturale sătești cu aparate de radio.

Pe baza îndrumării date de Partid, Statul caută mijloacele potrivite pentru rezolvarea acestor mari și complicate probleme, în condițiile în care construirea socialismului și începerea planificării economiei, cer îndreptarea tuturor forțelor spre industria grea, spre ridicarea producției.

În fața oamenilor de cultură din țara noastră, se pune sarcina de a munci fără preget pentru a corespunde măreței misiuni de a contribui la opera educării omului nostru nou, a celui om care se naște și crește în tumultul transformărilor revoluționare pe care le trăim. Cât de mărețe perspective a deschis Republica literaturii și artei! Și mai cu seamă la o cât de splendidă trezire la viață conștientă, au dus bătăliile ultimilor ani. Numai rețeaua de școli pentru lichidarea analfabetismului, numai miile de echipe artistice sindicale și țărănești înfăptuite în acești ani, numai creșterea impetuoasă a talentelor tinere, dovedesc ce forțe creatoare, nebănuite, sălășluiesc în sânul maselor largi populare.

În grija sa pentru oamenii științei și ai artei, regimul democrației populare a făcut eforturi în cursul acestui an. A fost fără îndoială, încă prea puțin față de ceea ce trebuie făcut. Și totuși, niciodată în alte vremi, știința și arta n'au constituit obiectul unei griji atât de atente, ca în vremurile de astăzi. Alocarea fondului plastic a dus nemijlocit la crearea unor condiții favorabile pentru sculptori și pictori, care, și în urma sprijinului ideologic puternic dat de Partidul clasei muncitoare, înfăptuiesc o cotitură în creația lor. Pe tărâm literar, au apărut primele rândunele noi. Nu este vorba numai de nuvelele și poeziile din periodice, ci și de lucrările de mai mare respirație, romane ca « *Desculț* » și « *Negura* », piese de teatru etc. Fără îndoială, sunt semnele dintâi, dar ele anunță roadele de mâine, căci în lucrările tinerilor ca și în ale celor mai în vârstă, încep a se aborda temele noi de viață, de luptă și totodată, apar croii, constructorii ai acestei vieți.

Și după cum mersul înainte e condiționat de luptă ascuțită împotriva dușmanului de clasă, împotriva elementelor capitaliste dela oraș și dela sat, ca și împotriva imperialismului unit în jurul incendiatorilor de războiu din Statele-Unite, după cum făurirea României socialiste este o problemă de încordare a forțelor, de înlăturare prin efort comun a lipsurilor și de uriașe mobilizări de mase, în munca de zi de zi, plină de abnegație și de avânt, tot așa, frontul cultural cere unirea forțelor creatoare, ascuțirea tăișului acestei minunate arme — artă și știință — care, pusă în slujba poporului muncitor, să lovească fără cruțare în dușmanii săi, deschizând noi părții pentru a ușura drumul spre victoria finală.

Nume noi au apărut în literatura noastră. Compoziții noi s'au arătat în muzica noastră. Plasticii au realizat lucrări care vorbesc de întoarcerea cu fața spre viață. Toate acestea, constituiesc de abia puncte de plecare. Ochiul maselor populare se îndreaptă cu dragoste dar și cu cântărire obiectivă spre aceste realizări, în care caută sprijin.

Drumul artei românești este acela de a deveni în adevăr, o artă pentru popor. Ea are toate condițiile necesare pentru a realiza această sarcină întrucât atât arta cât și omul de artă, au fost astăzi în mare măsură eliberați din cătușele capitalului. Teatrele, operele și filarmonicele sunt ale Statului. Compozitorul și dramaturgul nu este obligat să-și vândă conștiința întreprinzătorului particular. Editurile aparțin Statului și organizațiilor de mase. Scriitorii nu mai depind de sacul cu bani al editorului mercantil. Pictorul și sculptorul nu mai depinde de burghez, de « protectorul » artei, care pervertește gustul și impune un conținut străin de popor. Fără îndoială este foarte mult de făcut în vederea organizării condițiilor morale și materiale pentru ca arta să poată avea plenitudinea posibilităților de dezvoltare. Cert este însă, că i s'au deschis perspective imense și depinde în mare măsură de felul în care oamenii de artă își vor lega munca creatoare de bătălia poporului întreg, ca aceste condiții să devină realitatea zilelor noastre, întocmai cum într'un tempo amețitor, se pun, se realizează și se depășesc diferitele sarcini și obiective puse de Istorie.

Ce înseamnă artă pentru popor? Întâi de toate, faptul ca poporul să devină izvorul ei, inspiratorul ei, în al doilea rând ca ea să devină accesibilă poporului și în al treilea rând ca reflectând năzuințele poporului, să devină o armă pentru educarea socialistă a oamenilor muncii. Este cert, că proprietar asupra mijloacelor necesare artei, a devenit poporul. Sălile de spectacol, tipografiile, fabricile de hârtie, etc. aparțin Statului, aparțin poporului. Dar ele trebuiesc amplificate, trebuiesc găsite mijloace pentru întreținerea și dezvoltarea lor. Nu este o sarcină ușoară, în condițiile grele în care lupta de clasă se ascute și ia forme variate. Și totuși, niciodată omul de artă și opera sa n'au fost atât de iubiți și promovați de masele populare, cum sunt astăzi. Această promovare se face în măsura în care omul de artă caută și găsește calea spre ele. Departe însă de a fi găsit drumul către mase prin pretinsa scădere a nive-

lului artistic al operei sale, astăzi artistul român își dă seama că a vorbi limba maselor, înseamnă a crea opere nu numai larg populare, îndrăgite de zeci de mii de oameni, ci opere ale căror nivel și valoare artistică sunt infinit superioare celor ermetice, pesimiste, descompuse. Masele populare caută în opera de artă răspuns la problemele care le frământă. Masele trăiesc și luptă pentru viață. Viața este grea. Ea pricinuește destule frământări personale, complexe, clipe de cumpănă. În plin proces de acută ciocnire a claselor antagonice, viața îl poate strivi pe șovăielnic și-l strivește, dacă nu găsec calea upței, calea adevărului, calea progresului. Omul caută în opera de artă răspuns nu numai la asemenea întrebări. Incadrat în luptă, el caută în opera de artă verificarea experienței lui, înflezn pentru mers înainte, deslegarea unor probleme ridicate de viață. Cu cât mai înalt este conținutul ideologic al operei de artă, cu cât mai mult artistul reușește a adânci viața, cu cât mai mult îi studiază aspectele concrete, reale, dar îi simte și transformarea dinamică, el poate ajuta simplului om cinstit să contribue puternic la mersul înainte al lumii și totodată la găsirea unui rost măreț vieții lui propriu zise.

Asta înseamnă a fi inginer al sufletului omenesc. Asta înseamnă a rupe cu orice « obiectivism » putred. Asta înseamnă căutarea și înfățișarea adevărului vieții care este adevărul luptei de clasă. Și tocmai pentru că în această luptă proletariatul urmărește propria sa eliberare din cătușele exploatării omului de către om, și tocmai pentru că prin poziția sa în procesul de producție el nu concepe altfel munca și viața decât în colectiv și pentru colectivitate — el este acea forță în sine și pentru sine care pune capăt odată pentru totdeauna acelei epoci de exploatare care a dăinuit 2.000 de ani în societatea omenească și deschide de fapt epoca în care « omul va ieși cu adevărat din barbarie ». Neavând de pierdut decât lanțurile, proletariatul s'a angajat fără nicio reticență și fără posibilitate de a da înapoi, pe drumul luptei pentru socialism. N'au existat și nu există în societate alte forțe dornice și capabile să realizeze acest lucru. Sarcina istorică de a fi groșar al capitalismului, i-a revenit proletariatului.

Drumul intelectualității progresiste, drumul culturii, nu poate fi altul decât drumul proletariatului. Căci numai în condițiile lichidării exploatării omului de către om, se va desvolta așa cum se desvoltă în Uniunea Sovietică, arta și știința puse nu în slujba intereselor meschine a unui pumn de exploatare, ci, cu adevărat, în slujba poporului. Aceasta ne învață însăși Istoria țării noastre, lupta poporului nostru pentru liberate și scurta istorie a Republicii Populare Române. A trecut numai un an și s'a putut verifica cum politica Partidului Muncitoresc Român, în toate problemele deci și în cele ale culturii, călăuzită fiind de marea învățătură a lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, deschide nebănuite orizonturi creșterii culturale a poporului și odată cu aceasta, țării. Transformările structurale ale societății, realizate prin lupta ascuțită împotriva elementelor exploatare, cucerirea pozițiilor în economie și în stat de către clasa muncitoare, de către popor, trecerea — prin luptă —

la făurirea temeliiilor socialismului, crează acea bază solidă pentru dezvoltarea artei și a științei, pentru puternica ridicare culturală. Politica culturii a devenit politică de stat. Preocuparea față de artist și față de opera de artă, a devenit sarcină de stat. Dar ea este simultan și o problemă a fiecărui cetățean, a fiecărui element productiv din comunitatea societății noastre. În sindicat ca și în organizația de tineret, într'un sat la cămin cultural ca și într'o școală, problemele artei, temele creatorilor, calea aleasă pentru înfățișarea vieții, a realităților înconjurătoare în plină mișcare, încep a constitui obiectul studiului critic individual și colectiv. Iată de ce tot mai des se aude în întruniri și se citește în presă, cuvântul oamenilor muncii cu privire la activitatea artistică, la piesele de teatru, la cărțile apărute. Pe vremuri, muncitorul angajat în lupta împotriva dușmanului de clasă care se află la putere, căuta în opera de artă critica arzătoare, plină de ură, îndreptată împotriva exploatatorului. Aceasta corespundea luptei sale și îl convingea de justetea drumului ales. Dar niciodată opera sumbră nu a fost suficientă pentru a-l înarma în vederea acțiunii perseverente și îndelungate. « *Hărdăul lui Satan* » al lui Eugen Todie sau « *Fecior de slugă* » al lui N. D. Cocea, rămăneau în drum, nu deschideau perspectiva viitorului. Gorki a învățat însă cum această atitudine critică, pătimase împotriva lumii vechi poate fi împletită cu visul unei lumi noi, mai bune — vis real pentru că el izvora din viața, din constatarea acelor mlădițe de viață nouă care au apărut în sânul lumii vechi și care au ridicat și au format oamenii de tip nou, luptători pentru transformarea revoluționară a societății.

Viața noastră se desfășoară în condițiile în care dușmanul de clasă a fost isgonit dela putere, dar n'a cedat încă pozițiile pe întregul front. Lupta împotriva lui este o sarcină și o condiție a victoriei. Dar în realitatea noastră nu există numai visul pentru lumea nouă, nu există numai oameni de tip nou care se jertfesc în luptă pentru această viață; astăzi se făurește lumea nouă în condițiile în care puterea în stat aparține poporului, în frunte cu clasa muncitoare, condusă de Partidul ei. Socialismul se construiește. Și aceasta o fac oamenii. Oamenii care luptă și care înving. Oamenii care suferă, se bucură și care construiesc. Această nouă viață și lupta dusă pentru realizarea ei îi transformă pe oameni și a făurit a ceea ce pe eroul contemporan. Într'adevăr, în țara noastră, eroul care construiește și care luptă este poporul nostru de oameni ai muncii. Câte elemente de preț s'au ridicat însă din sânul poporului. Au apărut eroi individuali din sânul poporului și numărul lor este mare. Dar eroul cel mai de seamă al realității noastre este Partidul. El este creierul și inima a tot ce se face. El este organismul care cuprinde tot ce e mai cinstit, mai desinteresat, mai devotat și plin de abnegație pentru marea cauză a omenirii, pentru eliberarea ei de exploatare. Înarmat cu învățătura marxist-leninistă, Partidul studiază drumurile de urmat ale poporului și ale țării, el trasează linia în toate problemele complexe ale transformării istorice a țării noastre. Acesta este cel mai mare erou al realității noastre, erou fără care nu ar fi de conceput

nici transformările survenite, nici victoriile obținute și mai cu seamă, nici drumul de mai departe al țării noastre.

Iar Partidul crește oamenii. Și viața așezată pe temelii sociale primenite, creează noi relații între oameni, mentalitate nouă. În locul individualistului din societatea capitalistă, a apărut omul obștei, al societății. În locul poziției egoiste față de semenii și viață, apare activistul de partid, activistul sindical, omul frământat de grijile tuturor, de interesele clasei și ale poporului său. Balzac a immortalizat tipul cetățeanul crescut de capitalism în chipul lui Rastigniac. În literatura noastră îl vedem în chipul lui Iordan-Haji Iordan al lui Cezar Petrescu sau al eroului din *Dan* al lui Alexandru Vlahuță. Dar lupta ilegală a Partidului Comunist Român, bătăliile date de clasa muncitoare din țara noastră și uriașa muncă constructivă de astăzi, au creat eroi care se află în fața noastră și se cer a fi descriși în opere care vor fi la nivelul acelor transformări istorice pe care le trăim. S'ar putea întâmpla ca anumite poeme, nuvele, romane, simfonii, balet, tablouri de compoziție, etc. care au apărut și vor mai apărea să nu aibă acea calitate înaltă pe care noi o dorim. Se poate că tinerii creatori, mai cu seamă, vor mai face destule gafe în însușirea tehnicii artistice necesare. Dar dacă se vor « lua la trântă cu viața » după plastica expresie a poetului A. Toma, dacă vor privi curagios în adâncul ochilor acestei vieți, vor făuri opere infinite superioare prin ținuta lor ideologică, prin obiectivele lor generoase, prin rostul lor creator în raport cu dezvoltarea societății. Aceasta nu înseamnă întru nimic promovarea artei neartistice. Dimpotrivă, în creația literară, muzicală și plastică trebuie scuturat colbul de pe producția populară de unde ne pot veni multe și extrem de bogate tonalități artistice. Trebuie scuturat colbul de pe moștenirea clasică care constituie prin partea ei pozitivă și progresistă un tezaur al artei noastre. Trebuie asociat acestora, efortul și lupta continuă pentru calitate, pentru perfecționarea meșteșugului artistic. Utilizate câte și trei, legate strâns de viața noastră de astăzi care să irumpă cu temele și freamătul ei pe șantierul creator al artiștilor noștri, îmbogățită de acea viziune revoluționară a viitorului pe care ne-o dă analiza luptei ultimilor ani reconfirmând justetea tezelor marxist-leniniste, ele vor permite artiștilor noștri să făurească acele opere pe care le așteaptă poporul și pe care suntem convinși, sunt capabili să le realizeze.

În primele luni după instaurarea puterii sovietice, Lenin spunea:

« O altă primă condiție a sporirii productivității muncii este, în primul rând, avântul învâlmântului și al culturii maselor populare. Acest avânt se desfășoară acum cu o iușeală formidabilă, lucru pe care nu-l văd oamenii orbiți de rutina burgheză, incapabili să înțeleagă marele elan către lumină și către inițialiva care se manifestă acum, datorită organizării sovietice, în straturile « de jos » ale poporului ».

În țara noastră crește și se dezvoltă un asemenea avânt. Există un pumn de preținși oameni de cultură, care se fac a nu-l vedea. Nu este vorba atât de orbirea prin rutină, ci de neîmpăcata ură de clasă. Există și unii oameni sovăitori, care n'au știut să-și aleagă încă calea. Primul an de existență al

Republicii Populare Române, nu numai că a deschis orizonturi mărețe culturii noastre, dar a și deschis ochii multora, care n'au crezut nici în clasa muncitoare și nici în istorica ei sarcină de eliberatoare a omenirii. Faptele nenumărate, larga dezvoltare a activității artistice amatoare, apariția a 40 de cenacle literare în diferite orașe ale țării, gustul pentru carte și teatru trezit în masele cele mai largi, arată cum, regimul democrației populare și organizarea statului pe temeiul Constituției noi, au stimulat elanul spre cultură al straturilor « de jos » ale poporului nostru. Nobilă este sarcina oamenilor de artă, care, înțelegând acest mare elan, se vor pune în slujba lui și contribuind din toate puterile lor creatoare la opera de educare a maselor, în spiritul socialismului vor participa și ajuta la înfăptuirea societății fără clase.

Ce satisfacție mai mare poate avea un artist, decât dragostea poporului pentru care scrie? Și ce altă omologare mai valabilă poate exista, decât recunoașterea de către mase a operei sale? În aceasta, ca și în toate celelalte privințe, exemplul trebuie să ne fie artiștii și arta sovietică. De curând, povestea într'un grup de scriitori români, poetul Alexei Surkov invitatul S.S.d.R.-ului, următoarea întâmplare:

În regiunea Smolensk, pe vremea când aceasta era cotropită de hitleriști, acționa într'o pădure, o mare unitate de partizani. Prin avion soseau cu destulă regularitate, ziarele. Lipsurile însă erau mari și chiar dacă se găsea tutun, nu era foiță. De aceea, comandamentul unității de partizani a dat un ordin conform căruia se permitea tăierea ziarelor în foițe de țigară, după ce au fost cetite, cu excepția articolelor lui Ilya Ehrenburg, ale căror folosire drept hârtie de țigară se pedepsea foarte grav.

Cred că niciun scriitor din lume, cu dragoste de popor, nu-și poate dori o decorație mai frumoasă ca acest scurt ordin de zi, dovedind atașamentul excepțional al maselor pentru opera de artă. Numai un scriitor cu dragoste fierbinte de Patrie, făcând una cu poporul și cu năzuințele lui, scriind în așa fel încât, fiecare cetățean să-și regăsească gândurile și sentimentele în opera lui, poate avea parte de asemenea bucurie. Ehrenburg a avut-o. Dar este necesar oare neapărat războiul și cotropirea ca să fii drag poporului tău? Fără îndoială că nu. Trebuie să știi numai, așa cum o face scriitorul sovietic, să legi gândurile tale de epica ridicare a poporului tău, simțurile tale de tresărirea plină de poezie a maselor și atunci vei făuri acea operă care va fi mare prin felul în care servești Patria și poporul tău.

Succesele dobândite în cursul primului său an de existență de Republica Populară Română, existența Partidului Muncitoresc Român, forță conducătoare în R. P. R., elanul constructiv al poporului nostru, sunt tot atâtea cheazășii ale nouilor și mărețelor victorii pe care Republica noastră le va înscrie în anii viitori. Oamenii de cultură sunt chemați a lichida rămânerea în urmă a frontului cultural, în acea vreme în care conștiința poporului crește vertiginos și cere opere valabile și realizări științifice la înălțimea înfăptuirilor economice și sociale.

N. MORARU

SUB STEMA REPUBLICEI

*Vino! să alergăm prin pădurile acestei țări,
prin pădurile de mâine, printre faptele viitoare,
printre brazii Mioriței, printre pădurile de sonde,
printre munții înalți care duc pe șeaua de piatră
Făt-Frumosul soare.*

*Vreau să te văd profilată pe stema aceasta puternică
ștuturând părul furat din holdele lunii,
vreau să adun în urechi glasul copiilor
cântând cântece de libertate
cu obrazii roșii, plesnind, întinși ca pielea prunii.*

*Privește, plecând din infernul memoriei
haita amarnică, vânăta hoardă,
vântul pădurilor noastre furate
repede în urma lor câte-o joardă,
o creangă neagră,
o pădure de cnuturi uscate,
o pădure de flăcări când amurgul le va face să ardă.*

*Totul se duse de-adura pe oasele morții,
coroane ciocnind căpățâni de isterici sau gângavi monarhi,
burțile grase, zarafii de suflet, în blănuri de biber,
închideți în urma convoiului vânat pe zare lespedeza porții;
cu pensula urii să scriem pe ea litera neagră, —
Vino! să desfășurăm cu privirea brazdele negre ogorului liber.*

*Să ascultăm bătând în pământ pulsul tractorului
și sângele necolorat al sevei suind în artera păioasă a spicului, —
cine jelește trecutul pe urmele dricului*

putred ce-l duce la poarta uitării?
 Trageți cu armele, spargeți urletul lupului
 vânător de ură, pândind la răsplatii!
 și ascultați primăvara Republicei, cântecul stupului.

Aud albinele gândului vibrând în casa Partidului,
 un fagure plin de putere de 'ntrecere trează,
 polenul cules dintre oameni îl prelucrează
 și mierea de mâine a faptelor
 va gălgâi în uriașe ulcioare.
 Pe harta nevoilor țării nu vor mai fi locuri virane.
 Să tragem corabia vremii spre noi, de otgoane,
 să nu navigăm pe ocean de tristeți călătoare.

Vreau să te urc pe greabăn de munte, călărind uriașă
 galopând cu privirea peste desfășurări către mare,
 descoperind casele muncii cu degete roșii de cărămidă,
 coșuri de fabrici târând pe cer fumul omidă.

În inima ta poemul vieții să strige
 când perforatoarele, ochii sfredelitori în mină,
 împing în valuri minerale cărbune negru spre lumină,
 când din pungile largi ale pământului
 petrolul suie dealurile pe catalige.

Fată cu părul de aur, vezi tu chilimul ogoarelor?
 Cât de frumos va fi, pe urma tractoarelor...
 Se va întinde la nesfârșit holda de mâine,
 va curge sub vântul de lunie marea de pâine.

Vino, să alergăm prin pădurile acestei țări,
 prin pădurile de mâine ale faptelor noastre,
 printre palmele negre, printre bluze albastre,
 vreau să te văd profilată pe stema aceasta puternică,
 fluturând părul crescut prin holdele lunii,
 să moară în iarna plecată urletul lupului
 vânător de ură ce pândește la răsplatii,
 să ascultăm primăvara Republicei, cântecul stupului.

FRAGMENT

În ziua de 13 Decembrie, la Teatrul Comedia, se juca, în matineu, « Frații Karamazov ». Din penumbra aurită de reflexele rampei, cu coatele sprijinite pe marginea îmbrăcată în catifea roșie a lojei, Ladima urmărea, pironit, spectacolul. Sala, cu aspectul ei de « bombonieră » în alb și roșu, era tixită. Spectatorii cu respirația reținută parcă, unificată, cu privirea mutată în același timp, de deplasările interpreților în scenă, urmărea flacăra de patimă, sânge și nebunie, a unei familii deslănțuite în descompunerea ei. Fu cu atât mai tulburat deci, când simți, mai mult decât văzu, privirea unei femei tinere, ațintite din când în când spre loja lor. După o clipă de amăgire echi-vocă, fu silit să recunoască însă că nu figura lui de palicar famelic, chiar în uniforma decolorată de sublocotenent de rezervă, era obiectul acestei stăruințe, ci capul de zeu negricios al prietenului său, actor tânăr cu o mare faimă de cuceritor. Acesta însă era prins în toate fibrele ființei lui de spectacol, care era de altfel unul dintre cele mai izbutite din câte cunoscuse teatrul românesc, și se poate spune că nici n'a mai fost ajuns de atunci încoace.

Un fluid intens circula între interpreții pierduți în rolurile lor aproape, toți nimeriți printr'o întâmplare norocoasă, care depășește bunăvoința și posibilitățile unei conduceri oricât de competente, iar de pe scenă, acest fluid, ca un Golfstream în miniatură, și eteric, învăluia sala prinsă intens, ca să se întoarcă spre actori sporit de emoția tuturor privitorilor.

Numai femeia de pe strapontina incomodă, găsea timp și disponibilități de curiozitate, ca să arunce priviri, din când în când, spre loja în care erau cei doi. Era într'adevăr foarte tânără, cu obraji mari albi de tot, cu ochii negri puțin oblici. Ar fi părut greoaie poate, dacă n'ar fi avut gâtul foarte svelt și nasul de o finețe de porțelan. Una printr'alta, aceste însușiri contradictorii creșteau, oferindu-se felurit, cu farmecul lor de fruct tânăr. Ladima obsedat, spre sfârșitul actului, nu mai îndrăsnea să întoarcă decât pieziș privirea, alunecând treptat peste lucirile perechilor de ochi din penumbra, ca să se întoarcă apoi speriat, când întâlnea anume, ochii prea mari și oblici puțin.

În timp ce sala își aprindea luminile pentru pauză, și lumca aplauda, Dinu Dorcea, își plimbă privirea, pe jumătate leneș închisă, din sentimentul deplin al frumuseții lui bărbătești, peste parter, dar ridică sprâncenele, surprins și strânse nervos brațul prietenului său, când descoperi pe tânăra femeie care acum aplauda și privea scena, fără să știe că e cercetată cu interes.

Ladima se împrietenise cu acest vânjos și frumos actor, în urma unei cronici lucide și entuziaste în același timp, pe care o scrisese despre un spectacol de avangardă, jucat de tineri într'o sală de expoziții, fără scenă, fără decoruri, într'un cadru de pânză fumurie de sac. Reprezentația improvizată era mai mult o demonstrație de tineresc neastâmpăr și ambiție iscoditoare, care prevestesc de obicei marile cariere în teatru, și în artă în genere. Era de altfel o confirmare a reputației de elev strălucit al Conservatorului, care-i adusese și prietenia de confrate mai în vârstă a unuia dintre directorii acestei trupe dela Teatrul Comedia. Când în săptămâna de dinainte, Ion Manolescu, puternic gripat, fusese oprit de doctori să mai joace (era faimoasa epidemie de gripă spaniolă, dela sfârșitul celui dintâi războiu mondial, comparată cu cele mai grave molime medievale) i se oferise tânărului Dinu Dorcea să intre neîntârziat în rolul lui Ivan, doar cu trei repetiții. Era un prilej rar, așteptat fără nădejde precisă de orice actor tânăr, care, deși nu era decât o dublură, ar fi putut să-l împuie definitiv pentru roluri viitoare de răspundere.

După două zile de repetiție, Dorcea anunțase însă spre stupefacția tuturor celor din cercul teatrului, că nu poate primi. Asemenea mofturi, trădând « ifose de cabotin », indispusese însă pe toată lumea, iar Tony Bulandra fu nevoit să intre în rol cu o singură repetiție, ca să salveze marea serie de spectacole începută.

Ladima îl așteptase pe prietenul său la « Terasă », până la ora două și jumătate, fără să mănânce, căci nu avusese nici măcar cei doi lei, cât costa acum, din pricina inflației, un capușiner cu două cornuri, totuși când tânărul actor, care îi telefonase la redacție că are o loje pentru matineu, veni, și, în timp ce comanda o masă grăbită, îl întrebă dacă a mâncat, el spuse că a și plătit și că e gata de plecare.

Ziua de iarnă fără zăpadă, era aurie ca de toamnă prelungă și ei traversară, cu oarecare greutate, Calea Victoriei, ca să intre la teatrul din pasaj, căci spre Palat în jos, se scurgea o coloană nesfârșită de muncitori, care erau în grevă de câteva zile. Pe trotuarele acestui răsăritean Corso, plimbăreții obișnuiți se opriseră cercetând cu nedumerire rândurile care se tălăzuiau. Oamenii îndârjiți de nevoi, purtau placarde cu lozinci, pe care le și strigau din când în când, cu deslănțuiri de vuete.

Urcarea nemaiîntâlnită până atunci, a tuturor prețurilor, provocată de inflația care începea, lovise mai întâi în salariații muncitori, ca peste câteva luni să aducă la aceeași îndelungă agonie și funcționăria.

Când tânăra spectatoare de pe strapontin ieși în foaier, Dinu Dorcea putu să observe că rochia de stofă închisă cu reflexe roșcate, cădea moale, urmărind de aproape liniile unui corp sprinten, cu umerii sus. Tulburat el strânse din nou brațul prietenului său.

— « Interesantă femeie... » și clipi încrunțat, cu ochii pe jumătate închiși, din obicinuița de a măsură. Se ridică și ieși din loje cu intenția vădită s'o regăsească în foaier.

Era lângă scara care duce spre balcon, fumând cu stângăcie, vădit bucură când îl văzu pe Dinu Dorcea privind-o insistent, căci nu băgă de seamă și admirația naivă, alăturată, cu care o învăluia sublocotenentul de rezervă, cu mustață de plutonier major. Unul dintre cei mai interesați poeți ai epocii era nevoit să apară astfel, ca deghizat, deși era demobilizat încă din vară, fiindcă i se pierduseră în timpul războiului hainele civile și nu avea bani să-și cumpere alt rând. Avea însă dreptul să mai poarte uniforma cenușie de stofă comună, soldățească, de pe front, pe care tresă subțire de argint, părea nepotrivită, acum pe străzile orașului, care se lăfăia ațâțat, chiar dacă trotuarele și pavajele erau desfundate și noroioase.

Văzând că totuși tânărul actor nu vine să-i vorbească, deși o privește atât de stăruitor, se îndreptă ea brusc și svelt, spre cei doi.

— « V'am cunoscut când ați fost în turneu la noi la Pitești, domnule Dorcea, dar nu știu mai recunoașteți fiindcă atunci eram în uniformă de școală. M'a prezentat un unchiu al meu cu care sunteți prieten ». Dorcea fu extrem de surprins de această întorsătură și se înroși tot, într'un mod neașteptat pentru reputația lui de cuceritor. Abia bolborosi câteva cuvinte fără înțeles. Ladima nu crezu nici el că ar putea să spuie ceva, iar tânăra fată, destul de nedumerită, ca să umple un gol în convorbire, propuse, cu un zâmbet copilăresc.

— « Dacă mi-ați da și mie un loc în loja dumneavoastră aș veni cu plăcere, căci strapontina este foarte incomodă și se vede prost ».

Ladima se clătină, molatec, fericit de această perspectivă, nebănuită acum câteva minute, dar dintr'odată, răsereu cu fața aprinsă, Dorcea salută brusc: « Bună ziua domnișoară » și se îndepărtă cu un pas sacadat. Ladima, ne mai știind ce să creadă, salută și el încurcat și-și urmă prietenul, lăsând-o pe biata fată înmărmurită.

Când cortina se ridică din nou, încet, răsturnând planurile de existență, mutând realul pe scenă, și părăsind sala în penumbra imobilă cu reflexe aurii, actorul asculta cu fața sprijinită în palmă, nepăsător la ce se întâmplă în jurul lui.

Cuta obicinuită dintre sprâncene, care-i da aerul trufaș și încrunțat, era acum și mai accentuată. Ladima înțelese că e o poză și că gestul brusc de adineaori nu a fost decât un moment de tactică amoroasă, menit să zdrobească mai întâi personalitatea femeii, umilind-o, pentru ca mai rău s'o obscedeze apoi figura lui disprețuitoare. Era un rafinement actoricesc de care el Ladima niciodată nu s'ar fi simțit în stare, în naivitatea lui sentimentală.

Pela mijlocul actului Dorcea se întoarse și înregistră mirat o rumoare care tălăzui sala vreo două secunde.

Când liniștea încordată se restabili, el întrebă extrem de nervos pe prietenul său, ce se întâmplase.

— « S'au auzit niște împușcături, undeva pe stradă. Au tras probabil soldații în aer, ca să împrăștie pe manifestați... ».

Ochii lui Dorcea deveniră dintr'odată mici, sticloși.

— « A fost o salvă puternică ? »

— « Nu prea » răspunse nedumerit poetul, « dar de ce ? »

Dorcea ridică din umeri iritat.

— « Întrebam numai », și se încruntă și mai mult.

Pe scenă se trecea întâmplarea de flacără și sânge, oamenii se mistuiau în propria lor ardere ca și când nimic nu ar mai fi fost pe lume. Cei din sală, mai mult femei care profită de spectacolele de zi, fiindcă nu pot ieși seara din casă, trăiau ficțiunea într'o dăruire fără rezerve. Trupul de fiară mlădioasă al actorului care înfățișa pe Dimitrie își striga durerea ca înjunghiat, în timp ce făptura de lapte și de smolă a Grușenchei, întruchipată a avea într'o necunoscută, îi juca pe dinainte cu nevinovată bestialitate, și lui, și Ecaterinei Ivanovna, în frumusețea mândră și fără sânge a debutantei Aura Buzescu.

Vrând să obțină azeziunea prietenului său care trecuse în fundul lojii pentru împărțășirea împreună a unui pasaj revelator, Ladima se întoarse și îl descoperi cu ochii în lacrimi. Zâmbi, uimit totuși de sensibilitatea excesivă a actorului. Dar când peste alte câteva minute îl regăsi cu șiroaie de lacrimi mute pe obraji, bănuî o dramă. I se păru că într'o clipă de luciditate probabil, actorul muștrat de viața scenei, regreta îngâmfarea copilărească din pricina căreia refuzase un rol, pe care îl subestimase. Il luă deci de mână cu căldură, ca pe un bolnav care trebuie certat.

— « Ce e cu dumneata ? »

Dinu Dorcea se frânse convulsiv și ne mai putându-se stăpâni, scânci ca un copil...

— « Sunt nenorocit... Mi-am pierdut auzul... Cariera mea nici n'a început și s'a și încheiat... ».

Ladima într'adevăr nu pricepea nimic...

— « Ce vrei să spui ? Ai descoperit asta acum ? Ce se întâmplă cu dumneata ? »

Dorcea îl opri, speriat, să-i mai vorbească, de teamă să nu tulbure liniștea sălii, iritat că ar putea atrage cumva atenția asupra lor. Totuși Ladima nu mai putea urmări spectacolul, ci întorcea tot mai des privirea spre prietenul său prăbușit în fundul lojii, cu fața tot mai grea de lacrimi.

— « Omule ce e cu d-ta, lămurește-mă ».

Dorcea se ridică, își îmbracă înfrigurat paltonul de stofă cenușie grea, cu patrate mari de linii roșii și părăsi loja. Numai decît poetul își aruncă și

el pelerina pe umeri și îl urmă neliniștit. Se opriră în al doilea foaier, pe o canapea...

— « Te rog încăodată, lămurește-mă ce se întâmplă cu dumneata... ».

Mereu prăbușit în el însuși, cu privirea absentă, actorul murmură împleticit.

— « Nu mai aud... Va trebui să mă sinucid... ».

— « Dar pentru numele lui Dumnezeu, văd că pe mine mă auzi foarte bine, și-ți vorbesc încet... Atunci? »

Actorul ridică o față schimonosită de durere...

— « N'am auzit nimic din spectacol... Totul s'a sfârșit... ».

Ladima era din ce în ce mai nedumerit și nu știa ce să spue...

— « Nu te speria atât... poate fi un accident trecător... Ți s'a mai întâmplat și altă dată? »

— « Știam că îmi pierd auzul pe zi ce trece, de un an încoace... dar azi e întâia dată când nu pot urmări un spectacol... Dumneata nu poți să știi ce iad este viața mea, din iarna trecută ». Iși sprijini fruntea în palmă, cu capul întors. Ladima ar fi vrut să-i ia mâna, dar se poticni consternat. I se părea ciudat că omul acesta care auzea tot ce-i spunea el, era atât de desnădăjduit că nu mai aude...

— « Știi ce e « tracul » atât de temut de noi actorii? Este o panică nebună care te paralizează mai ales în seara de premieră, la gândul că ai putea încurca replicile. Din pricina asta nu se poate juca fără sufleur, cel puțin la noi. Notara care interpreta în turneu a 80-a oară un rol, când a descoperit într-o seară că sufleurul nu este în cușcă — și a descoperit târziu, fiindcă după un număr de spectacole sufleurul nici nu mai șoptește rolul, totuși împiedecă panica doar prin simpla lui prezență, iar bătrânul maestru îl credea acolo — a fost paralizat de trac și a trebuit să iasă din scenă, neputând intra din nou, decât când s'a asigurat că între culise un camarad « urmărește » cu textul în mână, în locul celui trimis la restaurant jos, după obiecte de recuzită.

Ladima cunoștea prea bine ravagiile tracului, el care, de câte ori s'a găsit în fața profesorului examinator, oricât de bine își știa lecția, trăia un iureș întors, simțea o noapte grea, compactă, în creștetul capului, și-i văjiiu urechile. Era fața cealaltă, a hipersensibilității și a emotivității desordonate, care aveau să facă din el un poet. Acum chiar, nu era în stare să spună pe dinafară, la șezătorile scriitoricești, măcar o strofă din poeziile lui, căci în clipa aceea uita totul.

— « Acum știi de ce am refuzat rolul din Frații Karamazov... Cum aș fi putut să intru cu trei repetiții când știam că nu mă pot bizui pe sufleur? Cu o îndrăsneală care m'a speriat, am primit întâiu, dar pe urmă ameam numai la gândul spectacolului... Peste oboseala de a învăța rolul era acum frământarea istovitoare, iscată din îndoială, din dorința de a încerca totuși, în luptă cu un capăt de cumințenie, care îmi spunea că mă urc pe o plută răpită, târîtă de șuvoiu. Tracul de a nu auzi, suprapus tracului obici-

nuit al actorului, ridică desordinea simțurilor mele la pătrat, mă năucește.»
 Îi strânse mâna convulsiv. «Dacă încurcam spectacolul așa fi fost un îngropat de viu.»

Ladima înțelegea acum, și liniștit îi spuse că bine a făcut că a refuzat să riște o aventură... Pe viitor va fi însă foarte simplu... Va învăța rolul înainte de premieră în mod desăvârșit, încât nu va mai avea nevoie de sufleur...

— «Nu voi mai putea juca niciodată... Mi s'a întâmplat ca tocmai din cauza tracului de a nu auzi, cu nervii întăriți, să nu aud nimic din ceea ce îmi spun partenerii în scenă, mai ales când vorbesc încet și cu spatele spre mine. Va fi destul să dau într'o singură zi replica pe dos și disperarea m'ar ucide... Obsesia asta este ca un cancer al nervilor... De nevindecat.»

— «Dar pe mine mă auzi atât de bine...» ridică din umeri neștiind ce să mai creadă, poetul.

— «Poți să auzi cum trebuie o seară întreagă... O singură greșeală—reparabilă într'o convorbire prietenească și de aceea n'am trac atunci când vorbesc cu prietenii—devine o calamitate penibilă cu lumea streină. Orice apropiere a unui necunoscut care vrea să-mi vorbească mă întărită ca pe o meduză, face să-mi vâjje urechile și nu mai aud absolut nimic, paralizat tocmai de tracul de a nu auzi... Adineaori, fata aceea m'a înebunit apropiindu-se de mine. Ar fi putut să urle fiecă silabă și eu nu așa fi auzit decât o cadare de sunete nelegate.»

Ladima era prea cinstit ca să spună vorbe de compătimire convențională și era prea copleșit de desnădejdea prietenului său, ca să rămâie nepăsător. Fuma, îngândurat, convins că totuși o soluție trebuie să se găsească. Dorcea privea spre fereastră cu ochii mari, umezi. Nu îndrăsnise să mărturisească nimănui până azi, drama lui secretă, arderea lăuntrică, dar inteligența prietenului său era loială ca o privire de sălbăticiune... iar nevoia lui de mărturisire devenise de nestăpânit.

— «Am dureri de cap după fiecare convorbire mai îndelungată, din pricina încruntării sprâncenelor, în sfortarea grea și neîntreruptă de atenție. După o jumătate de oră sunt sleit. Am impresia că mă voiu prăbuși leșinat. Cuta asta dela rădăcina nasului o am numai de o jumătate de an. O simt ca o rană. Nu voi mai scăpa niciodată de ea.»

Ladima surăse moale unei imagini răsturnate în el însuși, și clătină din cap, în gând. Ce perete nevăzut, dar de nepătrus, desparte pe oameni, chiar când simt unul altuia prezența întregii ființe. Cuta de orgolios încruntat a lui Dorcea era deci numai o schimonosire de trudă a capului său de zeu nefericit. Ar fi vrut să-l mângâie, dar nu știa ce să-i spună... Totuși nici nu-i venea să creadă că un asemenea talent va fi pierdut pentru scena românească.

Dacă poetul ar fi fost de altfel mai informat despre întâmplările de aiurea, i-ar fi putut spune chinuitului său prieten, că ar putea fi mai puțin desnădăjduit, arătându-i că, la Paris, chiar în zilele acelea, F. Gémier era director

de teatru, regisor revoluționar și actor de mare preț în același timp, deși avea auzul stins ca o cenușe. E drept că tot Gémier se plânsese cândva, abătut, că orice discuție este pentru el o tortură, deoarece trebuie să cheltuiască de trei ori mai multă inteligență ca să poată pricepe vorbele care îi sunt spuse, decât ca să înțeleagă ideile de dedesupt, care îi sunt opuse... și glumind amar, îș, scria răspunsul, invitându-l pe preopinentul triumfător, să-l discute, dacă poate, citindu-l fără ochelari.

— « 13 Decembrie 1918 », murmură cu o privire de copil abătut, actorul, întorcându-se spre poet. « E o întorsătură definitivă în viața mea. Pentru întâia dată, ascultând o piesă, scena se depărta de mine ca o voce devenită murmur confuz la capătul unui telefon rudimentar ». Iși scoase a zecea țigaretă, dar gestul lui de a o bate în tabachera plată de argint ca s'o scuture de praf, atât de ritual elegantei actoricești, și pe care Ladima îl denunțase ironic într'o cronică, îi apărură de data aceasta aproape înduioșător. Ca să-l mângâie, i-ar fi îngăduit orice.

Se auziră ropote de aplause care vesteau sfârșitul actului. Poetul spionă comportarea actorului și văzu că acesta rămase adâncit în capcana lui interioară, că nu le auzise. Iși spuse cu melancolie că existența în lume este compartimentată. Nimeni din sală nu bănuise fără îndoială, dacă observase cumva, motivul pentru care ei doi ieșiseră din loje, iar drama lui Dorcea era mai neștiută celor de subț același acoperiș de parcă, s'ar fi întâmplat într'altă planetă. Această coexistență impenetrabilă i se părea unul dintre modurile cele mai tulburătoare ale vieții împreună, omenești. Când era pe front nu-și putea închipui, la ora atacului, care pe ei îi ducea până spre marginile lumii, cum se trăiește în acest București ce pentru el nu mai avea ființă, era mai puțin decât frunzele copacului de care se sprijinea, cu arma proptită ca să râsufle urcând povârnișul. Dimpotrivă, rănit, și așezat într'o zi la masă la Terasă, în convalescență, o scrumieră era mai prezentă decât tot frontul.

Ușile fuseseră date de perete și lumea se revărsa acum în fumoar. Dorcea se ridică iritat, iar prietenul său îl urmă cu o concesivă și seniorală umilitate.

Când vrură să iasă din pasaj în Calea Victoriei, descoperiră toată piața Teatrului Național pustie. Niciun trecător și nici urmă de luxoasele cupeuri, cu caii lor frumoși ca în sculpturile evestre, deși aci era faimoasa lor stație în care așteptau, alinate perpendicular pe trotuar. Sub portalul Teatrului Național patru motomitraliere pândeau metalic una lângă alta. Chelnerii dela bodega Mercur, din gura pasajului Comedia, cu jileci negre și fote albe, priveau din prag, în lungul pieței. Unul dintre ei cu mustață blondă scurtă, care îi cunoștea, îi lămurii.

— « A tras adineaori armata în mulțime, sunt mulți morți »...

Ladima asculta nălucit.

— « Când a tras armata? Unde sunt morții? ».

— « Acum o jumătate de oră... Au căzut mulți, în dreptul Continentului... ».

I se făcu un gol în minte și i se destramă o clipă privirea. Acum o jumătate de oră, când sala înțesată urmărea, ca în fiecare zi, actorii de pe scenă, absentă în atenția ei colectivă, la mai puțin de o sută de metri, se întâmplau, măsurate de același ceas de deasupra « Dorobanțului » dela « Independența » care măsură și pașii celor ce parcurgeau cei câțiva metri ai foaiierului, fapte care se integrau în pagini de istorie. Lumea îi apărui lui Ladima și mai desnădăjduit compartimentată. Unii dintre cei care trecuseră acum o jumătate de oră în coloană tălăzuită, mișcându-se în concretul zilei, cu oră de plecare de acasă și cu oră de întoarcere seara, erau acum mai irevocabil apropiați de morții de acum două mii de ani, decât de cei vii, de soția care cususe dimineața la plecare un nasture la haină, de copiii care îi așteptau cu înserarea acasă.

Dorcea prins în el însuși, ca într'un vârtej interior, îi întinse îngândurat mâna și traversă Calea Victoriei pustie, ca să se îndrepte, pe Matei Millo spre casă. Poetul nici nu știu când îi spuse la revedere. Era parcă pe alt tărâm. Peste câteva clipe se trezi însă brusc îngrozit.

Pe trotuarul celălalt un soldat cu arma întinsă, îl soma pe Dorcea să se oprească, dar acesta absent, cu capul prăbușit între umeri, nu auzea, și tocmai ocolea pe lângă grilajul de fier al grădinei, cu copacii desfrunziți, negri, cu mica temelie de zid lepros, ca să coboare pe lângă parcul Otețeleșeanu, strada piezișe, căci locuia în Brezoianu. Un sergent cu bocanci grei, împiedică însă pe soldat, în ultima clipă, să tragă, și alergă după cel vinovat, căruia îi puse mâna în piept, cerându-i furios socoteală pentru călcarea consemnului, vrând să-l aresteze. Actorul ridică brațele umilit, nenorocit, având aerul că nu pricepe ce i se spune, privind speriat în jurul lui. În aceeași clipă Ladima fu lângă cei doi, și nu-i fu greu să-l lămurească pe sergentul mânios că nu este cazul să aresteze pe nimeni, că « domnul » este un actor, care fiind îngândurat, nu a auzit porunca soldatului. Cu bocancii lipiți în fața bătrânicosului sublocotenent, sergentul se mulțumi să spună un grăbit « să trăiți »... și se depărtă. Dorcea suferea acum ca un câine izbit de botul unui automobil. Privea umilit și desnădăjduit de întâmplare, apoi murmură cu un zâmbet crispat, amar.

— « După cum vezi, nu sunt de loc propriu pentru acțiuni subversive »... Gluma îi era chinuită și trăda și mai mult amărăciunea de a fi exclus din modul normal al vieții împreună.

Poetul, pe care trecerea dela aspectul vieții în teatru, la întâmplările din afară îl întorsese, răsturnându-l, luă tăcut brațul actorului desorientat și se îndreptă spre piața pustie. După câțiva pași se opri însă brusc, spunându-și că e primejdios pentru prietenul său, cu auzul slăbit, să se rătăcească în cine știe ce învălmășeală. Se întoarse deci cu el la porțița de fier înflorat, a Terasei.

— « Așteaptă-mă, te rog, în cafenea, mă întorc să te conduc acasă, și se îndreptă apoi spre portalul Teatrului Național, traversând piața pustie, care,

lipsită de forfoteala elegantă a zilei, cu vitrinele luxoase acoperite acum de roulurile obloanelor cafenii, cu căsuțele ei cu un etaj, două, dărăpănate, meschine, văruiute gălbui cu ferestre de cazarmă, inima aceasta a Bucureștilor care se socotea « Parisul Orientului », nu s'ar fi deosebit de nicio piață provincială, cu ulițele strimte și strâmbe care dădeau în ea, dacă n'ar fi fost magnificul edificiu, cu varul scorojit și el, al Teatrului Național. Îngustă și sucită, spre Palat, Calea Victoriei nu avea nici zece metri de perspectivă. Respectuoși cu uniforma, soldații care, încălecați pe motomitraliere așteptau încruntați sub elegantele arcade, îl lăsară să treacă, salutându-l.

Coti încet pe strada Câmpineanu, care era de asemeni pustie, și coborâ pe trotuarul îngust, pe lângă zidul negru care creștea pe măsură ce panta se accentua, și se sfârșea în paravanul de fier al unei vespasiene, despărțită printr'o cârciumă, unde fu mai târziu muzeul, de intrarea direcției.

Atunci, Ladima văzu doi soldați care târau cu greutate, cadavrul unui muncitor... și-l treceau strada pustie spre curtea Teatrului. Cel ucis, părea un colos, cu fața moale rotundă, învinețită, cu o mustață mică neagră. Alți doi soldați ieșiră din gangul atelierului fotografic Mandl, purtând tot așa de cap și de picioare, alt muncitor ucis. Ladima se opri în loc încremenit, nepricepând rostul acestei strămutări. Cel de al doilea părea să fi fost un ins slab și cu fața suptă, pe care mustața părea prea mare.

Ajunse odată cu soldații în dreptul curții Teatrului Național și văzu cum îi aruncau pe cei uciși unii peste alții, ca niște trunchiuri de copaci. Alți trei patru erau răsturnați pe pavajul curții înguste, cu pete mici de sânge lângă ei. Ladima ar fi vrut să vadă, stăruia cu privirea, dar trupurile fără viață, de fontă parcă în vinețele lor, se refuzau privirii lui, când îngust limpede, când larg încetoșată. Acum, după colț, vederea se schimbă și la douăzeci, treizeci de metri mai jos, în dreptul Pasajului, era un baraj de soldați pe două rânduri, cu armele întinse, iar dincolo, un grup cât o clasă de școală, care izbucnea în imprecății și desnădăjduite strigăte: « Uci-gași... ucigași... trageți... trageți... ». Zeci și zeci de brațe erau ridicate spre cer, într'o agitație frenetică. În orașul devenit parcă pustiu, când toată lumea fugise, ei rămăseseră după somațiile morții, lângă tovarășii lor care căzuseră printre ei, uciși. Grupul acesta părea mai singur în fața armelor întinse, la un pas, de se simțea respirația rece, de oțel, a baionetelor, decât niște naufragiați pe o plută, între cer și apa vânăta a oceanului.

Mai făcu doi, trei pași spre un grup de trei civili, singurii în golul în care se găsea. Unul dintre ei, care se plimba agitat înapoia zidului de soldați, se apropie de spatele lor, mai privi odată mănios printre căștile de oțel, spre grupul celor ce se frământau ca pe o corabie în vârtej și se întoarse îndârjit spre un locotenent palid, cu o umbră de mustață țepoasă, deasupra gurii tăiate parcă în lemn:

— « Să sune trompeta somațiile legale... Dacă nu se împrăștie, trageți... ».

Dar ofițerul își încordă umerii și îl privi puternic în ochi.

— « De tras este ușor de tras, ați văzut și d-voastră... Dar, uite ce e colo » și arată spre curtea Teatrului Național. « Mai gândiți-vă... ».

Omul, cu gulerul paltonului ridicat, care-l făcea să pară și mai înalt, dându-i în acelaș timp și un aer de bolnav, îl privi cu ochii pe jumătate închiși, cu o lumină tăioasă între ploape.

— « Dumneata ești chemat aci să execuți ordinele, nu să discuți... ».

Locotenentul, vru să răspundă, apoi șovăi și se întoarse scurt, apăsător, către un plutonier, la care se resti scurt.

— « Să sune trompetul... ».

Ladima îngheță... Sunetele lungi, prelungite, ca un strigăt astral, fură ca o descărcare electrică, întâi în zig-zag, prin zidul soldaților. Corpurile lor se încordară în așteptare.

Dar în clipa aceea, în loc ca mulțimea să se împrăstie, izbucni în strigăte aproape inumane, mâinile fâlfăiră ca niște ramuri agitate de vijelie într'o palpitație desnădăjduită...

— Trageți... Trageți odată...

Vuietul de protestări asurzitoare pluti multă vreme în cuprinsul străzii. Cele trei somații rămaseră suspendate în văzduh... Salva anunțată nu a fost trasă...

Ladima se apropie de barajul soldaților cu mantale grele și căști de război, care împingea un pieptăn tăios de baionete, pe toată lărgimea străzii aproape proptite în piepturile celor care se încăpățâneau să nu mai dea înapoi dincolo de club. Se urcă apoi pe cele două trepte de piatră tocită care formau pragul unui gang îngust, a casei dărăpănate, chiar peste drum de Pasaj ca să aibă o vedere mai bună. Fiind în uniformă, nimeni nu-l întreba nimic, dar era înghesuit de tălăzuirea grupului de muncitori.

Ziua aceasta de Decembrie, din nepăsarea naturii, în contradicție cu viața omului, fusese o zi « frumoasă », fie și de iarnă, și sfârșea într'o anemică apoteoză. Ultimele raze ale soarelui care scăpăta, mai ajungeau, cât îngăduiau acoperișurile de peste drum, să lumineze viu jumătate din clădirea și balconul clubului, de pe dreapta, din fața străzii Sf. Ionică, de unde frunțașii muncitorimii vorbeau celor de jos.

Nu mai sus decât un stat de om, balconul acesta era ca o cușcă de grilaj de fier, lipită de zid, îngustă, abia îngăduind câtorva persoane să privească mulțimea căreia i se vorbea. Alții se îngrămădeau în perzavul ușii cu două canaturi. Felinarul cu sita lui de gaz aerian, venea tocmai bine până la suportii înflorați de fier ai balconului.

Cu totul în lumina soarelui gălbejiu, vorbea acum un om de statură mijlocie, cu o față osoasă, bălană, cu o bărbuță tunsă scurt de tot. « Am cerut pâine și ni s'au dat gloanțe ». Vocea lui era aspră, fraza mai curând stângace, dar găsea formule scurte, care cădeau ca picături inflamabile peste jeratecul de jos, de unde țâșneau în aprobări vii ca flăcările. « Gloanțele burgheziei se vor întoarce împotriva ei, mușcătura de azi a capitalismului este mușcătura fiarei în agonie ».

Din când în când se producea câte o acalmie, se așeza odată cu bănuiala rece a amurgului, un soi de umbră apăsătoare peste această insulă de oameni, care se hotărâseră morții, dar atunci chiar din mulțime țâșnea câte o protestare din două trei cuvinte, pătrunzător strigată, care făcea să clocoțească toate piepturile într'un vuet răscolitor, și brațele să se agite în amenințări și tăgăduiri. Ladima își spuse că arareori, în clipele cele mai grele ale frontului, văzuse atâta hotărâre în fața morții. Nu fusese niciodată la o întrunire muncitorească, dar pe oamenii aceștia nu-i simțea acum altfel decât ca veniți din depărtările vederii despre lume, de totdeauna, într'un act peste care timpul nu mai putea să treacă. « Cei care se jertfesc sunt totdeauna aceiași », gândi cutremurat poetul.

Între alții vorbi mai târziu un bărbat cu o barbă de culoarea tutunului, mare, stufoasă, cu un cap asemănător cu portretul popularizat al lui Engels. Părea, altfel, un timid, fraza îi era pedantă, cu prea multe ocoluri: « Trebuie să ne păstrăm sângele rece în fața acestor pfovocări, care trădează spiritul de clasă, al celor care nu înțeleg să trăiască decât din exploatarea muncii altora ».

Ladima crezu că recunoaște între acești muncitori cu fețele palide, slăbite, cu ochii halucinați de imaginile întipărite pe retinele lor în această după amiază a morții, pe unii dintre lucrătorii tipografiei din pasajul Imobiliara, unde se tipărea în ultima vreme gazeta la care lucra. Un flăcău, cu fața albită ca și părul, cu ochii apropiați și buzele groase, îmbrăcat într'un palton decolorat, diformat de purtare, cu o legătură cenușie răsucită și sucită la gât, părea să fie paginatorul de noapte, un altul, cu fața lungă și fruntea boltită, foarte înalt, numai într'un pardesiu cenușiu vechiu, cu buzele arse aproape negre, părea să fie Dumitru Dumitru dela mașina Typograph. N'ar fi putut spune dacă erau ei, nu numai fiindcă în genere nu-i știa în haine de oraș, dar și pentru că acești oameni parcă nu mai erau la fel cu ce au fost fiecare în parte, ci semănau acum mai mult unii cu alții, prin ceva care venea de dincolo de înfățișarea lor zilnică, din adâncurile nebănuite, în care oamenii, sau se deosebesc după esența lor, atunci când se aseamănă doar ilusiv, sau dimpotrivă se apropie unii de alții, când sunt din aceeași cseșță, cum se apropie razele în adâncul sferii. Încă odată, ca în toate împrejurările hotărâtoare, prezența morții provocase o alegere și Ladima avu sentimentul unei frățietăți, de dincolo de lucruri, știu că oamenii accia nevoiaș îmbrăcați erau semenii celor mai buni din totdeauna.

Dela doi pași de treptele, de piatră tocită, de pe care privea, izbucni un țipăt desnădăjduit de femeie, ca sângele pe lângă un cuțit înfipt în inimă. Se produse o vie mișcare, vreo doi inși o sprijiniră pe brațe în timp ce mulțimea se întorcea, fără să știe despre ce e vorba, spre locul acesta. Femeia vru să se smucească încăodată printre soldați spre Teatrul Național, dar se frânse din nou, după ce șopti sufocată un nume. Avea pe ea o haină mică neagră cu guler de miel creț sein, ochii mari în cearcăne negre, părul pieptănat în două și adunat la spate, subt o basma mototolită. Un băețandru,

de șaptesprezece, optsprezece ani, care sta lângă ea, strigă în locul ei, arătând spre un muncitor ucis, dus de picioare și de mâni, de doi soldați: « Nea Petrică, bărbatul ei; se pierduseră unul de altul, dela prânz ».

Flăcăul cu părul decolorat albit, cu buzele înspumate, poate ca să ajute femeia, poate spunându-i adevărul, tăgădui că ar fi trupul soțului ei, dar băețandrul tremura tot: « E nea Petrică, uite-i bocancii... și flaneaua roșie ». Purtând picioarele celui mort, unul îndoit dela genunchi, altul aproape târît, soldatul se opri să-și potrivească marginea căștii care-i căzuse pe ochi. Il ajunsese din urmă alt cadavru purtat.

Fu o deslănțuire fără margini, de mânie, de strigăte care se răsuceau spre cer... La izbucnirea mulțimii răspunse o nouă somație ascuțită, pătrunzătoare, de trompetă, care vestea prelung moartea. Se auziră iar strigăte: « Nu trageți fraților. Nu trageți »...Și unii atingeau, aproape, baionetele. « Trageți... trageți... să se sfârșească odată... » strigă, dimpotrivă, un bătrân de lângă Ladima.

Un sergent, de statură mărunță, cu umerii lățiți de grosimea mantalei, spuse într'o șoptă amărită: « Mă oameni buni, de ce nu vă duceți acasă, că ne nenorociți și pe noi?... » Dar o femeie interveni fluturând mâna slabă ca de bolnavă. « Nu vă gândiți că pe oamenii aceia pe care îi târâți morți, îi așteaptă copiii diseară acasă? »

Nici de data asta nu se mai trase. Pe treptele tocite, Ladima vorbind ca de unul singur, se întrebă care să fie rostul acestei mutări dintr'un loc într'altul a celor căzuți, prin fața celor împinși de armată... Un muncitor cu obraji scobiți și cu barba crescută de câteva zile ca o perie, îi prinse vorbele din sbor și, mușcându-și buza de sus ca într'un control al posibilităților trupului, rosti îndârjit, cu buzele încheștate: « Ne plimbă morții pe dinainte, vor să ne sperie... Ei bine, nu ne sperie... ».

După fiecare deslănțuire urma un răstimp de acalmie, ca de respirație obosită. Invârtejirea nervoasă, tensiunea neomenoască de atâtea ore, scădea într'o sfârșeală trecătoare... Unul dintre oratori luând în revenire cuvântul, probabil ca să umple timpul, căci nu se mai vedea nicio deslegare a teribilei situații, lega obosit cu oarecare greutate frazele. Dar când dintr'un fior nou, lăuntric, el găsi o frază terminată prin propozițiunea: « Acolo în curtea aceea sunt cei mai buni dintre noi » fu ca declanșarea unui circuit electric într'un incendiu care ardea dela o vreme liniștit, care sgudui mulțimea și ridică într'o serie de explozii, încă mai năprasnice, mocneala de până atunci.

Soarele căzuse cu totul dincolo de grădina Cișmigiului, porțiunile de umbră ale străzii erau întunecate de-abinelea, când se ridică svonul ca un chiot clocotitor spre cer și zeci de mâni falfăiră ca niște ramuri în furtună... Din susul străzii Câmpineanu, dinspre Știrbey-Vodă, se vedea curgând spre club, ca un râu revărsat, coloana imensă, a muncitorilor dela căile ferate.

Strigătele nu mai conteneau, agitația era mai înfrigurată pe măsură ce nesfârșita coloană se tălăzuia mai mult, curgând la vale. Dar când fruntea ei fu abia trecută din dreptul Ministerului de război, trompetele sunară prelung;

ea fu șarjată în trap mărunt de escadroane de călăreți cu lăncile în cumpănire. În câteva clipe marea mulțime se răspândi în toate părțile, curțile căsuțelor din dosul palatului, de pe partea stângă cum vii spre Teatru, se umplură de lume care căuta adăpost. Ladima urmărea prins cu totul crâncena întorsătură...

Dar nu toți se răspândiră... Și aci rămase un miez de oameni hotărâți care se îndreptară, alegându-se neconținut dintre cai, mergând deandratelea, spre club... Alt escadron șarjă, în pasul mărunt al cailor dinspre « Universul » pe strada Sf. Ionică. În sunetul trompetelor care somau, plutoanele de baraj, ale infanteriștilor dinspre Teatru, începură și ele să împingă apăsat, cu baionetele mulțimea spre club. Astfel, pe cele trei străzi confluențe, două trei sute de oameni erau strânși din toate părțile, izolați tot mai mult, împinși simultan, de baionete și sulite, cu încetineala neînduplecată, a mașinilor grele de strivit pietrele pe sosea, prin fața micului restaurant din colț, spre intrarea clubului ca să poată fi arestați.

Ladima rămăsese înapoi, nu mai avea în dreptul lui acum decât coloana de infanteriști cu căști de oțel și echipament de războiu. Porni îndărăt spre piața pustie, aruncând o privire stânjenită ca din fugă spre mormanul de cadavre din curtea teatrului și se îndreptă năucit spre « Terasă ».

Când ajunsese în dreptul pasajului, văzu lumea ieșind dela « Comedia » și resfirându-se ca un râu revărsat, pe Calea Victoriei. Circulația se și restabilise și cei ce posedau și vroiau să posede și mai mult, își duceau spre voluptate, cu dichisuri, capetele lor dulci, cu cioc și ghiare de uliu. Ladima înțelese și mai adânc în ce fel de compartimente, fără comunicare între ele, iremediabil opuse, se desfășoară istoria și se simți rătăcind între două lumi, cu un sentiment de condamnat, cu ochii arși de viziunea acestei « frumoase zile » de Decembrie. Porțița de fier era întredeschisă și poteca pietruită care ducea spre cele trei trepte dela intrare era scufundată într'o băltoacă, pe la mijloc. Terasa însăși, o vastă clădire turtită, ca o școală primară fără etaj, era alcătuită dintr'o succesiune de saloane dreptunghiulare, din ce în ce mai mari. Cele două mici din dreapta și din stânga, de cum intrai, erau « rezervate » scriitorilor și artiștilor. Fuseseră de multe ori fixate pe pânză de pictorii de frunte ai generației. Dorcea nu era aci. Nu era nici în salonul mare dreptunghiular din mijloc, unde trona de nesuportat în negura de fum de țigare un neobosit pian electric. În timpul ocupației nemțești se deschisese și salonul din fund, cel mai vast. . . . Impodobit, cu oleandri, cu ficuși cât arbuștii, se vrea oarecum seră, și devenise restaurant cu muzică de dans. În această după amiază urma să fie, după cât se părea și un soi de « ceai dansant » pentrucă o parte din mese era ocupată de tineret, iar orchestra își accorda stăruitor instrumentele... Dorcea, absent, întors în el însuși, aștepta într'un soi de boschet de oleandri. Apropiindu-se țalul să întrebe dacă a comandat ceva, Ladima ridică spre el privirea istovită. « Da, nu e grabă... Văd că aveți dans astă seară. Nu v'au adus și la « Terasă » dintre cei uciși? ». Cel întrebat răspunse: « Mi se pare că, da... În dos, în grădină ».

CAMIL PETRESCU

MINIERII DIN FRANȚA

I

TOBELE NEGRE

*Un ropot, e-un ropot de bulgări
Și nu-l poate-ascunde distanța.
Ascultă și-auzi cum răsună
Greu tobele negre din Franța.*

*Cu fălcile întredeschise
Răsună'nfundat. Vor sicrie.
Din gropi de cărbuni iese-o lume,
Gem tobele: Lazării'nrrie!*

*Privește-i crescând din morminte
In mâini legământ felinare.
Cu pașii lor mișcă pământul.
Bat tobele negre mai tare.*

*Bat tobele negre. Furtuna
De gloanțe dă vremii o ploaie
De fier șiierând peste tobe.
Minierii trec, nu se'ncovoie.*

*Ei știu drumul bine, o, noapte!
In van îi înfrunți cu ștafete
De umbră și-i sfâșii din ceafă
Cu ghiarele de baionete.*

*Nu-i poate înfrânge nici moartea,
Nici mâna ta 'n negre inele
Ce duruie înspăimântată
Sub văluri în tobele grele.*

*Din sângele darnic ce curge,
Hrănește-aurora o vatră
Spre care și'ndreaptă ne'nfrânții
Tăcutul lor fluxiu de piatră.*

*Zadarnic te zbuciumi, o, noapte,
Cu gura știrbită de stele
Și 'ncerci să-i acoperi cu bulgări
Sub ropotul tobelor grele.*

*Ei merg înainte spre ziua
Când palmile însângerate
Vor bate în tobe de flăcări
Șburând peste lumi liberate!*

II

P U M N U L

Minierului Barbier, asasinat de poliția lui
Jules Moch, la puțurile Combefort-Firminy

*Pe brațe de tovarăși dus,
Privește și nu vede cerul
Greoiu — un munte de cărbune —
Ca mina'n care a stat minierul.*

*Tot ce-a cerut era al lui,
Tot ce-a cerut o să și fie,
Dar este încă-al unor lupi
Ce-l țin în ghiare și-l sfâșie.*

*Gândind la cel ce a căzut
Ferește-ți pleoapele de plâns.
Te uită: mâna nu-i întinsă!
Minierul ține pumnul strâns.*

10 Nov. 1948.

III

O MIE ȘI UNA DE NOȚI

*Vă mai zâmbesc ciorchinii copti
Pe cer, ca 'ntr'un pahar albastru,
Tirani! Dar crâncenul dezastru
Aproape-i de-ale voastre porți.*

*Pe lungi tipsii lucind ca luna,
Lângă genunchii în brocarte,
Voi strângeți ca întotdeauna
Un pisc de-argint pătat cu moarte.*

*Clăi de brățări cu ochi de mare
Vă cern lumini din mii de gene,
Cu cangea smulse, fiecare,
Ființelor subpământene.*

*Așteți în urma voastră-o mie
De nopți, — dar v'au rămas puține.
Minierii'n nopți de-o veșnicie,
Răzbind, — văd ziua care vine.*

*Sunt oamenii de fier ce-așteaptă
Cu mâini tăcute care sfarmă,
Cu inima ce bate dreaptă,
Mai dârză decât glonțu' n armă.*

*V'au mai rămas nopți, să le numeri
Pe-o mână, — o, tirani! Dar capul
Tresare depe-acum pe umeri.*

Din mină, vă pânduște-arapul.

CATINĂ DAMNATUL

- Se 'ntunecă și luna se ridică! O, noapte, noapte, noapte!
- E timp de a ne întoarce acasă.
- Vezi, frate, ce vână este cerul? Vână precum e marea înfuriată.
- Este o părere a ta. Nici când cerul n'a fost mai senin ca 'n astă seară.
- Cu toate acestea un stâlp de ceață mi se pune 'n față, o mână neagră mi se 'mplântă în piept, arz de un foc lăuntric.
- Ai fierbințeli, frate.

Aceste exclamații bombastice și replici pozitive se schimbau pe podul Mogoșoaiei, în primăvara anului 1848, între doi tineri spre care toți trecătorii întorceau capul. E drept, aveau și pentru ce. Tinerii erau dela distanță așa de asemănători încât păreau Menechmii înșiși. Amândoi erau îmbrăcați în redingote gri foarte pe talie și purtau pe cap cilindre păroase. Gâtul le era înfășurat în cravate înalte, negre, părul le cădea pletos până peste urechi. Cel mai tânăr nu arăta a avea mai mult de 20 de ani. Câteșidoi imberbi și cu fizionomii prelungi, călcau drepti și foarte solemni, sprijinindu-se pe bastoane groase și învărtite violent ca șerpilor lui Esculap, pășind în stil de paradă și cu fereală pe drugii podului, pe care câte un landou îi scutura din când în când, făcându-i să mustească de noroi. Cel mai june, văzut de aproape și atent, revela un profil virginal. Măsliniu la față, cu ochi migdalați și sprincene trase ca cu pensula, cu nasul ușor încovoiat, avea obrații împurpurați de o roșăță parcă artificială. O sudoare fină dădea frunții un lustru de sîdef.

Tinerii se opriră puțin la hanul Bossel, în dreptul firmei « Stabilimentul C. A. Rosetti » și priviră vitrina adâncă, luminată cu lămpi de petrol așezate pe câte un picior subțire și înalt. O inscripție cu slovă semi-chirilică notifica domnilor clienți că ele ard cu petrol rectificat Pinolin, adus dela Viena. Vitrina era împodobită cu cele mai disparate lucruri: căpele de damă, pachete de vată, butelii de șampanie, cutii cu ceaiu chinezesc și cărți franțuzești, recente și vechi, unele deschise astfel încât să li se vadă caracterele și vignetele. Se zăreau acolo 11 volume din *Les mystères de Paris* de Eugène Sue (Bruxelles, 1843—44), *L'Hermite de la Chaussée-d'Antin* par M. de Jouy, membre de

l'Académie française, în cinci volume, multe opere de Alexandru Dumas (*La reine Margot, Amory, Isabel de Bavière*). O foarte frumoasă ediție de *Oeuvres complètes* de P. J. de Béranger (Paris, Perrotin, 1834) cu cotoare de marochin roșu aurit era desfăcută în câteva locuri, lăsând să se vadă într'un volum o vigneta în *taille-douce* după un desen de Tony Johannot, reprezentând pe « le petit homme gris »:

*Il est un petit homme
Tout habillé de gris,
Dans Paris*

Cei doi se aplecară spre vitrină ca să privească mai bine și avură neplăcerea de a fi îngrămădiți din spate de alți curioși, copii, țigani și un ipochimen cu anterior și brâu roșu prevăzut pe cap cu un fes rotund, iar pe sub nas cu două mustăți învoalte. E discutabil că acei privitori nutreau vreun interes bibliofilic, erau mai de grabă atrași de mărfurile străine și de lămpile cu petrol. Alte magazinuri și prăvălioare erau într'adevăr iluminate la geamuri cu lumânări de seu ori de ceară așezate în șiruri. O spițerie ardea lumânări de spermanțet. Ceata de privitori făcea observări cu glas tare, izbucnind în răs, iar pe fața tombaterii cu fes strălucea o veselie fără echivoc. Atenția tuturor se îndrepta mai cu seamă în spre costumele europenești ale celor doi iar un copil cu picioarele goale vru să pună mâna pe unul din bastoanele șerpuite. Menechmii, atinși în stilul lor, bătură în retragere, deși se vedea clar că avusese de gând a poposi mai mult. Unul din ei era autorul a două opere ieșite din teascurile tipografiei lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, culegere de poezii și o piesă de teatru și ar fi voit să știe dacă s'au mai vândut câteva exemplare. Speriați trecură repede și nu fără dificultate pe partea cealaltă a uliței însă abia ajunși un strigăt îi semnală:

— Monsiu Catină, monsiu Catină, Messieurs, messieurs!

În ușa « stabilamentului » se agita un individ uscat și subțire, ras, cu o frizură ridicată într'o parte ca un toupet asimetric și care era îmbrăcat cu un frac ridicul de îngust, cu cozile aproape lineare, rămas parcă din prima revoluție franceză. Vorbea stricat românește:

— Monsiu Catină, țipă el, făcând și un semn numeric cu degetele, două, două...

Ceea ce voia să spună că vânduse două exemplare din operele tânărului. Acesta făcu un gest de blazare și de amânare, de altfel foarte la timp, pentru că o caleașcă superbă de Viena se oprise în fața magazinului cât mai aproape de ușă, spre a nu împiedeca circulația. Într'adevăr ulița se umpluse de un șic interminabil de trăsuri și landouri și aceasta constituia dificultatea de a trece de care am pomenit mai sus. Nu se poate închipui un contrast mai izbitor între modestia podului și a dughenelor, din care cele mai solide, nu treceau de două rânduri și erau acoperite cu draniță, și somptuozitatea acestor echipaje. Câteodată vizitii ajungeau cu sfârcul bicelor la coperișul maghernițelor.

Vehiculele erau trase de cai sdraveni și lucioși ca abanosul, aveau blazoane la portiere și erau capitonate cu atlas roșu sau albastru. Surugiii purtau costumul tradițional cu flori de găitan, dar câteodată erau înlocuiți cu vizitii în frac. Echipajele mai pretențioase dublau pe vizitiu cu un lacheu chiulotat și cu ciorapi albi pe capră sau îndărătul cupelei. Alături de trăsuri treceau din când în când cavaleri însoțitori, cu o mână pe frâu și una în șold. Intr'un colț de uliță apropiată, constituind un mic maidan se vedea un spectacol original. Câteva echipaje erau trase în jurul unei prăvălioare cu șerbeturi și înghețate. Arnăuții aduceau din dughiană la trăsuri stăpânilor și cocoanelor răcoritoare. Un boier cu antereu albastru, beniș roșu și un mare șlic mânca cu lăcomie șerbet, netezindu-și barba prolixă, în vreme ce alături de el o demoazelă cu o coafură înaltă și sugrumată în creștet gusta rar și cu vârful buzelor o înghețată de vanilie, contemplată de un june călăreț.

În caleașca oprită în fața « stabilamentului » se afla o tânără fată îmbrăcată într'o rochie cu cadrilaturi scoțiene, terminată la gât cu un guler de broderie ca pe vremea Ligii. Omul cu frac din epoca lui Robespierre îi făcu o reverență până la scara caleștei, uitând cu totul pe monsiu Catină. Dar și acesta, de pe partea cealaltă se plecă ceremonios, imitat întocmai de fratele său. Fata, care îl zărise, îi făcu un semn destul de rece cu evantaiul.

— Este Smaranda — zise tânărul Catină, către fratele său, să mergem. Arăta afectat de gestul indiferent al fetei. Porniră mai departe pe ulița Mogoșoaiei, fără a părăsi o clipă pasul mândru de paradă. Tânărul poet vorbea mereu într'un ton trist infatuaș și declamator:

— O vezi, iubite frate? Ea este fiica boierului Scarlat, care m'a onorat în prietenia sa. Pentru ea am compus stihurile *La S.****:

Căci ce-ar fi oare o liră, de n'ar avea-armonia?

Ce ar fi viața noastră, de n'ar fi veselia?

Și ce-ar fi o femeie, de n'ar avea amor?

Iluzii la 19 ani! (Tânărul declama toate acestea cu o desnădejde teatrală, urmărit din ochi din când în când de câte un băiat de prăvălie sau alt pieton). Ce are să găsească fiica unui Agă la un om de treapta noastră? Nu am avere, n'am nume. Catină, nume de băcan. Dar sunt poet, numele meu poate sfâșia bezna unui asemeni comet strălucitor. Poate devin un Byron, un Lamartine, am vândut două volume de poezii. Tânărul se opri amar tocmai în dreptul unei dugheni în ușa căreia în fața unui jăratec puternic se prăjea pe o spadă de alamă bucăți de carne de berbec, sub paza unui grataragiu în costum oriental. Exaltat și fără atenție asupra prezentului poetul izbucni într'un hohot formidabil:

Ha! ha! ha! iacă un nume!... Iacă înc'o vanitate!

Omer, Dante, Byron, Hugo! un cuvânt deșert ca toate

Un accent între morminte, un sarcasm în sărbători.

După această sfidare către eternitate, tânărul își reluu mersul, urmat simetric de docilul său frate. Dacă gesticulația sa nu scandaliza pe trecători, faptul se explica foarte simplu. Tropotul cailor și rostogolirea roților echipajelor pe pod făceau un sgomot neconținut ce acoperea orice glas. Afară de aceasta pietonii erau rari, câte-o slugă, câte un negustor ambulant, adesea un păstor mânându-și caprele, un precupeț cu cobilița. Lumea bună trecea numai în trăsură ori călare. Afară de aceasta negustorii din ușa dughenelor, sau vânzătorii de pe uliță, scoteau niște strigăte asurzitoare, constând în mod obișnuind într'o cantilenă târăgănată și convențională pentru fiecă marfă. Căinii, numeroși, lătrau și ei, izbiți din când în când de pe caprele caleștilor cu bicele de către surugii. Singura anomalie ce putea intriga era împrejurarea ciudată ca doi boieri așa de gătiți să străbată ulița pe jos. Însă București, la anul 1848, era orașul tuturor paradoxelor și târgovețimea nu se mai mira de excentricitățile boierilor, socotindu-i din capul locului ca pe deasupra oricărui canon. Așa dar numai mișcarea sacerdotală a brațelor era vizibilă, recitativul fiind absorbit de sgomotele uliței.

— Smaranda nu mă iubește — continuă tânărul poet — ea nu poate coborî privirile asupra unui fiu de cafegiu. Olga, oh, Olga, candela inimii mele, ea, da, mă prețuia. Cumplitul vărsat mi-a răpit-o. Ah! e lună, ce noapte, ai dreptate, acum să fi trăit:

Albă cu ochii negri, s'o fi văzut la lună.

Câtăva vreme cei doi merseră în tăcere pocnind cu bastoanele dușumeaua uliței. În fața Bisericii albe se opriră.

— Am ajuns acasă — zise cel mai mare dintre frați cu oarecare sfială. Ca spre a deștepta din vis pe celălalt.

— Greu îmi vine, frate, a pași pragul casei noastre. Când șez în casă, s'ardică tavanul cu mine, nu mai încap. Când ies afară mă pierz printre oameni. În casă sunt prea mare, în lume prea mic. Unde este lume multă, acolo mă întâlnești și pe mine trist, gânditor și posomorît. Am să mor de urît și de desgust.

— Toate astea vor trece scumpe frate — observă cuminte celălalt. Noi avem o misie pe care trebuie a o îndeplini. Cauza ne așteaptă!

— Zadarnic, obiectă tânărul poet într'un ton șoptit și mai potolit, dar cu o fizionomie damnată. — Zadarnic! Eu port din leagăn germeul malatiei fatale, agravate de doctrina lui Byron. Pentru mine nu-i fericire pe această lume, care este opera unui Demon.

— Am știre că fratele Magheru va veni.

Poetul îl privi cu oarecare interes, totuși continuă:

— Lumea aceasta e opera unui Demon. Nu vezi tu frate, ce nedreptăți? Ici ciocoiul trece în caleașcă înfășurat în blănuri, colo întemnițatul cu fiarele 'n picioare, își duce osânda. Săracul, ce-a greșit? În aste palaturi și ziduri zac

mii de păcate, iar poporul geme. Țăranului ciocoi îi iau plugul de pe arătură și boul din bătătură. Când se va deștepta oare nația și-și va croi singură legi? Până când poporul nostru va rătăci și va șovăi, precum spune profesorul Michelet?

Insoțitorul își privi fratele mai tânăr cu admirație ca unul ce se socotea mai puțin cultivat și exprimă un îndemn:

— Să luptăm pentru popor, să luptăm pentru România, așa cum ai cântat în stihuri:

*Deșteaptă-te o ! secol,
Mergi repede și jalnic, nu sta, nu te abate !*

Cași revenit deodată dintr'un delir, exaltatul răspunse în stilul cel mai simplu și mai prozaic cu putință:

— Ai dreptate, Costică, va să luptăm !

*

Intrară pe un gang într'o casă de pe ulița Mogoșoanei în rândul de jos al căreia se afla un negustor de cafele. O ușă se deschise dinspre prăvălie și un bărbat vârstnic, mustăcios, cu șorț la brâu, scoase capul confidențial.

— Ați venit? Vă așteaptă...

Dar n'apucă a sfârși. O voce feminină atroce, sfâșietoare, i-o luă înainte din capul scării de lemn nevopsit, care ducea precipitat spre catul de sus:

— Iancule, vino mai repede; unde ați fost?

Menechmii urcară scara, umili, vindecați de orice poză romantică. Sus în coridorul luminat cu o lumânare de ceară de biserică vârită într'un felinar îi aștepta o matroană scundă, grasă, cu un șal foarte bun turcesc pe umeri și cu părul de un negru violent prâstat cu zone albe, împărțit printr'o cărare în două sectoare. Nasul era încovoiat ca al poetului însă mai strident, cu o nuanță de armenism în toată fizionomia. Profilul tânărului efeb ședea în fața caricaturii sale. Și totuși, moralmente, junele semăna cu bărbatul de jos din coridor, a cărui blândeță o sublinia. Intre părinți era o desbinare ce făcea pe tânărul byronian să lase capul în jos de supărare. Prietenilor le pomenea de tristețe, vrednicile de răs întâmplări din familie, fără a insista. Adevărul e că părinții nu-și vorbeau direct, ci prin a treia persoană, privindu-se pieziș. Cafegiul se arată mai înțelegător la aspirațiile lui Iancu și Eliade îi spusese, trecându-i prin prăvălie: Feciorul dumitale e un geniu. Fără a ști hotărît ce înseamnă un geniu, cafegiul avea idei de stihuire și poseda într'un raft un catastif cu strofe în greaca aplă. Pe cât de apatic și taciturn în chip obișnuit, pe atât de neprevăzut de focos se arăta când se supăra sau când cădea într'o discuție despre patrie, eroism, libertate. Toate coardele eterismului vibrau încă sub șorțul său pătat de cafea.

Cei doi frați intrară într'o odaie în care îi aștepta în picioare un cadet în uniformă, cam de aceeași vârstă cu ei, însă cu o mică mustață dându-i un aer decis:

— Magheru, — îl întâmpinară cei doi.

Însă Iancu părea obosit și descurajat și se lăsa jos pe un divan lat turcesc, acoperit cu cit dând drumul cilindrului și bastonului pe dușumea. Din când în când o tuse uscată îi scutura pieptul, fața i se brobona de sudoare. Ceilalți se așezară pe câte un scaun privindu-l îngrijorați și în tăcere. Odaia era simplă. În afară de patul acoperit cu cit, se aflau câteva scaune empire și o masă rotundă de nuc, o icoană cu candelă pe peretele alb. Pe un alt perete un tablou stângaci, dar nu fără expresie al celor doi frați cu haine nemțești ținându-se strânși unul cu brațul pe umărul celuilalt. O lumânare într'un sfeșnic de pe masă făcea să oscileze umbrele pe pereți. Într'un colț, lângă un dulăpior cu cărți, doi saci scunzi de cafea prăjită ședeau într'un nepotrivit depozit. Tânărul poet, înțelegând rostul prezenței cadetului i-o luă înainte. Vorbea potolit și prozaic, ca și când ar fi fost în chestiune lucruri curente, deși fraza rămânea mereu incorigibil poetică. Graiul poetic devenise pentru el o a doua natură.

Să luptăm fraților, aveți dreptate, să luptăm. Să luăm fiecare o spadă spre a combate ipocrizia și pisma. Ha, ha, ha! (Hohotul său nu mai era acum actoricesc, cu cei trei ha își înăbuși o tuse ce-l strângea de gât). Să sfărâmăm scorpiile, să călcăm pe dâra de balaur. Prea bine, și apoi? Ce ne-așteaptă apoi? Moartea hădă. Glasul nostru e un cuvânt deșert, un accent între morminte. Când auz stejarul căzând în vale trăznit de fulger, când marea vorbește înspăimântător cu cerul, când șopârta scoate capul și privește către stele, când cerul se umple noaptea de milioane de globuri, omul ni se pare un vierme târîtor. Tot ce este pe lume, oameni, dobitoace, păsări sburătoare, insecte, pește, amfibii, plante stătătoare se nasc, trăiesc, sunt, ș'apoi mor. Eu, fraților, voi muri.

— Nu se poate — zise ultimativ cadetul, ridicându-se optimist în picioare. Cine ți-a mai vârit asta în cap? Zilele acestea ai să citești proclamația cu mine în ulița Lipscanilor.

— Eu am să mor! continuă foarte liniștit tânărul poet, ținându-și capul în palme și țintând podelele. Am vărsat sânge. Ce știu aceștia (și cu mâinile arată spre câtu de jos)? Ei au pus saci cu cafea lângă dulapul unde păstrez pe divinul Byron. Cafea boabe și Childe Harold. Ha, ha, ha. Nu mai visez decât vifore și făclii bătute de vânt. Făclii, făclii, făclii, cum a zis nemuritorul Shakespeare. Aud în noapte acorduri sălbatice de lire înfiorate, păsări falfâinde, strigoi îi cântă în odaia mea sabatul lor. Și miroase a cafea boabe prăjită. Azi dimineață s'a făcut zi albă și eu n'am închis ochii peste noapte. Gândesc la această viață efemeră și simt că sub pasu-mi e un haos.

Zicând acestea printr'un gest reflex Catina își luă cilindrul de pe podea și și-l pune pe cap, punctându-și meditațiile sinistre. Apoi deodată întrebă:

— Ce fac frații noștri căuzași. Ce hotărăște iubitul nostru Bălcescu?

Drept răspuns Magheru, apropiindu-se de el, îi pune o mână pe umeri. Al doilea frate Menechm, contempla scena în tăcere. El era o ca o umbră a celui dintâi, lipsită de duh propriu, un interlocutor prin tăcere. Poetul îl lua cu sine ca să nu se simtă singur.

— Nu vei muri, frate Catină. Avem de lucru. Timpul mântuirii noastre a sosit; poporul român se deșteaptă la glasul trâmbiței îngerului mântuirii — libertate vouă. Am fost la Eliad la tipografie și am prins câteva șire din proclamație. Mâine se va citi la...

Aici cadetul, grijuliu de respectarea secretului conspirației se opri, merse la ușă, o deschise și o reînchise, trecu la fereastră, apoi revenind încredințat taina suflând ceva în urechea poetului iar după aceea informă în același chip pe fratele său.

— Prin urmare nu-i vreme de a boli, iubite Catină, nu-i timp de murit. Tu singur mi-ai zis: « Cine nu se coboară în popul, nu face parte în nație, nu e Român ». Să ceri bătrânului « uh ghiuden și doi cârnați », după consemn. « Pruncul » e pe cale a se naște.

— Iar biată maică-sa — continuă tânărul poet — a suferit mult până l-a zămislit. Suferința maturește pe om înainte de vârstă legiuită și eu mă simt bărbat. Voiu sta în picioare pe stâncă, luând pildă dela Byron și dela Napoleon. Unul, general, a înconjurat globul făcând expediții în marșuri silite, celălalt a uimit lumea cu melodii. Poate că din cugetările sublime de idealitate vor rămâne câteva urme pentru viitorime.

Toată această vorbire extravagantă în orice altă împrejurare, nu surprindea de loc pe ascultători și câteși trei simțeau că acesta e limbajul potrivit momentului. Poetul se ridică de pe divan și mergând la dulap, scoase un manuscris.

— În așteptarea zilei celei mărețe am compus un marș revoluționar — zise el. — Ascultați! — Și începu a declama furtunos cu o mână în aer ca Rouget de Lisle, și din toată vibrația coardelor vocale, întrerupt o singură dată de un ecou de jos, de glasul strident al mamei sale care striga: Iancule, de ce țipi acolo:

*Aideși frați într'o unire
Țara noastră e 'n peire
Aste ziduri și palate
Unde zac mii de păcate
Aideși a le dărâma.*

*N'auziți în piață larmă?
Dați năvală 'n mâini cu armă:
Că soldatul ne ajunge
Baioneta ne împunge
Dați, de-o vrea și el să dea...*

*Frașilor, să n'aveți milă,
Dați în cei ce vă fac silă,
Vă iau plugul, arătură,
Boul chiar din bătătură
Parc'ar fi un drept al lor...*

Și citi astfel până la sfârșit, înecându-se cu ultimul vers într'o tuse, violentă, convulsivă. Apoi deodată păli, duse repede batista la gură, o privi și spunând « sânge » se prăbuși pe pat, plângând cu sughițuri ca un copil.

Cadetul se plimbă puțin prin odaie, apoi merse la fereastră și o deschise. Sgomotele de trăsură de pe uliți se potolise, fiind târziu, se auzeau numai risipite lătrături de câini. Era o noapte de Iunie sclipitoare de stele. Fratele Constantin tăie mukul lumânării de pe masă. Magheru se întoarse, trase scaunul lângă divan și vorbi astfel:

— Frate pentru ce te sperii de puțin sânge? (Între timp trăsese din mâna tânărului batista roșie ca un mic drapel). Sângele acesta vine din prea marea noastră putere de voință, din inima noastră bătută de patimi generoase. Dintre toate colorile roșul este semnul luptei, cauza noastră e a roșului. În luptă, pieptul tău se va întări și vei trăi sănătos. Și eu am avut de aceste.

Catină încetase de a se mai lamenta, se întoarse extraordinar de palid și senin și zise zâmbitor:

— Vă făgăduesc că voi trăi. Dar când va fi să mor să nu fiu înmormântat la Biserica albă, albul mi s'a părut totdeauna trist, ci lângă biserica roșie, a Crețulescului, aprinsă ca și duhul meu.

*

Două zile Catină stătu liniștit în pat, după sfatul amicului său. După aceea, în ziua de 11 Iunie merse pe ulița Lipscanilor în răspântia dela Sf. Gheorghe, și acolo urcat pe o masă citi cu glasul său cel mai solemn și mai grav în fața patrioților vestita proclamație: « Fraților, timpul mântuirii noastre a venit. . . ». Cu cât citea brațul său drept se întindea mai sacerdotal asupra adunării și mâna desfășură involuntar și ca și simbolic, o batistă din nou înflăcărată de cel mai frumos roșu *).

G. CĂLINESCU

*) Replicile lui Catină sunt în cea mai mare parte compilate din elemente autentice, într'o intenție de vigneta în tehnica lui C. Negruzzi, din *D. Scavinski*.

PROBA DE FOC

*Proba de foc din arta creatoare,
plămada vie din pământul surd,
cu svâcnetul din marea luptă, iscat în legitimă apărare,
în contra legilor nedrepte din petrecutul timp absurd,
cu robul ridicat prin carte pe două zdărene picioare,
cu Bonciu foarte mic în mâna străpungătorului de stâncă,
citind în palma colosală de uriaș, în luptă încă —
proba de foc din drumul nou spre creasta
de unde fulger azi întâia oare,
va trebui să scape scânteile în cartea asta,
din buzduganul asvârlit spre cei ce 'nfruntă lumea muncitoare.*

*Robul de ieri, desțelenit din plagă,
trecut prin zid de negre închisori,
retează noduri putrede când părăie planeta 'ntreagă
și zburdă nechezând prin stepa cu herghelia mânjilor ușori,
ca să străbată drumul orișicum,
urnit acum de pretutindeni prin umbrele perdelelor de fum.
Cu șleaul rupt din lumea veche în care robul se topește,
îmi face semn din mijlocul giganților din care crește:
« Incalecă », îmi strigă dânsul din tabăra cu steag la drum,
« englezul trâmbiță războiul, America se pregătește ».*

*« Indată vin », răspund, « îndată, — să-mi pregătesc harnașamentul,
vreau să te 'ntâmpin pe-armăsarul murg,
în ceasul împlinirii noastre, în care timpu-i marele chirurg,
prin iureșul ce-mi arde testamentul.*

*Sunt pregătit să ne 'ntâlnim prin cel mai năzdrăvan amurg,
să-mi pun la brâu condeiele, cu versul meu să sparg cimentul
și să țâșnim dreptatea nouă din roadele 'mplinirilor ce curg,
să ridicăm din truda noastră, adevărat și falnic, monumentul »*

« Pe cripta cărților mânjite cu cel ce-am fost, depun o floare
și trag vârtos cu bidineaua un interval, — să sui și să cobor,
să fiu condeiul, șaiiba, bolțul, sau nitul ciocănit lângă motor.
Vreau să mă 'nveți abecedarul, cu bunătate, cu răbdare,
și să mă torn cum lunecă uleiul gros în rezervor,
să mă oprești, tovarășește, atunci când mă așund într'o eroare,
sau când condeiul beat și singur, mai galopează la 'ntâmplare,
pe trambulina prelungită din cerul zugrăvit sonor.
Căci numai pentru tine-i scrisă, prietene, această carte,
prin care vreau să fiu folositor,
să merg, îndrăgostit de oameni, în luptă, împreună, mai departe ».

URAGANUL

*Adu-ți aminte om buimac de noaptea'n care clănțăneai din dinți,
de păsărelele lipite pe zidurile negre, pe ciment,
când miorlăiau obuzele și alergai pe străzi ca scos din minți,
prin șuierul curentului, în panica din plin bombardament.*

*Să-ți amintești întotdeauna de zilele de groază și de post,
de marele incendiu, de groapa cu moloz și cărămidă,
de aierul clocit și umed pe care-l suportai în adăpost,
de zumzetul motoarelor și de piloși veniți să teucidă.*

*Cu mădularele trudite, cu nervii slabi, atunci când te trezeai,
adu-ți aminte cum treceai prin negrul coridor spre scara mare,
și sprijineai din treaptă'n treaptă spre pivnița de mucegai,
bolnava ta tovarășe, când moartea ei rânjea triumfătoare.*

*Nici targa, nici locomotiva încălecată pe-un vagon ce arde,
să nu le uiți tovarășe, rămas de-atunci înspăimântat, buimac —
masacrul colectiv, lumina ecliptică din noaptea cu petarde
și cimitirul scormonit de bombele nocturnului atac.*

*Mormântul mutilat părea măseaua spartă'n două, strâmbă
și te-afundai alunecând cu glezna'n hârca din pământul gras! —
Adu-ți aminte om buimac, că nebunia scârțâia din drâmbă,
când Moartea răpăia din tobă la sferturi și la jumătăți de ceas.*

*Reamintește-ți catastrofa și fulgeră-ți mânia peste țări,
oprește suprafortăreața și clocotul de lavă din vulcane,
și luptă să implânți drapelul, cu șâlșăit gigant din zări în zări, —
s'audă lumea planetară un clinchet nou și vesel din ciocane.*

*Ioane Sărășoreanu
— arăstioara,
20 oct. 1950.*

COLABORARE LA JURNAL DE PERETE

*Americă și Anglie, svârliți trecutul putred peste bord!
Oameni ai muncii, strângeți mâna! Să facem puntea brațelor întinse!
Cunoaștem grevele din Londra și din America de nord,
ele sunt vechi și tot mai mult aprinse,
căci măcinați popoarele prin speculă și capital-record,
când e nevoie să'nțelegeți că apa nu se mai întoarce,
că bulevardul nu-i zidit să fie stăpânit de-un lord,
și muncitorul nu-i lămâia care se-aruncă după ce se stoarce!*

*E prea puțin să fii poet, când proletarul trage-o spadă,
să plămădească lumea dreaptă, cu brațe de oțel, pe baricadă.
— Ioane pregătește-ți ranga! Englezul vrea să te răstoarne!
Plimbă-i sub nas un pumn de fontă, apucă zdravăn taurul de coarne!
și frânge-l de grumaji, c'altminteri îți varsă dânsul măruntaiele!
Retează-i beregățile, de-o vrea ca să ne'mpungă — taie-le!
E lupta pentru libertate, când clopotele, dincolo de dom,
răsună clar că amândoi suntem un gând, o luptă și un om.*

*Mult dincolo de mări și țări, de nesfârșite oceane,
se prăvălește-o lume'n China și'n « Noul Continent », Ioane.
E lupta desrobirii noastre, prin munca oamenilor noi,
cu muncitori de pretudinteni în contra crimei grele de război.
America se opintește la pârghia de lut din dreapta,—
salvarea ta-i în luptă dârză, izbânda luptei tale-i FAPTA!
Să trageți fraților odgonul din stânga voastră cât puteți,
la rând cu toți flăcăii lumii, pe drumul Revoluției, băieți.*

*Prin nemaipomenite încleștări voi pregătiți
măsura dreaptă la cântarele minciunii, răsturnată de popoare.
Cine slăbește-odgonul meu rămâne frânt și până mâine moare
pe drumul greu, dar singurul adevărat — voi știți!*

*Trosnesc sinistru scânduri vechi, s'a prăbușit molozul din tavan,
cutremurul desprinde-acum și bărnele din dormitorul Papei.
Țâșnesc scântei din șandramale și spumegă torentul apei
rostogolit din lumea noastră, necruțător, spre Vatican!*

*Treceți la rând flăcăilor la treaba care merge strună
și veți deschide drumuri largi cu timp prielnic pentru ziua bună,
cu zâmbet de tovărășie trimis spre voi de dincolo de țară,
cu pâinea caldă din cuptoare, cu loc pentru condei și călimară,
cu vorbe binefăcătoare, blajine, pentru suflete și trup —
să tragem de otgonul stâng, flăcăilor, oorupp — oorupp!*

SATANA GALBENĂ

*Satana galbenă cu laba pe stiva drugilor de aur,
împresurată, strânsă'n chingă de muncitorul conștient,
va fi trântită'n subterană prin marea poartă de tezaur,
să zacă 'n camera blindată, cu broasca 'nchisă de curent.*

*Satana galbenă asvârle cascada blondă, — banul plânge
pe marmura ghișeelor din Englitera și din Franța...
Un miligram de aur costă un centimetru cub de sânge —
Americă, e timp să judeci. Să nu te piardă cutezanța!*

*Se vede că n'au fost destule războaiele de pân'acum,
dacă metalul prețuiește mai mult decât un om și-o floare.
Sau... omul nu-i decât piticul care-ți încurcă pașii'n drum?
Satană galbenă hrănită din munca lumii proletare!*

*Noi pace vrem, dar blestemata descoperire, aurul,
satanica-ți putere falsă, la pândă stă să se repeadă.
De astădată, muncitorii vor ciopârți balaurul — !
Trăiască lumea muncitoare... Poporul tot, — pe baricadă!*

RĂSCOALA DIN BERLIN

*S'au scurs de-atunci treizeci de ierni. Trec anii.
Tramvaiul nimerit de-o bombă'n plin,
stă răsturnat și strâmb pe « Tauentin »,
când din ferești se-aruncă bolovanii.*

*Șrapnel fuzant țâșnind în evantai,
cad muncitori însângerați de-amurgul
ce'nvăluie treptat Charlottenburgul,
cu marș la trap și nechezat de cai.*

*Văd sânge generos de muncitor,
prelins pe-asfalt, stropit dinspre fereastră.
E lupta pentru desrobirea noastră,
din « Friedenau » spre « Brandenburger-Tor ».*

*Trei escadroane de ulani în tropot,
prin strada Grenadirilor se scurg,
aud ce spune Rosa Luxemburg,
cu glasul ferm, răsunător de clopot.*

*...Un pumn trântit de-un caporal dement,
apoi, înghesuită 'ntr'o trăsură,
un pat de pușcă'n piept, căluș în gură —
capac de fontă se ridică lent*

*și-au dispărut cu Roșă'ntr'un canal,
umbrela-i lungă, geanta mult prea mare,
se cântă marșul lumii proletare,
aud o salvă trasă'n arsenal.*

*Descoperit salut înspre Berlin.
Văd podul peste Spree. Martiru este
mai vie'n steagul roșu de pe creste
și glasul ei vibrează tot mai plin.*

MAREA NEAGRA

....* Chiar și visătorul incurabil,
va trăi atunci la malul mării, în casa
hrăpărețului, căci lacomul va fi silit să
renunțe la prisos. El nu va mai avea
patruzeci de pâini pe fiecare zi, în timp
ce patruzeci de flămânziți alcargă za-
darnic după o singură pâine ».

(Din volumul *Bagaj*, — 1945)

*Trebuie să mai vorbesc despre mare, fraților —
Marea Neagră nu mai este slujnica piraților,
— azi e-a lumii muncitoare, este-a noastră,
necăjită, calmă sau albastră.*

*Anul ăsta, dragii mei, n'am văzut cum trec spre plaje,
moșierii cu palate și cu guși în trei etaje, —
oamenii de muncă, din uzine,
forfotesc prin vile și cantine.*

*Marea Neagră, cât se vede, anul ăsta iarăși e
o poveste nesfârșită, de tumult, tovarășe —
mă simt bine-amestecat în mare,
— printre picături în frământare.*

*Dar puterea luptei noastre cred că nu se-aseamănă,
deși truda Mării Negre parcă-mi este geamănă :
Noi străpungem stânci în lumea asta,
Marea Neagră bate numai coasta...*

PEISAJ MARIN

*S'au întâlnit pe drumul dinspre târle,
un cioplitor de trepte și-un artist.
Prin pulbere alunecau șopârle,
departe, jos — talazuri de-ametist.*

*Din răsărit veneau prin briza lină,
escadrela pe 'nșpumegatul spic,
suia un cântec nou dinspre uzină
printre coline'n smalț de mozaic.*

*Se răspândeau neliniști din senin,
în lumea descompusă și funebră,
țâșneau din mare pântec de delphin,
din abur alb, halucinantă febră.*

*Când ancorase 'n portul ruginiu
yacht legănat pe-oglinzi cu țărnel ocru,
tot aurul din putred-vișiniu,
s'a spart în bronz și'n galben mediocru.*

*Agate'n val săltau prin roșu plin,
dans despletit, sclipiri ca din pumnale,
oprite brusc la semn ca din senin —
zic bună dimineață 'mpurpurată cale!*

*Alb, soarele stropea pe val scânteii,
să-și fluture prin vâlvețai perdeaua —
Să tragem dunga mării frații mei,
albastră, grasă, plină-i bidinea!*

*Prin flamuri roșii, sprinten și ușor,
trecea o navă potrivindu-și mersul
cu prora'n față, către cioplitor
și către cel ce toarnă'n forme versul.*

*Tovarășul pietrar scrutase zarea,
artistul scăpăra poemul rond,
când auziră amândoi chemarea
de dincolo de orizontul blond.*

*Spunea cu mâna streășină la frunte,
că vântul roșu suflă dinspre Don
și că dreptatea'n valul cât un munte,
rostogolește pacea spre ponton.*

*Priveau spre țârm. Jos se-opinteau pescarii,
trăgând frânghii din mare către pod,
se svârcoleau scrumbiile, lufarii,
cu guri căscate'n freamăt de năvod.*

*Zbor alb, trasat rotund de pescăruși,
încondeia văzduh'n sărbătoare,
din larg veneau corăbierii ruși,
cu grași rechini din marea vânătoare.*

STATUIA

*Intâiul prinț din dinastie,
satrapul teuton trufaș,
muri străin de poezie,
dar cu statuie în oraș.*

*Când a sosit în diligența
cu șase cai și surugiu,
întâmpinase providența
cu-arătătorul la chipiu...*

*S'a spulberat de-acum și mitul
statuiei de pe pedestal, —
ea dacă-și merită sfârșitul,
îmi pare foarte rău de cal...*

*Un armăsar ca din poveste
turnat din bronz a fost, — pe care
aș fi dorit să-l știu că este
cu șeaua liberă 'n spinare.*

*Veac nou a sfărâmat grotesca
figură, mincinosul crez, —
păcat de cal, desprins din fresca
puternicului Velasquez...*

*Un tânăr muncitor, călare,
aștept să 'nalțe 'n pumnul stâng,
mărețul răsărit de soare,
cu frâul liber pe oblânc.*

S U P R A O M U L

— Fragment —¹⁾

Seara cobora cu ghimpi de raze roșcate deasupra lagărului. În sicriile suprapuse, moartea își preludea stăpânirea. Scheletele încă nu se grăbeau să-și deschidă nasturii coastelor, nici să-și desfacă șireturile gleznelor și se mai plimbau cu frunțile întrebătoare: despre dragoste, despre libertate și despre om. Sub pielea subțiată a trupului, era acum loc pentru mai multe aventuri interioare. Grăsimile se topiseră odată cu seul gălbicios al trecutului. Cârceii delicați ai mușchilor se agățau de fiecă clipă prezentă. Pe drumurile și podurile oaselor se auzeau pașii călătorului tainic și neliniștit. Răsunau sunete insinuante de caverne mucedede, sgomote de arbori prăbușiți de furtuni, ecouri de temple în ruină, ropote de copite pe pietriș și melodii de suflete difuze, cu rare accente de strigăt sfâșiat. În craniile se ascundeau rachete, pentru spații fără garduri și fără acoperiș și rar, câte una răbufnea din pupile, până dincolo de lagăr, undeva... Atunci, sgomotele oaselor încetau, călătorul tainic privea senin prin orbitele mari și mișcărilor îi deveneau mai libere ca oricând. Buzele vinete se înroșeau de silabele proaspete ale sentimentelor, se umezeau de dragoste nouă și înfierbântau cuvinte de libertate. Craniile se transfigurau în capete de om...

Din fundul sălii, întrebările se întorceau fără răspunsuri.

De mai bine de o oră, asaltul împotriva «sfinxului» prizonier nu mai slăbea. Cei strânși în jurul lui nu-și pierdeau răbdarea.

Unul, cu degetele mâinei drepte ciuntite într'un accident de muncă, nu se mai putu stăpâni. Infipse ciotul urît de carne în pieptul celui înghesuit în pat și-l somă:

— Să ne răspunzi imediat dacă numai cu voința putem obține libertatea. Adică, să nu mai fie nici lagăr, nici exploatare, nici slujenie. Să te auzim!

Cel întrebat clătină din cap cu un zâmbet superior și îngână câteva cuvinte. Strânse cartea voluminoasă sub un braț și rezemându-se pe celălalt, privi departe.

¹⁾ Din romanul «Evdare», în curs de apariție la Editura de Stat.

Ciungul urcă cu furie un picior pe marginea patului. Zâmbetul celui căruia se adresase îl supără. Vorbi tare:

— Bine, să spunem că, întru cât te privește, ai dreptate. Sunt convins că nu-ți prea place lagărul. Nici tovărășia noastră. (Câțiva râseră, amuzați). Atunci de ce nu-ți pui filosofia în aplicare? Zici: «Vreau, mâine dimineață, să părăsesc lagărul! O iau prin poartă, urc în primul autobuz și ajung la Paris!». Sau poate că voința ta e aceeași cu a nemților,— de a rămânea cu noi? În cazul acesta, filozofia ta e valabilă, ea fiind verificată de realitate. Spune, ca să știm dacă ne ești cu adevărat tovarăș: vrei să rămâi cu noi?

Nu răspunse. Iși păstra tot timpul un calm îngândurat, de sfinx impasibil, în fața atacurilor prostimei. Inchise ochii în semn că-i oboșit și că dorește să fie lăsat în pace.

— Acum «vrea» să doarmă, — zise unul, cu vocea voit solemnă.

— Trebuie să «vrea» să facă pipi înainte de culcare, — zise un altul exagerând gravitatea vocii celui alt.

— Domnule profesor, dispuneți liber de «voința» voastră, — declamă un al treilea și se îndepărtă cu pași ceremonicioși.

Fu urmat de ceilalți, spre paturile lor.

Deținuții sălii 24 fuseseră complet desamăgiți. Profesor de filozofie!... Cu câtă dragoste învăluiseră, în urmă cu câteva săptămâni, pe cel pe care acum îl zeflemiseră! Ii îndurera arestarea acestuia și totodată se bucurau. Un profesor în mijlocul lor putea însemna deschiderea unui drum spre libertate. Mai ales că era unul de filozofie, dela Sorbona. Sor-bo-na! Dela acesta, gândeau toți, vor afla multe.

Cauzele adânci ale libertății pierdute, și cum putea fi recăpătată această libertate, îi turmenta mereu. Poate că gândurile lor, până la intrarea în lagăr, au fost greșite. Altfel, n'ar fi ajuns aici. De aceea, de două săptămâni îl ascultau cu întrebări. În primele zile îl îngrijiseră cu o deosebită dragoste. Ii făcuseră rost să doarmă singur într'un pat. Ii aduceau apă și unii îi mai ofereau și din rația lor de pâine. De, nu sunt mulți gânditori și foamea slăbește capul, memoria.

Răspunsurile pe care le primeau însă, nu-i mulțumeau. Ci-că cu «voința» se poate obține totul. Bine, care om nu «vrea» să fie fericit, adică să fie liber, ca să muncească și să iubească? Cine «vrea» războiul, lagărul, crima? Poate că aceștia își ascund gândurile. Ei nu sunt filosofi. Dar, barem atâta să le răspundă: cum e cu libertatea?

Nemulțumirile creșteau în măsura în care profesorul devenea tot mai tăcut. Unii începuseră să-l ignore; dar cei mai mulți, posedați de apriga dorință a libertății, nu-l lăsau în pace. Întrebările lor deveniseră ironice, și câteodată, violente. Realitatea în care trăiau nu putea fi mobilată cu «sfincși», ci numai cu oameni vii, părtași ai acestei realități. De aceea, atitudinea față de «sfinx» devenise crudă...

Profesorul Jean Valpin rămase mai departe în aceeași «poziție transcendentă», până ce grupul se împrăștie. Aruncă o privire grijulie asupra cărții.

Desfăcu cu unghia încovoiată și garnisită cu negru o pagină și apoi o netezi cu gânduri grele. Mângâie copertele. O ediție de lux: «*Voința de putere*», de Nietzsche. Clătină din cap, mulțumit că nu i-au smuls-o.

Cartea aceasta era una cu posesorul ei. Era pentru dânsul bibliotecă, catedră și coloană vertebrală. La perchezitiia obișnuită la intrarea în lagăr a reușit s'o strecoare pe sub nasul, pe jumătate ascuns sub cască, al santinelei germane.

De atunci, în fiecare zi o citea, făcând comentarii mute. Se plimba cu ea la subțioară, recapitulând în gând ultima lectură, mânca cu ea pe genunchi, dormea cu ea. Alături de ea se simțea mai puternic. Ca la catedra sorboniană, dela înălțimea căreia preda filozofia greacă și germană.

Intr'adevăr, ce-ar fi fost el fără Nietzsche? Hotărât, mult mai puțin decât un supraom.

Era mic de statură, cât un neg desvoltat fantastic, pe care crescuse un altul, mai mic, în formă de spinare țuguiață. Piciorarele țâșneau direct din ultima coastă și căpătau genunchi aproape de pământ. Pantalonii își târau manșetele roase, cu clopcei de noroiu uscat, făcând să zăpăie și să dispăie într'un hocus-pocus neîncetat ghetuțele cu elastic înverzite. Haina, în care puteau intra trei copii, ajungea până la genunchii unui om de statură normală. Marginea ei era tivită cu o panglică strălucitoare de grăsime, de care atârnavu ciucuri și franjuri de satin. În buzunare băga se pâine, hârtii, bucăți de ziar (tăiate simetric pentru nevoile camerunilor de rână) și un câpăt de creion ascuțit la amândouă extremitățile: unul pentru citate, — partea grosă; celălalt câpăt, mai bine ascuțit, pentru comentarii. Palmele late și tăbăcite cu solzi galbeni, prinse cu ațe și sfori din vine violete, prelungeau de zece ori două falange făcute din bomboane de zahăr ars, — a treia serie de falange fiind înlocuită, ca o măsură de prevedere a naturii, de unghii roz, rotunde. Brațe, — probabil nu avea. Mâncile se îndoiu și se răsuceau la orice înălțime și de multe ori se adunau în omoplați. Nici gât nu avea. Numai un măr-al-lui-Adam, imens, cât o mostră de la o expoziție internațională de pomicultură. Chipul nu avea barbă, nici mustață. Avea în schimb o buză inferioară înnapoia căreia era înfipt un dinte lat; avea și buza de sus, sprijinită de doi canini aurii și, drept în mijlocul amândorora, câțiva peri cenușii. Aceștia zburau cu spiritală finețe nasul. Ceea ce ne-am fi putut aștepta să aibă pe acest organ de investigații filozofice... nu avea. Nici cel mai răsunant neg. În schimb, ca o distincție a unei olfactivități ce nu gustă orice miris, avea o singură nară mare, ovală, înaripată. Cealaltă se terciuise, într'un refuz permanent. Spinarea nasului reproducea în miniatură pe cea a trupului. Puțin mai mare, ar fi fost prea grea pentru menținerea capului în echilibru. Furta, cu un efort de martir, obișnuit cu suferința, două perechi de ochelari. Priviți direct, ochii erau mici și rotunzi, ca niște vârfuri de țurțuri în ceață. Văzuți din profil, ochii se lungeau oval pe primele lentile, mai subțiri, și conic pe cele supra-puse. Avea deci, socotit și pe cei veritabili, trei perechi de ochi. Privirea

tuturor celor șase ochi, însă, era aceeași, calmă, superioară. Fruntea preciza și mai mult această superioritate. Ea cuprindea întregul craniu și s'ar fi întins mai departe, dacă urechile sale uriașe nu ar fi împiedicat-o. Sbârciturile transversale, subțiate spre tâmpile, dădeau totuși iluzia prelungirii în infinit.

Profesorul Jean Valpin băgă « *Voința de putere* » la căpătâiu, sub rogojină, și începu să se pregătească pentru culcare. Scoase de sub pat un sac și-l puse cu grijă pe pat. Desfăcu sfoara dela deschizătură, o înfășură ghemotoc și o băgă în buzunar. Mai întâiu scoase o umbrelă uriașă și o așază de marginea patului dela etaj. Apoi, o pereche de pantaloni. Ii trase cu încetineală peste cei îmbrăcați, lăsându-i descheiați în față. De altfel, nici nu aveau nasturi. Mai trase din sac o altă pereche de pantaloni, negri, de frac, și-și strecură picioarele într'înșii. Și, cu gesturi misterioase de scamator, își trecu pe deasupra, o a patra pereche, — cafenii, cadrilați cu verde. Căpătase astfel o burtă de broască uriașă, răsturnată. După aceea, cu aceleași mișcări misterioase, scoase o haină. O îmbracă și-i ridică gulerul. Labele dispărură pe jumătate în mâneci. Urmară alte trei haine, puse, fiecare, peste celelalte, având grijă ca gulerele să fie ridicate toate. Din întreaga făptură vie mai rămăseseră vizibili numai ochelarii și unghiile. Se învârti de câteva ori, ca masa stofelor să i se lipească bine de trup. Mai scoase afară din sac un halat roșu de baie și-l puse și pe acesta, cu o mândrie elegantă. Apoi se rostogoli în pat, ca un balot de stofe vechi. Părea că stă pe pat, în picioare, din pricina grosimii trupului, care-i întrecea acum lungimea. Făcu un ultim efort și apucă umbrela. O desfăcu cu un aer de ceremonial și, băgându-i mânerul într'un buzunar al ultimei haine, strecură capul dedesubt. După câteva minute, cu urechia pe rogojină, în dreptul cărții lui Nietzsche, adormi...

ALEXANDRU JAR

B A L T A

Coclită între șesuri de calcar
și svonul Bărăganului, de humă,
trăește balta somnu-i secular,
plutind sălbătecia, ca o spumă.

Cât stăpânim un fluviu unduios
și-l străjuim cu cheiuri pietruite,
ținutul bălții mâinilor ni-i scos,
măreț și dârș, pe căi neprăfuite.

Păduri de trestii, ascuțite'n vânt,
se nasc și mor, în soare și viforniți,
ca taina apei s'o păstreze sfânt,
mătasa broaștei pune groase botniți.

Arar se rătăcește glas de om,
pescari bărboși, cu lotca, după pește,
și în hățișul crud de stuh și pomi,
ca'n equator priveștița dospește.

Bătrâne sălcii, putred luminând,
pământuri vii tocnesc, din crengi răslețe,
și nuferi calmi adună, din afund,
mocirlele resfrânte'n frumusețe.

Cine-s stăpâni aici? Solemnii crapi,
sau șerpii călători după căldură?
O vâslă neatentă dacă scapi,
te-ai și pierdut, pe-un prag de viitură.

*Ca'n erele trecute de demult,
în fiecare zi se nasc ostroave,
în locul unde ieri era tumult,
se'ntind acum nisipuri noi și grave.*

*Când zile'ntregi sugi trâmbele de nori,
când trestile, toamna, ard uscate,
când îți asmuți curenți-amețitori,
când blana gheții ți-o așterni în spate,*

*în bogății puternic și sgârcit,
ești mândru, nepătruns, ținut al bălții,
pândit de oameni, dar nebiruit,
stai ca un semn de întrebare-al hărții.*

*Cotllanelor cu izmă și noroi,
le-au dat destul ocol, ne'ndemânatec, —
poporul își despică drumuri noi
și-i timpul să te luăm, la rând, ostatec.*

*Se-afundă peștii, molcomi, la iernat,
sticlesc, sub luna toamnei, reci privaluri,
dar undeva creioanele se sbat
să rânduiască forfota din valuri.*

*Incet de coace planul de asalt,
compasul pipăie terenuri joase.
Da, vom atinge malul celălalt,
trecând biruitori peste atlase.*

*Canal după canal, istm după istm
am socotit, — unealtă cu unealtă,
să prindem balta în același ritm
în care țara toată astăzi saltă.*

*Scurmând nămolul greu, tentacular,
curând vor scotoci dragăle dârze,
se vor alinia la stăvilă
întinderi mlăștinoase și ursuse.*

*Pontoane noi pe țărniuri s'or ivi,
sirene alungi vor împleți văzduhul,
nu toamna'n limbi de flăcări va cosi,
ci fabrici de hârtie-o smulge stuhul.*

*Prea mult năvodul vechi și destrămat
a răscolit străfundurile-amarnic, —
torentul de argint cărnos, vânat,
să-l răspândim, ca un tezaur darnic...*

*

*Coclită între șesuri de calcar
și svonul bărăganului, de humă,
trăește balta somnu-i secular,
ph.țind sălbătecia, ca o spumă.*

*Noembre. Țipă-un pescăruș stingher
și șerpui dorm sub salcia cojită.
Se pregătește balta iar de ger —
Noi pregătim unealta ascuțită.*

MIHU DRAGOMIR

CÂNTEC DE CRĂCIUN

In ziua de 21 Noembrie, în satul
Damaschinia din Grecia, trupele mo-
narho-fasciste au măcelărit familia
micului Hristos Tsoni.

*Hristos astăzi nu mai are
nici un staul la naștere,
nici un scutec; nici țipenie
nu mai vine cu smerenie.
Muma naște în pădure.
Tatăl, — capul sub secure.
Fratele, din cer senin
mușcă, spânzurat de-un pin.
Muma plânge, muma moare.
Hristos nici pe ea n'o are.
Cine-grija să i-o poarte?
Ici prăpăd, ici numai moarte.
Cin' să-l legene, să-i cânte?
Lângă el, muma pământ e.*

*In desiș ea îl ascunse,
înfășat numai în frunze,
și-i îngână: Hristos, nani,
au să vie partizanii.
Te-or lua, te-or legăna,
ca să-mi curme lacrima.
Inima cu ei sălta-va:
ici cei liberi, colo pleava.
Hristos, tu cu ei vei crește,
liber vei grăi grecește.
Nani, nani, Hristos, nani,
au să vie, partizanii...*

.....

*Persii vrutu-te-au ca rob?!
Seacă marea c'un hârzob!
Turcii, veacuri lungi, calvar.
...Dat de-a dura icusar...
Au vrut nemții să te frângă,
țeasta li s'a spart de stâncă.
Nani, nani, Hristos nani,
au să vie, partizanii...*

*Marcos spune, Marcos știe:
jos toți Grecii cu simbrie!
Și din sate și vâlcele,
cadă orice steag cu stele.
In Atena 'n zori de pară,
Țaldaris, năpârca, piară!
Nani, nani, Hristos nani,
au să vie, partizanii...*

VERONICA PORUMBACU

ALEXANDRU PUŞKIN

EVGHÈNII ONÈGHIN

ROMAN IN VERSURI

(fragment)

Pétri de vanité il avait encore plus de cette espèce d'orgueil, qui fait avouer avec la même indifférence les bonnes comme les mauvaises actions, suite d'un sentiment de supériorité, peut-être imaginaire.

Tiré d'une lettre particulière ¹⁾.

*Nu am de gând trufaşa lume
S'o delectez cu-atracţii mici:
Aş vrea să vă prezint, anume,
Un dar mai demn de voi, amici.
Vibrând de suflet, măreţie,
De visuri sacre 'nsiripate,
De poezie clară, vie,
De cuget nalt şi simplitate.
Primiţi cu braţe amicale
Aceste 'mpestritate pagini,
Hazlii şi jalnice imagini,
Stări din popor, zări ideale,
Rod efemer de desfătări,
De insomnii, dulci inspiraţii,
Din ani necopti, grei de 'ncercări,
Reci ale minţii observaţii
Şi-a inimii triste 'nsemnări.*

¹⁾ Pătruns până în adânc de deşertăciune, avea încă şi mai mult acea speţă de trufie, care face pe om să mărturisească cu aceeaşi nepăsare acţiunile bune ca şi cele rele, urmare a unui sentiment de superioritate, poate închipuită.

Din'r'o scrisoare particulară

CAPITOLUL INTĂIU

« Și 'n viață se grăbește
Și 'n simțuri seripește ».

K. Vieazemski

I

« In pravili unchiul e perfect.
« De când s'a 'mbolnăvit și zace,
« El le-a impus la toți respect
« Și n'o putea mai bine face.
« Căci pilda lui e 'nvățătură:
« Dar ce urât, zău, ce tortură,
« Să stai c'un bolnav zi și noapte,
« Să umbli 'ncet, vorbind în șoapte...
« Ce josnică ipocrizie!
« Pe-un stărv, să-l tot distrezi cu fleacuri,
« Măhmit să-l întreții cu leacuri,
« Să 'nalți în perne o stafie, —
« Să tot oftezi și 'n gând să-ți bată:
« Când dracu te-o lua, odată! »

II

Așa, gonind în diligentă,
Gândea un tânăr deșuchiat,
Ce pe tot neamul — la scadență —
Să moștenească i-a fost dat —
Și Zevs îl copleși cu mila.
Amici ai lui Ruslan, Ludmila,
Permiteți-mi, într'un cuvânt,
Pe-al meu erou — să vi-l prezint:
Oneghin — bunul meu amic,
Născut pe-al Nevei țarm cu lunci,
Pe unde, poate, pe atunci,
Și, tu lector, trăiai de mic, —
Pe unde m'am plimbat, firește,
Și eu... dar, Nordul nu-mi priește ¹⁾...

¹⁾ Pe acele vremuri, Pușkin era exilat în Sudul Rusiei.

III

*Slujind distins și cu noblețe,
 Din datorii trăi-al său tată:
 Dădea pe an vre-o trei ospete,
 Tocând, astfel, averea toată...
 Evghenii fu cruțat de soartă:
 Intâiu, Madame de mână-l poartă,
 Apoi, Monsieur — o 'nlocuia,
 Copil ștregar, dar bun era...
 Monsieur L'Abbé, franțuz sărac,
 Nu-l îndopa prea mult cu carte:
 Glumind îl instruia din toate,
 Muștrându-l rar c'un bobârnac.
 Și, prin « Grădina cea de Vară »,
 Adesea îl plimba, pe seară...*

IV

*Iar, când veni adolescența
 Să-l turbure și pe Evghenii,
 Schimbând speranța-i cu tristețea,
 Monsieur — gonit fu de rudenii.
 Onêghin — iată 'n libertate:
 Un dandy strălucit — și 'n toate
 Deprins cu vieța lui comodă,
 Tuns după cea din urmă modă,
 In fine, a ieșit în lume:
 Știa — să scrie, să citească
 Perfect — în limba franțuzească, —
 Dansa mazurka, făcea glume,
 Ce mai doriți? Un om de lume!
 Și toți spuneau despre copil —
 Că e cuminte și gentil.*

V

*Noi toți am învățat de-acasă
 Câte ceva și câte-oleacă:
 C'o astfel de cultură-aleasă —
 E greu în lume să nu placă!
 Onêghin — după judecată —
 (De critici aspri, nu de gloată)*

Trecea în lume drept savant,
Talent frumos, deşi pedant,
Fără sforţare 'n conversaţii,
Ştia de toate să discute,
Cu ifos de 'nvăţat s'asculte,
Păstrând tăcere 'n contestaţii
Şi — zâmbet provocând la dame —
Cu scâpărări de epigrame.

VI

Latina nu mai e la modă:
La drept vorbind şi fără hulă,
Să judece-un crâmpciu de odă
Ştia latină prea destulă:
Ştia ceva din Juvenale,
Să 'ncheie în scrisori cu « vale »
Şi, pe de rost, cam şchiop, ades, —
Din Eneida — câte-un vers. —
El n'avea înclinări savante
Să scormonească 'n praful de cronici,
Paşii planetei cronologici;
Dar anecdotele picante,
El dela Romanul până azi —
Le povestea cu mare haz...

VII

Lipsit de patima-i firească,
In cântul vieţii ditirambic,
El nu ştia să osebească
Un vers trocheu de unul iambic.
Bârfele pe-Omăr şi Theocrit,
Şi-l cerceta pe Adam Smith.
Era — să zicem noi sofist —
Chiar un profund economist:
Ştia ce 'nseamnă bogăţie
Şi, cum al Statului tezaur
Putea trăi şi fără aur
Când e belşug de avuţie;
Dar tatăl său n'a fost versat —
L-au scos de-aceea la mezat...

VIII

*Și câte nu știa Evghenii,
 Nici eu nu pot să le mai știu:
 Dar dând cu tifla printre genii
 Ca zestre-a lui, din tată 'n fiu,
 Din tot ce-l atrăgea prin fire,
 In zilnica lui lenevire,
 Din frageda-i copilărie —
 Drept muncă, chin și bucurie, —
 Era — știința în iubire,
 Cântată 'n dulce poezie
 De Năso*, dus în pribegie
 Chiar pentru-acea nelegiuire:
 In stepa tragică, Moldavă,
 Departe de-a Italiei slavă.*

IX

.....

X

*Cum, de copil, era fățarnic,
 Nutrind nădejdi și gelozie,
 Necredincios, dar sieși darnic,
 Incins în crusta-i de mândrie,
 Când sobru și docil și-atenț,
 Când rece și indiferent.
 Când tandru, taciturn, superb,
 Când eruptiv — vulcan în verb...
 Și 'n stil de-amor — ce neglijență!
 Și ce uitare-a lui de sine:
 El te iubește doar pe tine!
 Iar — în privire — ce decență —
 Din ochii galeși — dulci antene, —
 Cum scapără'o mărgea sub gene!*

* E vorba de Ovidiu Năso faimosul poet roman exilat la Tomis (Constanța).

XI

El inocența e în stare
 C'o glumă nouă s'o aprindă
 Și apoi c'un gest de disperare
 Naivitatea să-i surprindă ;
 În mrejele de lingușire
 Prinzând neîncrederea-i fire,
 În ciuda anilor plăpânzi
 Să-i smulgă patimei isbânzi ;
 S'asculte'n inima-i firavă
 O șoptă de mărturisire,
 Să-i jure-o tainică'ntâlnire,
 Pândind iubirea ei suavă
 Și-acolo, în tăcerea firii,
 S'o 'nvețe șoptele iubirii.

XII

Cum știe, turburând, să nască
 Iubirea fetelor cochetă
 Și, cum s'abate să sdrobească
 Rivali, în vârful de florete !
 Cum știe el — prin clevetire —
 Să-i prindă 'n laț de uneltire !
 V'o spun și vouă, soți, aici,
 Voi, fericiții lui amici :
 Că soți și șireți l'au mângâiat —
 Elevi ai vechiului Foblas,
 Bănuitor bătrânul gras
 Și mândrul soț încornorat —
 Cerb, mulțumit de prânz, de sine,
 Și de nevasta lui... prea bine !...

XIII-XIV

.....

XV

Ades în pat el se răsfăță,
 Când grav, primește bilețele...
 Ce sunt? Desigur, invitații !

Trei case luptă între ele:
 Colea-i pentru copii — serbare,
 Iar colo?... Unde-alergi, ștregare?...
 Cu cine 'ncepi? Indiferent!
 Cu toți va fi galant și-otent!
 Și iată că, de dimineață,
 Cu elegantu-i bolivar ¹⁾
 Onêghin pleacă la « bulvar »,
 Ca să respire aer, viață,
 Până Brequet-ul ²⁾ de aramă,
 Sunând, grăbit la prânz îl cheamă...

XVI

E seară; 'n sanie s'asează:
 — « Hei, vizitiu, grăbește, mână! »
 Iar blana lui de castor, fină,
 Zăpezi de-argint îi scânteează!
 Onêghin spre Talon ³⁾ se 'ndreaptă:
 Kavêrin acolo l-așteaptă.
 Și intră. Dopuri sus detună,
 Iar vinu 'n cupe se adună...
 În fața-i un Roast-beef în sânge,
 Truffe, fursecuri de Strassbourg,
 Brânzeturi fine de Limburg
 Și de-ananase nu se plânge:
 Gust de francez adolescent, —
 Printre gurmanzi e un docent!

XVII

La vin, în cupe se pricepe,
 Stropind grăsimea de cotlet...
 Dar, vezi! spectacolul începe,
 Brequet-ul chiamă la balet!...
 Și-al teatrului legislator
 Și infidêlul amator
 De nostime și dulci actrițe,
 Cel ce'n culise 'ncurcă ițe —
 Onêghin sboară la teatru,
 Și liber respirând așa

¹⁾ Bolivar = pălărie la modă.

²⁾ Brequet-ul = gongul, orologiul.

³⁾ « Talon » = renumit restaurant la Petersburg.

*Vrea să admire Entrechât,
Blamând pe Phedra, Cleopatra,
Bisând pe Moynà aprins,
Ca ea să-l vadă — dinadins! . . .*

XVIII

*Frumoasă țară! Vremi străbune,
Unde Fonvizin — în satiră,
Sclîpînd cu Kneajinin — minune!
Strunea a Libertății liră,
Și, unde Ozerov culege
Aplauze cu-ale lui colege,
Iară poporul lăcrămează;
Pe când Katenin jubilează
Slăvindu-i geniul lui Corneille;
Iar Schahovsckoi, plesnind rachete,
Din comediile-i cochete —
Cunună pe Didlò 'ntre ei.
Acolo 'n umbra de culise
Și vârsta mea se ghemuise.*

XIX

*Zeite dragi! V'admir în stampă!
Vă amintiți de glasu-mi trist?
Mai străluciți și-acum la rampă,
Sau l-ați uitat voi pe artist?
Mai auzi-voi cândva coruri,
Pe Therpsicòra — sub decoruri,
Din sufletu-mi smulgând elanul!
Ori nu voi mai vedea brelanul
De chipuri dragi și cunoscute?
Și, ațintind privirea netă,
Prin desgustata mea lornetă,
Privi-voiu trist la scene mute,
Indiferent și plictisit,
Gândind la tot ce-am irosit?! . . .*

XX

*Teatrul e plin. Sclîpesc în loje;
La galerie — lumea fierbe;
In staluri și balcoane — broșe
Lucesc în scânteeri superbe.*

Cortina suie... și 'n splendoare —
 Istomina pe scenă-apare,
 Urmând, ca fermecată-arcușul,
 C'un roiu de zîne... Piciorușul
 Abia s'atinge de pământ...
 Și 'n ritmul de Eol și hârpe
 Mlădie trupul svelt de șarpe,
 In aripatul ei avânt:
 Când saltă, când se 'nalță 'n sbor,
 Pe fermecatul ei picior...

XXI

Aplauze. Onêghin vine,
 Fotoliul lui stingher așteaptă,
 Apoi spre lojile străine
 Lorneta dublă și-o îndreaptă...
 Și, cercetând cu ochiu-atent
 Etajele — indiferent,
 Scârbit rămâne; demn salută —
 In juru-i — lumea cunoscută,
 Ochind distrat pe scenă, 'n sală,
 Privirea desgustat își plimbă:
 « Aici nimic nu se mai schimbă!
 Ca 'n toate-i numai plictiseală:
 Destul am îndurat baletul,
 Didlò mi s'a acrit cu 'ncetul »...

XXII

Pe scenă mai apar himere,
 Cu șerpi, cu draci, cu amorași
 Și chelnerii, lângă cuiere,
 Pe blăni, mai picotesc, abrași;
 De șgomot încă sala-i plină,
 In noaptea albă de lumină,
 Hârșit de tuse mai răsună,
 Și-aplauzele încă tună;
 Iar vizitii, sub felinare,
 Bătând din mâini, pe lângă focuri,
 I 'njură pe stăpâni, pe-alocuri,
 Strunindu-și caii 'n nerăbdare.
 Onêghin a plecat de 'ndată
 Să-și schimbe haina, — de serată...

XXIII

Voiu zugrăvi tablou veridic,
 Retras — tăcutul cabinet,
 Unde eroul meu fatidic,
 Distins — se 'mpodobează cochet,
 Schimbându-și din capriciu-o haină —
 Cu alta, nouă și mai faină,
 Cu tot ce are Londra șic,
 Pe ce dăm noi — pentru nimic, —
 Trecând prin Balticele vame:
 Păduri și grâne și untură
 Și ce mai crește 'n bătătură...
 Iar din Parisul, ros de foame,
 Ce-a inventat de lux — la modă,
 Ca să ne iee cu metodă:
 Se află 'n scumpul cabinet —
 Al filosofului cochet.

XXIV

Ard pipele de Țarigrad,
 Pe mese 'n bronzuri și opal;
 Parfum și mirodenii ard
 În sticle scumpe, de cristal...
 Ce piepteni, forfecuțe, pile —
 Nimicuri scumpe, inutile!
 Iar pentru dinți și unghii — perii —
 Vreo treizeci — se răsfață 'n serii!...
 Și nu 'nțeleg pe înțeleptul
 Rousseau, ce-l condamna pe Grimm,
 Că unghia ne-o șlefuiim;
 La drept vorbind — (v'o spun de-a-dreptul):
 Dă greș profetul libertății,
 Uitând jasoanele... nobleții! ..

XXV

Ades, poți fi un om de treabă
 Și să râvnești la unghii fine:
 Nu ne-om certa cu « evu » 'n grabă,
 Când știm, — din obicei, — ce-i bine!
 Evghenii — al doilea... (Kavèrin),

*Fugind de clevetiri, plăceri 'n
 Costume avea — era pedant --
 Ultima modă, elegant;
 Pășind în cabinetul-seră:
 El vre-o trei ore — cel puțin —
 Se oglindea 'n costumul fin,
 Ca o sburdalnică Veneră,
 Ce se îmbracă bărbătește,
 Pornind la mascarad, firește!*

XXVI

*De gustul toaletei, poate,
 Eram dator să vă fac proba;
 În fața lunei educate
 Să-l etalez cu garderoba:
 Ideea e cam îndrăzneată,
 Ce să mă fac — descriu o vieată!
 Dar pantaloni, cu frac și veste —
 N'avem cuvintele aceste
 În limba rusă, — cer iertare!
 Și-așa mi-i stilul, cam sărac,
 Impestrităndu-l, — ce să fac? —
 Vocabular străin se pare, —
 Deși am consultat, endemic,
 Dicționarul Academic!*

XXVII

*N'aveam aceasta ca obiect, —
 Să ne grăbim la bal mai bine,
 Unde zori 'n landou select —
 Onêghin val-vârtej, — cu mine.
 Prin fața caselor nocturne,
 Pe ulițele taciturne,
 Trec birjele cu felinare,
 Imprăștiind pe trotuare
 Lumini, ce scapără 'n zăpadă.
 Acolo, revărsând lumină,
 O casă fastuoasă-i plină
 De lume — la ferești — s'o vadă:
 Prin geam profiluri se perindă —
 Bărbați și doamne, ca 'n oglindă.*

XXVIII

Sosind eroul nostru, 'n fine,
 Printre lachei, fugi săgeată,
 Pe marmura de trepte line
 Și freza în oglinzi și-arată;
 Intră. I-o lume 'ntreagă 'n sală,
 Fanfara sună triumfală.
 Și larmă, șgomot, lume 'ncurcă;
 Perechi bat tactul de mazărcă:
 Husari, în zăngănit de pinteni,
 Cu tinere la subsuoară,
 In salt de căprioară — sboară
 Și ochi geloși, de pretutindeni,
 S'agită 'n cântec de vioară,
 In șoapta doamnelor, bizară.

XXIX

Mărturisesc, că 'n tinerețe,
 Eram după un bal — nebun:
 Pentru scrisori de-amor, tandrețe
 Și intrigi — nu e loc mai bun!
 O, voi bărbați, soți cumsecade!
 Nu vă ofer servicii fade!
 Vedeți cuvintele-mi ce'nseamnă:
 Păziți frumoasa voastră doamnă!
 Și voi, o, mame iubitoare,
 Păzind superbe copile,
 Fixați lornetele febrile
 Altminteri... iese poznă mare!...
 V'o scriu aceasta, drept consult,
 Eu... nu păcătuiesc, demult!

XXX

Ah, în petreceri și conflicte
 Mi-am irosit zădarnic viața!
 De n'ași jigii moravuri stricte,
 Și azi mi-ași priponi povața!
 Iubesc nebuna tinerețe,
 Cu larmă, fete și ospete,

*Podoabe, — foc de licurici, —
 Și piciorușele lor mici.
 Nu știu, dacă 'n Rusia dragă,
 Afla-veți piciorușe fine
 Să le-admirați și voi, ca mine,
 Căci nu le uit o vieată 'ntreagă!
 Și până azi, visând dantele,
 Imi tulbur inima cu ele...*

XXXI

*Vai, unde 'n ce pustietate
 Le vei uita, sărman nebun?
 Voi, piciorușe delicate,
 Ce flori călcați — covor străbun?
 Crescute 'n sere-orientale,
 Pe nordice zăpezi, de jale,
 Voi urme n'ați lăsat sub soare:
 Pe răsfățatele covoare,
 De-abia vă atingeți în mers!...
 De mult eu pentru voi gustat-am
 Ocări și laude? Uitat-am
 Surghiun, cântându-vă în vers!...
 Lăsându-mi astăzi doar măhnire,
 V'ați dus voi, ani de fericire!*

XXXII

*Sânul Dianei, chipul Florei —
 Frumoase sunt, amicii mei!
 Dar piciorușul Therpsicōrei —
 E cel mai îndrăgit de zei!
 Ea, promițându-mi cu privirea,
 Imi dăruiește prețuirea:
 Nebănuita-i frumusețe —
 Imi răscolește-o tinerețe!...
 Eu o iubesc, amici, pe-Elvine,
 La masa 'ntinsă cu dantele,
 Cu primăvara 'n viorele,
 Și 'n ierni — la focul de cămine.
 In săli — pe luciu oglindit,
 La mare 'n stânca de granit.*

XXXIII

Țin minte furtunoasa mare:
 Cât de gelos eram pe valuri,
 Când fugărite, — la picioare, —
 Grăbeau să-i cadă, lângă maluri!
 Cum mai doream, la fel căzut,
 Piciorul gingaș să-i sărut,
 Nu! niciodată 'n tinerețe,
 Când clocoteam de dor, tandrețe, —
 Eu n'am dorit, cu pătimire,
 Să vă sărut pe voi, Armide,
 Sau rozele — de buze-avide,
 Ori sânii, coțți pentru iubire, —
 Decât atunci, când ars de chin,
 Plângeam la piciorușu-i fin!

XXXIV

Îmi amintesc și alte timpuri:
 Icoana zilelor fugară,
 Când călăream, în doi, pe câmpuri,
 Simțind piciorul ei, în scară.
 Imagini dragi mi-apar, superbe,
 Și 'n piept tot sângele îmi fierbe,
 Iubirea inima mi-aprinde,
 Tristețea iarăși mă cuprinde.
 Dar vai, comoară mult cântată,
 Bârfeli, zavistii, ce conspiră:
 Destul v'am proslăvit din liră
 In tinerețea-mi svăpăiată.
 Nu meritați voi inspirații,
 — Dantele, piciorușe, grații!

XXXV

Dar ce-i cu-Onêghin? Somnolent
 Din bal grăbește la culcare,
 Când Petersburgului strident
 Bat tobele de deșteptare
 Trec precupeți, fug colportorii,
 La bursă-aleargă negustorii:
 Și lăptărese — cu ulcioare,

*Strivesc zăpada sub picioare ;
 In larma albei dimineți
 Scrâșnesc zăvoarele la ușe
 Și fumu 'n cercuri jucăușe
 Se 'nalță 'n cer. Brutarii nemți,
 Purtând tichii pe capul ras,
 De mult deschis-au wasisdas.*

XXXVI

*Făcând din dimineață — noapte,
 Și istovit de-atâtea baluri,
 Copilul răsfățat în toate
 Dormea în pace 'n puf de șaluri.
 Se va trezi, pe la amiază,
 Și iar și-o face noaptea-trează
 Și monotonă și pestriță:
 Mâini, ca și azi, doar altă ită! . . .
 Evghenii fericit vă pare?
 In floarea vârstei, plin de glorii,
 Cu strălucitele-i victorii —
 Și 'n orice zi cu-o desfătare?
 Zădarnic își pierdea 'n ospete
 Nesocotita-i tinerețe!*

XXXVII

*Nu: grabnic patima-i se stinse,
 I s'a urit cu-a lumii larmă,
 Cochetele, care-aprinse, —
 Icoana lor din gând le-o sfarmă ;
 Trădările îl plictisiră,
 Prieteni și-amici — răriră,
 Căci să mănânce, nu-i a bună,
 Mereu Beef-steak-uri, împreună,
 Stropite 'n vinuri de Champagne.
 Și-apoi de glume să-i mai ardă,
 Când tigva îi plesnea din toartă,
 Biet pătimaș de-atâția ani! . . .
 Așa i se urî, de toți —
 De certuri, sabie și glonț! . . .*

XXXVIII

*Și boala prinse să-l consume,
 De mult se cere căutată;
 Ca spleen-ul englezesc — anume:
 Ipocondria rusă, iată!
 Și câte nu îndură omul:
 Dar să te-omori, — ferit-a Domnul!
 N'a încercat firea-i semeață,
 Deși s'a plictisit de viață.
 Ca Child-Harold, plin de mâhnire,
 S'arată el pe la ospete:
 Nici danțuri dragi, nici frumusețe,
 Nici ochii galeși de iubire
 Nu-l turbură pe dânsu-acum
 Și gândul nu-i abat din drum.*

XXXIX-XL-XLI

.

XLII

*Matroanelor, din lumea mare!
 La anii tineri adorate:
 Sunteți, vorbind fără 'ngâmfare,
 Voi — primele — abandonate!
 E sterp bon-ton-ul cu grand 'dame
 Deși-l discută pe Bentame;
 Dar, în deșartele discuții,
 Te plictisești cu toți limbuții!
 La doamne, câtă neprihană,
 Și câtă minte 'n inocență,
 Cucernicie și decență,
 Că le poți pune la icoană:
 Pentru bărbați — porți de cetate —
 Cu nici un preț desferecate!*

XLIII

*Și voi, cochetelor sirene,
 Pe care-ades, târziu, în seară,
 Pe ulițe Petersburgene*

Trăsuri la rendez-vous — vă sboară:
 Evghenii și pe voi vă lasă,
 Frângându-și patimile — acasă,
 Unde se 'ncuie sub zăvor,
 Luându-și peana — drept amor,
 Căscând, să scrie . . . dar de muncă
 Ii este greață lui demult:
 Nu-i place-al gândului tumult,
 Și tocul cu desgust l-aruncă . . .
 Dar n'o să scriu despre-o odraslă,
 Ce-mi aparține 'n cerc de breaslă.

XLIV

Și iar cuprins de trândăvie,
 Cu suflet pustiit, în fine,
 S'așează el cu lăcomie
 Să 'nvețe dela minți străine;
 Inșiră cărți pe etajere,
 Romane seci și efemere,
 Cu conținut și sterp și-andst,
 Citește mult și fără rost,
 Dar un urât de moarte-l roade:
 Colea-i un stârv uscat, iar colo
 S'agită-o vechitură — sôlo
 Și noutățile-i sunt fade;
 Ca pe femei și cărți, cu-orgoliu,
 Le-acoperi sub vâl de doliu.

XLV

Lăsând poverile mondene,
 Scăpând de-a lor deșertăciune,
 De el m'apropiai alene;
 M'atrasede chipul lui de june:
 Avântul devotat spre visuri,
 Nelămuritele-i abisuri,
 Când aspru, rece și cuminte,
 Ursuz, ca mine, dârz la minte, —
 Ne potrivim în joc de patemi:
 Măhniți și plictisiți de viață,

*In vatra inimilor — ghiață,
Ca el și eu, ros de păcatc-mi,
De-a Sorții silnicii fatale
In pragul tinereții goale.*

XLVI

*Cine-i trăit în izolare
Nu poate-a nu-i uri pe sèmeni:
Cine-a simțit în piept cu-ardoare,
Nu poate să nu 'ndure-asemeni,
Când totu-i van, desamăgire,
Când șarpele din amintire
In cuibul inimii neroade
Căința-și cuibăre și roade,—
Te-atrage focul de discuții.
Intăiu, Oneghin, cu diverse,
Mă supără, în controverse,
Dar îmi plăcea — în execuții:
Și gluna lui, otrăvitoare,
Și epigrama-i mușcătoare.*

XLVII

*Ades, în nopțile de vară,
Când ceru-albastru, luminos,
Adânc în Neva se 'nfășoară,
Și luciul apelor sticlos
Străfulgeră chip de Diane, —
De anii tineri, ca 'n romane,
Ne amintim plini de iubire,
Sentimentali, și în uimire,
Sorbind aroma nopții, fină, —
Precum respiră aer, soare,
Un evadat din închisoare
In crângul verde de lumină.
Și la trecut sburăm cu gândul,
In pragul vieții, legănându-l.*

XLVIII

*In suflet, viscolind regrete,
Plecat pe-un soclu de granit,
Stătea Evghenii, pe 'ndelete,
Stingher, ca un poet măhnit...*

Tăcere, 'n noapte roiu de stele.
 Departe strigă sentinele.
 Și uruit de faetoane
 Răsună 'n strada Millioane.
 Doar jos, pe râu, vâslind o barcă,
 Plutea pe unde legănat
 Și-un cânt de goarnă, de departe,
 Trist picura din ceruri, par'că,
 Dar, ale lui Torquat octave
 Mai dulci răsună 'n nopți suave!

XLIX

Voi, Adriaticelor valuri,
 O, Brenta! te-oiu vedea vre-odată,
 Să mă avânt spre idealuri,
 Gustând cântarea fermecată,
 Cu strănepoții lui Apollo!
 Prin Albion — cu lira sò'lo —
 Le recunosc, îmi sunt natale!
 Și 'n noaptea aurei Italie
 Să mă desfăt în libertate,
 Plutind cu tine 'ntr'o gondolă,
 Venețiana mea creolă,
 Când mută, când prea avântată;
 Și 'n voie, când plutește barca —
 Să-mi gânguri limba lui Petrarca!...

L

Veni-va ziua Libertății?...
 E timpul! Il conjur să vină!
 La malul mării 'n vâlul ceții,
 Aștept corabia-mi haină!...
 Pe mare, cu furtuni în ceartă,
 Când voiu porni, scăpând de Soartă,
 De-aceste țarmuri urgisite
 Unde m'au legănat ursite,
 Descătușat, plutind în larg,
 Sub cerul Africei toride,
 Oftând, voiu plânge și voiu râde,
 Umbrît de-al Rusiei catarg,
 Unde-am iubit și-am suspinat
 Și inima mi-am îngropat.

LI

Eu cu Evghèni, eram gata
 Să ne-avă tăm spre țări străine,
 Dar nestatornica lui soartă,
 Curând l-a despărțit de mine.
 Pe-atunci părintele-i murise,
 Și la Onëghin năvălise
 Toți creditorii hrăpăreți,
 Grăbind să-i smulgă, cu-orice preț,
 Averea. El, pentru prestigiu,
 S'a mulțumit frânt de ursită,
 Să-și lase-averea irosită —
 S'o 'mpartă corbii în litigiu, —
 Sau prevăzând că nu departe,
 Mai are-un unchiu pe pat de moarte.

LII

Și, iată că, de bună seamă,
 Vestiră dela intendență,
 Că unchiul, printr'o telegramă,
 Nepotu-și chiamă, de urgență:
 Să-și ia adio, să-i dea sfat...
 Citind misiva, turburat,
 Evghèni, la întrevedere,
 S'avântă fără 'ntârziere...
 Și, de pe-atunci, a prins, sărmanul,
 Să joace — pentru bani — meschin,
 Rol trist, cu of-uri și suspin, —
 (Cu aceasta 'mi 'ncepui romanul);
 Dar, când sosi el la moșie,
 Găsi pe unchiu — pe năsălie.

LIII

In forfot, curtea era plină,
 De lume dela depărtări:
 Dușmani și-amici — lume vecină —
 Tot amatori de 'nmormântări!
 Pe decedat îl îngropară
 Cu popi și oaspeți — toți mâncară,

Băură — și-au plecat penații
 La zilnicile ocupații . . .
 Oneghin — gospodar agricol,
 Stăpân deplin pe latifundii, —
 Păduri, uzine, mori . . . dar unde-i,
 Risipitorule ridicol,
 Și omul, ca să le conducă?
 Voios, pe toate el le'ncurcă . . .

LIV

Vre-o două zile îi părură,
 Că toate-s noi — câmpii blajine,
 Răcoarea umbrei din pădure,
 Șoptitul râurilor line;
 A treia zi, nici crâng, nici vale,
 Nu mai grăiau inimii sale . . .
 Apoi, îl adormeau cu totul,
 Apoi, văzu curând, nepotul,
 Că e urît și-aici la țară,
 Ca și 'n oraș, deși nu-s strade,
 Palate, baluri, escapade,
 Și joc de cărți și flirt, spre seară;
 Și peste tot urîtu-l paște,
 Ca umbra, soața ce-l cunoaște . . .

LV

Am fost născut pentru-o viață
 Tăcută, pașnică, de țară:
 Aici răsună mai semeață,
 Mai vie, lira-mi solitară.
 Aici, după plăcuta muncă,
 Mă plimb pe lângă lac, pe luncă,
 Și far niente, — pre me lege —
 Din zori de ziuă, se 'nțelege,
 Mă scald în dulcea libertate:
 Citesc puțin, dorm cât îmi place
 Iar gloria o las în pace!
 Nu tot așa 'n vremi depărtate,
 Visând, la umbre lenevite,
 Trăit-am zile fericite?

LVI

*Câmpii de țară, flori, iubire —
 Tot sufletu-mi vă aparține!
 Și-ades eu fac deosebire
 Intre Onėghin și 'ntre mine, —
 Ca, malițiosul cititor,
 Sau, poate, vr'un biet editor,
 Să nu mă clevețească-aici,
 Glumind cu bunii mei amici,
 Să mă denunțe 'n viitor
 C'am zugrăvit al meu portret,
 Ca Byron — falnicul poet, —
 Cu mine fiind părținitor,
 De par'că să vorbim ne-am teme
 Și despre alții — în poeme.*

LVII

*Vă spun într'alte: poezii
 Visează toți despre iubire:
 Ades și eu, în goana vieții,
 Visam cu drag la fericire...
 Și mi-a rămas a ei icoană,
 Căci Muza mea, chiar în prigoană,
 În suflet tainic v'a păstrat
 Pe voi, muntence! V'am cântat
 Pe țarmul undelor Salghire, —
 Captive dragi!... Amici de treabă
 Și-acum răutăcios mă 'ntreabă:
 — « Cui cântă coarda dulcii lire,
 « Din roiu gelos, de vespérale,
 « Cui mai dedici tu madrigale?... »*

LVIII

*— « Ce ochi, ce gingașă privire
 « Ți-a inspirat duiosul cântec?
 « La ce zeițe 'n nemurire
 Ți 'nalti tu ruga, în descântec? »...
 Amici, vă spun: zău, la niciuna!
 Iubirea m'a 'ncercat, nebuna,
 Adesea crud și dureros!
 Ferice de-acel glorios,*

Care-a 'mpletit-o, doar, în rime,
 Și muzele-i săltară barca,
 — Vâslind pe urma lui Petrarca —
 Să 'nece chinu 'n adâncime —
 Și lauri căpătând cu rost...
 Căci eu, iubind, am fost un prost! —

LIX

S'au dus iubiri, venit-a Muza
 Și mintea mea străluminată
 Scripi 'n vers liber — călăuza
 Pe-a lirei coardă fermecată.
 Eu scriu și inima îmi crește
 Și pana nu-mi mai zugrăvește
 Lângă neterminate strofe,
 Nici piciorușe, nici garofe,
 Nici frunți de zâne, nici meduze...
 Tot mai regret. Furtuni vor trece!
 Curând s'or stinge 'n vatra rece
 Tăciunii 'ncremenind sub spușe...
 Atunci eu voiu 'ncepe-a scrie
 Un nou poem, vâpae-vie.

LX

Mi-am proiectat în minte planul,
 Cu ce erou și cu ce titlu...
 Dar, deocamdată, cu romanul,
 Mi-am încheiat primul capítlu;
 Am răsfoit din nou prin pagini:
 Sunt contradicții și imagini
 Adeseori nepotrivite, —
 Dar n'am ce face, fie! — înghite,
 Cenzorul meu din datorie!
 Și criticilor mei, de cină —
 Dau rodul muncii, cu pricină,
 Să-l devoreze, să-l sfâșie!...
 Creațiunea mea — aieve,
 Te du, pe țărnul mândrei Neve,
 Ca să-mi aduci cununi de glorii:
 Invidii și bârfeli notorii!...

NEGURA, III

Mergea repede și își aminti isprăvile vechi din ce în ce mai vii. Acum trebuia să înfrunte glonțul, fâțiș. În '40 ucisese oameni neînarmați. Acum, îl pândeau mitralierele, tunurile și brandurile. Spaima de moarte îl cuprinse și se uită în toate părțile, pe furiș. Din urmă, la câteva sute de metri, venea Codău cu Boculei, care nu mai sfârșea cu cântecul lui stupid:

«... Cine mă va îngropa?
Munții, când s'or răsturna...»

«Găsesc eu un mijloc să scap...», își spuse Vieru și desnădejdea îi îngreună inima. «Hai... hai... Războiul se sfârșește repede; în cel mult o lună, trăgem cu tunul în Kremlin, la Moscova... Căci armata germană...».

Era din cale afară de trudit. Peste noapte, o vreme trăsesc cu mitraliera. lângă deal, la cimitir, înlocuind un soldat înnebunit de spaimă. În zori, pe când se furișa spre căruțele infirmeriei, a găsit într'un lan de porumb un bărbat scăpat din convoiu sau fugit de lângă zidul morții în timpul executiei. L-a ucis, implântându-i cuțitul în gât; i-a luat haina din spate și ceasul. Umblase din casă în casă, odată cu jandarmii, scoțând oamenii în uliți, cu parul, croindu-i în moalele capului. Intors la căruțe, bău repede din sticla lui cu zeamă de mahorcă, simțind cu adâncă bucurie cum îi ard măruntaiele; își pipăia într'una mâinile, cercetându și temperatura.

«Va să zică afacerea cu mahorca s'a dus...», își spuse el. «Pe dracul în patru îl fac, dar în linia întâia nu mă duc... Sau, de mă duc, la atacuri mă ascund în fundul gropilor... Moară proștii!..».

Și deodată se plesni cu palma peste frunte, oprindu-se: «Idiot ce sunt... Cum de n'am înghițit var? Că-i dam în fiecare zi doctorului patruzeci de grade la termometru...».

Era o vale lungă și la capătul ei, între cele două delușoare, răpăia fără întreruere o mitralieră sovietică, ținând în loc toată unitatea. Artileria scuipe spre mitralieră obuze după obuze și câteva lanțuri de cercetași căzură sfâr-

tecați de gloanțe. Regimentul primi ordin de atac și se desfășură înaintând repede, strângând din ce în ce cele două dealuri, ca într'un cerc. Atunci, ca la un semn, mitraliera aceea prinse a hohoti mai cu putere, iar valea se umplu de răcnetul răniților.

—E o nebunie, spuse căpitanul Jimborean, privind spre mitralior. Un singur om... și...

—Acoperă retragerea rușilor, îi răspunse un subofițer. Hei, mama lui de păgân. Dac'aș pune mâna pe el, viu...

—Ce-ai face?, întreabă, fără să vrea, Jimborean.

Și, uitându-se cum cercul de baionete se strânge din ce în ce în jurul sovieticului, căpătă, deodată, pentru omul acela, un puternic simțământ de admirație.

«Iată cum știe să-și facă datoria... să execute un ordin!..». Compania lui strângea cercul din ce în ce; un soldat din plutonul I se târî până 'n vârful unui delușor, prinzând a svârli asupra mitraliorului, grenade, una după alta; focul mitralierei își pierdu o clipă din putere; încetă pentru un răstimp cu totul; atunci Jimborean zări lângă mitralieră un bătrân soldat, tușind greu în timp ce-și apăsa pieptul cu mâinile.

—L-am omorît, strigă subofițerul. Păcat... Dacă-l prindeam viu...

Dar focul mitralierei porni iar, sălbatec și trăgătorii se svârliră la pământ.

—Omorîți-l mai repede, răcni de după un dâmb colonelul Radu. Omorîți-l... Un singur om... Ne facem de răs...

Un lanț de trăgători făcu un salt și puștile-mitraliere prinseră a răpăi prelung.

Mitraliera sovietică încetă iar și soldatul apăru ridicat în capul oaselor, cu fața plină de sânge; își desfăcu repede bluza, cercetându-și pieptul; și iar se lăsă la pământ; automatul lui prinse din nou să svârle foc ucigător... Și, la ó vreme, în timp ce plutonul II îi ajungea la spate, mitraliera aceea prinse a-și rări răpăitul. Mai svârlea când și când câte-o rafală; soldatul, prăbușit lângă armă, cu fața'n jos, vărsând sânge pe gură și pe nas, abia-și ținea mâna tremurândă pe trăgaciul. Când își scăpă mâna jos, focul încetă cu totul și compania se svârli într'un salt asupra lui. Echipamentul îi era muiat în sânge; un picior îi era zdrobit de grenadă; horcăia, încercând să-și întoarcă fața la cer și când zări în jurul lui baionetele, făcu o sfortare să-și desfacă din nou mitraliera. Căzu iar cu fața la pământ și trupul i se cutremură...

—Feriți la o parte, țipă subofițerul, scoțându-și pistolul. La o parte leat, că pe aista îl judec eu...

—Stai, strigă la el căpitanul Jimborean. Ce faci? Ii doar prizonier...

—Impușcați-l, ordonă colonelul Radu, privind lung rusul care isbuțise să-și întoarcă fața'n sus. Un rus, și a ținut atâta vreme în loc regimentul.

—Domnule colonel... asta-i crimă, răspunse Jimborean. Omul trebuie luat de brancarde...

—Zău?, răsă colonelul Radu. Subofițer, împușcă-l... Jimborean, ți-au sărit mințile...

Pistolul subofițerului pocni sec de câteva ori și căpitanul Jimborean, împietrit, alb la față, spuse cu glas hotărît:

—Crimă de războiu... Călcăm în picioare legile umanității...

—Zău?, răsese iar colonelul Radu. Legile umanității, căpitane? Privește în jur, câți a ucis el cu mitraliera...

—Domnule colonel, îi răspunse, sacadat, Jimborean, dacă un singur om a putut ține în loc un regiment, onoare lui... Trebuie respectată legea privitoare la prizonieri...

—Cred, căpitane, că nu ești la zi cu injecțiile... De altfel, eu dau ordin. Vezi-ți de companie... Așa... Și dacă vrei să știi, află că am ordin asupra tuturor prizonierilor. Nu luăm prizonieri...

—Atunci vom săvârși masacre, domnule colonel? Destul se masacrează populația civilă...

—Aiurea! Asta nu-i în dreptul d-tale de judecată, Jimborean! Te sfătuiesc să nu te amesteci... Aiurea, căpitane! Subofițer!

—Ordonăți, domnule colonel!

—Dă ordin în urmă, la căruțe, să fie aduși cei doisprezece prizonieri... Aiurea... Să nu-i mai ducă la Divizie! Înțeles?

—Înțeles, domnule colonel...

Cu un zâmbet de biruință pe față, colonelul Radu privi lung la Jimborean, al cărui ochiu stins se sbătea repede sub bandaj. «Aista-i războiu?», se întreba căpitanul. «Unde-i cavalerismul, omenia? Luptătorul, după ce ridică mâinile sau cade rănit, îi un om ca oricare altul. Ii scos din luptă și trebuie tratat ca om...».

Privi la soldații lui și simți cum ceva i se topește în inimă. Fața i se descompuse într'un zâmbet asemănător durerii, abia văzut, și Ionici Grigore îl privi mirat.

—Măi băieți, se întoarse spre ei Jimborean și glasul lui avu pentru întâia oară un început de căldură...

Se simțea vinovat, par'că, față de ei; înfrângerea lui de către colonel îi năruia ceva din personalitatea alcătuită din regulamente, coduri și legi; acum, ce valoare aveau codurile, regulamentele și legile?

Dela începutul campaniei acestea erau mârșăvite sub picioarele comandamentelor. Vartic împușca populația civilă. Radu împușca prizonierii. «Atunci, toate legile și codurile războiului sunt fleac? Ce rost a mai avut toată educația cazonă pentru mine? Simplu ucigaș nu vreau să fiu...».

Rămase singur; urcă sus pe un delușor și vântul lin îi flutură pelerina; așa cum sta, părea o ciudată pasăre vânătoare, un uriaș vultur, dominând întinderile. Ani și ani își innăbușise toate pornirile sufletului, închinguindu-le sub înfățișarea aspră, cazonă; nu ieșise cu nicio iotă din literile reci ale regulamentului și rămăsese surd la plângerile și necazurile soldaților. Mila o fugărise din preajma lui, de mult; văzuse sânge curgând din bocancii soldaților în mers și n'a răspuns fețelor pline de durere decât prin paragrafe de re-

gulament. Unora le muriseră pruncii sau părinții și nu le-a îngăduit un ceas de permisie. « Om de mascaradă... », își spuse Jimborean, și-i fu rușine de el însuși. « De douăzeci de ani iau parte la o mascaradă... și credeam că mascarada asta era singura rațiune a existenței mele... ».

Văzu, jca, soldații osteniți și pentru întâia oară în carieră simți nevoia de a fi aproape de sufletul lor. Căci, mai la urma urmei ce era el, decât tot un biet ostaș, o uncaltă oarecare.

Jos, doisprezece prizonieri fuseseră așezați în linie, cu fața către celălalt deal. Erau oameni de toate vârstele armatei. Ultimul, un flăcău înalt cu o față frumoasă, se tot pleca să mângâie un cățel negru care-i șcheuna la picioare. Regimentul, strâns în careu, privea mohorât și amarnic sgâria în sufletul soldaților scheunatul câinelui...

— Impușcă-ți javra, țipă colonelul. N'auzi, subofițer? Subofițerul se apropie de cățelul negru și plecându-se spre el trase unul după altul trei gloanțe.

— Ah, făcu prizonierul cel înalt și fața i se schimonosi.

Se plecă și luând în brațe cănele care se sbătea șcheunând, îl strânse la piept și sângele îi umplu bluza, pantalonii și-i cădea în picuri mari pe picioarele desculțe. În fața prizonierilor era un șanț vechiu, plin cu iarbă. Niște cosăși țărâiau printre flori; auzindu-i, soldatul acela înalt zâmbi și în timp ce strângea mai cu putere cățelul, și-l mângâia cu o mână, colonelul răcni:

— Foc... foc... foc...

După aceea soldații se desfăcură din careu, fără comandă. Porniră la drum, gândind: « Oare asta-i și soarta noastră? ». Jimborean, rămas sus pe deal, se trezi din gânduri abia când treceau prin dreptul lui căruțele trenurilor de luptă. Il văzu pe Codău, beat-tun și coborî în fugă:

— Ce au azi soldații de mâncare?, îl întrebă răstit.

— Fasole, răspuse majurul și se clătină de mirare că Jimborean își bagă nasul în hrana trupei. Fasole, domnule căpitan, conform ordinului...

— Bine, făcu Jimborean și grăbi, ajungându-și compania. Il văzu pe Ionici, cu bocancii spartți, abia ducând pușca mitralieră, și-l întrebă:

— Ii grea?

— Grea, răspuse soldatul și vru să se oprească, mirat că Jimborean își arătase dinții într'un zâmbet, niște dinți albi lungi, pe care niciun contingent nu-i văzuse vreodată până atunci.

Dar Jimborean își strânse repede buzele, rușinat că se arătase slab, moale în fața unui soldat. Și iar zâmbi după aceea, punându-și mâna pe umărul lui Dadaci Nicolae, care schiopăta în niște bocanci scâlâmbi.

— Greu?, întrebă căpitanul și Dadaci se opri văzându-i dinții. Ce-ar fi, măi Dadaci, să-i tragi o cântare din scripcă?

Rădea și se uita speriat în jur, ca și cum ar fi răs nu el, ci cineva străin. Era un răs gros, repede, ca o răsturnare de obiecte grele. « Ce are? », se întrebă Dadaci și căștile se întoarseră din mers spre căpitanul Jimborean. « Acum,

legătura sufletească s'a făcut », gândi acesta. « Ar trebui să le spun o glumă... ». O glumă? De unde să știe glume căpitanul Jimborean?

Auzea de atâtea ori, la popotă, glume nesărate, triviale și totdeauna se prefăcuse că nu le aude. Erau glume cu femei de bordel cu colonelese, maiorese și căpităneșe și cu ordonanțe șmechere; altele erau cu generalese, prinse în flagrant delict cu dulăi... Dacă ar spune astfel de glume acestor țărani curați și simpli, s'ar face de răs... Soldații s'ar preface, poate, că râd, ca dintr'un ordin.

— Vă ajunge hrana?, întrebă el în sfârșit și gura desfăcută în zâmbet, își arătă dinții îndelung, și toată compania i-i văzu. « Ce se întâmplă cu comandantul? », se întrebau ostașii, — gândind: « De bună samă, are în suflet o cumpănă »... Unii îl auziseră certându-se cu colonelul în privința mitraliorului sovietic și-și răspunseră... « Sub fața asta de piatră, bate un suflet drept, bun... Doamne, cum schimbă războiul oamenii... ».

Pe la ruginirea amurgului, regimentul se opri în bivouac într'o pădurice și Jimborean, ostenit din cale afară se întinse la pământ, adormind dintr'odată. Prin somn, ofta.

Veni o ploaie repede și nu se trezi nici când picuri îi cădeau pe față. « Să-l învelim... », își spuse Dadaci și în timp ce-l învelea cu foaia de cort, căpitanul se trezi.

— Ce faci? Marș...

— Am vrut... am vrut... domnule căpitan... că plouă...

— Bine, făcu Jimborean, ca și cum soldatul Dadaci ar fi executat o perfectă mânăuire de armă, cu toate, țărăniturile regulamentare. Și... ce mai vrei?

— Nimic... nimic, răspunse soldatul, prostit într'un zâmbet larg.

— Mergi și te culcă, soldat... Ce umbli brambura?

« Credeam că i s'a muiat inima... », își spuse Dadaci, depărtându-se « și când colo... ».

« Ce-s sentimentalismele astea? », se întrebă căpitanul, mânios și rușinat.

« Nu cumva am să-i las să se culce lângă mine? ».

Și, din ruinele personalității se ridică, aspru, cu pelerina împietrită în lungul trupului, Jimborean, cel care niciodată nu-și arătase dinții, dojenindu-l: « Te-ai flecuit, căpitane, la prima decepție... Unde ți-i firea? Nu cumva ar trebui să punem prizonierii pe roze? — Dar nici să-i ucidem ca pe niște câni, contrar legilor războiului! Și cum să ucidem populația civilă? ». Ii veni în minte colonelul Vartic și ca o spaimă îl cutremură. « Dar cu soldații, Jimborene? Ce-i fraternizarea asta cu gradele inferioare? Soldatul, cum îi zâmbești iese din legi și regulament; pe urmă, ține-l în mână dacă poți... ».

Jimborean gândi îndelung și-și răspunse: « Dar oare cu legea omeniei și bunătății? Sunt sigur că ar mânca foc pentru mine... ».

În zori, unitatea porni mai departe și în sufletul lui Jimborean lupta cu sine însuși era tot mai crâncenă. Uneori zâmbea stânjenit și după ce-și acoperea dinții, repede, da comenzi cu glas mai aspru ca niciodată...

Drumul era desfundat și el grăbea în fruntea companiei sub năvala de aur a soarelui. «Iată...» gândea el, «simt cum se destramă în mine tot ce am zidit, tot ce am crezut... Am fost un lucru oarecare, în mâinile celor mai mari... Ca o biciușcă în mâna căruțașilor... O biciușcă...» își spuse, întorcând capul spre soldații care urcau în urma lui, grăbiți. «Și biciușca asta, n'a ales spinarea unde lovea... A lovit răni, coaste trudite... Biciușcă în mâna bețivilor, nebunilor. Bunăoară, colonelul Vartic... De bună seamă că l-a luat la ochi și n'are să-l slăbească, până nu-l va duce la judecata Curtii Marțiale. Și, poate, în fața plutonului de execuție... Simțea el bine lucrul acesta... «Bunăoară», se întrebă Jimborean, «ce-ai face, domnule căpitan, dacă ai primi ordin acum să intri cu compania în localitatea care se zărește și să-i dai foc... să ucizi populația?». — «M'aș opune...», își răspunse căpitanul. «Asta se cheamă neexecutare de ordin, domnule căpitan, și pentru neexecutare de ordin, în timp de războiu, pieri sub glonț...». — «Totuși m'aș opune...».

În față îi răsări colonelul Vartic, «cânele negru», rânjind: «— Cu prima ocazie, chiorule, am să te fac companie de poliție. Mă auzi? Și-am să te văd eu atunci...».

«Cânele negru...», își spuse Jimborean. «Poate dacă l-ar controla bine doctorii, ar trebui să-l închidă în casa de nebuni».

Un nod amar îl strânse în grumaz; stupoare la o parte și-l cuprinse scârba de sine însuși.

De câte luni, de câți ani, chinuiește el soldații care vin în urma lui ca o turmă? Iată-i: un semn de-ar face și toți nenorociții aceștia, care și în somn se gândesc acasă, ar sări cu capul în jos, în fântâni... «Ordin...», răsă amar Jimborean. «Dar unde-i voința lor proprie? Noaptea, îi închidem prin șuri, ca pe niște porci; punem sentinele la uși, și cum întârzie unul mai mult după casă, când iese afară, îl bănuim de plan de dezertare... La un semn al meu, se izbesc în glod, ca porcii... Ia'n să 'ncerc...».

Se opri, și compania încetini pasul.

— Ordonati?, îl întrebă un sergent.

— Cul-cați, strigă Jimborean, —și compania se svârli în glod.

— De ce?, întrebă un glas.

— Taci, spuse altul. Te-aude...

— Înainte-marș, strigă căpitanul, gândind mai departe: «Toți oamenii aceștia mă urăsc... precum toți soldații armatei noastre își urăsc ofițerii. Ne-ascundem după degete, crezând că felul lor de a se purta față de noi îi respect... Nu-i respect, ci frică... Intre noi și ei — nicio punte... Cum intră în căzărmi, îi luăm cu suduitura... cu parul... Când suntem, noaptea, de serviciu, ca să ne omorâm plictiseala sunăm alarma... Li scoatem în cămăși, cu picioarele goale, iarna, afară în ger... Ne execută ordinele — din frică... Dar m'am apropiat eu vreodată de inima lor, de gândul lor? Am controlat eu vreodată dacă li se dă toată rația? Bunăoară Codău... — și mai cum

dracul îl cheamă? Bunăoară Codău Iolampie... Când a venit la companie era slab că se vedea prin el; acum, a întrecut de mult sută de kilograme... din hrana soldaților...»

Simți, în toată ființa lui, că-l paște o ne mai pomenită primejdie, mai presus ca glonțul și ca obuzul... Și se gândi la cânele negru... Un agent îi înmână un ordin cu un singur cuvânt: «Oprirea».

— Repaus, rosti el. Agent, chiamă-l pe majurul Codău la mine...

Și Codău, venind, iar se clătina.

Măi cornist, măi Precista și dumnezeoaica... De ce nu suni adunarea majurilor? Sună, cornist!

Și, punându-și palmele pâlnic, prinse a răcni către albastrul cerului.

— Râdeți?, se întoarse el spre batalionul oprit pe amândouă marginile. Râdeți? Că eu adunarea majurilor o sun...

Deodată își duse palmele la nas și le mirosi îndelung, adânc, și ochii îi rămaseră împietriți, ascultând văzduhul...

— I'auzi schija... ia'n auzi-o cum sbârâie... Voi o auziți măi? Vine schija...

Își mirosi iar, adânc, palmele și se plecă asupra șanțului rupând un smoc de mintă sălbatecă; își frecă mult timp palmele și după aceea rosti, mirosindu-le iar:

De geaba... mirozna morții tot răzbește...»

— Eu, prind a puți a mort... eu... majurul Codău Iolampie..., domnule căpitan... la ordinele dumneavoastră... Precista și dumnezeoaica.

— Vreau să văd azi hrana trupei... Ascultă, majur Codău... Știu că s'a împărțit la companii rachiul. L-ai dat oamenilor?

— Oamenilor? A fost prea puțin, domnule căpitan. Să vedeți: rachiul îl primește întâi divizia; acolo, îl gustă... Mă înțelegeți? Il gustă întâi acolo... Pe urmă divizia îl trimite la Aprovizionarea regimentului; și-l gustă... Pe urmă vine la Batalion; și-l gustă...

— Ascultă, îl întrerupse căpitanul. Mie să nu-mi umbli cu basme... Vreau dreptul camenilor... De azi înainte nu mai merge...

Și tot mai încremenit îl privea majurul. «Ce dracu s'a petrecut cu Jimborean? De când i-s așa dragi soldații? Nu cumva-l paște ceasul morții? De când îl știu, niciodată nu și-a băgat nasul în cazan...».

— Camarazi, se întoarse căpitanul către compania așternută la pământ; camarazi...

— Doamne... ce-i oare?, întrebă, tare, Ionici Grigore, nespun de mirat de glasul cald, frățesc, al căpitanului.

— ... împreună, rosti acesta ca o frântură de gând, împreună, măi băieți. Noi, împreună îndurăm, vânturile, ploile, glonțul...

— Da... da, spuse Ionici. Impreună...

— ... de-aceea, măi camarazi... să fim tari... Pricepeți. Războiul are ispite care duc la moarte. Veți cuceri sate, orașe... Veți vedea prin case bogății, lucruri rare... Să nu vă atingeți... Mă înțelegeți? Pe unii

ii apucă nebunia... ucid. Lasați-i în plata judecării viitoare... Sunteți feciori de gospodari. Nu? Oricine v'ar porunci să dați foc orașelor, să împușcați prunci, — să n'o faceți! Veniți și-mi spuneți mie, ca unui frate mai mare...

Și, cu ochii încetoșați, privi spre acoperișurile dela Nova Sulița, apoi, departe, în urmă, către orașelul părăsit în puterea zorilor.

— Măi băieți... Voi știți ce s'a petrecut astă noapte în orașelul cucerit ieri... Nici pruncii n'au fost cruțați. Crima asta au făcut-o jandarmii, ei care duc războiul lor, care n'are nimic cu noi din linia întâia... Înțelegeți?

Și iar îi răsări în fața ochilor colonelul Vartic.

Și gândi: « Parcă-mi spune inima că m'a lucrat Cănele negru la Divizie... Ce fac, dacă primesc ordin să fiu companie de poliție sau chiar pluton de execuție? ». Nu. Oamenii mei n'au să se întineze în sânge nevinovat, orice ar fi... ».

— Camarazi, grăi el mai departe. Pentru cei ce-mi fug de sub ordine, am lege care duce la glonț; am atâtea mijloace împotriva lor. Eu, de azi înainte las la o parte toată puterea ce o am și rămân față de voi numai cu puterea cuvântului...

Iși lăsă pelerina să-i cadă jos la picioare și simți că aruncă de pe umeri un întunerec. « Imi dădea aer de corb de pândă... Din cauza pelerinei păream, dur, aspru, împietrit... Ne împopoțonăm, ca să speriem niște bieți țărani care vin la cazarmă de-a-dreptul din creierul munților și din păduri ».

— Ce să fac cu pelerina?, îl întrebă ordonanța, un flăcău mai tuciuriu ca Dadaci, cu niște dinți albi.

— Predă-o la căruțe. Și ceri majurului un veston.

— A-ă-ă, făcu ordonanța, privindu-l lung.

Și simți o amarnică părere de rău, mângâind pelerina vânăată de care era mândru. « Să știți... », se lăuda, pân'acum « dom' căpitan îi cel mai falnic ofițer din regiment; și-i cel mai aspru. Și din miile de soldați câți îi are regimentul, numai eu grăesc cu dânsul, fără să iau poziția... Numai eu i-am văzut dinții, când râde. A râs el vreodată în fața cuiva? Eu și picioarele i le spăl, și-i cunosc până și cămeșile și izmenele... ».

Și-și da aere mai aspre ca ale ofițerului, față de soldat și față de întreaga lume...

Mergând spre căruțe era mâhnit, amărît, că parcă ducea în brațe nu pelerina ci un stârv. « Lasă... », își spunea el, « te 'ncai în ladă azi, haină-hăinuță... dar mâne-poimâne iar are să te îmbrace dom' căpitan... Și iar are să fie mândru și falnic... ».

— Ce i-a venit?, îl întrebă majurul Codău. Că tu-l știi bine, măi Petrea...

Ia'n spune-mi tu...

Ordonanța își împietri fața într'o tăcere de moarte:

— Ce are... eu știu... nu pot să spun... trebuie păstrat secretul gradului... Mic-mi spune dom' căpitan tot, tot, sara, când îi spăl picioarele și când îi tai unghiile...

Alese un veston nou mirosint de naftalină și-i veni să geamă după ce căpitanul, îmbrăcat în veston și amestecat printre soldați, arăta ca un oarecare soldat... «Așa mândrețe de ofițer... și s'a dus... Păcat... păcat»... Și ordonanța se închise la chip și niciodată nu-și mai arătă dinții albi.

Iar soldații din companie își spuneau: «Bine c'a dat bunul Dumnezeu și s'a înmuiat la inimă... numai de și-ar ține mult năravul ista...». Și Ionici își spuse: «... și eu era să-l împușc la cel dintâi atac, dacă-mi pica în bătaia glonțului... Așa mă tot ispitea gândul...».

Și toți, când grăiau acum cu căpitanul, luau poziția de drepți, nu forțat ci stăteau într-o poziție lină, fără ciolane încordate, în care parcă așa stătu-seră de când lumea... Răspundeau comandantului cu glas scăzut, cald, ca unui frate mai mare, un frate bun care știe totul în lumea asta și de care, mergând către o ne mai pomenită primejdie, trebuie s'asculte orbește...

Mâncând, tot căutau cu lingurile prin gamele; apucau în linguri cartofi și bucăți de carne; dar ei parcă voiau să găsească altceva — nu — știu — ce talisman în borșul zecela cazon, talismanul care schimbasesc firea comandantului lor care, ani de ani îi izbise prin toate glodurile, făcuse nedreptăți la împărțirea concediilor, — mai cu seamă la împărțirea concediilor, când, pentru un păduche găsit pe guler, la inspecție, tăia cu condeiul numele din tabel și tăia cu penița lui de aur care șueră depărtat când scie, inima omului...

Și mâncând, soldații căutau înainte, cu lingurile prin gamele.

— Tu de ce crezi că s'a schimbat așa?, întrebă Ionici spre Dadaci. Iaca, iau cu lingura, iau și nu-mi vine să mânânc... Și doar crap de foame... Imi stă ceva cald la inimă și nu-mi vine să mânânc...

— Asta-i de bucurie... Noi, bucurii n'am mai avut, de ani... Și-acum ne turbură... Las' că ne-am duce noi acasă.

Puse mâna alături, căutând o nevăzută scripcă.

— Păcat... I-am trăge o cântare, că cine știe...

Și, lăsându-și lingura în gamelă, Ionici porni fuga spre căruța lui Filipoiu. «Ii dau de trei pacuri de tutun, dacă-mi dă o scripcă...».

— Ce-ai pierdut?, îl întrebă Filipoiu. Veston? Manta? Pușcă? Să știi, măi camarade... că eu iau numai dela morți... Să nu crezi că am omorît pe cineva când am luat stracle estea...

Cu căușul palmelor, tot acoperea amestecul de haine, pantaloni vărğați, pălării și ghete, tot depărtându-le către fundul căruței.

— Eu, bre... îi drept c'am fost astă noapte în târgușor... Am luat numai dela cei găsiți morți...

— Am avea trebuință de o scripcă, bădică Filipoiu... Că prin case se află...

— ... și ce mi-ai da pe dânsa? V'ați învățat numai c'un pac... Când iau lucrurile, trec prin primejdii. Trebuie mărit prețul...

Și adăugă:

— Dau numai pe bani... Mă gândesc că la capătul războiului, să-mi ridic o căsuță. Că stau cu năimeală... și când n'am cu ce plăti... regulat îmi scoate stăpânul casei nevasta și plozii în drum.

Intre timp mâinile lui uriașe trăseseră de sub fân o scripcă.

— Na-ți-o... dar cer un pol de bani... Ce-i un pol de bani? Dacă mi-oiu cumpăra pe ei o mână de cuiie sau câteva dranițe...

Ionici scoase din băsmăluța lui cu flori mari, albastre, câțiva bănuți și înfășcă scripca.

— A-a-a, făcu Dadaci încremenind cu limba în gamelă. Ca un frate-mi ești, măi camarade Grigore...

Ciupi strunele și soldații tresăriră; mai apoi, luându-și fiecare gamelele cu mâncarea neatinsă, se strânseră roată în jurul țiganului. « Oare ce are să-i zică? », — se întrebau și toți simțeau că numai a jale poate să iasă din strune. Și Dadaci porni a jale adâncă, întârziind mult cu arcușul pe struna cea groasă care smulge totdeauna lacrimi, chiote și inima omului din piept.

Inimile tuturor se întorceau pe străine drumuri, acasă. Se apropiau de părinții, de frații lor robotind în ogoare de piatră, prășind păpușoiul slab, galben, răscolind prundul; se lipeau de ferestruici străambe, cârpite cu hârtie, mânioase sub streșini vechi și se uitau lung-lung la pruncii lăsați singuri acasă, legați cu ața de piciorul patului. Și pruncii se tot trăgeau pe brânci către strachinile cu borș de crupe și urzici, puse în mijlocul încăperii... Afară la uși scurtau niște porci negri cu sfârle lungi, porcii vecinilor chia-buri. « De n'ar deschide ușa să intre la prunci », tresăreau soldații. Și sfârlele lungi se vârau pe sub uși, deschizându-le și dând năvală în case; întâi sorbeau borșul cu urzici din strachini, după aceea se repezeau la pruncii legați cu ața de picioare. Și în zadar se canoneau pruncii să se urce pe paturi sau pe cuptoare, că ațele îi opreau și...

— « Vai... Doamne... » tresări căprarul Aniculăesei, « schimb'o pe bătută ».

Dadaci nu mai avu când schimba cântecul, căci artileria prinse să bată din spre Răsărit, încadrându-i între obuze. Avioane prinseră a-i mitralia — și din păpușoaiile din față porniră mitralierele.

Compania se răspândi în trăgători și schimbul de foc ținu câteva ceasuri; apoi, automatele din față încetând, regimentul prinse să înainteze. Venea amurgul și 'n târg la Noua-Suliță, departe, se înălțară pe casele din margini steaguri albe.

Amurgul lumina toate ferestrele târgului și sclipea, roșu, ca un gigantic foc, pe toate acoperișurile.

« Parcă arde... », spuse, înfiorat, careva, la spatele căpitanului. Și soldații înaintau orbiți, printre oamenii din Noua-Suliță, ieșiți în ulițe cu capetele goale. Focul amurgului, sbucnind dela geam la geam, tot mai reșu și mai adânc, cuprindea ziduri, uși, obloane și oameni într'o mare de flăcări. Și toți simțeau

apropierea unei primejdii: și oamenii aceia, tremurând din genunchi, cu capetele plecate, și soldații ai căror bocanci răpăiau în cadență din ce în ce mai regulată, din ce în ce mai surdă: rap-rap... rap-rap... Căii escadroanelor, căii tunurilor parcă înotau prin colbul roșu, într'o mare de sânge. Luceau căștile și miile de baionete, și soarele, asfințind, privi multă vreme din munții și codrii lui, cum se revarsă fierul tunurilor, fierul armelor și fluviile acelea de oameni, printre acoperișuri.

Locuitorii, curând, se traseră în fundul maghernițelor, se ghemuiră în beciuri, încuindu-se după obloane grele. Uruiau tunuri cutremurând pământul, hurducând pereții și ușile. Vasele de pe mese prindeau a suna lovindu-se unele de altele; în pereți se strâmbau cadrele și icoanele; clămpăneau ușile din zăvoare. Treceau șiruri de căruțe cu roți încete, ostenite și dintr'o căruță un glas răgușit cânta, iar cineva striga la dânsul:

— Taci, măi Boculei... măi băiete, măi... Eh, taci odată... Precista și dumnezeoica... Nu vezi că parcă arde lumea?... De-ar arde !, că mă învinovățește Jimborean că beau rachiul trupei...

Și, după ce trecu cântecul de nebun și sfada majurului, se făcu o liniște adâncă, — parcă un ocean de plumb ar fi copleșit deodată orașelul și armatele în mers. S'auzi tropotul în galop al unui cal. Un glas întreba:

— Întâia? Întâia din 307! Care-i întâia?

— Ce-i cu întâia?, răspunse majurul Codău. N'aș mai fi ajuns la întâia...

— Ascultă, majur... Din ordinul Diviziei... întâia din 307... companie de poliție... Trece sub ordinele mele... Cum îl cheamă pe comandant? Unul cu bandaj negru pe ochi.

Și galopul porni iar către inima orașelului. Cadența infanteriilor iar porni, unități noi intrând în târgul potopit în mările amurgului.

Cineva rosti:

— «Uită-te înainte... parcă ard ferestrele...», și pașii infanteriștilor răsunară mai surd. «Vi-s încărcate armele?», întrebă un glas. «Puneți baionetele... Acum păstrați cadența... rap... rap... rap... rap... Arma 'n cumpănire...».

Glasul trecu, înecându-se în răpăitul surd, exasperant al bocancilor. Trăzni un foc de armă și apoi încă unul. Infanteriile se izbiră sub acoperișuri și o mitralieră prinse a țacăni lung.

— Vai... Măiculiță... mamă, răcni un soldat.

— Scoate-ți bandajul... nu geme... N'ai bandaj, boule? Rupe-ți izmana... hei, măi... ce stați ca boii? Mitralierele 'n bătaie.

— Cine trage? Pentru Dumnezeu... Cine?

— Uitați-vă în față... în casa aceea cu două rânduri... se văd capete. Uitați-vă... jandarmii...

— Și de ce targ în noi?, oasele mamei lor... Strigați... strigați...

Trași sub acoperișuri, muribunzii gemeau blestemând:

— Să nu mai ajungă... Tocmai azi primisem epistolie de acasă...

— Mi-au rămas de dărvală pruncii... Of... mă arde pieptul...

Unitățile se răsuciră în loc și soldații se prăbușeau pe sub caii înspăimântați și-i sdrobeau roțile tunurilor. « Inconjurați casa... casa aceea... », răcneau glasuri peste măsură de sugrumate.

După focul amurgului coborî întunerecul și regimentele se traseră afară din târg, când artileria prinse să bată orașelul din toate părțile.

— Să înceteze!.. Încetarea!.., răcnea colonelul Vartic la telefon. — Allo 404 Greu... Allo... Obuzierele... din ordinul domnului general... Ce-i asta? Păstrați schija pentru linia întâia... Pentru câinii din Noua Suliță avem gloanțe și foc!.. Nu înțelegeți? Dați-mi legătura cu maiorul...

Și, turbat de mânie, prinse să tragă cu pistolul în icoanele strâmbe din încăperea aceea joasă. Inspăimântați îl priveau telefoniștii. Afară, în prag, așteptau comandanții companiilor de poliție.

— La ordinele d-voastră, rosti cu glas cutremurat locotenentul Cătălin, pocnind călcăiele, încremenit cu mâna la cască.

Oprîți în mijlocul șoselei, jandarmii se întrebau: « Oare ce ordin primim? ». Aceeași întrebare și-o puneă mereu și locotenentul, uitându-se fix în ochii lui Vartic, care gândea adânc, preumblându-și pe la nas o nevăzută floare. I se turburaseră ochii și un foarte depărtat zâmbet prinse să-i răsară pe față în timp ce sprânceana dreaptă i se urca.

— Bine, rosti el, — și Cătălin coborî mâna dela cască. Au venit jandarmii ceia... care...?

— Jandarmii ceia... care... domnule colonel... așteaptă după casă...

Inchise bine ușa dinspre drum și dinspre încăperea telefoniștilor și adause, întrebând:

— Aici... sau îi trimitem în... concediu?

— Aici... nu! Ii trimiteți în concediu. Cheamă-l pe Duma...

Ușa dinspre drum se deschise și un plutonier cu trup butucănos, cu niște mustăți lungi, aspre, răsări în prag, tăcut, cu fața largă încrețită într'un rânjet. Stătea înlemnit cu brațele păroase peste măsură de lungi, suflecate în sus de coate, căzute în lungul trupului.

— Duma, rosti colonelul Vartic și plutonierul își plecă fața spre pământ și prinse să-și plimbe limba pe buze, în timp ce în fundul ochilor i se năzări o depărtată flacăară.

— Am înțeles, răspunse acesta încet, cu un glas subțire, cârâit. Toți așteaptă afară... după casă...

Și întrebă mai încet, tot scăpându-și vârful limbii spre cismele colonelului:

— ...oare... cu pistolul... sau cu ștreangul?... Mie mi-i ușor cu ștreangul... vă rog să-mi dați voie... cu ștreangul... Nu-s prea mulți. Am și ajutoare. Ii bag într'un beciu, domnule colonel, pe câte unul; în vremea asta motorul camionului dudue...

« Dece ? », se tot întreba locotenentul și-și mânca buzele. « Pân' acum mi-a ucis cei mai credincioși jandarmi... ».

Tresări puternic când colonelul Vartic îi spuse cu glas liniștit:

— L-ai văzut pe Duma? Tuturor ar trebui să ne fie pildă... pildă de credință... devotament... L-am propus la « Virtutea militară »... căci el... Și nu-și sfârși cuvântul, căci la prag, Duma îi adusese pe cei șapte soldați de după casă, descinși, fără arme.

— Iată-i, rosti plutonierul, arătându-i din prag.

Colonelul Vartic privi peste măsură de lung, drept în ochi pe fiecare, în timp ce Duma, arătându-i pe rând, le tot căuta ceafa și beregatele, cu degetele lui peste măsură de reci și ciolănoase.

— Băieți, le spuse Vartic. Eu vă mulțumesc pentru credința cu care... mă înțelegeți... cu care... și vă dau drumul acasă...

Și când unul din ei văzu că dintr'un buzunar al lui Duma iese un capăt de funie cu juvăț, își svârli capul în sus și prinse să rădă. Altul, nespuns de tânăr, asculta, mâncând cuvintele colonelului.

— Taci, măi Oachim, rosti el către cel ce râdea; domnul colonel ne dă drumul acasă, la toți, și ne ducem acasă.

— Da... da, continuă Vartic. Pentru credința cu care... mă înțelegeți... cu care... vi se cuvine cu prisosință « Virtutea militară ». Are să se mândrească de voi Statul, țara. Du-i, plutonier. Fă-le formele... dă-le drumul.

Și strigă spre soldați:

— Dar să veniți la timp... căci eu... dacă nu veniți la timp...

Un glas din întunec răspunse:

— N'aveți grijă...

Și cei șapte mergeau repede, urmați de plutonierul Duma, către un camion cu acoperiș negru, spoit tot în negru.

Și colonelul Vartic prinse iar să vorbească abia când, departe, în noapte, s'auzi un uruit puternic de motor. Și uruitul creștea în răstimpuri și-atunci sbârâneau, depărtat, ferestrele; luminile celor trei lămpi aninate în grindă clipeau una spre alta și fitilurile scoteau ca un hâzâit lin de muscă.

— Inconjurați târgul! Turnați butoaie cu gaz și benzină, mai cu samă unde-s casele îngrămădite... Cei care fug spre ieșiri, împușcați-i... Să-mi raportezi purtarea căpitanului Jimborean... Să vii să-mi raportezi... Auzi? Și gândi cu un zâmbet de mulțămire: « Va vedea el, chiorul... ».

După ce ieși locotenentul, noaptea se umplu de pași de bocanci în fugă.

Speriat era glasul unui telefonist vorbind sugrumat:

— Allo... allo... allo... Da, s'au pornit represalii. Câți au căzut dintre soldați? Nu se știe... nu... nu! Civili? Au fost executați pe loc, cu mitralierele cu care trăgeau... prinși în frandeli... Cum? da... da... în frandeli...

« Băiat bun ... idiotul ... », își spuse colonelul Vartic, ascultându-l. — Auzi ? « frandeli »... dobitocul... Popor de țărani murdari...

Se lipi cu fața de geamul din spre târg, ascultând întunerecul; dar cum glasul telefonistului și lumina lămpilor îl supărau, dădu lămpile în jos și deschise ușa spre încăperea telefoanelor:

— Mai încet... n'auzi? Mai încet... Ce răcnești?

Glasul telefonistului coborî —coborî și spunea în aparat mai departe, aproape stins:

— Represalii... represalii... civili... prinși în frandeli... allo... allo... allo...

În îngrămădirea de bezne din spre târg urcă întâi o flacăra lungă, albă, cercetând negura, lungindu-se repede pe fața pământului și se furișă într-o casă. Inima lui Vartic crescă și sprâncenele îi fugiră amândouă în sus, când în fața ochilor i se deslănțui un puhoiu de foc.

— Arde... arde... arde, strigă telefonistul în aparat.

Vartic se lipi mai bine de geam și se gândea unde dracul, în istorie, se întâmplase o noapte grozavă... o noapte cu oameni svârliți cu capul în jos pe geamuri, cu prunci apucați de picioare și zdrobiți de perete... Un rege nebun, privind pe geam, trăgea cu pușca în umbrele arborilor și 'n fugari răcnind de groază... Unde dracul și când, se întâmplase, în istorie, noaptea asta?

« De-ar fi aici Cătălin... l-aș întreba. El mi-a amintit și de... cum dracul îl chema? Ibric... Ibric... Ibricus... A... », făcu el, « ... noaptea Sfântului... și mai cum mama dracului? Sfântului... Sfântului... ».

Și focul uriaș din fața lui creștea; printre trozniturile bânelor și ale aco-perișurilor s'auzeau răcnete și împușcături.

« Acum ar trebui să bată și artileria... », gândi Vartic și nu-și sfârși gândul, căci în prag își bătu călcăiele un ofițer rânjind sub cască.

— Să trăiți, domnule colonel... Sunt locotenentul Vieru... din infanterie... Am onoarea... am onoarea a vă raporta... Compania întâia din 307... s'a opus... ordinului Diviziei... Căpitanul Jimborean, comandantul, și-a luat oamenii și s'a ascuns... departe... spre Răsărit... Spune că a văzut jandarmi trăgând în noi... Inscenare... Așa a raportat domnului comandant de regiment...

— Să fie arestat... arestat... Tot acum... arestat. Chiorul... Ce mai stai? Locotenentul Vieru își svârli mâna la cască:

— Domnule colonel... eu... vreau să-mi fac datoria... Cu îngăduința dumneavoastră... Patriot... patriot sunt... am fost și voi fi... Trebuie să luptăm până la...

— Ia'n ascultă... Ai fost tare la istorie? Ia'n vină 'nco'a... Uită-te pe geam... Amintește-ți: unde și când s'a petrecut în istorie o noapte grozavă... cu foc?

— Nero, domnule colonel...

— Lasă-l pe Nero... idiotule... mai încoace... a-a-a. La Paris... în Franța... Noaptea Sfântului Bartolomeu... Intre cine și cine?

— La Paris... în Franța...

Fruntea îngustă a locotenentului se strânse până se îngustă cât degetul.

— La Paris... In Franța... Hughenoții... da... da... Hughenoții... niște popi catolici...

Ieși repede și din mers își scoase cuțitul cu mâner de os, îndoit la vârf.

Colonelul Vartic uită îndată și de noaptea Sfântului Bartolomeu și de toate gândind: «Chiorul... i-a venit rândul... Il trec Curtii Martiale, chiar în zori. Mâne, spre sară am să comand chiar eu plutonul de execuție...»

— Ascultă, rosti încet către telefonist. Către toate posturile Diviziei: «Prindeți și arestați și aduceți la Pretorat, sub stare de arest, pe căpitanul Jimborean din 307...».

— Pprindeți și arestați..., spuse, înfiorat, în telefon, glasul soldatului. Prindeți și arestați...

Și focul din vale creștea, urcând până 'n înaltul văzduhului, luminând împrejurimile ca ziua, până departe, încât se vedeau armatele în mers, șiurile de căruțe, mici cât furnicile și 'n mijlocul flăcărilor oamenii alergând care 'ncotro, furișându-se pe sub valvății.

Luna răsări albă drept din marea de flăcări și după ce stărui îndelung în vârfurile sângerii ale focului, se întunecă la față, arătând ca un cap de mort. Suluri uriașe de fum se târau la fața pământului, până departe.

Glasul sugrumat al telefonistului nu mai înceta: «Prindeți și arestați... și arestați... prindeți și arestați...».

Plutonierul Duma se arată în prag, asudat, deschiat la pieptul acoperit în smocuri de păr. Degetele mânilor îi stăteau încrâncenate jos lângă genunchi și răsufla repede, ca după o ne mai pomenită fugă:

— ...Domnule colonel... s'a făcut... treaba... i-am trimis... pe toți... șapte... acasă. ...Pe rând... cu lațul... pe câte unul... a trebuit să muncesc cu mâinile, să le frământ beregățile... Unii erau voinici... tari...

Și-și ridică lăboaietele până 'n dreptul ochilor:

— M'au stropit cu sânge... când horcăiau... și cu creieri ieșiți pe nas...

Ascultându-l, Vartic simți o puternică durere la tâmplă.

— Destul... Duma...

Și tresări într'un gând:

— Stai pe aproape, la îndemână. Ai să mai ai treabă...

— ...Prindeți și arestați... și arestați...— spunea, la nesfârșit, către toate posturile diviziei, glasul înfiorat al telefonistului.

— Pe cine, domnule colonel?

— Vei trimite în concediu un ofițer... Il iai... și... pe drum... Dar să sfârșești repede...

Duma oftă greu, puternic, și smocurile de păr de pe piept i se sburliră.

— Împuşcat... da! mai pot! Cu ştreangul... n'aş mai fi putut... domnule colonel...

— Prindeţi şi arestaţi... da... şi... arestaţi... pe căpitanul Jimborean... Ce? L-au prins? Să trăiţi, domnule colonel, urmăritul a fost prins... prins...

Telefonistul îl privea, alb la faţă, cu ochii mari, în timp ce în urechi îi sunau ciudate şi depărtate glasuri din tot lungul liniilor telefonice, ca de pe alte lumi.

— Unde l-au prins, idiotule? Il aduc încoace? Ia'n întreabă...

În vremea asta, Duma îşi scoase din buzunar funia, cercetându-i juvăţul cu băgare de samă:

— ...ori tot mai bine în ştreang... domnule colonel!

— Nu, măi băieţică, măi... Trebuie să demonstrăm, cu glenţul tras în ceafă, că a vrut să fugă de sub escortă!... Ştreangul... merge cu grade inferioare... cu soldaţi... că pute de ei pământul... Cine să mai facă gură pentru un soldat? Nişte ţărănci cu cap de vită? Nişte colţate de ţărănci? Le moare letul, în războiu... Ei şi? Trei metri de ţernă deasupra...

Duma îşi scoase din buzunar pistolul, — încărcându-şi-l liniştit, cu băgare de samă. Se trase afară în pragul pretoratului şi prinse să mormăie un cântec cu un glas puternic, răguşit, jalnic, stupind rar asupra focului care creştea tot mai roşu, plescăind şi lingând cerul vânat cu limbile lui gigantice.

*

«Să-mi sbor creierii... n'are nicun rost», îşi spunea Jimborean, în drum spre comanda regimentului. «Voiu raporta, hotărît, colonelului Radu, tot ce-am văzut... Mă vor crede pe cuvântul meu de onoare...».

Ştia bine pentru ce-i chemat. Neexecutare de ordin... judecată sumară şi plutonul de execuţie... Simţul lui nesdruncinat de dreptate, îl sfătuisă să fie drept, cinstit, neclătinat, cu orice preţ, până la urmă.

Auzi paşi mulţi şi-şi duse mâna la pistol. «Oare nu cumva... au ordin să...». Se linişti auzind glasul majurului Codău, sfădindu-se cu nişte soldaţi.

— Măi... fugiţi înapoi, măi... nu-mi trebuie toată compania... pricepeţi? Precista şi dumnezeoica...

— Ce vreţi?, întreabă, aspru, Jimborean spre soldaţii înlemniţi în faţa lui, în frunte cu majurul.

— Să vedeţi... domnule căpitan, se bălbăi Codău. Oamenii, când au aflat de cumpăna dumneavoastră... întâi au prins să plângă ca muierile. «Ce-i?», am strigat eu, «Precista şi dumnezeoica. Sunteţi oameni, bre? Încărcaţi-vă armele...». Şi am venit, domnule căpitan, ...să ne ducem cu d-voastră la regiment... şi la divizie... Că şi eu am văzut jandarmi trăgând.

— Şi noi am văzut, spuneau soldaţii.

— Marş înapoi, strigă plin de mânie, cu glas spart, Jimborean. Asta se chiamă răscoală în toată legea... Marş...

Și un val cald îi copleși inima. Tuși ca să scape de nodul amar care-i strângea gâtul, îndepărtându-se repede de zidul surd al soldaților.

«Lasă... lasă...»—gândi majurul Codău. «Că noi i-om sta pe-aproape...».

Și intră în păcle și 'n nourii de fum încremenți la fața pământului, cu aproape toată compania, cu armele încărcate, cu baicnetele puse.

Căpitanul Jimborean, intrând în bordeiul unde era comanda regimentului, mai întoarse odată capul în urmă. Văzu un zid de soldați și văzu parcă umbra uriașă a majurului și-l cuprinse un nețărnut simțimânt de bucurie și de mândrie, gândind: «Ei toți, țin cu mine»...

Pocni călcăiele în fața colonelului Radu.

—La ordinul dumneavozastră... Am venit, ca urmare la nota telefonică... Ordonăți...

Colonelul Radu, un bărbat voinic cu fața spână, se ridică de pe soba mărunță de lut unde stătea privind prin ușa scundă noaptea verde și puterile focului.

—Aiurea, Jimborenel.. Te-ai jucat cu focul... Jimborene... Mi-a ordonat Divizia să te arestez. Deci, ești arestat... Ai săvârșit una din cele mai grozave abateri în timp de războiu: neexecutare de ordin... Aiurea...

—Domnule colonel, începu căpitanul cu glas întretăiat de niște grozave suspine. Eu, ca și d-voastră, sunt ofițer. Am pornit la războiu împotriva unui inamic înarmat. Pornind la războiu, ne-am cununat cu moartea... Și vreau să nu-mi întinez arma în sânge de oameni nevinovați...

—Aiurea, îl întrerupse colonelul Radu. Fii mai scurt și mai limpede.

—La Herța, domnule colonel, am văzut cu ochii mei rusozica-soldat care a tras asupra noastră. Mi-i martor sublocotenentul Măgură. Fără să țină seamă de cuvântul meu, domnul colonel Vartic a dat vina pe populație și a împușcat-o... a măcelărit-o...

—Aiurea... Care populație?, — îl întrerupse iar colonelul Radu. Despre ce populație grăiești?

—Populația civilă, domnule colonel... Că era sau nu de un sânge cu noi asta n'are nicio importanță. Erau oameni... și erau nevinovați... și jandarmii colonelului Vartic i-au împușcat.

—Aiurea... căpitane.

Și colonelul își împietri fața, închise ochii, făcând semn că a isprăvit. La ușă stătea un căpitan cu pistolul în mână.

—Domnule căpitan... spuse acesta către Jimborean. E timpul... la Divizie...

—Domnule colonel, spuse Jimborean; dar colonelul, cu mâinile încrucișate la piept, privea lung noaptea verde. Căzu o stea și el se uită lung la fața galbenă a căpitanului, la bandajul negru care i se tot bătea. «Putea rămâne la partea sedentară...», gândi el. «Orb, și a venit pe front... Au să-l împuște... Aiurea...».

Rămase, înalt, mut, cu mâinile încrucișate.

— Uitați-vă afară... domnule colonel... In Noua-Suliță ard de vii mii de oameni... Ii udă cu benzină și le dau foc... Unii se svârl în fântâni, arzând. Și am văzut cu ochii mei jandarmi trăgând cu mitraliera și cu puștile, în Divizia în mers. Acesta-i adevărul...

Colonelul se întoarce cu spatele și se plecă lângă sobă, scoțând dintr'o cismă o sticlă. O ridică la gură și cu cât sorbea din ea mai mult, ochii i se măreau, fața i se înroșea.

— Aiurea, căpitan Jimborean, aiurea... Ar trebui să te împușc cu mâna mea... Pleacă! Ia-l, ofițer...

«...Cănele», gândi Jimborean, mergând alături de celălalt ofițer, tăcuți.

Lumina focului le cu lca la pământ umbrele și celălalt căpitan rosti privind luna care abia răzbea prin roșul adânc al flăcărilor.

— Ca un cap de mort... prietene...

«Mor ca un puiu de vrabie...», își spuse Jimborean și o amarănică părere de rău îl cuprinse, după viața lui, după toată viața lumii. La stânga lor, în Noua-Suliță e adevărat că ardeau de vii oameni; dar viața lumii părea, încă, așa de frumoasă... La dreapta lor, la doi pași, cântau cărăbușii în ierburile înflorite; într'un sălciiș negru, adormit asupra unor ape cu oglinzi de aur, cântau privighetorile... Și-apoi, în urmă, departe, în țară, căpitanul Jimborean își lăsase toate umbrele sfinte. Mama, de bună samă, îl aștepta în toate zilele și 'n toate nopțile.

— Dreptatea care birue..., rosti celălalt căpitan, ca o frântură de gând. Lasă, prietene... Au să te judece... Ei și? Câți oameni n'au mai fost judecați și-au scăpat?... Dreptatea... care...

«Ce folos voi avea de biruința dreptății, după ce voi fi putred și mi s'a goli craniul de puterea magică a creierilor?»

Și Jimborean privi lumina albă, stăruind într'un nour de fum, secerată de raze, ca un cap de mort. «Dac'aș dezerta?», se întrebă el în gând și rosti speriat, cu glas tare, oprindu-se:

— Fuși încolo...

— Nu, îi răspunse celălalt căpitan. Indată ajungem. Am răspundere...

— Vorbisem c'un gând, rosti Jimborean.

— Ar fi o soluție, grăi celălalt ofițer, privindu-l lung. Dar îți pierzi pentru totdeauna onoarea...

Jimborean, fără să-l asculte, gândi mai departe: «Dacă o fac, trebuie acum, îndată, până nu intru în paza jandarmilor. Dacă intru —gata...»

Se opri speriat, rostind cu glas tare:

— Asta nu... eu nu... niciodată... Mor... dar asta nu...

Porni mai repede. In față, se vedea clădirea neagră a Pretoratului. Duma, văzându-l, se trase la o parte, în întunec. Se arătă iar, tot ducându-și mâinile la obraji parc'ar fi vrut să-și șteargă rânjetul.

— Domnule căpitan... din ordinul domnului colonel Vartic... arestatul... de-a-dreptul la închisoare. Declarația în zori... mânc dimi-

meață... Rămâne în sama mea... Vă rog... domnule căpitan... întindeți mâinile...

— Adio... căpitan Jimborean, rosti celălalt ofițer, întorcându-și fața spre capul de mort al lunii.

— Nu, spuse arestatul, scuturându-și mâinile înnodate în funie.

— Prea târziu, rosti căpitanul celălalt, depărtându-se.

Și Duma, rânjind, spuse:

— Vă rog... luați-o drept înainte... Dacă... ceva, am ordin să trag...

Stătu îndelung pe loc și în zadar își stăpânea mâinile care se tot întindeau spre ceafa și spre beregata ofițerului. Simțea în palme cum i se sbate gâtul, cum se sfărâmă carnea, vinele, beregata, în frământarea degetelor lui reci, cu tărie de fer. Și, fără să vrea, își lipi palma dreaptă de gâtul căpitanului. Slobozi degetele în jos, cuprinzându-i gâtul, căutându-i nodul beregatei.

— Ce faci?, genu Jimborean.

Și porni repede, apoi pașii i se desfăcură într'o fugă cumplită, în timp ce la spate auzea răsuflarea de taur a lui Duma și ca un geamăt:

— Stai... Stai, că trag...

Noaptea se umplu de pași în fugă din spre sălciișul adormit asupra oglinzilor.

Duma trase câteva focuri de pistol, apoi se prăbuși la pământ, izbit de o mulțime de paturi de armă.

— Loviți, băieți, spunea un glas înspăimântat. Precista și dumnezeoaica... Aista-i Duma? Ia 'n lăsați-l pe mâna mea, Precista și dumnezeoaica...

— Domnule căpitan... domnule căpitan, spuneau niște glasuri sugrumate și mâni multe se îngrămădeau să-i deslege mâinile.

— Și acum?, întrebă Jimborean după aceea.

Dar oamenii se răspândiră în întunec, spre sălcii, în fugă. Numai Codău mai întârzia asupra lui Duma, izbindu-i pumni în cap:

— Na... căne... na... Precista și dumnezeoaica. Fugi apoi și el, cât îl țineau puterile.

Jimborean porni hotărît înapoi către Răsărit. Trecu prin fața Pretoratului și ascultă îndelung la geam. Înăuntru, în întunec, un glas de femeie plângea și colonelul Vartic îi tot porunceă:

— Înțelegi? Trebuie să mă cucerești... Sărută-mă dela vârful picioarelor... așa... sărută-mă... Trebuie. Altfel, în ștreang... N'auzi? De asta te-am adus dintre flăcări? Ca să bocești? Sărută-mă...

Jimborean porni mai departe, cu pas încet, greu, ca luându-și rămas bun, cu fiecare pas, dela pământul pe care-l călca. Și toate umbrele vieții lui, împreună cu fânul înflorit și cu pădurile și cu munții Patriei — veneau după dânsul, petrecându-l. Ajunse la companie și privi pe rând soldații adormiți cu fața 'n sus. Porni iar, și umbrele soldaților se amestecară printre celelalte umbre, petrecându-l.

O puternică nădejde că va veni într'o zi înapoi îi grăbi pasul. Focul dela Noua-Sulița rămase departe, în urmă, înecat după zări.

Și ajunsese la linia rușilor abia când cerul înroșit de foc arăta mic cât un ban de aramă.

*

Vestea dezertării lui Jimborean străbătu Divizia cu iuțeala fulgerului. Locotenentul Vieru luă comanda companiei și soldații îl priveau chiorîș, ca pe un dușman. Dela Noua-Sulița, divizia urcă spre Târgul Briceni; drumul era plin de oameni morți; femei sborșite, înnebunite de groază, alergau prin grăe, prin lanuri de floarea soarelui și prin porumburi și nicio pușcă, dintr'o divizie întreagă, nu se îndrepta spre ele să leucidă. O scârbă groaznică se întipări pe fețele sumbre sub căști ale soldaților. O noapte întreagă trăseseră în nări fumul mirosind a carne de om arsă. Toți cereau, în inima lor, să se mântue odată fărădelegile și măcelul...

Cei din 307 cunoșteau isprăvile lui Vieru din noaptea aceea amarnică. Și povesteau din om în om, cum noul comandant al companiei întâia așeza osândiții legați cu frânghii în stive și după ce-i stropea cu benzină le dădea foc.

Înainte de a-i ucide astfel, îi buzunărea, luându-le portofelele, inelele, ceasornicele. Către zărirea zorilor, veni la companie cu un sac de merinde plin de lucruri luate dela osândiți. Avea, în căruța lui Filipoiu, o ladă de campanie unde-și închisese sub lacăt toate lucrurile.

— « L-om vedea noi la atac, viteazul... », își spuneau soldații.

Și iată, pe-o ploaie sură, pe la ceasul amiezii, în timp ce compania se desfășurase în corturi într'o grădină cu arbori putrezi, se dădu alarma. La întâiul foc de armă, Vieru privi în toate părțile și o rupse la fugă înapoi către Noua-Sulița.

— La atac... Atacul, strigau soldații, în timp ce ploaia se îndepărta și mitralierele prinseseră a răpăi de mama focului. Dar nu fusese nimic, decât o companie de a noastră, rătăcită din pricina ploii.

— Unde-s, măi?, întrebă Vieru, apropiindu-se pe furiș de lanțurile de trăgători așternute la pământ.

Și niciun om nu-i răspunse.

Între arborii aceia străvechi, Codău dădu foc strașnic bucătăriei și o ciorbă acră, cu măcriș mult, sleia inimile soldaților. Într'un cazan adânc, sfârâiau ca într'un iad, hartamuri de carne... și iată-l mai cu samă pe Dădaci cum își tot linge buzele...

— Măi băieți, măi, spunea Codău, beat-lemn. Mie să nu-mi umblați cu « dom major » în sus și « dom major » în jos... Eu vi-s tată, măi... Precista și dumnezeoica...

Și după ce au supt și măduva din oase și după ce și-au lins gamelele și degetele, soldații văzură urcând spre ei, printre ierburile înalte și printre tulpinile putrede, o femeie cu părul sborșit căzut pe ochi, cu cămașa la piept.

sfâșiată, cu picioarele pline de sânge. În brațe avea un copil, o mână de om — în pielea goală, înlemnit într'un somn asemănător morții.

— Am venit... să mă uciideți, spuse ea cu 'n glas slab. Hai, vă rog... care vrea să mă ucidă?

Și se oprea pe rând, în fața soldaților, cu o amarnică strâmbătură de durere.

— Te rog... te rog... strică un glonț... Nu mai pot suferi...

— Fugi... fugi, se cutremurau soldații, întorcând capetele în altă parte. Noi, sufletele... nu ni le spurcăm...

Și o urmăreau cum merge, rugându-se, către cortul locotenentului Vieru.

— Amu-i amu... spuse un glas tare și ochii soldaților se deschiseră, mari, către cortul locotenentului.

Dar femeia se opri și-și ridică dela picioare un ciolan aruncat de vreun soldat. Il supse îndelung și după ce îl mușcă pe toate părțile, îmbălându-l, îl puse copilului în gură. Și copilul deschise niște ochi mari, adânci, albaștri și zâmbi uitându-se drept în ochii ei.

— Ah... Dumnezeule, prinse femeia a boci și o înspăimântătoare frică o cuprinse.

— Dece? Dece?, se răstea asupra soldaților. Dece? El îi mic... mic...

Pruncul zâmbea înainte, uitându-se undeva, sus, în niște ceruri minunate.

— Dece vreți să mă omoriți? Nu mă omoriți... Vă rog... Dece? Dece?

Codău, adormit tun după uriașa porție de rachie băută, se întoarse pe cealaltă parte, sforăind crunt, cu dușmănic, ca din niște nări de namilă, între hulsele bucătăriei. Căluții, ascultându-l, civleau urechile și întorceau spre el boturile, căci, în răstimpuri, în sforăitul lui parcă hărăiau câinii.. Un soldat adormit se ridică deodată în capul oaselor, întrebând:

— Dece vreți s'o uciideți?

Și se lăsă la loc, într'un somn greu ca pământul.

— Vă rog... să nu mă uciideți, bocea femeia, — și deodată o rupse la fugă.

— Ce stați? Omoriți-o, răcni locotenentul — și câteva zeci de soldați se repeziră în urma ei. Îngrozită, se furișă pe după fiecare pom, până ieși din grădina aceea pustie și, hăituită, înconjurată din toate părțile, urcă în fugă un dâmb în vârful căruia se opri. Cercul de căști și baionete înconjură dâmbul, urcând încet spre ea.

— Foc, răcni Vieru — și înainte ca armele să trosnească ea se izbi cu tot cu prunc în baionetele soldaților. Herăi de câteva cri și un soldat abia-și trase baioneta dintre coastele ei.

— Doamne, strigă careva prin somn.

Pruncul, rămas viu, se tot târa pe trupul moartei, căutându-i cu amândouă mâinile sânii plini de sânge. Apoi prinse a-i căuta obrații, întârziind mult cu degetele :supra ochilor ei înghețați.

— Grădina putredă, spuse un glas, după ce locotenentul Vieru se întinse la loc în cort, adormind dintr'odată.

Pruncul, părăsind trupul femeii, prinse a se târi prin iarbă către culcușul majurului Codău al cărui sforăit suna acum ca niște buciume adânci.

Și târându-se prin iarbă, printre tulpinile grele de sevă ale florilor, pruncul zâmbea într'una. Păsările cântau în crengile întunecate.

Pe la al patrulea ceas după prânz, regimentul și întreaga divizie părăsi zărilor acelea unde tăiasse așa de crunt secera groazei. Acum, în marș către alte meleaguri, oamenii întorceau capetele în urmă și parcă auzeau un urlet adânc al câinilor, gemetele muribunzilor și pe cer, călcând cu picioarele înalte pe zare, li se arată, printre nouri galbeni, un schelet gigantic cu craniul rânjit, preumblând sus prin câmpiile slăvilor și pe deasupra întregii lumi o coasă din care picura sânge.

Și scheletul avea pe umeri o manta neagră, pe craniu o șapcă neagră; și șapca purta ca semn cumpenele justiției militare, iar fața craniului semăna cu fața colonelului Vartic.

Arătarea îi urmărea, ori câte zări se închideau în urma lor. Noaptea coborî plină de nouri și o ploaie grea de desnădejdi acoperi răsmiile de oameni în mers și acoperi câmpurile.

Crunt suduiau tunarii, împingând la tunurile împotmolite. Căii se izbeau în pieptul hamurilor și blestemele, plesnetul harapnicelor, izbiturile bătelor umpleau noaptea.

Sub coviltir, Codău tresărea des prin somn, gândindu-se la pruncul acela cu ochi luminoși lăsat în ploaie la grădina putredă, între câinii turbați de foame.

La plecare, pe când se ridica dintre hulube, pruncul îi ajunsese lângă picioare cu același zâmbet în ochi și pe toată fața.

— Ce să fac cu tine... ce să fac?, îl întreba majurul, privind cum i se urcă încet pe bocancul drept. Ce să fac cu tine... Precista și dumnezeoaica...

Și, simțind în ochii lui rotunzi de gânsac o puternică sărătură, înhămă repede caii bucătăriei, ieșind cel dintâiu din grădina putredă. Acum, ploaia cădea monoton, fără sfârșit, în coviltirul de papură, și Filipoiu, hățuind caii, nu mai sfârșea cu cântecul... Din urmă s'auzea alt cântec, al lui Boculei Vasile, care toată ziua zăcuse într'un somn adânc, și, între cele două cântece triste Codău auzea plânsul depărtat al pruncului. «Așa-i războiul...», își spuse el, și ducând la gură sticla cu rachiu, trase îndelung cu o sete amarnică...

«Și să nu bei... să nu bei, când vezi atâtea...».

Căzu ca butucul la loc, în fânul din căruță și degeaba îl cuprindeau negurile băuturii, căci plânsul pruncului nu mai contenea...

— «Cănele de Vieru...», își spuse el, «dacă nu da ordin să ucidă femeia...» — și ascultă pașii osteniți ai companiei printre scârțâiturile căruțelor. S'auzi o suduitură scârnavă și câteva izbituri. Boculei tăcu.

— Dă-te jos din căruță, strigă Vieru. Prefăcutule... Simulantule... Ce cânti? Inșfacă pușca-mitralieră... Așa!... treci în front...

«Și doar Boculei îi nebun...», se sperie majurul. Gândurile i se împleticiră și adormi butuc.

*

Cum luă pușca mitralieră pe umăr, Boculei prinse iar a cânta cântecul lui cu munți înnegriți de supărare. Și în zadar îl tot pălmuia Vieru și răcnea la dânsul, căci soldatul cânta mai avan și glasul i se spărgea în hohote de plâns.

— Lăsați-l... lăsați-l, spuneau sergenții și soldații către Vieru. Pușca-mitralieră o ducem noi... noi o ducem... lăsați-l...

— Gura... lăsați gura, se stropșea Vieru. Să nu se prefacă... dacă se preface mai mult, îl împușc cu mâna mea...

Iar Boculei fără să-i audă, își cânta, la nesfârșit, cântecul:

«*Cât de negri-s, Doamne, munții...*»

Și, cântând, munții natali i se năzăreau în fața ochilor. Acoperit în negură se vedea Barnarul și Grințieșul. Incet, încet, casele satului se deslușeau — și printre case trecea grăbită Bistrița cu valuri argintate. Iată un pârleaz între două sălcii și o fereastră luminată. A cui să fie fața aceea dela fereastră care tot ascultă întunerecul? «Mămucă...», strigă el, oprindu-se din mers și din cântec. «Eu... vin îndată, mămucă. Mă doare capul și-s tulburat de spaimă...».

Porni în lumea lui cu pușca-mitralieră pe umăr, tot oprindu-se s'asculte vuetele înspăimântate ale armatelor. Mergea drept către o lumină din ființa lui — lumina casei natale și, grăbind, mintea i se acoperea tot mai mult în negură. Trecea prin pâraie revărsate, tăia de-a-dreptul lanurile, satele pustii și grăbea din ce în ce; pașii îl scoaseră la drumul mare și simțind piatra sub tălpi, prinse să cânte lin, liniștit, ca și cum s'ar fi întors din munți, dela cosit, cu coasa pe umăr...

L-au căutat soldații din companie în zadar. Soldatul Boculei Vasile rămase pierdut. În zori, locotenentul Vieru îl dădu dezertor, trimițând în satul lui, la postul de jandarmi, ordin de urmărire.

*

— Numai o cască să văd... numai o cască, striga cu glas un ofițer rău din 104.

În zadar își svârlea brațul asupra șirului de căști, să păstreze alinierea; căci soldații se uitau într'una printre crucile strâmbe spre poarta cimitirului.

— Numai o cască... Drepti, strigă iar ofițerul, când un popă bătrân, cu un patrafir vechiu sub barba albă, dădu la o parte portița cu vârful bățului și se opri la marginea mormintelor. Privi lung spre clopotnița veche unde ciorile cărâiau înspăimântate. Clopotul zăngănea lung, depărtat, sub hâr-

șitului ghiarelor, sub mulțimea plescăiturilor de aripi. Intoarse capul în urmă și abia rosti:

— Hai... hai... taică...

Întâiu intră un moșneag îmbrăcat într'un pieptar vechiu numai căpitudini, pe cap cu o cușmă sură. Cel din spatele lui clipea des din gene asupra șirului de soldați tot plimbându-și limba pe gingiile goale și îndesându-și mai tare pe ochi cușma. Al treilea, peste măsură de bătrân, venea sprijinit în cârjă, cu ochii înfipti asupra clopotului care zăngănea într'una înnegrit cu tetul de mulțimea ciorilor.

— Sună... cornist, strigă ofițerul din 104.

Când porni glasul înalt de goarnă, cimitirul se umplu de mulțimea ciorilor speriate, soldații se aliniară pocnind călcăiele și colonelul Vartic intră între morminte repezind portița cu umărul. Mulțimi de săteni înconjurară după aceea cimitirul și, jur împrejur, gardurile de scânduri erau înțesate de capete cu ochii holbați sub basmale negre, sub pălării pleoștite, sub cușme țuguiate. Mâni străvechi crăpate de coada șepelor se zpuceau de scânduri, jur împrejurul cimitirului; ochii se căscau mai tare sub basmale, sub pălării și sub cușme, uitându-se cum niște soldați leagă mâinile celor trei bătrâni, așezați unul lângă altul, umăr la umăr, deasupra gropii săpată sub un nuc cu ramuri întinse în toate părțile, cuprinzând sub ele toate mormintele.

— Tăcere, strigă ofițerul din 104, ridicând sabia spre cerul mohorât turbure ca leșia. Tăcere, strigă iar spre clopotnița din nou copleșită de cioare. Să se facă tăcere...

— În numele Majestății Sale Regelui Mihai I... și al Conducătorului Statului..., începă colonelul Vartic, cu glas sec, acești trei ticăloși țărani esândiți la moarte prin glonț, au fost prinși cu manifeste comuniste în chimire... Va să zică, manifeste comuniste, care, după cum se știe, comuniste fiind, distrug Statul...

— Soldați!, se întoarse el spre linia neclătinată de căști. Să stați de veghe... și cum îți vedea pe vreunul cu hârtii pe care Rușii le svârl noaptea din avioane, să-l aduceți la mine...

— Doamne... Maica Domnului, strigă moșneagul cel cu pieptar vechiu. Te-a bate Dumnezeu, domnule... Eu am găsit hârtia ceea pe drum. Nici nu știu deslega slova...

— Așa-i, clătineră din cap și ceilalți doi osândiți.

— Vorba, strigă Vartic, cu vâlca ieșită drept în mijlocul frunții. Că dacă nu lăsați vorba... Duma! Unde-i Duma? Să vie Duma... Vă arăt cu vouă, cum se grăește c'un colonel.

Ciorile prinseră a cărâi mai tare și tăcură ca la un senin când plutonierul Duma feri poarta la o parte.

— Spânzură-i, strigă spre el colonelul Vartic, și jur împrejurul cimitirului, pe garduri, răsăriră ca niște bolovani suri, mulțimi de punni strănși.

Căștile își pierdură alinierea, apoi frontul se sparse cu totul, când plutonierul Duma puse juvățul în gâtul moșneagului cu pieptar vechiu, aninându-l de o cracă lungă, drept deasupra gropii.

— Fărădelege... fărădelege, rosti popa, acoperindu-și fața cu patrafirul, mergând încet spre clopotniță. Fărădelege, spuse încăodată, oprindu-se în fața colonelului, care se plecaseră la pământ să rupă o floare. Asta-i fărădelege, domnule ofițer.

Și când Vartic se furișă afară pe poartă, toate capetele din jurul gardului se întoarseră spre dânsul privind-l lung lung, urmărindu-l pân' se pierdu la cotul uliței.

În cimitir, creanga nukului se clătina și picioarele în opinci ale celor trei moșnegi se legănau în gol deasupra gropii. La cel dintâi dangăt de clopot ciorile se svârțiră în văzduh și cu cât clopotul suna mai amarnic creanga nukului se liniștea și umerii soldaților se sguđuiau mai tare.

— Marș... Marș... La unități, țipa ofițerul din 104. Sergenți... luați-vă grupele... Sergenți...

Duma, pornind fuga spre poartă se opri înlemnit în fața zidului mohorit de săteni care-l înconjurau. Se întoarse și fugi până deasupra gropii vitându-se lung, cu un rânjet, la limbile celor trei osândiți scurse din guri, la ochii lor bulbucăți sub cușme.

— Au să măucidă... Răspunzi, rânji el spre ofițer.

— N'ai grijă, îi împușcăm până la unul... dacă...

Și cum clopotul vuia, vuia, — și ciorile se întoarseră din văzduh coborînd asupra cimitirului, pe ofițer îl cuprinse spaima și-și scoase pistolul. Privi în clopotniță, unde măneca neagră, largă, a preotului urca și cobora odată cu legănarea clopotului și fără să-și deie sama, ochi și trase. Clopotul mai sună de câteva ori, repede și trupul preotului se prăbuși pe scară până ce se opri cu capul pe prag la marginea treptelor.

Atunci, zidul de săteni se strânse în jurul lor mai tare.

— Mi-i frică..., spuse Duma, apucându-se de ofițer.

— Și mie mi-i frică, spuse în șopot speriat ofițerul. Chem plutonul de execuție... Să tragă... Rebeliune... Te am martor...

Din zidul de oameni pași înainte un moșneag cu brațele puse cruciș pe piept.

— Vi s'a făcut frică, boierilor? Frică? Ia'n măi oameni, dați-vă la o parte, să treacă... Duceți-vă, că noi vă lăsăm în plata dreptății... Dreptatea... care totdeauna iese la fața apelor...

Zidul de trupuri se desfăcu, strămt cât o potecă, atât cât ar trece Duma și ofițerul. Se desfăcu iar, în fața soldaților care trecură printre săteni cu capetele în pământ, ștergându-și ochii cu băsmăluțe înflorite și cu mânecile vestoanelor. Clopotul porni după aceea să răsune iar, amarnic — și degeaba dăduse ordin colonelul Vartic ca spânzurații să steie, ca semn de spaimă, în juvăț, trei zile, că sătenii aceia din Zloți tăiară îndată funiile și-i îngropară

alături, în timp ce clopotul dădea de veste pădurilor și zărilor, până departe. Niște băbuțe veniră cu hârburi cu tămâe și cu mucuri de lumânări. Printre flori și printre crucile vechi, blestemele lor s'auziră încă mult după coborîrea amurgului, când, într'un bordeiu cu ușile intrate pe jumătate în pământ, s'aprinseră la ferestruici câteva luminițe de pomenire a morților.

Pe-o masă veche, neagră de aburii miilor de mămligi răsturnate pe fața ei, bătrâna lui Petrea Cărgă cel cu pieptar așezase vreo douăsprezece străchini de lut și tot pe atâtea ulcele fără torți. Afară, într'o cuhnie plecată pe-o parte, bătrânele celorlalți doi osândiți mceșeau asupra unui ceain mare unde fotea mămliga de praznic. Fiecare din ele își adusese în poală, făină de-acasă și acum o turnau în ceain, de-a-dreptul din poală, boscorodind:

— Așa cum s'amestecă făina... să s'amestece cu pământ carnea și cio-lanele celui cu șapcă neagră... Și lui Ion Spănu care ne-a pârât bărbații, tot așa să i se amestece cu țernă carnea și osul...

Mai apoi, când mămliga mare cât o roată de cotiugă aburea în mijlocul mesei, plecând flăcările lumânărilor din ferestruică, în prag s'arată un soldat bătrân, peste măsură de ostenit, plin de glod, și 'n timp ce privea mămliga își tot lingea buzele. Fără cuvânt, trecu după masă, și tresări auzind la prag alți pași de bocanci.

— Moșul Toader Făclie, spuse Costan Cimpoeșu, din prag, și amândoi se priviră lung, prin aburii tulburi.

— Să fie cu noroc ceasul... Hai noroc... De unde te cunosc eu pe tine, măi?

— Imi zice Costan... Costan Cimpoeșu și ne-am văzut într'o noapte spre front...

— A... Bată-te norocul... și ești dela Udești din sat. Te știu măi... iaca... eu mi-am hrănit și mi-am adăpat calul și-am dat fuga să gust o bucăciță de mămligă caldă... Știi că am cal nou? Ori n'ai de unde să știi... Port calul cu mitraliera... la a patra mitralieră... Din compania ta s'au secerat mulți?...

Și fără s'aștepte răspunsul lui Cimpoeșu, scoase din buzunarul vestonului o scrisoare.

— Ia'n cetește-o... Intâia scrisoare de acasă... dela începutul războiului. Ia'n zi-i...

Cimpoeșu privi mult slovele strâmbе, împănate cu flori stângace, rostind: « de-acasă... din țară... »

— Ia'n, bre, îl îndemnă Făclie, și Costan prinse a ceti cu glas rar, și cele trei bătrâne s'așezară pe laiță cu mâinile în poală, uitându-se în gura hornului unde țiuia vântul pornit odată cu pogorîrea nopții. În răstimpuri oftau, ascultând spre cimitir cum tot zângănește clopotul hârșit de ghiarele și de aripile cioarelor.

Picioare multe, frământa glodul greu pe toate ulițele satului. Ici-colo clipeau felinare mohorîte și în bordeiul praznicului se făcu o adâncă tăcere când porni a trece, cu răsarii de copite, frământând glodul, o unitate de cava-

lerie. S'auzeau, rare, doar sforăituri, suduituri și blesteme. Ploaia prinse a glăsui pe streășina bordeiului și pe toate acoperișurile satului, scufundând amestecul nesfârșit de copite ca 'ntr'un adânc. Par'c'ar fi trecut niște no- roade fără țară pe lume, osândite numai pe sub acoperișurile nopții.

Chibrituri aprinse în gulerul mantalelor, sub streșinile căștilor, arătau frânturi de guri strânse în mânie și 'n desnădejde, sugând flacăra chibritului în mucuri de țigări. Și picurii ploii nimereau drept în mucul abia aprins, stingându-l. Suduituri blestemau noaptea neagră ca izdul și ploaia care cădea din ce în ce mai hotărîtă, trezind cu glas mare, fără sfârșit, sunetele seci ale acoperișurilor. Desnădăjduiți, cavaleriștii se opreau s'aprindă țigara dela alții din urmă, dela alte escadroane. Căii se izbeau unii în alții și nechezuri încete, molcome, se întreureau sub izbituri surde.

Și trecea cavaleria ca din începutul lucrurilor, par'că ar fi trecut, către cine știe ce locuri de taină, căii și oamenii de pe întreg pământul, prin să- tucul acela, către niște pășuni aflate undeva la marginea lumii.

Astfel treceau feciorii țării, nedormiți de zile și nopți, nemâncăți de alte zile și alte nopți. Pânea hotărîtă lor și mahorca hotărîtă lor, niciodată n'o mai căpătau; țara, cu mândria ei de flăcăi, era pornită pe drumul morții, — flămândă, abia amețită, cu o blestemată mămăligă cu hoaspe și cu o apă chioară numită borș de fasole, în care fasolea niciodată nu se găsea. Borșul cavaleriei puțea a urină de cal, a cadavru de cal. Bătuți de majuri și de ofițeri, lihniți de foame, scofâlciți la față, cavaleriștii umblau fără încetare, de zile și nopți, către gurile tunurilor, către gurile mitralierelor.

Lumânărilele din fereastra babei lui Cârjă clipeau albe, par'c'asa ar fi clipit acolo pe ferestruică dela începutul lumii, pentru toți amărîții și desnă- dăjduiții pământului.

Încordat în ascultare sta soldatul acela bătrân, Toader Făclie; Cimpoșu încremenise cu scrisoarea în mână. Cele trei bătrâne păreau că dorm una lângă alta, cu ochii închiși, cu bărbiile aruncate înainte. Mămăliga se răcise de mult pe măsuță, borșul se oprise din aburire, în oala de lut pusă pe prag. În locul vântului care țiuise în horn, picura acum ploaia și din vatră se prelingeau șiroaie lungi de apă, târându-se pe pământul bordeiului până la picioarele bătrânelor.

— Blestemul lumii, rosti Făclie și ploaia curgea mai dușmănoasă, și'n mijlocul freamătului de copite cineva oftă cu glas tare.

— A vrea Bunul... și s'a mântui, spuse băbuța lui Cârjă, uitându-se lung la celelalte două babe și adăugând:

— Pe așa o vreme... nici a muri nu-i bine.

Lumânările pâlăiau pe sfârșite, ca la capătul unei înmormântări. În ungherele bordeiului, umbrele, ca niște ciudate păsări negre, își lărgeau aripile.

Una dintre cele trei bătrâne se furișă la ferestruică și după ce primeni luminițele curățindu-le mucerile, cei doi soldați se uitară unul la altul, întors fiecare din drumul neguros al gândurilor.

— Ia'n citește scrisoarea, îl îmbie, pe celălalt, Făclie.

— « Toadere, bărbate » începu Cimpoeșu...

Și cu cât cetea, din rândurile scrisorii se desprindeau necazurile norodului celui mult și sărac, rămas departe în ogorul țării. Spunea epistolia despre o femeie doborâtă sub valul nevoii mai avan de când i s'a dus bărbatul. Muncea cu ziua la o boierită, una Mărgărinta, peste trei dealuri depărtare, pentru o mână de făină de păpușoiu. Cei șapte prunci, zi cu zi se îngălbeneau ca buruiana. Când se ducea la lucru, mult înainte de arătarea zorilor, lăsa pruncilor o oală de fiertură cu lobodă; grăbea spre țarina boierească, s'ajungă cu mult înainte de răsăritul soarelui, căci era acolo un sameș rău, unul Grigore Asurdoae. Și dacă nu prindea a prăși cu un ceas înainte de răsărit, i se socotea numai jumătate de zi.

« ... că așa pățimesc eu, de când te-ai dus, Toadere-bărbate. Dacă aș avea o putere, aș arde lumea, ca să nu mai fie necaz. Imi vine să iau pruncii și să-i taiu la trunchiu, să-i scutesc de a mai necăji. Și am făcut plângere la ghinărarii cei mari, arătându-le că am șapte prunci; și am mai însemnat în plângerea aceea că ești un om aproape bătrân și toți cei de-o samă cu tine stau pe acasă. Și mi-a venit răspuns că au să-ți deie drumul. Toadere-bărbate, eu socotesc că dacă a venit răspuns așa, îl ține ascuns ofițerul lui Canțâr, anume ca să ne facă să crăpăm de greu. Adă-i aminte, bărbate, că este pe lume o judecată care pe nimeni nu iartă. Roagă-l să-ți deie drumul, să vii, că dacă nu vii tu, eu am să intru în mormânt și n'ai să mă mai afli... »

Cele trei bătrâne plângeau încet ștergându-și des nasurile cu dosul mânilor.

— Necazul de pe lume... necaz, rostea într'una baba lui Cârjă, în timp ce afară, pe sub pereți, mersul cavaleriilor se întetea și ploaia curgea mai tare.

— Acum... cred că pricepi, frate, de ce vreau să...

Cimpoeșu îl privea mut, și-l întrebă abia într'un târziu:

— Ce, bade Toadere?

— Este un chip. M'a învățat unul... unul care are și el de gând... Ții în mână o pâne... pui pe ea buza armei și tragi. Nu rămâne niciun semn de arsură... Iți zdrobești două-trei degete...

Vorbea încet cu gura lipită de urechea lui Cimpoeșu; ochii i se innăspri-seră și fața i se lumina de spaimă și de-o nețărmită bucurie.

— Acum pricepi cum? După aceea, scap, pentru totdeauna scap... nici-odată n'am să mai capăt ordin verde... Mă taie majurul din registru...

— Vai, bade... și dacă...

— Dacă m'or prinde? Pagubă 'n Țarigrad.

Dar fața i se încreți în spaimă.

— Bădică, rosti mai departe Cimpoeșu. Necazuri am și eu... și toți... ia'n auzi afară... toți cei ce trec pe cai duc în ranițe și 'n suflete numai geamăt.

— Ia'n mai taci, măi Costene... Voi, Udeștenii, vă știm... de pe la hore și de pe la hramuri. Când vă strângeți zece, biruiți cu țarii un sat întreg... Măi flăcău, măi... Nici eu nu-s mort și am în vine sânge și nu borș. Eu un lucru știu: noi crăpăm și bogații stau acasă... Așa mi s'a luminat mie gândul. Proștii să moară. Deștepții să vie din urmă să iee fructul... Ia'n cetește în scrisoare mai departe... Ori las-o naibei... Mai bine să gustăm un boț de mămăligă, pân' nu s'a răci cu totul... Și să gustăm un strop de holercă, tire ca focul... că am eu în bidon. Ia'n hai noroc...

Rupse o margine a mămăligii și molfăind-o cu nespună foame, se tot ștergea pe la gură cu mâneca.

— Ia'n hai noroc! Viață lungă, mătușelor... Că cu după ce-oiu face lucru acela... da... lucrul acela... am să scap de ordin verde, în vecii-vecilor...

Trase cu o cruntă sete și după ce șterse gura bidonului cu palma, îl întinse babei lui Cârjă:

— Trage, mătușă... trage și uită. Ți-ai pus în pământ moșneagul, Dumnezeu să-l ierte... Și noi... cine știe... azi-mâne...

Și 'n timp ce bătrâna sorbea licoarea cu tărie de foc și ochii prindeau să-i străluci, Făclie adause:

— Da' eu n'am să mă las... Când o să fie la atac... scot pânea... că o păstrez, de mult, anume... Trag și scap de ordin verde...

Ușa tinzii se deschise și un soldat intră odată cu răpăitul larg al ploii.

— Bună seara, spuse el, uitându-se mirat la bătrâne, la luminițe și la cei doi soldați. Caut loc... dac'ați avea loc... Pentru dom' căpitan Sculy... Toate casele și toate șurile îs pline de armată...

— Treci și îmbie un boț de mămăligă, îi răspunse Făclie. Mai ușă...

— Aveți loc?, întrebă soldatul spre bătrâne, fără să-l mai asculte. Vă aduc un căpitan... Până 'n zori. S'a oprit aici divizia de cavalerie.

Și nu-și sfârși vorba, când în tinda bordeiului intră un ofițer scurt de statură, acoperit până la vârful cismelor, într'o manta de cauciuc.

— Iaca... dom' căpitan Sculy, făcu soldatul, arătându-l în timp ce ofițerul își svârlea mantaua de pe umeri.

Făclie și Cimpoșu săriră în picioare, căutându-și căștile.

— Marș afară, spuse ofițerul, cu glas aspru, șuierător.

— ... că plouă — maică, rosti bătrâna lui Cârjă.

— Care «maică»? se răsti spre ea căpitanul Sculy. Ia'n cărați-vă toți afară... Hei, babelor...

Se duse întins la ferestruică și o repezi, deschizând-o, și toate lumânările se stinseră:

— Pute... să intre aer... Toți puțiți, toată mărănimea... Ieșiți afară...

— Vai, făcu ordonanța lui, tot chinuindu-se să aprindă un felinar.

— Ia'n să svârli mămăliga asta de pe masă... Intinde pe ea foaia de cort... pune perna...?

— Cum să svârle sfânta mămăligă?, întrebă din prag, una din cele trei bătrâne. Că mămăliga-i sfântă, domnule ofițer.

— S'o svârl?, întrebă ordonanța cuprinzând mămăliga la piept cu amândouă brațele.

— Svârle-o pe laiță sau afară... Pune perna mai repede.

Făclie și Cimpoeșu stăteau sub streșină, ascultând vorba dușmănoasă a ofițerului.

— Iaca, măi Costane... Omul îi ca și lemnul. Din unii oameni ies lucruri de minune. Din alții — ies câni. Din lemn iese și cruce și par și raclă și surcele de pus în foc. Hai sub șopron să mai cinstim...

Cele trei bătrâne se așezară afară, pe prispa joasă, sub ferestruică. Adânc via satul de puzderia armatelor. Ca un clocot uriaș venea din spre dealurile nevăzute; clocoteau alte răsmii de oameni, cai, tunuri, căruțe și chesoane, într'un mers blestemat prin bezna fără hotare.

— Mărlani... Țopârlani, striga căpitanul Sculy către ordonanță. Așterne-mi mai repede... Caută prin crăpăturile mesei, să nu fie mai știu cu ce gângăanii...

— ... numai fărămituri de mămăligă, domnule căpitan răspuse soldatul, hârșiind masa cu baioneta. Iaca, așa să-mi sară ochii...

— Iar mămăligă, neghiobule? Of, Doamne când n'oiu mai auzi de mămăligă... Auzi... mă-mă-li-gă... Pe ce dorm țopârlanii iștia de țărani? Dorm jos? Ia'n svârle afară cojocul cela-din colț... Afară...

— Șoareci și guzani, spuse soldatul, ridicând dintru'n ungher al bordiciului un cojoc vechiu mirosind a fum și niște șoareci prinseră a fugi, chițcâind prin încăpere.

— Puturoșii... Sfântul mamei lor... Ii mănâncă șoarecii... Trage-mi cismele... Mămăligă și șoareci...

Bătrânele îl ascultau cum suduie și una începu a grăi:

« Spunea omul meu că odată, de mult, niște ofițeri mari care tot către Rosia mergeau, au nimerit în casa unor bătrâne, într'o noapte ca asta... Și i-au îmbiat bătrânii cu o chișcătură de pâne, uscată, așa cum o aveau. Și unul din ofițeri a zis: «Asta-i pâne? Nici calul meu nu mănâncă pâne ca asta...». Și a făcut spre chișcătura de pâne semn de scârbă. Și-au mers ofițerii aceia mai departe cu oștile lor, până la Moscovia și iarnă amarnică i-a cuprins. Bătuți de cei dela Moscovia, au pornit înapoi către țara lor din Soare-Apune. Pe drum și-au mâncat caii și s'au mâncat om pe om... Și ajungând ofițerul acela mare din nou la casa acelor bătrâni, uscat de foame s'a repezit la chișcătura de pâne uitată undeva pe blidar și bătrânii casei i-au zis:

— Ți-aduci aminte, domnule? Când treceai încolo, mândru, ți-era silă... ».

«Asta o spune Tolstoi într'o carte... In ce carte?... In ce carte? Sfântul lor de țopârlani! De unde știu?... ».

Și căpitanul Sculy, întins pe masă, chinându-se să adoarmă, se întrebă iar: «De unde Sfântul mâne-sa știu niște babe, despre drama armatelor lui Napoleon?».

— Ia'n Costache... fă vânt babelor de sub fereastră, să tacă. Să dorm...

— Tăceți!, spuse ordonanța către cele trei bătrâne. Tăceți — nu poate dormi...

Și arătă pe fereastră spre încăpere, grăind mai încet:

— Aista-i boier mare... mătușelor... La el acasă, numai chilote și scorțuri... Ați auzit de Vulturești? Are moșie acolo, cât cuprinzi cu ochii... Ia'n fugiți de sub fereastră...

Bătrânele se ridicară de pe prisă și, fără cuvânt, porniră către cimitir, la moșnegii lor îngropați acolo în amurg.

— Lângă ei, rosti baba lui Cârjă, dând portița cimitirului într'o latură.

Se așezară tustrele sub streșina biseriței, cu genunchii aduși la bărbii, gândind: «De bună samă, a ajuns la ei apa. Și i-au îngropat nelăuți, neprimeniți, câinii... Și nouă, nu ne rămâne decât să ne întindem lângă ei. Ne-au scos străinii din casă...».

Fața căpitanului Sculy râdea rău la dânsese:

— «Păduchioaselor... Răpănoaselor... Atâta aveți: mămăligă și șoareci...».

Intorcându-se când pe o parte, când pe alta, pe măsuta aceea joasă, căpitanul nu se mai putea desbăra de o vedenie hădă, vedenia unor armate uriașe târîndu-se sdrobite înapoi spre patrie. Vestiți generali care îngenunchiaseră țări după țări, își găseau acum adăpost împotriva viscolelor ghemuindu-se în cadavrele cailor. Haite de lupi urlau în pustia albă a zăpezilor, mirosind urma omului.

Pe o întindere vântată, de mii de kilometri se însemnase un drum înspăimântător, drum de schelete de cai și de schelete omenești, înapoi către porțile Europei. Și când drumul acela s'acoperea în giulgiu proaspăt de zăpadă, veneau din depărtați codri corbii, milioane de corbi, înșirându-se pe toate șerpuiturile drumului aceuia, pe o întindere de mii de kilometri. Lupii și câinii din lungul unei jumătăți de glob rodeau casele oamenilor așteptați să vie acasă. Zărilor erau cernite — și abia se lumina de ziuă — că noaptea venea la loc, cu lupi și cu viscole năpraznice...

— «Sfântul mamei lor de țărănci..., sudui căpitanul Sculy și de geaba se răsucea pe masă. Se ridică în capul oaselor și-l strigă pe Costache, care se ghemuise sub foaia de cort pe pragul bordeiului și dormea tun.

— Costache... unde dracul ești?

— Vai... Mădălină, gemu Costache prin somn.

«Ii dau eu Mădăline... Eu strig... și el viscază Mădăline, mărlanul...».

Sări de pe masă, înșfăcând cravașa...

— Ordonăți... ordonați, țipă Costache și loviturile îl dureau până în creieri.

-- Porcule... De ce nu mi-ai aşternut mai bine? Cum să dorm pe scândura goală, păduchiosule? Fă la loc bagajul. Marş, mai repede...

Şi vedenia unei cavalerii sdrobite îi năucea creierii. Tancuri, namile de oţel şi de fier porneau împotriva cavaleriei, trăgând din mitraliere şi din tunuri. Caii se prăbuşeau unul după altul, unul peste altul, până ce în faţa namilelor de fier se dura ca un zid de cadavre. Tancurile veneau scrâşnind şi cioloanele cailor pârâiau sub roţi, la un loc cu capete omeneşti...

— Unde sfântul Măne-sa mi-ai pus casca? Unde mi-i casca?, sudui Sculy, căutând cu mâinile în lungul lăiţei.

— O aveţi pe cap... nu vă supăraţi, bolborosi Costache, privindu-l pe sub sprâncene, lung.

*

Cimpoescu intră în şopron şi inima i se opri. Calul se opri şi el din moţăit. Râncheză adânc, simţind pe gât braţul bun, prietenesc, al stăpânului. Făclie bodogănind la prag, aprinse un chibrit, apoi o lumânărică luată din ferestruica praznicului —şi întrebă mirat:

— Ce-i, măi?

— Calul meu, oftă Cimpoescu, cuprinzând mai bine, cu amândouă braţele, gâtul iepuşoarei.

Iar iepuşoara, prinse a bate din tuspatru picioarele şi a sforăi, înfoindu-şi coama şi râncheza cald, în timp ce ochii lui Cimpoescu se împăinjneau în nişte nourii calzi.

— Mare ţi-i minunea, se miră Toader Făclie, adăugând:

— Hai, atunci, să bem în sănătatea noastră şi a calului... Măi Costane, măi... Dacă-i așa vorba, numai cu trifoeş înflorit am s'o ţin. Auzi tu? Şi-am să-i culeg pănuşiţă... Lasă... bine c'a nimerit în mâni de prieten...

— Prieteni rosti Cimpoescu. Bade Toadere... să ai grijă de ea. La atacuri, ţine-o după dâmburi, bag-o în gropi. Adap'o la vreme, bădică Toadere... ca şi cum a fi a dumitale... că ea... dacă nu ştie grăi...

Şi sta neclintit după aceea, cu toată faţa mirată, gândindu-se cum de şi-a cunoscut calul prin întunec. Toader Făclie îi trăgea de zor din bidon, rostind:

— Să bem, să ne îmbătăm şi să uităm... Acum, cât trăim. Când n'om mai putea, ce folos că ne-or desbate gura cu ciocanul şi cu cleştele ca să ne toarne un strop de holercă de'ntărire? Hai noroc, Costane...

Prin mintea lui Costan, se perindă iar toată viaţa sbuciumată. Din nou îşi aminti de chiaburul Darie, de grădină, de maică-sa şi de Măriuca. Trebuie să aibă răbdare şi s'aştepte până la capătul lucrurilor. Când s'o întoarce, are să bată, tuturor blestemaţilor din sat, cu pumnul în masă. Ce, nu-i el cel care suferă toate greutăţile frontului, toate primejdiile obuzului? Şi când s'a întoarce în sat, tot cei ce-au stat acasă să fie mari?

— Năsălia mamei lor, sudui Costan, iar Făclie ad use:

— ... că-s mari ticăloși, om bun... Bunăoară neamul Canțârilor. Put de atâta avere și s'au lăcomit să-mi mute gardul, să-mi fure un cot de pământ... Eu, bre, află că nu m'am lăsat! Am smu't gardul și l-am pus pe locul lui, cum era din bătrâni. Ei n'au purtat pe la jandari, legat în funie, că parcă m'ar fi prins cu mâna'n sacul lor cu făină. Jandarii, tot lor le-au dat drept; la fel și judecătorii... Și după aceea, a început între noi dușmănia la cuțite... Unul dintre Canțări m'a pândit cu parul, noaptea, la Râpa Răstivanului; am avut noroc că m'a pălit numai în umăr... altfel nu beam acum rachiul ista... Dacă-i așa, m'am pus și eu la pândă. Și tot la Râpa Răstivanului, într'o noapte, l-am îngrămădit pe Canțâr cel bătrân, tatăl tălharilor. Nu i-am tras nici cu toporul nici cu parul, ci l-am pus la pământ și mi-am apăsat odată în pieptul lui genunchiul... După aceea a bolit, cănele — parcă-mi părea rău, nu știu cum...

Aveau pe atunci un băiat la școlile cele mari. Băiatul acela a crescut și s'a făcut ofițer. Ii la 104 și azi mă freacă de moarte. Pricepi? Așa l-au învățat părinții lui: « Il ai în mână. Fă-l să nu mai vie acasă... » La început dela Mobilizare m'au dat la altă companie și Canțâr m'a cerut la compania lui. Și mă chinuește, măi Costane, ca pe Iisus Cristos. Iaca, de asta păstrez eu pânea aceea...

— Bade Toadere... bade, rosti Costan, copleșit de toată viața lui din trecut. Mi-am văzut calul și parcă m'am întâlnit cu mama, cu ogorul... și cu tot ce am mai de preț pe lumea asta... Cel de Sus să te apere de glonț și de obuz! Ai grijă, bade Toadere, de iepușoara mea...

Gemu, sprijinindu-se repede pe marginea ieslei plină de lucernă înflorită. Și mirosea lucerna asta din străine câmpuri, ca și lucerna ogorului de acasă. Inimile celor doi soldați se încălziră de-odată, închiseră ochii și se simțeau ca în grajdurile lor, trăgând în nări mireasma florilor de lucernă proaspăt cosită și mirosul iute al bălegarului. Un miros de mămăligă caldă le ajunsese la nări din cine știe ce casă, și ei parcă așteptau să fie chemați la cină, de către ai lor cei scumpi. Sub șopru era cald, o căldură bună, de fân vechiu și de animal asudat, căldura care îmbie omul la somn. « Oare ce-i acasă »? gândeau amândoi soldații, așezați pe marginea ieslei, în timp ce iepușoara ronțăia lucerna fragedă, cu botul cald între ei. Cimpoeșu se gândea la Măriuca, la serile cu toate răchițele odrăslite colo pe pârâul Alisandroaiei. Cântau privighetorile și racateții și fata avea glas tăcut, adânc, când plănuiau amândoi viața lor de mâne.

— Nafura mamei lor, sudui Cimpoeșu. 'Cum m'au luat de acasă.

Indârjit îl privea Toader Făclie.

— Cine știe... Eu mi-am pierdut curajul. A mers cum a mers, pân' la glonț. Acum văd că vor chiar să mă ucidă. Dacăș ști că hârtia aceea de liberare se află la Canțâr în buzunar... aș fi gata să-l omor și să i-o iau. Pricepi Costane? Ce i-ar fi să spună într'o zi: « Măi Toadere... ori Moșu' Toadere... ce a fost a fost. N'ați ordinul — du-te acasă... ».

Și soldatul tăcu, gândind ce bine ar fi să fie așa... I-ar săruta și mâinile, aceluia câine de Canțâr... și toată compania a patra mitraliere s'ar bucura de eliberarea lui, ar chiui de bucurie... Căci tuturora, Toader Făclie le stă pe inimă ca un cărbunc. Cum pornesc spre marile atacuri soldații îl întreabă: «Și dumneata bădiță Toadere? Păzește-te...». Sunt la a patra mitraliere băietani care i-ar putea spune tată. Canțâr l-a pus la cai. Are grijă de un căluț și, când afeturile și propriuzisele sunt repezite în salt spre linia întâia, el stă cu iepușoara, ascuns, la câteva sute de metri, în bătaia tunurilor și a brandurilor, în locuri mai pline de primejdii ca întâia linie de luptă. Acum, locotenentul Canțâr i-a spus-o verde că prea mult a chiulit. La întâiul atac, îi pune pe umăr propriuzisa...

Iacă de ce trebuie să săvârșească numaidecât lucrul acela... Pui pânea în palmă... și tragi... După aceea, postul de prim-ajutor... ambulanța... ordinul de lăsare la vatră... De ce să piară ca un câine, să-l mănânce corbii în cine știe ce câmpuri străine și să-l descalțe de boțanci, să-l desbrace în pielea goală — înainte de a-l potrivi într'o groapă plină de apă, între alți cincizeci — șaiszeci de morți? Toader Făclie îi în dreptul lui să fie lăsat la vatră... Dacă 'n lume nu-i lege, apoi legea și-o va face singur... Pui pânea în palmă... și tragi... După aceea foaia de eliberare... ordinul verde îl va ocoli în vecii vecilor...

— Așa, măi Costane... Așa am să fac... Hotărît sunt la asta, de mult. De aceea și beau. Beau — că nu mai am răbdare... Dacă m'o prinde. Dar cum să mă prindă? Dacă tragi prin pâne, rana arată ca și cum ar fi venit plumb de departe. Numai pânea să fie deasă... Fumul rămâne în miezul pâinii...

Grăind, o bucurie plină de spaimă îl cuprindea. O primejdie scurtă și iată-l pe drumul casei. Parcă auzea trenul chiuind la Bănești la haltă... Cine sare jos dintr'un vagon și o ia repede spre satul cu sălcii al Poienilor? Omul acela se uită lung peste apa Sucevii, drept în fundul grădinii lui și vede cum o mulțime de prunci dintre meri pândesc depărtările. Zăresc omul de pe celălalt mal și unul din ei, Ion cel mai mărișor — fuge repede în casă... și vine iar între meri, întovărășit de o femeie... Omul de pe celălalt mal nu-și mai svârle din picioare opincile, nu-și mai suflecă țării; intră în vad de-a-dreptul. Și, ajuns dincolo, abia poate rosti de bucurie:

— A dat Dumnezeu...

«Rămas bun, compania a patra mitraliere... Locotenent Canțâr, Dumnezeu să-ți plătească, după faptă... Ori mai bine să te ierte Dumnezeu că și Toader Făclie te iartă... cum iartă pe toți vinovații lui...».

De a doua zi chiar va începe munca în ogor...

A umblat acum atâta lume și a văzut multe.

Din puțin, cu tragere de inimă, gospodăria îi va înflori...

— Hai noroc, Costane frate... că se zăresc zorile...

Bău, până-și pierdu răsufletul.

— De iapă să n'ai grijă, că ne mai întâlnim — și-om găsi un rost s'o schimbăm cu un alt cal, dela 307. N'ai grijă, am s'o țin cu lucernă și trifoeș, cu trifoeș și lucernă...

Ieșind din șopru, Cimpoeșu se cumpăni și când întoarse capul, i se păru că vede lângă iesle, alături de iepușoară, pe mătușa Natalia, făcându-i semn:

Păzește-te, Costane, să vii sănătos... Și-și ștergea ochii cu colțul basmalei negre, în timp ce Măriuca, în straie de Duminecă, ținea între dinți o floare albă de trandafir și se uita în urma lui cum se duce. Iapa întoarse și ea botul, rânchezând — și tustrele îl petrecură cu ochii mult, mult, până ce se pierdu la cotul unei ulițe strâmte cu tunuri împotmolite unde tunarii răcneau suduind de Precistă și întreg satul vuia, cuprins de uraganul cavaleriilor, infanteriilor, artileriilor, pronite la drum, de-a-dreptul din somn.

Sărind gardul în ograda grupei lui, Cimpoeșu se întoarse și privi mult cum trece cavaleria. Il cunoscă pe căpitanul Sculy palid ca un mort sub cască, galopând în fruntea escadronului. Și ieșeau escadroanele din umbre — așternându-se la fugă unele după altele, ca niște cărduri de năluci — spre cerul abia deschis în niște semne turburi, tocmai în zările zărilor.

Sculy galopa tot mai crunt — și 'n timp ce, din scuturătura galopului soldații simțeau cum le joacă în pânțele apa călduță, cu gust sălciiu, băută din fugă cu un picior în scară — el își urmărea vedenia de peste noapte. Nourii uriași din față arătau depărtări fără hotar — Rusia imensă, fără capăt, unde atâtea vestite cavalerii își prăpădiseră ciolanele.

Privi în urmă — și escadronul încetini galopul, privind în urmă. Escadroane după escadroane, încetinind galopul, priveau în urmă.

După aceea cail, mergând la pas, își scăpară boturile în pământ. Soldații, privind și ei în pământ, visau la pământul țării lor — simțind că niciodată n'au să-l mai calce.

•

După ce și căruțele trenurilor de luptă părăsiră satul, oamenii ieșiră la poarta țarinilor, privind lung în urma armatelor. Gospodari vechi în ani, coborau dintre arborii pădurilor unde stătuseră ascunși, neam de neam, la vremea cumpenelor. Cu topoare și cu puști pe braț, priveau lung pe sub cușme cum se scurg viermăriile omenești stârnite de pe toată fața pământului, la semnul unui nebun.

După ce și cea din urmă căruță cu coviltir se înneacă în fumuriul depărtării, un bătrân rosti:

— Acum, haidem, bre... Puneți-vă armele sub sumane... Fără cuvânt, se urniră către inima satului, spre casa unde stătea de strajă un jandarm cu cască și cu baioneta la armă.

— Nu-i sdrobim... îl cerem numai pe Spănu, spuse într'un târziu bătrânul, cotind în fruntea tuturor spre santinelă.

Zidul de oameni se opri în poartă și în ogradă intră numai bătrânul, mergând hotărît, cu capul în pământ, sprijinindu-și fiecare pas în bățul scurt.

Se opri la prag și când jandarmul îi puse baioneta în piept, el rosti:

— Să vie afară cel mai mare... cel îmbrăcat în negru...

— Treii pași înapoi, țipă jandarmul, înșurubându-și arma la umăr și ochind.

Alb la față, numai în cămașă și'n niște papuci, colonelul Vartic ieși în tindă, cu pistolul în mână.

— Ce vreți? Moarte?

— Il cerem pe Ion Spănu, înălțimea voastră. Uite-te colo la poartă. Noi, toți, îl cerem pe Ion Spănu...

— Pe Ion Spănu? Care Ion Spănu? Cel ce v'a părît cu hârtiile bolșevice? Și de ce-l cereți voi pe Ion Spănu?

— Domnule... Ion Spănu a adus asupra satului moarte... Trei din cei mai cinstiți gospodari din satul nostru au fost spânzurați în ștreang, din a domniilor voastre mare milă... Și oamenii cei trei, aflați că nu erau vino-vați. I-ați ucis fără judecată — ca pe câinii bănuți de turbă... Ion Spănu trebuie să deie samă, aici pe lumea asta... Pe altă lume, l-a mai judeca odată Sfântul Petrea. Aici, în globul ista, cerem să-l judecăm noi...

Colonelul Vartic îl asculta mâncându-și unghiile, gândind: « Duma nu-î aici. Și am la îndemână numai un pluton de jandarmi. Oare câți îs la poartă? ».

Privi lung, peste capul bătrânului, numărând în gând cușmele și pălăriile negre, socotindu-se mai departe: « Pe Ion Spănu al lor nu-l dau. Îi băiat de ispravă și am să-l port cu mine. Cunoaște satele, gândul oamenilor... ».

— Bine, răspunse el într'un târziu, făcând cu ochiul spre santinela care îi răspunse printr'alt semn din ochi. Iaca, — îndată vi-l dăm pe Ion Spănu...

— Domnule, îi răspunse moșneagul, care văzuse semnal. Cu noi să nu te joci, că pui foc mai rău. Noi, o viață avem — și o cinste. Iacă-tă... făcu el, trăgându-se un pas înapoi, când santinela veni de după casă cu plutonul de jandarmi care se rânduie cât ai întoarce palma, în linie de bătaie.

— Foc, foc, foc, strigă colonelul Vartic, ieșit din minți, descărcându-și pistolul în pieptul moșneagului.

Cele câteva zeci de puști bufneau într'una, din ce în ce mai repede, către zidul celor dela poartă unde cusmele se clătinau într'o parte și'n alta — și se făceau nevăzute, câte una.

— Foc... Foc... Foc, răcnea Vartic — și moșneagul bolborosea:

— Murim noi... sunt alții... pe Ion Spănu...

Puști multe s'arătără îndată prin gard și sus pe poartă bufniturile surde se întehiră, mai cu seamă după ce câțiva jandarmi se prăbușiseră peste trupul închircit al moșneagului.

Colonelul Vartic fugi în fundul tinzii și după ce focul încetă, după casă prinse a dudu, gata de plecare, motorul puternic al unui camion.

Morții și răniții stăteau prăbușiți în poartă și șoferul avu o secundă de ezitare înainte de a-i călca și de a-i sdrobi sub roți. Lângă el, colonelul Vartic:

îmbrăcat într'o manta neagră cu gulerul ridicat, ținea pe genunchi o pușcă-mitralieră — și într'una îl ghiontea să măie mai tare. Trebuia să-și schimbe numaidecât locul, și-i părea rău că s'a lăsat furat de somn și n'a plecat în zori, odată cu toată Divizia. Oare ce va spune generalul, când va afla împușcarea țăranilor? Dar oare nu țăranii veniseră să caute moarte cu lumânarea? Va face un raport strașnic, arătând toate amănuntele, arătând cum au venit înarmați să-l ceară pe Ion Spănu... Și cum, într'un pământ cucerit cu sânge... cu sacrificii de vieți omenești — localnicii, în loc să i se plece la picioare să-i lingă cismele — au venit înarmați, să-i ceară socoteală... Mai încape vorbă?

Prindea iar a bura și cu cât bura mai des, pădurea către care mergeau se întuneca mai tare.

— Greu războiul, rosti șoferul cu brațele încordate pe volan până la plesnire. Prea mulți... prea mulți oameni în camion...

— Mână... Mână, se răsti la el colonelul.

Ce, nu cumva, la gustul șoferului, să coboare oamenii, jos, în mâna țăranilor?

— Ia 'n mână mai repede, mârlane... Mână, că dacă se întâmplă ceva, cu mâna mea te 'mpușc... Auzi... măgarul...

Motorul duduia surd, botul camionului abia intra printre umerii strâmți ai dealurilor. Pe toate întinderile nu se vedea țipenie; numai pe zări de cenușă se târau depărtate armate, ca niște râme. În urmă, în satul părăsit, prinse a bate clopotul, lung, — și codrul către care mergea se umplu de dangăte.

În camion, sgribulit sub o manta soldățească, Ion Spănu tremura de spaimă, uitându-se, cu ochii lui ponciși, când la un jandarm când la altul.

— Hai, hai, îl tot speria un sergent cu buza de sus ruptă că i se vedeau trei dinți ascuțiți, galbeni. Hai, hai, bade Ioane... parcă ajungem la o pădure... dom' colonel dă ordin: «Coboriți-l jos!» — și te ucide cu mâna lui...

— Doamne ferește...

— Așa cum îți spun... Dacă n'a fi așa... Voi, ce spuneți, măi fraților?

— Il împușcă... la sigur, clătinară ceilalți, din mâni și din căști. Cum să nu-l împuște?

— Știi?, îl întrebă cel cu buza ruptă. Dom' colonel îl are pe unul Duma... cu juvățul... N'ai auzit? Ia 'n s'auzi.....

Râzând, buza de sus i se rânji într'un chip oribil, fața i se încreți până la pleoape, acoperindu-i ochii.

— Îți vine a râde, îl dojeni unul cu fața prelungă.

— De ce să nu râd, bre? Eu râd — râd, și când râd mi se întâmplă ceva rău... Totdeauna mi se întâmplă ceva rău..

Tăcură — când îi acoperiră deodată umbrele pădurii. Motorul își încetă uruitul surd, greu, și bâzâia depărtat.

— Hai... hai... de n'ar fi așa, grăi mai departe jandarmul cu buza ruptă. Eu, bre Ioane, spun că ai luat foc în mâni și îți l-ai turnat tu singur

pe gât. Și-acum te frige... Nu? Nu-ți stăruie cei trei moșnegi în fața ochilor, cu limbile scoase? Iac'ășa...

Și slobozindu-și printre dinții ascuțiți limba vânăță, prinse a râde din toate puterile, către țăranul căzut în muțenie sub manta.

— Iac'ășa stăteau, bade... Și ochii — cât cepele... Creierii le ieșeau pe nas... cu mucii... Și cu vârful opincilor tot căutau sprijin... și de unde sprijin — când se legănau deasupra gropii?

Deodată, fața-i deveni gravă și i-o acoperi o umbră. Iși controlă arma dacă-i încărcată — tocmai în clipa când camionul se opri brusc și câteva împușcături tăiară singurătățile. Pușca-mitralieră scoase câteva hohote repezi — geamul din față sări în țândări spart de un pietroi și colonelul Vartic prinse a răcni.

— Să fie tăcere, strigă un glas puternic, și mulțime de țărani înconjurară camionul cu puștile îndreptate asupra jandarmilor. Să fie tăcere... Jandarmi! Cum trageți un foc vă curățim... Svârliți-l jos pe Ion Spănu...

— Doamne, țipă Ion Spănu, agățându-se de picioarele jandarmilor. Doamne... Doamne...

— Prea târziu te-ai gândit la Dumnezeu, căne, tună glasul — și un bărbat înalt, pietros, cu cușmă brumărie, urcă în camion. Dă-te jos, vânzătorule... Hai la judecată... nenorocitul... Flăcăi, ia 'n înșfăcați-l... Să vă iau armele?, întrebă el spre jandarmi, în timp ce Ion Spănu, tremurând ca varga, se svârli cu capul în jos, în mâinile țărănilor. Nu vă iau armele — că ați avea de dat prea mare socoteală... Duceți-vă unde vi-i datul...

Sări jos, și-un foc de armă îi trăsni drept la ureche.

— A-hal, făcu el, căpătându-și, repede, la loc, cumpătul. Care a tras? Tu, cel cu gura rânjită? Apoi, dacă-i așa, frățiorule... na-ți...

Ochi și trase drept în gura rânjită.

— Na-ți... să ai... Mânați, flăcăi... nu-l loviți, nu-i clintiți Spănului niciun fir de păr din cap până acolo...

Și pășind până în fața camionului grăi către colonelul Vartic, care stătea cu mâinile sus holbat sub cozorocul chipiului:

— Văd că ai în frunte cumpenele dreptății, porcule... Ia 'n dă 'ncoace șapca... așa... icni el după ce smulse cumpenele cusute cu fir de aur și le călcă sub opinci, amestecându-le cu glodul. Văd că porți cumpenele dreptății, tocmai tu care ar trebui să fi putrezit de mult în fundul ocnei. Eu ți-aș putea trage un foc drept în cap — și gata... Dară te las. Să nu uiți, căne ce ești, căne care mănânci carne de om, — că te așteptăm — nu acum — ci la întoarcere... într'o zi... te așteptăm, « domnule colonel », la întoarcere. Și, la întoarcere, în fiecare loc pe unde treci azi, ai să găsești câte un ștreang.. Mână, camarade, grăi către șoferul înlemnit cu mâinile sus.

— Gata?, întrebă un sătean și Ion Spănu gemu:

— Doamne... Doamne... Doamne...

— Gata... Dați vânt camionului — și ne puteți căuta cu toată jăndărmăria de pe lume... Imi spune Mitru Pădure... ca să știți pe cine să căutați. Mitru Pădure mă chiamă. Și, « domnule colonel », să nu uși că te-aștept la întoarcere...

Camionul prinse a dului și porni repede, în timp ce o păclă vânăță cobora asupra arborilor.

— Haidem, porunci Mitru Pădure și sătenii se urniră, suri, ca un dâmb. Niciun fir de păr din cap să nu-i clintiți ticălosului, măi oameni... Acolo, întâi i-om smulge limba tare a părît... Apoi i-om scoate ochii care-au spus c'au văzut...

— Doamne... Doamne... Doamne, răcni Ion Spănu și căzu într'un leșin asemănător morții.

— Asta nu te scutește de caznă, rosti Mitru Pădure. Luați-l pe puști, feciori...

EUSEBIU CAMILAR

MĂINILE CARE-ȘI ADUC AMINTE, III

Slujnicuța cea oacheșă smuci clanța ușii și strigă ascuțit din prag, gâfâind speriată:

— Stăpâne! Boierule! A venit Căpitan Costache! Ne calcă, Căpitan Costache!

— Căpitan Costache?... se miră clucerul Neagu. Ce prăpăstii spui tu, zăludo?... Ai auzit bine?..

— Căpitan Costache la noi?... îngăimă Stroe, cu un nod în gâtlej.

— Da, boierule! Căpitan Costache dela Agie... Țăclopul, cum îi zice kir Postolache!..

Clucerul Neagu își mușcă musteața, întunecat la chip.

— Hm!.. Pe cine aștepți, și cine pică!.. Ce să caute Chehaia la mine, ba încă la ceasul ăsta?... In sfârșit! Poftească!.. Să poftească în salon! Aprindeți lumânările în policandre!..

Slujnicuța zorea deocamdată să-și ascundă cerceii lungi de mărgean, subcoadele răvășite de agitare. Chiar în ajun îi căpătase, împreună cu o salbă, peșcheș de dragoste dela logodnic, țigan rob și fecior în casă la serdăreasa Candachia Brancomirului, cum povestise tuturor cu aprindere. Dar ceea ce nu împărtășise nimănui, era că încă de eri nu i s'a părut ei lucru tocmai curat. Prea scumpe giuvaiericale! Prea rânjea uritul și zularul de sufragiu, zicând că-i miroase a scumpeturi de furgăsit! Mai știi? Oricum, paza bună trece primejdia rea de zabetul Agiei.

— Ce-aștepți, Pachiță?... N'auziți? N'ai înțeles?... se răsti clucerul Neagu. Poftește-l în salon!.. Aprindeți policandrul ăl mare!

Pachița țâșni svârlugă să îndeplinească poruncile, lăsând ușa deschisă.

Stroe Vardaru a rămas în picioare, palid, cu palma sprijinită pe colțul mesci.

Observă că-i tremură mâna.

Mâna care se învrednicise să smulgă gârbaciul gădelui și să-l lovească năpraznic, vârtos, cu a-tot-răzbunătoare sete, acum tremura.

Ca mâna băiețaului de odinioară, copleșit de asprele judecăți părintești din odaia aceasta, așa tremura. Atunci când părintele său își încheia dojana: «Ridică ochii și privește-mă în față! Ce-i fruntea asta plecată de șerb? Ce-s degetele astea de piftie? Învață-te să răspunzi fără tremur, pentru faptele tale!..».

După doisprezece ani, degetele iarăși tremurau, de piftie.

Umilit, ar fi vrut să le ascundă văzului, cum își dosise Pachița cerceii. Inciudat, îi venea să le izbească vrăjmaș de muchia colțuroasă a mesei, cu încheieturile falangelor îndoite pumn, ca să le sdrelească, să sângere, să sufere durere, să le pedepsească; degete netrebnice și străine de el. N'a mai fost însă nevoie, ni s'a să le ascundă, nici să le pedepsească. Mâna n'a mai tremurat. Se biruise.

Stroe își încrucișă brațele pe piept și înălță capul sumeț, gata să înfrunte toate primejdiile care veneau către el, cu tăria pietroasă a Vardarilor.

Pașii și glasurile înaintau pe scări.

— La dreapta, Înălțimea-Voastră!..

— Sărutăm tălpile, Eclambrotate!..

— Poftim în salon, Evghenestate!..

— In salon, Măria-Ta!..

— Nu! Nu! Ce salon! Nu venii pentru sindrofie boierească în salon! Slujba! Datoria! P'acilea e drumul? Aia e ușa?.. Aci e bârlogul arhon ur-sului?.. Bună seara și o mie de ani pace, arhon Clucere!

Scurt și gros, închingat în uniforma albastră cu lampasuri roșii, fireturi, paftale și găietane, Căpitanul Costache se opri icnit în prag, sdrângându-și sabia și pocnind din pinteni. Scoțându-și chivăra din cap își trecu gârbaciul subțioară.

«Alt gârbaciu!» — constată amar Stroe Vardaru, căutând fără voie cu privirea la opregul dintre ferestre, sub care se afla trofeul său inutil. «Degeaba au fost toate! Are alt gârbaciu, nou, cu mai multe și mai plumbuite varvarichiuri!».

La spatele mosafirului nepoftit se zăreau îmbulzindu-se capetele slugilor, cu părul vâlvoi și ochii holbați.

Degeaba fuseseră toate strădaniile mademoazei Wanda! Se dusesse pe copcă dresajul și stilul său castelan. Toate, și-au găsit dela sine, într'o clipeală, vechea lor matcă dela marginea orientului: înghesuiala, spaima și curiozitatea gloatei, când sosește capegiul cu arzul Marelui-Vizir de mazilire. Câțiva argați, de jos, dela grajduri și acarete, se încumetaseră a urca scara cu bâte și furci, să-și apere stăpânul la cel dintâi semn. Pachița, țigăncușa, făcea schime desnădăjduite, că n'a avut încotro și, că nu-i vina ei, dacă n'a adus la îndeplinire poruncile.

— Pikai cu nepusa'n masă, arhon Clucere?.. râse, tresăltat din burtă, Căpitan Costache. Ai? Craiu de tobă, pă drum de seară, cu bucurie la așternut?.. Să am iertare!.. Nu-i vina mea... Slujba! Datoria! O s'o și am

iertarea, când vei afla cu ce fel de vești am venit! Haha! Hahaha! Ce s'au bălegat toți în bernevici, în halul ăsta?.. Ce se holbează toți, de parcă au dat năvală cârjalii în casă?.. Hahaha! Ți-am adus zavera în casă, arhon Clucere?.. Aia îți spuneai?.. Vei vedea că nu eu am adus-o! Pot zice că ea m'a adus! Haha-haha!

Râsul suna răgușit, a doagă.

Lui Stroe îi păru încărcat de sinistre amenințări și vai! plin de prea neîndoielnice înțelesuri. A tras din nou cu ochii la talismanul de sub opreag. Măcar de-ar fi apucat din vreme să se spovedească și să-și cruțe părintele de surpriza care-l așteaptă acum! Ar fi aflat-o din versiunea sa, nu din a Căpitanului Costache. Ar fi fost destăinuire fierbinte din a sa voie cum o pregătise, să-i ajungă la inimă, nu mizerabile răspunsuri la un interogator pentru dosarele Inaltei Curți criminalicești.

Clucurul Neagu în ăst timp se apropiase de ușă și întindea mâna mosafirului nepoftit, fără ploconelile și temenelele straielor țarigrădene de pe dânsul. După care vorbi lat, fără să-și piardă cumpătul.

— Orice fel de vești zici că te-au adus, bune ori rele...

— Mai mult bune, decât rele, arhon Clucere! Bune, într'un fel!.. Haha! Vești bune și bucurie la așternut, să ai ce visa frumos și măreț până la ziuă, arhon Clucere! Haha-ha!

Fără să ia aminte la hohotelile și la întreruperea mosafirului, clucurul Neagu repetă mai apăsător.

— Orice fel de vești te-au adus, bune ori rele, tot bine-venit fii în casa mea, după datina noastră, cinstit Căpitane! Poștește în salon... Fă-mi cinstea să te lași primit cu toate rânduielele convenite unui oaspe care-mi calcă întâia dată pragul.

— Nici s'aud de salon, arhon Clucere!.. Ce au toți din casa dumitale cu salonul?.. Destul că-ți intru întâia oară în bârlog ca neoamenii la ceasul ăsta, mă mai poștești și în salon?.. Poștește-mă aci! Aci te-am găsit, aci rămânem...

— Poștește atunci aci, unde m'ai găsit în toiu de lucru!

— Cunoaștem!.. Știm!.. D'aia mi-am făcut socoteala că te aflu acasă, iar nu prin vecini, la sindrofii cu stos și concină prădată!.. Haha! Mulți sunt cei care joacă stos și concină prădată pe-un vulcan, arhon Clucere! Joacă pe-un vulcan și habar n'au!.. Poate nici dumneata n'ai habar pe ce vulcan stai cu toate morile și hambarele dumitale, măcar că nu joci cărți, precum o știe întreg târgul Bucureștilor... Haha-ha! Joacă însă alții pentru dumneata și întrucâtva și pe contul dumitale, arhon Clucere!.. Alții joacă și dumneata te pomenești într'o bună zi chemat după sindrofie, numai la mahmureală și potroc să plătești oalele ș'a te! Haha-ha!.. Așa se învârte roata morii!.. Haha!...

Clucurul Neagu îl lăsă să hăhăiască și bătut din palme, încruntându-se spre slugile dela ușă.

— Dulceți ! Cafea ! Ciubuc !.. Și închideți ușa !

Apoi, a doua oară își îndemnă musafirul :

— Dar poștește, stai jos !.. Nu prea îmbie la stat scaunele d'aci, însă dumneata ai vrut-o. În salon ne-am fi lăfăit mai boierește, în jilțuri care te îngroapă . . .

Căpitan Costache lepădă chivăra și gârbaciul cel nou pe-un sipet, lângă perete. Pe urmă se instalează pe scaun, rășchirându-și crăcănat picioarele în cismele lungi, cu pinteni cât carboava și bumbi înfloriți de alamă la carâmb.

Plesnindu-se cu latul palmelor pe genunchi, se declară mulțumit :

— Stau foarte bine, arhon Clucere !.. Nici mie nu-mi place să mă las îngropat în jâlțuri moi, care te-adorm . . . Nici în jâlțuri moi îngropat, nici altfel îngropat ! Nu mă dau ! Nu mă las ! Haha-ha ! Mai bine să îngropi tu pe alții, decât să te îngroape alții pe tine . . . Ce zici, arhon Clucere Neagule ?

Neagu Vardaru n'a găsit de cuviință a răspunde la asemenea întrebare. Nu iubea omul. Nu-i iubea slujba. Nu-i iubea întrebările. Nu meritau răspunsuri.

Luă însă aminte că scăpase din vedere alte reguli ale cuviinței. De hatârul lor, dacă nu de hatârul mosafirului, ținu să le îndeplinească.

— Până acum, n'ai avut când și unde să-mi cunoști feciorul ăl mai mare, cinstit Căpitane ?

— Nu. N'am avut această plăcere până acum.

— Îngăduie-mi să ți-l înfățișez . . . Stroe ! Stroe, studinte la Paris . . .

— Aaa !.. Studinte, care va să zică ?.. Studinte la Paris ?.. Ia să vedem și noi cum arată la pene, asemenea pasăre rară ?..

Dură o pauză.

Stroe se înclină ceremonios, fără să-și desclește brațele încrucișate pe piept. Inima i se golise de sânge. Renunțase a se mai întreba ce să creadă. De prisos să-și mai urzească un plan. Aștepta numai să se deslănțuie catastrofa din clipă în clipă.

Acum ori niciodată era prilejul.

Prefăcuta ignoranță a Căpitanului Costache, nu ascundea oare cel mai sarcastic și mai perfid înțeles ? « Nu ! Nu am avut această plăcere până acum ! ». Știa el bine că a avut această plăcere chiar astăzi. Și încă, ce plăcere ! Mai poartă și acum semnele plumbilor în obraz, o vânătaie sub ochiul scurs, o vârcă piezișă pe frunte . . . Stroe se înclină deci cu brațele îmbrucate pe piept, — iar dela obrazul cu proaspetele suveniruri ale plăcutei lui întâlniri de după amiază, strecură un săgetat apel la scula, la talismanul, la trofeul de sub opreag. Poate avea să-i mai fie de trebuință. Încă nu-și isprăvisise misia. Nu se va lăsa el ridicat și dus ca un miel blând la tăietoare. Viu n'are să-l scoată Căpitan Costache din încăperea aceasta cu atâtea arme și junghiere în panoplie.

Căpitan Costache făcuse însă pauza fără sarcastice gânduri ascunse. Se răsucise numai greoi pe scaun, să-și întoarcă partea ochiului teafăr spre ju-nele din fundul odăii.

Trecu ușurel cu privirea asupra lui și înclină capul tot atât de ceremonios.

— Să-ți trăiască, arhon Clucere!.. Imi pare bine că ne cunoaștem, domnule studinte!.. Câți flăcăi ai, arhon Clucere?

— Trei, de toți.

— Ișala și mașala, mașala și ivala!.. Dacă toți trei sunt la fel cu proba, fericite tată! Chipos și voinic fecior... Să-ți trăiască și să-i jucăm la nuntă!

— Mai este pân' atunci, cinstit Căpitane!

— Ca mâine, ca mâine!... Insurătoarea devreme și sculatul de dimineață, vorba bătrânească... Ce-i lipsește?... Ce să mai aștepte?..

— Intâi să-l văd cu patalamalele învățaturii la buzunar.

— Mă prind eu pețitor și fără patalamale la buzunar, arhon Clucere!.. Ce atâtea teșcherele? Ce atâta Paris?... Să te pomenești că-ți vine cu vânturile bonjuriste în cap?... Răzvrătiri, baricade, republică?..

Clucetul Neagu îndepărtă asemenea nesăbuite presupusuri.

— Din partea aia, n'am nicio grijă! Dorm liniștit. A moștenit cap sănătos de la mine, în care să nu sufle vântul... .

— Nici nu vrusei să spun una ca asta, arhon, arhon Clucere!.. Arunca o vorbă... .

— Vorbă în vânt! mormăi clucetul Neagu. Nici în vânt nu-mi place s'o aud. Știu eu cum mi-am crescut feciorii!..

— Haha-ha!.. Repede îți mai sare așchia, arhon Clucere, când te ating la feciorii! Bine că ți-am aflat slăbiciunea.

— Nu-i slăbiciune! Cred că-i tărie... .

Căpitanul Costache își răsuci iarăși singuru-i ochiu viu spre Stroe, râzând înveselit:

— Auzi ce spune băbacul?... Haha-ha!.. Dumneata, domnule studinte nu te potrive! Ascultă-mă pe mine... Lasă teșcherelele și patalamalele pe seama ălor care în afară de cap ca al clucetului Neagu, nu mai au moștenit pe deasupra și morile, moșiile și hambarele sale! Pune ochii pe-o Ileană Cosânzeană, scoate-o din minți și, la nuntă, nu-l uita și pe Căpitan Costache Chehaia!.. Haha-ha!.. Să jucăm un cazacioc turbat și să dăm cu tifla patalamalelor... Ce? De teșcherele ai nevoie în viață, când ești nalt ca bradul și-ți mijește mustața ca pana corbului?... Eu am patalama? Clucetul Neagu are patalama?... Și slavă Domnului că am învățat fiecare în felul nostru, sute de găgăuți cu patalamale... Haha-ha!.. Dă-le părlei de hârțoage și nu-ți prăpădi tinerețea, că aia nu se mai întoarce, domnule studinte!..

Prăvălat pe speteaza scaunului tare, Căpitanul Costache hohotea săltându-și burta și plesnindu-se cu latul palmelor pe genunchi.

Aceasta nu mai era prefăcătorie.

«Domnul studinte» răsufală cu inima la loc și cu svâcnirile sângelui alinate.

Așa dar nu bănuia nimic? Nu-l recunoscuse? Vizita aceasta neașteptată nu avea aface nici cu legămintele sale de taină, nici cu știrile lui Coco Kon-

duraky și nici cu isprava-i de după amiază. Atunci?.. Ca măsură de prevedere, se trase totuși mai în umbră. Iși desfăcu brațele încrucișate pe piept, părăsind sumeția teatrală în fața primejdiei, care nu-și mai avea rost. Frunzări hârțiile de pe masă, ca să se afle în treabă.

Clucerul Neagu a crezut că se pregătește de plecare.

— Poți să rămâi, Stroe! rosti, împingând un scaun și așezându-se în fața comandirului dela Agie. Nu e așa, cinstit Căpitan Costache?

— La voia dumitale, arhon Clucere!..

— Cu dânsul lucrez; el e mâna mea dreaptă. Nu am nimic a-i ascunde. Iar el câștigă din vreme și alte învățăminte, în afară de alea cu patalamalele de care-ți râzi dumneata. Este?

— Este!.. Nu știu ce-o fi învățând din cărțile școlii, dar în astă seară, dela școala vieții cu ascuțite învățături are să se aleagă... Numai că rămân taină...

Stroe ascuți urechea. Clucerul Neagu îl luă pe chezașie.

— Mai încape vorbă?... Pe răspunderea mea!..

— Fiindcă vin trimis de sus, arhon Clucere, de sus de tot!.. vesti Căpitan Costache, aplecându-se spre el cu palmele sprijinite pe genunchi și împungându-l cu sfredelul singurului său ochiu. Vin din partea Înălțimii-Sale Marele Vornic, Alccachi Vilara!.. Dorește să te vadă numaidecât...

— Pe mine?..

— Stai-stai! Că încă n'am isprăvit... Și mai vin, trimis încă mai de sus! Din partea Măriei-Sale, Vodă Bibescu!.. Vrea să te vadă neapărat.

— Pe mine?... Vrea să mă vadă pe mine?

— Da-da!.. Amândoi vor să te vadă pe dumneata și să te întrebe de sănătate, arhon Clucere!.. Crezi că altfel dădeam eu buzna așa în casa dumitale la ceasul ăsta, să-ți bag slugile în boală?... Slujba! Datoria! Nu ți-am spus dela intrare, că mă aduc vești mai mult bune decât rele?... Vești de mărire, arhon Clucere!.. La mai mare!

— Nu te înțeleg, cinstit Căpitane.

— Vei înțelege!.. Un bob zăbavă... Înălțimile-Lor au nevoie de dumneata! De cuvântul dumitale și de obrazul dumitale. De trecerea dumitale în lumea negustorească și în isnafurile meșteșugarilor de tot soiul... Vaza, câșt gată în treizeci de ani printre dâșșii, ca nimeni altul, a venit vremea s'o pui la bătaie pentru mântuirea țării, arhon Clucere! Așa poruncesc imprejurările.

Neagu Vardaru se mișcă pe scaun cu neliniște.

— Tot nu m'am dumirit!...

— Gândește nițel...

— Ce voiți să cereți dela mine?

— Eu? Eu, nimic! Slujba! Datoria!... M'au trimis cu solia; am venit cu solia. Alții sunt cei ce doresc, vor și cer.

— Anume?...

— Gândește atunci nițel mai mult și te vei dumiri singur, anume ce-ai putea să dorească, să voiască și să ceară, clucere Neagule! . . .

Căpitanul Costache a tăcut un timp, uitându-se țintă la mâinile clucerului, care frământau boabele mătăniilor de chihlimbar între degete.

Erau mâini mari și aspre, ciolănoase, păstrând, încrustate în piele și în carne, vestigiile vârtoaselor munci din tinerețe. Un arătător sdrobot de roata morii, alt vârf de deget ciunt, cicatrici de răni vechi, pielea bătătorită și cornoasă, unghii crăpate și crescute strâmb, vinele ieșite în relief și încheieturile ca nodurile rădăcinii de viță. Toate săpunurile gingașe și tot nardul și toate tabieturile cinului de aproape treizeci de ani încoace nu izbutiseră să le moaie înănspreala obârșiei și să le subție înfățișarea pietrosă.

— Ce-ai văzut la mâinile mele, de te uiți așa? . . . întrebă clucere Neagu, întorcându-le pe-o parte și pe alta. Am pățimit multe, dar au rămas fără pată! . . . În astă privință, le-am păstrat curate ca apa izvorului neînceput.

Răsucindu-și palmele bondoace, Căpitanul Costache va fi vrut poate să spună și el cam tot așa ceva.

Și-a luat însă seama. Hârâi răgușit alt răspuns:

— Nu la mâini mă uitam . . . Mă holbam la inel . . . Frumos inel! Aferim olmaz! . . De mult îl ai?

— Da . . . Să tot fie vreo cinsprezece ani.

— Parcă l-am mai văzut undeva și nu-mi amintesc unde? . .

— Tot ce se poate! Il cumpărai dela un neam al Leordenilor, dela Iancușor . . . Adică veni să mi-l vândă din partea lui un telal.

— Aia e! D'acolo îl cunosc. Mă miram eu . . . Haha-ha! Umblat inel! Multe a mai văzut și multe ar mai avea de povestit, să aibă glas! . . Multe drumuri a mai bătut amanet dela un zaraf la altul; pe multe degete evghenicești s'a mai preumblat, pierdut la cărți de unul și câștigat de altul . . . Până ce-i veni veleatul să-și afle la dumneata odihna, arhon Clucere! De pe degetul dumitale știu că n'o să-l mai scoată nimeni, nici cu patru boi . . . Ha-ha! Așa se învârte roata morii! Aia de-l purtară, s'au dus la fund. Dumneata te înălțași și mai ești pe calea altor înălțări încă! Bietul Iancușor, răposatul! . . Era de trei ori pe săptămână poftit la masa domnească, de Alexandru-Vodă . . . Caleștile la scară, surugii, arnăuți! . . Pe urmă își isprăvi averea cu patima muierescă și stosul . . . L-a scos la mezat Hagi Moscu, pe care l-au scos, mai deunăzi, alții, și pe dânsul, tot la mezat . . . L-au îngropat cu pantahuza. Veșnica pomenire! Incă unul la pământ și în pământ . . . Apoi, ar fi visat el Iancușor, că inelul său cu olmaz, tot la masă domnească are să se întoarcă, numai că pe degetul dumitale? . . . Haha-ha! Așa se învârte roata morii! Unii în pământ, alții la masa domnească!

— Care masă domnească?

— Nu te mai face niznai, arhon Clucere, că ai priceput prea bine!

— Ba nici de fel, Căpitane! . . .

— Masa la care te va pofti mâine Măria-Sa Vodă, după ce vei merge să stai de vorbă și vei cădea la înțelegere. Roata morii, Clucere, roata morii ! . Haha-ha ! Văd că până la masa domnească și la locmalele lui Vodă Bibescu, mă tractarisești dumneata împărătește . . . Boje moi ! Ce tăvi, ce bunătăți, ce argintării, ce cleștaruri ! . Se cunoaște că am intrat în casă mare și eă trăgeai a Mare-Vistiernic ! . Bine că știu drumul acum . . . Am să te calc mai des, mărite Vistiernice !

Slujnicuța cea oacheșă, sufragiul în livrea și un ajutor tinerel în straiu gorjan aduceau pe tăvi late de argint șerbeturile și dulcețurile, cafelele, vutcile, baclavalele și sarailiile de datină. În urma lor venea ciubucarul în șalvari țărigrădeni, cu narghilele, ciubucele și chiselele de bectemis.

După ce-au înșirat mesuțele cărate din salon, s'au pregătit să-și facă datoria. Indată însă își luară tălpășița, la semnul Clucerului din sprinceană către ușă.

— Nu, cinstit Căpitane ? . Ne-om sluji singuri, ca să ne lipsim de ureche străină.

— Sfântă vorbă ! . Cu toate că pe vremurile ăstea, au și zidurile urechi . . .

— La mine nu, Căpitane !

— Nădăjduiesc . . .

Stroe Vardaru zâmbea satanic din ungherul său, ascuns în umbră. Clucerul Neagu își îndemnă mosafirul.

— Poftește, cinstit Căpitane ! . Dulceț de chitru, de naramze, de rodie ; șerbet de nufăr, de sacáz . . .

Căpitanul Costache se desprinsese de pe scaun și făcu înconjurul mesuțelor, scuturându-și picioarele și întinzându-se de șale, să se desmorțească.

— Șerbeturi și dulcețuri, nu metaharisesc, arhon Vistiernic !

— Lasă-mă cu Vistiernicia dumitale și poftește ! Baclavale ? Sarailie ?

— Nici ! . Am să poftesc din vutcile ăstea care-mi fac cu ochiul. Și gingirilie bine înțeles ! . Ciubuc, iarăși nu ! . Trag numai tabac pe nas, ca împăratul Napoleon !

A turnat un pahar de vutcă. L-a dat peste cap. A plescăit din limbă. Și-a mai turnat altul, din altă butelcă. A plescăit mai grozav. Și încă unul, din a treia garafă.

— M'am oprit la ăsta, Mărite Vistiernic !

— Poftește ! . Poftește, mă rog ! .

— Fii fără grijă, că o să poftesc cam multe la număr . . . De altminteri, trebuie să-ți spun că de azi după amiază, am poftit și am tot poftit, ba vutcă, ba rom englezesc, ba mastică grecească, ba coniac franțuzesc, să-mi înnececaz ! . . .

— Avuși vreun necaz, Căpitane ? .

— Slujba ! Datoria . . . Necazurile slujbei . . . Face să-ți povestesc, până ne întorcem la ale noastre, fiindcă e un necaz în legătură cu solia care mă aduce. Cele ce mi s'au întâmplat mie azi, dovedesc încă odată că stăm toți

pe-un vulcan: și eu! și dumneata! și Vodă! și țara!.. Da, arhon Clucere, a ajuns funia la par!..

Căpitanul Costache prăvăli al patrulea pahar pe gât, să-și înnece necazul.

Plescăi din limbă, tuși, își drese glasul și umblând de colo, colo în odaie, sdrăngănindu-și sabia și zuruindu-și pintenii începu cu obidă:

— Azi, după amiază... Treceam călare, pe-aproape de podul din mahalaua Gorganilor, după ploaia aia cu grindină și prăpăd... Slujba, datoria!.. Abia trec de biserică, mă pregăteam s'o iau spre Dealul Spirei, când numai iată că dau peste o ceată de derbedei și desculți. Un sacagiu, golani cu furci, alte haimanale... Săriseră cu toții la butca Postelnicului Grigorașcu, să înșface surugiul și arnăutul de pe capră și să-i sfășie... Cunoști cutezanța la care au ajuns, de când cu vântoasa asta a răzmerițelor!.. Răcnesc la dâșii. Pun gârbaciul în lucrare. Fac rânduială... Din fruntea golănimii, îmi iese un haidamac.

Trăgând din ciubuc cu tot dichisul și sorbindu-și gingiria din felegean cu tot tabietul, Clucere Neagu întrebă într'o doară, fără prea deosebit interes, numai pentru a arăta că-i ascultă păsul:

— Ce fel de haidamac?..

— Un lungan!.. Cum să ți-l zugrăvesc?.. Așa, unul înalt și voinic, cam ca... așa, ca...

Căpitanul Costache se opri din mers în fața lui Stroe Vardaru, privind-l oțărît de amintirea pățaraniei sale.

Stroe se trase mai în umbră. Căpitanul după el, poticnindu-se în sabie.

— Carnacsi!.. Stai nenișorule!.. Stai să mă frec la ochiu! Dacă nu te-aș vedea acilea în casa Clucerei Neagu, în straietele ăstea de Paris, dacă n'aș ști al cui fecior ești și cum fuseși crescut, m'ai pune pe gânduri. De ce mă uit mai bine, de ce-mi pare că sameni mai ca două picături de apă, cu haidamacul de pe uliță! Erai acasă azi după masă?

— Nu, răspunse Stroe, zâmbind calm și încrucișându-și din nou brațele pe piept, în sumețire teatrală... Nu!.. Lipseam de acasă.

— Lipseai de acasă?.. Și cam pe unde erai, mă rog? S'ar putea să știu?

— Fără îndoială! M'am întâlnit cu prieteni... Colegii mei dela Paris. Pregătesc cu dâșii examenele și teșcherelele de care-ți râdeai dumneata, domnule Căpitan Chehaia.

— Nu mă lua cu răsul, că ăstea de te 'ntreb eu, nu-s fleacuri de răs, ca teșcherelele și patalamalele dumneavoastră dela Paris!.. Cam ce prieteni, dacă s'ar putea să-mi spui?

— Feluriți! Bunăoară, ca prietenul meu, Coco Conduraky...

— Care?.. Feciorul răposatului Mare Armaș?..

— Exact!..

— Al care a clironomisit trei moșteniri dela unchi și mătușe, în mai puțin de doi ani?

— Exact ! . .

— Junele ăl fercheș și mare fante, de e mai toată ziua în saloanele Marelui Vornic Vilara și la Aga Manu ?

— Exact ! . . Suntem prieteni.

— Prieteni vechi ? Prieteni așa, *ena mu che ena su* ? . .

— Exact ! Prietini la cataramă. Prietini vechi, de zece ani, dela Sfântul Sava . . . Tocmai despre aceasta vorbeam astăzi amândoi, braț la braț, cam pe vremea când dumneata puneai la respect haidamacul de pe uliță.

— Hm ! . . Dacă așa este, bine că mă liniștiți, domnule studinte !

— Ușor de verificat.

— Ce să mai verific ? Mi-ajunge cuvântul dumitate . . . Dacă ești *ena mu che ena su* cu feciorul răposatului Mare Armaș, nu mai încape nicio verificare . . .

Căpitanul Costache s'a întors la clondirile de vutcă, să mai tragă de dușcă și al cincilea pahar pentru înneccarea necazului.

Tot nu-l slăbea însă pe domnul studinte din ochiul sfredelitor, înălțând sprinceana și încrețindu-și fruntea brăzdată de vârca piezișă a propriului său gârbaciu.

— N'o lua în nume de rău, că te înțeții cu întrebările, tinere domnule studinte ! . . , vorbi, punând paharul la tavă.

— Înțeleg, domnule Căpitan ! Slujba, datoria ! . .

— Da, da ! Nu zâmbi, dumneata ! Slujba, datoria ! Mai-mai să cad în păcat cu bănuiala . . . Slujba și datoria, — te silesc să nu cruți pe nimeni de bănuială. Mai bine să întrecă, decât să n'ajungă . . . Adineaori îmi veni una, acum mă bate cu gândul alta. Haha-ha ! Dacă nu l-aș cunoaște pe arhon Clucerul Neagu așa cum îl cunosc și cum îl știe toată lumea, aș mai zice și alta. Că poate în tinerețe, va fi greșit ca omul călcând pe delături cu vreo muiere din popor și că poate ți-o fi făcut vreun frate din flori . . . Prea îți semăna leit haidamacul ăl de azi, cu pălăria de păslă și straic de șiac.

— Avea straie de șiac ? . . întrebă cu nevinovăție, domnul studinte.

— Straie de șiac, ghioagă în mână, pistol și cuțit la cingătoare. Pazvangiu în toată regula ! . . Pazvangiu, zavergiu, parlagiu dela zalhana, dracul să-l ia !

Clucerul Neagu scoase din gură imameaua de chihlimbar a ciubucului și glăsui surâzând, într'un nor de fum :

— Ei, cinstit Căpitane ? . . Te depărtași dela povestea și necazul dumitale ! . . Văd că până una alta, îmi luași băiatul la refec din senin, mă făcuși și pe mine tată de copil lepădat ; cine știe unde te mai poartă slujba și datoria cu bănuielile ? . . Mai bine spune ce-a fost și cum a fost . . .

— Slut a fost, tămăia și născătoarea mamei lui de haidamac ! . . sudui cu năduf, Căpitanul Costache. Cum să fie ? . . Haidamacul cu țoalele lui de șiac, iese precum vă spuneam în fruntea descuților ; se rățoieste la mine simțindu-se cu ceata de derbedei la spate ; îi croiesc vreo două gârbaciuri peste rât ; el dă să mi-l ia din mână ; el trage ; eu trag ; el smuncește ; eu smuncesc ; mă lovesc în obraz ; mă sgârâi și mă belesc la față precum se vede ; îmi

lunecă gârbaciul jos; el se apleacă, îl înhață și o rupe la fugă... Până să pun mâna pe pistol și să trag, dus a fost...

— Cu tot cu gârbaciu?... se minună Stroe.

— Cu tot cu gârbaciu...

— Neînchipuită cutezanță!

— Vezi, vezi? Eu ce spuneam, domnule studinte?... Neînchipuită cutezanță... In asemenea hal am ajuns... Stăm pe-un vulcan, arhon Clucere!.. Tragi din ciubuc, pe-un vulcan!..

Stroe se uită spre gârbaciul cel nou de pe sâpetul negru, svârlit lângă chivără. Cu aceeași nevinovăție îl ispită pe Căpitan:

— Observ însă și mă bucur că până la sfârșit, tot ai pus mâna pe gârbaciul dumitale îndărăt, domnule Căpitan. Haha-ha! Ca să râd și eu ca dumneata. Haha-ha! Nu i-a mers haidamacului! Scump o fi plătit încumetarea, când l-au prins dorobanții Agiei... N'aș fi vrut să fiu în pielea lui!..

Căpitanul Costache îl scormoni iarăși cu sfredelul ochiului. Clătină din cap și pufni pe nări.

— Numai că n'a fost chiar așa, domnule studinte, ca să mă bucur și să râd și eu! Din tot ce spusei, n'ai înțeles că ne-a scăpat haidamacul printre degete?... A intrat în pământ!

— Dar atunci gârbaciul de colo?

— E altul! Alt gârbaciu.

— Altul?

— Alt gârbaciu, da!.. Bun o fi, ușor la mână, greu la plumbi! Dar nu e ăla!.. Și eu cu ăla eram deprins; ăla îmi purta mie noroc!

— Iar ălălalt a rămas să poarte acum noroc haidamacului?... zâmbi Stroe Vardaru, săgetând o privire de înduioșată recunoștință talismanului său de sub opreag.

Căpitanul Costache rânji.

— Mult n'o să-i poarte noroc!.. Sunt pe urmele lui. Nu-mi scapă din ghiare. Deocamdată am pus la obezi sacagiul și alți câțiva derbedei. Am făcut proba gârbaciului ăștia nou pe pielea lor... Nu merge ca ăl vechiu: dovadă că nu le-am scos nicio mărturie... Imi pare că e amestecat și un ne-guțător armean... Din casa lui s'a făcut nevăzut, hoțomanul!.. Jură dâșii... Jură, se bocesc, se vaicăără. Nu și nu! Insă n'a fost o întâmplare... Ceva pus mai dinainte la cale, cu amestecul multora și cu multe ascunzișuri... Poate că nici nu era român...

— Cine, fratele meu din flori?

— Nu mă mai necăji și dumneata, că sunt destul de necăjit domnule studinte!.. Bulgar o fi fost, sârb, armean, leah! Injura într'o limbă pe care n'o cunosc, când trăgea din gârbaciu să mi-l smulgă din mână... Rontoronton, babaron, petapantalon, benga să-l știe ce băiguia!.. O să-i scot eu rontorontonul și paraponul pe nas, cu sânge, cristelnița și rondorondonul mamei care l-a mai fătat!.. Acesta e necazul pe care l-am tras eu astăzi după-

amiază, arhon Clucere! Trebuia să-l cunoști ca să-ți dai seama ce fierbe și ce clocotește în Bucureștiul nostru. Și să pricepi de ce este nevoie tocmai de sprijinul dumitale.

— Adică să-mi pătez mâinile pe care le-am păstrat curate?

— Ce fel de vorbă, arhon Clucere?.. Cine îți cere una ca asta?..

— Singur o spuseși acum, Căpitane!.. Sânge, bătaie, obezi, gârbaciu... .

— Aia e slujba mea! Nu de pomană am făcut școală în junețe cu Pazarnicul, cu Bârzof și cu ghegeneralul Zoltuchin!.. Hehei!.. Școală mare, fără patalamale!.. Golanii ulițelor și haidamacii îi strâng eu în chingi!.. Dumneata vei avea numai a pune cuvânt pe lângă neguțătorii și meșteșugarii cu stare, să-și bage mințile în cap și să nu se lase furați de smintcelele franțuzești... Să nu dea bani, să nu dea arme, să nu deschidă casa uneltitorilor, să nu-i tăinuiască pe ai urmăriți de Agie... Asta și numai asta vrea să ți-o ceară Înălțimea-Sa Marele Vornic Vilara și Măria-Sa Vodă Bibescu!.. Nici mână pătată, nici obraz pătat!.. Să-ți aperi singur ceea ce ai agonisit cu osârdie și cinste în treizeci de ani... Altfel trece pârjolul prin toate, ca focul al mare de anul trecut!.. Nu-i datoria dumitale, arhon Clucere?.. Azi arhon Clucere, în trei-patru zile, Marele Vistiernic, ca să ai cuvântul mai greu și să afle mai multă ascultare!..

Vorbind și pufnind pe nări, Căpitanul Costache măsura cu pașii crăcănați încăperea în lung și în lat. De câteva ori se apropiase de polița cu oale și talere oltenești dintre ferestre, unde se afla sub opreg, scula, trofeul, talismanul lui Stroe.

Odată chiar pusese mâna pe o ulcică de alături, să se chiondorască la smaltul florilor încondeiate. O ridicase, o răsucise, o așezase la loc.

Stroe Vardaru, cu brațele încrucișate pe piept, își apăsa svâcnirile ascuțite ale inimii, abia stăpânindu-se să nu strige ca surorile sale când erau mai mici, în joaca împământenită de mademoiselle Vanda, pe măsură ce Căpitan Costache se apropia și se depărta de talismanul care schimbase de stăpân: Cald!.. Rece!.. Călduț!.. Fierbinte!.. Arde!.. Frige!.. Frige!.. Rece de tot!.. Ghiață!..

Rece. Rece de tot. Ghiață!.. Căpitanul Costache mai deșertă un pahar de vutcă, goli felegeanul de cafea răcită și conțeni cu pernicioasa-i plimbarc. Încălecă scaunul cu spătarul în față, cum văzuse el poza lui Napoleon. Și tot ca Napoleon a scos o tabachere de бага, să tragă tabac pe nas. Stroe Vardaru își spuse că aducea mai degrabă cu Neiperg, generalul cu plasture negru pe orbita goală, soțul de al doilea, morganatic, al împărătesei Maria-Luiza, deși privit din latura ochiului teafăr, nu-i mai părea atât de hâd și de fioros gâde, cum îl văzuse în șea, când l-a croit cu năpraznică sete peste obraz *et ron*, peste ochiu, *et ron*, *et ron*, peste frunte, *petit patapcn!* Nu era nici atât de ciupit de vărsat. Abia câteva urme. Mai adânci erau urmele proaspăt brăzdate de loviturile sale.

Simțindu-se privit, Căpitanul Costache îi răspunse cu un surâs de simpatie și îi oferi tabacherea deschisă.

— Nu tragi pe nas?

— Mulțumesc! Nu...

— Din pricina babacului?... Cer eu voie pentru dumneata, domnule studinte. Haha-ha! În noaptea asta poate să dea frâu mai slobod în casă la toate cele îngăduite și neîngăduite, după solia pe care i-am adus-o eu, arhon Clucerului!. Hai!. Ia, pe a mea răspundere!.

— Mulțumesc! Nu de ochii tatei, dar până acum nu trag tabac, nu trag ciubuc, nu fumez țigările care-au ieșit la Paris, de foi...

— Fată mare, ai?... Eu o să-i mai trag un tain!.

I-a tras încă un tain, strănută din străfundul măruntaielor, de s'a cutremurat scaunul sub el și a stins o lumânare, a lăcrimat, a despăturit o basma verde cât un cearceaf, și-a șters fața, nasul, ochiul cel teafăr și ochiul cel scurs; apoi vorbi:

— Tabacul ăsta, mi-l trimite mie un prieten dela Galați, din Moldova, colonelul și cavalerul Mișcenko... Marfă de pe corăbii englezești... Iar strănutând mi-adusei aminte ceva... Ai vreo rudă la Iași, arhon Clucere?

— Da! Un frate și o soră. De ce întrebi?

— Răbdare. Cum se numește fratele?

— Profesor Pavel Oprea-Vardaru! Numele nostru a fost dintru'ntâi Oprea!.. Vardaru vine după numele locului de naștere, Vardarii dâin Gorj.

— Copii are?

— Are, slavă Domnului... Câți?... Vre-o șapte, parcă... Șase sau șapte sau opt... Un băiat la Paris; alți doi prin țările nemțești, la școlile de ingineri, la școlile de cadeți...

— I-ai văzut vreodată la chip, arhon Clucere?

— Poate că da, poate că nu... Nu mai fusei pe la Iași, de prin optsute-treizecișipătru ori cinci. Așa încât chiar dacă i-am văzut erau pe atunci cât cismele dumitale... Nu i-ași mai cunoaște... Pe nepotul ăl dela Paris, îl știe însă mai de aproape Stroe... Veri buni. Cam de-o vârstă...

Căpitan Costache se prăvălă pe spate, ținându-se cu amândouă mâinile de speteaza scaunului și răsucind ochiul cel teafăr către Stroe:

— Cam de-o vârstă, domnule studinte?... Și cam de-o înălțime?... Și cam de-o geamănă asemănare la chip?... Nu, domnule studinte?

— Poate da, poate nu! Ca să fac și eu ca tata... Puțin vom fi aducând poate la înfățișare, fiind din același sânge...

— Se numește Alexandru, da?... Alexandru Oprea-Vardaru?..

— Da! Asta o știm sigur, amândoi, atât eu, cât și tata! Poartă numele străbunicului... Clăcaș din Vardari, tatăl lui Mihai sin Oprea.

— Nu interesează străbunicii! Vorbim despre strănepoți... Pe vărul dumitale, de când nu-l mai văzuși, domnule studinte?

— De trei luni... Trei luni și ceva...

— Sigur?

— Sigur. L-am lăsat la Paris... Acolo ne vedeam măcar odată pe săptămână... Dar ce înseamnă toate aceste mistere, domnule Căpitan Chehaie?

Neagu Vardaru se alătură la întrebarea feciorului, cu altfel de asprime în glas.

— Adevărat, cinstit Căpitane!.. Ce noimă au întrebările ăstea, că doar nu ești acilea în cancelaria dumatiale dela Agie?... Ești în casă la mine. Vorbește cum se vorbește în casă la mine. Fără înconjur!.. Spune ce ai de spus; întreabă ce ai de întrebat. Neted!..

Tartorul cercetărilor dela Agie se scărpină în cap vinovat.

— Fie-mi' iertat, arhon Clucere! Slujba, datoria!

— Mă rog, fă cum îți poruncește slujba și datoria, atunci!..

— Dacă ar fi ceva neted, aș întreba și eu neted. Imi trecu însă prin cuget numai un prepus... Iată, anume ce! În luna lui Aprilie primii o însemnare dela prietinel meu din Galați, colonelul și cavalerul Mișcenko, odată cu mai multe cutii din acest sort de tabac. Măcar că suntem din țări deosebite și că slujim altor Domnitori, ne ajutăm unul pe altul. O mână spală pe alta și amândouă obrazul...

— Nu întotdeauna!.. îi aminti clucetul Neagu.

Căpitanul Costache socoti de prisos să mai adâncească problema de igienă. Urmă:

— În însemnarea sa, colonelul Mișcenko, înșira o listă de studenți moldoveni dela Paris, despre care avea știri că plecaseră dela învățatura lor, legând cartea de gard, pentru a se întoarce, pe ascuns, în Moldova... Aduceau dumnealor răzmerița acasă! Un oarecare Scarlat Vârnăv, un oarecare Rășcanu, Costache Negri, Vasile Mălinescu și omul nostru, acest tânăr Alexandru Oprea-Vardaru... Eu am bună ținere de minte la nume... Slujba, datoria! Prietinel meu Mișcenko, după porunca șefului său, Hatmanul Moldovei, Dimitrie Sturza, mă ruga deci să fiu cu grijă și dacă pun cumva laba pe vreunul, să-l țin la propeală și să-l vestesc... Rugămintea nu i-am putut-o îndeplini. Până acum nu dădu niciunul p'aci... Dar gândindu-mă la asemănarea feciorului dumatiale de față, arhon Clucere, cu haidamacul despre care vă istorisii, îmi pusei și eu întrebarea. Au, nu cumva o fi fost tocmai acel văr al domnului studinte Stroe; acel nepot a dumatiale, arhon Clucere?... Alexandru Oprea-Vardaru, studinte... Toate sunt cu puțință... S'o fi aflând aci, ascuns fără să aveți știință, așteptând să treacă în Moldova... Haidamacul de pe uliță, tot așa era. Nimeni nu l-a mai văzut, nimeni nu-l știe. Străin! Din pământ a ieșit, în pământ a intrat... Se întâmplă în toate familiile, zănateci cu doaga sărită, care fac neamul și numele de răs... Mai ales în ziua de azi, cu smintelele de azi... Dumneata ce zici arhon Clucere?..

Clucetul Neagu a strâns din umeri.

— Eu, ce zic?... Zic că departe și prin multe hârtoape, te mai duc năzărele slujbei dumatiale, Căpitane!.. Dai cu bănuielele din lac în puț.

— Iar dumneata, domnule studinte?.. Ce zici?..

— A răspuns tata pentru mine.

— Fără niciun adaos?

— Fără!.. Ajunge cred...

Nechezând un răs cam mânzesc, Căpitanul Costache se declară bătut.

— După atâtea vutci, înghiții capac și o lecție pe subțire în astă seară! Fie, că o merit... Haha-ha! Bine m'ați pus la locul meu, amândoi... Tată și fiu într'un glas. Neted, fiindcă fu vorba de neted!.. Haha! Inghite și sughite, Căpitane Costache!

El râdea, sughita, râgâia.

Ceilalți doi, tată și fiu, nici nu zâmbeau măcar.

Stroe plecase ochii în pământ. Il apăsa privirea ciudată și stăruitoare a părintelui său. Cu ce-i greșise? Ce-l posomorise iarăși din senin?

— Ne-apucă miezul nopții!.. bolborosi solul Marelui Vornic Vilara și al lui Vodă Bibescu, oprindu-se brusc din răs, din râgâit, din sughitat, uitându-se chiorâș la ceapa ceasului și înțepenindu-se de șale pe scaun, ca să-și ia, după atâtea vutci, înfățișarea solemnă a misiunii cu care a intrat în casă. Ce răspuns duc, arhon Clucere? Am căzut la tocmeală?..

— Dumneata numești aceasta tocmeală?..

— S'o numim altfel, dar tot tocmeală e, arhon Clucere!

— Mi se cere să-mi pun obrazul meu și cinstea mea de-o viață întreagă, pentru obrazul ălor care nu l-au prea purtat cu cinste tot o viață întreagă. Cum adică?.. Obrazul meu e mușama? Mușamaua potlogarilor ajunși la strâmtoare?

— Grele vorbe, Clucere!

— Grele, însă pe cât de grele, tot p'atât de adevărate! Ce-a fost afacerea Trandafirov? Mai-mai să vedem țara noastră la mezat! Nu era cât p'aci?

— Poveste veche, arhon Clucere! Ce să mai desgropăm morții...

— Ce-a fost falimentul lui Hagi-Moscu?.. Aia e poveste mai nouă. Cine a păgubit? Oamenii de bună credință! Cine s'a procopsit? Câțiva tâlhari, mai fără de lege ca ai de codru! O știi, ca și mine... Unde întorci ochii, măsuruieli, treburi necinstite, bacșisuri și huzmeturi. Matrapazlăcul cuibărit până sus!.. Țăstă au scârbit lumea și ăstă duc la desnădejde, ăstă clocesc, ăstă fierb, ăstă stau gata să crape, ru vulcanul dumitale... Iar eu să-mi pun obrazul și să cad la tocmeală? Să le apăr cu obrazul meu, cum le aperi dumneata cu gârbaciul dumitale?.. Nu, cinstit Căpitane!.. Chiar de-o fi să primesc...

— Ai să primești, arhon Clucere! N'ai încotro.

— Chiar de-o fi să primesc, trebuie să-mi iau măsuri! Măsuri, nu tocmeli. Măsurile mele, chezășiile mele!..

— Să le luăm! Să le aud. Să le desbatem, arhon Clucere! Pentru asta venii... Pentru asta sunt așteptat cu răspunsul dumitale, până la ceasul

unu din noapte. Așa mi s'a dat porunca ! Pe urmă, mâine le vei înfățișa dumneata toate, în-deamănunt, cu viu graiul dumitale... Înălțimea-Sa Marele Vornic așteaptă ! Măria-Sa Vodă Bibescu, așteaptă !.. Ai rămas iarba de leac, cea din urmă, arhon Mare Vistiernic !..

Clucerul Neagu privi îngândurat la Stroe, frământând mătăniile lucii de chihlimbar între degetele ciolănoase și aspre.

Făcu semn din frunte, spre ușă.

— Poți să pleci, Stroe !.. Lasă-ne singuri... .

— Tată, primești ?

— Am spus: lasă-ne singuri !

— Dar, tată... .

— N'ai înțeles ? Când voiu isprăvi cele ce am de isprăvit, te chem... .
Ia-ți noapte bună, dela Cinstit Căpitanul Costache !..

Zarva din casă se potolise. Slugile care au purtat tăvile cu dulceți și cafele și vutci, aduseseră vestea că stăpânul stătea foarte prietenos la taclale cu gădea dela Agie. Pachița își scosese din nou la iveală cerceii lungi de mărgean. Argații dela grajduri s'au întors la cotloanele lor din bezne, lepădând parii și bătele.

Dar lumânările toate erau aprinse, în policandre și sfeșnice și fânare, pe scări, în odăi, sub bolțile celor mai îndepărtate firide, până la bucătării și cămări. Ușile întredeschise. Ochi și urechi așteptând. Pași furișați în vârful degetelor.

Stroe se strecura către camera lui.

— Ce este ?.. Ce se întâmplă ?.. încercase să-l oprească maică-sa, Oana, din pragul ietacului. Intră și-mi spune !..

El a născocit o lucrare grăbită pe care i-o cere Clucerul, trecu înainte și răsuci cheia.

A suflat în lumânare și s'a trântit pe divan, cu fața în sus, cu palmele împreunate sub cap. Nu poate să fie adevărat ! Până la sfârșit n'are să primească.

Il frământau gânduri, cum frământa Clucerul Neagu boabele mătăniilor, între degete.

S'a ridicat numai când auzi afară larmă de glasuri și câinii lătrând. Sări la fereastră. Alaiul se depărta precum sosise. Masalagiul și un argat cu fânar înainte, luminând calea, călăreții la mijloc, alți rânđași în urmă. Voci răgușite. Scrâșnetul copitelor în nisip. Un cal strănutând. Zăvozii sbuciumându-se vajnic, în lanțuri la poartă.

Doar că acum ploua.

Armele luceau ude în noapte și văpaia roșie a faclei de păcură și călți, așternea pe sub tei dăre de sânge, în care călcau oameni și cai.

Stroe n'a așteptat să-l cheme Clucerul Neagu.

Iși netezi părul prin întunec, își îmbumbie nasturii hainei și porni grăbit spre încăperea mult temutelor judecăți din copilărie, unde intra cu fruntea plecată.

Clucerul Neagu nu l-a auzit intrând.

Era întors cu spatele. Privea și el, afară, în noapte, pe geamul deschis. Drept și înalt, neclintit, astupa ca o stană de piatră aproape întreg pervazul ferestrei.

Iar el nu se uita în latura din spre alaiul dela poartă, unde argații trăgeau drugii și ferecau zăvoarele, în urma solului pe care-l aștepta Bibescu-Vodă, cu zornic răspuns. Privea cufundat țintă înainte, în ploaia deasă, mărunță, purcesă pe îndelete, împânzită pe soroc îndelung, de nădejde, așa cum o cereau lanurile și imășurile svântate de secetă, după amăgeala împroșcatului ropot de după amiază.

Stroe se înduioșă.

«N'a primit! — gândi într'o ușoară tresăltare de bucurie. N'a primit! I-a făcut răvaș de drum ștafetei cu tocmelile... Cum de-am putut fi atât de ingrată odraslă, os din osul lui, să mă îndoiesc și să-mi închipui că avea să hotărăscă altfel?... Mai mult îl fericește o ploaie rodnică pentru holdele câmpului, decât toate ispitirile deșartelor măriri!».

Dar degetele Clucerului Neagu împreunate la spate pe șiragul mătăniilor, vânzoleau boabele de chihlimbar, trădând o chinuită luptă lăuntrică sub neclintirea stanei de piatră.

Stroe tuși... Așteptă... Mai tuși... Așteptă iar... A pășit atunci îndărăt în vârful picioarelor până la ușă, o deschise și a închis-o cu vuiet, intrând a doua oară.

— Tu ești Stroe?... tresări clucerul Neagu, fără să întoarcă ochii.

— Eu, tată...

— Nu te-am chemat!

— Am crezut că...

— Ce-ai crezut? De ce nu crezuși că vreau să mă aflu singur? Singur cu mine! Voi fi având și eu acest drept la mine în casă, pare-mi-se?

— Tată, am văzut c'a plecat mosafirul cel nepoftit, și...

— Ai văzut și ai crezut? Nu așa ne-a fost vorba! Și ce e aia: mosafirul nepoftit? Măsoară-ți cuvintele!..

— Nu părea să fi fost poftit, tată...

— Păstrează-ți pentru tine părerile!

— Atunci mă duc și aștept să mă chemi?..

— În sfârșit!.. Fiindcă așa ai crezut și ai văzut, rămâi!

— Poate că mai bine, mâine dimineață, tată?..

— Rămâi, am spus!

Poruncind, clucerul Neagu nici nu s'a clintit din pervazul ferestrei. Glăsuise tăios, spre ploaia moale și binecuvântată de afară.

Stroe s'a supus. A rămas.

A rămas cu fruntea plecată și cu mâinile de-a-lungul trupului, tot ca băiețușul de odinioară copleșit de fiorul zidurilor înalte și reci. Ca să nu mai fie același, își încrucișă brațele pe piept. Nu se vestea în zodie bună, sărmana lui mult pregătită destăinuire! Și incinta asprelor județe de-atunci își pierduse prestigiul. Nu mai avea înfățișarea severă sau sacră, neprihănită, din vremea când toate sfârșeau cu invocarea acelor amintiri ale obârșiei lor de clăcași, care îi înneca ochii în lacrimi. O pângărise trecerea Căpitanului Costache. Pahare de vutcă răspândite pe colțuri de mese, cu urme băloase de buze pe margini. Scârnave pete de tabac. Un felegean răsturnat, prelingându-și drojdia alături. Bonzăiau roiuri de muște, deasupra tăvilor cu sleite și grase cofeturi turcești.

Ar fi chemat slugile, să curețe și să ridice tot. N'a îndrăznit, pentru a nu turbura neclintirea stanei de piatră.

Când clucerul Neagu s'a desprins într'un târziu dela fereastră și când a înaintat în mijlocul încăperii, mai întâi la acea scârbavnică priveliște și-a aruncat ochii încruntați.

— Puteai chema să rânească ăstea d'aci, în loc să-mi stai cu brațele încrucișate pe piept!

— Tată, am crezut...

— Iarăși ai crezut? Ce mare osteneală îți cerea?... Numai să bați din palme! Așa v'ați pomenit. Numai să bateți din palme, că toate vă vin d'a gata la picioare! Pietrele de moară eu să le duc!

— Dar pentru numele lui Dumnezeu, tată!.. Uite!.. Le strâng cu... Chem...

— Lasă acum! Treci de partea alaltă, măcar să nu le văd în ochi... Și ce's brațele ăstea încrucișate pe piept? Intrași și tu în pielea lui Napoleon cel Mare, ca zabetul dela Agie, ăl de fuse și se duse?

Descleștându-și supus brațele de pe piept și lăsându-le să spânzure, Stroe n'a mai roșit de umilință la urzicarea nemeritatelor dojene. I-a tresăltat din nou inima de bucurie. După cum se rostise părintele său despre mosafirul nepoftit de fuse și se duse, i s'a părut a înțelege că totuși Căpitanul Costache n'a ieșit pe poartă ducând ploconul răspunsului pentru care venise la tocmeală. Celelalte ce însemnătate mai au? Ce însemnătate, o stropșeală nedreaptă, fiindcă el nu-și măsurase cuvintele, cum își îngăduia mai cu tâlc, să nu le măsoare stăpânul casei?

— Nu e așa tată, că n'ai primit?..

— De când îmi pui întrebări?... Mi se pare că eu aș avea a întreba, și tu a răspunde! Stai! Ia-ți locul!.. grăi morocănos clucerul Neagu, făcând semn scurt spre scaunul de masă, cu mâna în care ținea mătâniile. Stai, să isprăvim ce avem de isprăvit amândoi, în astă noapte!

— Răvașele, tată?..

— Cele ce avem de isprăvit, am zis! Se arată nevoie! Să ne găsească ziua de mâine, cu toate limpezi și isprăvite în urmă. Nu amânate!

Stroe se aşeză pe scaun şi scoase hârtiile de sub condici. Era semn bun, că părintele său se întorcea — fie şi atât de burzului! — la răvaşele amânate. Dovedea hotărîrea să rămână credincios numai şi numai vechilor îndeletniciri, în care nu-şi dogorise niciodată obrazul.

Orându-i la îndemână sculele de grămătic, cu o înviorată sprinteneală. Călimara de bronz, nisiperniţa, sigiliile şi ceara roşie. Incercă pana de fier. Strămută sfeşnicul mai aproape. Sub foaia încă albă a răspunsului către grănarul din Olanda, potrivii faimosul transparent al lui kir Postolachi, ornat cu sumedenia semnăturilor sale caligrafice măiestru în toate slovele Levantului dela dreapta la stînga şi dela stînga la dreapta, plus scările, parafele, cerdacurile şi cărlionţii de datină.

Clucerul Neagu îl privea însă ciudat. Aşa cum îl urmărise cu ochii, când Căpitanul Costache sfârşise povestea peripeţiilor de după amiază şi a haidamacului intrat în pământ.

— Stroe!. . clătină din tâmplele sure. Stroe, n'oiu fi vrând să spui că tot ce aveam amândoi mai însemnat a isprăvi în astă noapte, e taman răvaşul pe care-l aşteaptă onoratul domn Iacob Van Hooft, din Amsterdam, Holanda?

Glasul sunase ceva mai puţin morocănos.

Poate că nu era străină de această schimbare, nici mulţumirea de sine a fostului argăţel de moară, care a învăţat buchiile singur, la opaiţ, pe-o bucoavnă flenduroasă, muind pana de găscă într'o găoace de ou cu zeamă de bozi; iar acum atât de fără şovăială şi greş, ţinuse minte numele grănarului dela mările intrapusene, încă nescris în condicile sale.

— Vrei să spui, Stroe, că n'ai să poţi dormi de grija domnului Iacob Van Hooft?. . repetă, alăturându-se de masă.

Stroe înţelese din blândeţea încă avară a vocii, că se apropie clipa înduplecărilor. O mai simţea venind şi după cum degetele părinteşti prăfirau boabele mătăniilor de chihlimbar, într'o ogoire tot mai moleşită, mai desmerdată, mai lină.

Mărturisi deocamdată cu prudenţă.

— N'am vrut să spun aceasta, tată!. . De altfel, n'am spus nimic. Nici asta, nici altceva. . . Am tăcut şi mi-am pregătit sculele de grămătic, ca un sârguincios ucenic al lui kir Postolachi.

— Şi adică, nici n'ai avea nimic a-mi spune?

— Oh! Mult tată! Multe aş avea de spus, din câte îmi stau mie pe suflet de acum trei ceasuri! Mai multe încă de trei ceasuri încoace.

— S'au mai adăogat, va să zică, de trei ceasuri încoace, Stroe?

— S'au mai adăogat, tată! Multe. . .

— În încăperea aceasta, Stroe?

— În încăperea aceasta. . .

— Aşa, care va să zică?. . Tocmai ce credeam!. . Şi acum ce te opreşte să le spui?. .

— Voința dumitale, tată! Popreliștile dumitale. N'am încercat de două ori în această seară?... M'am lovit ca de-un sloiu de ghiață, tată! Să nu întreb. Să nu vorbesc neîntrebat... Numai să răspund la întrebări, ca în anii copilăriei, când mă șmotreai, pe drept cuvânt atunci, în camera aceasta a judecăților... Așa mă simt. Impuținat și fără glas!.. Pușchiul de-atunci... Mă doare s'o spun, tată, dar așa este...

Clucerul Neagu a tras un scaun în fața mesei și rosti cu o abia mijită zâmbire:

— Dacă așa este, să-mi iau din nou locul în scaunul de judecată și să te mai judec odată, domnișorul Stroe!.. Iar ca să-ți fie mai ușoară mărturisirea păcatelor, să încep tot eu cu întrebările. Vei avea numai a răspunde. Dar, ia aminte! Adevărul curat!.. Să-mi răspunzi fără îngăimeli și fără niciun ascunziș!..

Stroe nu-și credea auzului. Săgetă privirea la talismanul de sub opreg. Nu-și pierduse puterea! Se mai întâmpla încă minuni.

Făgădui cu hotărîre:

— Adevărul curat tată! Pentru multe m'ai judecat și m'ai muștruluit aci... Cu minciuni și cu viclenii, nu m'ai prins niciodată! Nici n'am cine știe ce merit... E în sângele nostru, tată!.. Vardarii nu mint și nu înșeală!

— Bine, bine!.. ridică palma lată clucerul Neagu, să-l oprească. Mai încet. Nu te repezi... Urma alege! Până atunci fii bun și-mi răspunde, de câtă vreme n'ai dat ochii cu vărul tău și scumpul meu nepot, Alexandru?

— Alexandru?

— Da, Alexandru! De ce te miri? Răspunde la întrebare!

— De trei luni, tată. Aproape trei luni...

— La Paris?

— La Paris...

— De atunci, nu l-ai mai văzut?

— Nu.

— Și acum unde e?

— Cine poate ști?... Nu mi-a scris! Nu i-am scris... Poate e la Paris... Poate la Iași...

— Poate la București! Zi mai departe! De ce nu spui, Stroe?

— La București, tată?... Ce să caute la București?..

— Să-ți spun eu ce să caute, dacă tu nu știi!.. Să caute mai dintâi un oarecare văr, Stroe Vardaru, pe nume, care să-l ascundă și să-l tăinuiască, Domnul din cer să mai știe pe unde?..

— Dar, cum îți poți închipui una ca asta, tată?... Doar nu ești Căpitan Costache, să te potrivești la închipuirile lui!.. E ceva mai simplu... Să-ți spun, tată!..

— Așteaptă! Tocmai că nu-s Căpitan Costache! Până să-mi spui tu, așteaptă să afli dela mine, ce-a mai venit să caute, vărul tău Alexandru, la București! A venit să se înhăiteze cu rebeliștii d'aci, cum a fost crescut de

frate-meu Pavel, în duhul unor asemenea rătăcirii frâncesti! Să uneltească împreună cu dânșii! Să cutreere ulițele în țoale de șiac, ca toți derbedeii și Craii de Curte Veche!.. Să-i dai tu sfanți de casă și masă, din banii pe care mi-i tot ceri ca niciodată de când te-ai întors, sub cuvânt că-ți trebuiesc pentru cărțile tale și ale tale cheltueli tinerești! Să-ți pună ție o piatră de moară pe inimă, fiindcă din pricina lui, de atâta vreme mă minți și mă înșeli și îmi ascunzi...

Stroe încercă să întrerupă.

— Tată, pentru numele lui Dumnezeu!..

Ridicând palma cu șiragul mătâniilor legănat între degete, clucerul Neagu puse stăvilar vorbelor pe buze.

— Ingăduie-mi să sfârșesc eu mai întâi!

— N'ai ce sfârși tată!..

— Eu vorbesc! Nu mă scoate din fire! După ce voiu sfârși, îți voiu da rândul tău... Deși din parte-mi, m'am lămurit prea bine, încă pe când istorisea Căpitan Costache și a prins să ne cerceteze p'amândoi ca la Curtea Criminalicească... Bine mi-a fost? D'aia l-am retezat!.. D'aia îți venii într'ajutor! Să nu-ți scape un cuvânt necugetat, care să-l pună pe urme... Căci vărul tău și nepotul meu Alexandru, făcându-le toate câte le pomenii, te-a făcut și pe tine tăinuitor la ele.

— Făptaș, tată!.. Făptaș sunt! Făptaș...

— N'am isprăvit, Stroe!.. Tăinuitor: ajunge și atât!.. Făptaș?... Ți-aș suci gâtul cu mâinile ăstea, de-ai fi făptaș!.. Așteaptă, nu te frământa pe scaun, nu te îngălbeni, nu te înroși, nu te înverzi! Ai să vorbești la vreme și ai să mă lămurești, de va mai fi ceva de lămurit... Tăinuitor, am zis!.. Tăinuitor, dintr'un simțământ al legăturilor de sânge, vrednic de laudă în alte împrejurări, pentru care te-aș fi strâns la piept ca pe-un vrednic fecior al meu. Tăinuitor, dintr'un simțământ pe care într'un fel, îl pricep și așa! Te apăra și așa până la oarecare măsură de vina urită a minciunilor și înșelăciunilor tale... Nu te-aș fi crezut în stare să mă înșeli și să mă privești în ochi, zi de zi, fără să-ți ardă obrazul de rușine, după cum te-am crescut și te-am dăscălit de atâtea ori, aci, în camera aceasta!.. Iarăși te sucești pe scaun? Iar îngălbenești?... liniștește-te! M'am chibzuit, am cântărit și te-am judecat în lipsă, iertându-te în parte fără să te mai ascult. Bagă de seamă!.. În parte! Ca să isprăvesc cu tine și să mă întorc la ale mele. Aveam destule! Mi-au mai venit altele să le duc pe umeri. Văzuși! Auzuși!.. la câte am eu a afla deslegări în cugetul meu până mâine, numai ăstea ale voastre, adică ale tale în deosebi, îmi mai lipseau, colac peste pupăză! Dușmani de moarte să-mi fi fost, și n'ați fi nimerit un ceas mai bun ca să mi-l înveninați!.. Aveam feciori destui, să le port răspunderea. Uitasem că mai am și nepoți, care răstoarnă și prefac lumea!.. Deci, ca să le facă toate acestea, ca să răstoarne și să prefacă lumea, a descălecat la București, viteazul tău văr Alexandru!.. Lăudatul și slăvitul tău văr Alexandru!.. Lăudatul și slăvitul tău văr Ale-

xandru, cu care mereu mi-ai împuiat urechile că e așa și pe dincolo; vărul tău Alexandru, pe care nu-l mai văzuseși dela Paris, dumneata, domnișorul! Haide-hai!.. Stai pe scaun că vine și rândul tău să-mi spui, ce vei fi mai având de spus. Cât despre el, ca să le pună vârf la toate, mai săvârși și nebunia de azi! Isprava istorisită de Căpitan Costache!.. Iți plăcu? Numai nu te-a umflat și pe tine la Agie, să te pună la obezi, în lipsa lui!.. Frumos ți-ar fi stat? Și moale mi-ar fi fost și mie!..

Clucerul Neagu se sprijinise cu grumazul voinic pe speteaza scaunului, prăfirând mățăniile între degete. Cuta încruntată dintre sprincene era desmințită de mijirea îngăduitoare din colțul buzelor, sub mustățile tunse. Privirea ochilor verzi cerceta fără răceală obișnuită chipul feciorului vinovat, așteptând mărturisirea acum ușoară, odată ce-o iertase pe jumătate. Cântărise, împărțise, judecase, hotărîse. Ca întotdeauna le lepăda acum dela sine, pentru a se întoarce la altele, care mai aveau nevoie de cântăreală și de limpede chibzuință. Erau multe și grele. Il așteptau. Il mai aștepta mâine dimineață și Vodă Bibescu.

Iși îndemnă deci feciorul, pentru a închide mai grabnic cartea judecăților cu dânsul.

— Hai! Acum e rândul tău să vorbești! Spune dacă nu este așa, Stroe?

— Nu, tată!

— Spune dacă nu s'au petrecut toate, cum le-am descâlțit eu firul?

— Nu, tată!

— Spune dacă nu aceasta era piatra care-ți stătea ție pe suflet, Stroe, băiatule?

— Nu! Nu, tată!.. Alta e piatra de pe sufletul meu! Nu-i ceea ce crezi.. Nu, nu, nu și nu!.. repetă Stroe, uluit de asemenea închipueli, care nu erau departe de basmele plăsmuite de dânsul chiar azi la amiază pentru un spârciu de om ca tăinuitorul și complicele său fără voie, Coco Conduraky; dar erau cu totul și cu totul departe de felul cum își închipuise că va decurge mult pregătita și amânata-i destăinuire. Nu, tată! Nimic din toate acestea, nici nu s'apropie măcar de adevăr!.. Nu el, nu Alexandru, le-a făcut toate!..

— Dar cine!.. Mitropolitul Neofit? Postolache? Mademoiselle Wanda? râse clucerul Neagu, întors la toanele bune. Haide-hai! Nu-l mai apăra de prisos. Cusătură cu ață albă!.. Ce frate al tău geamăn sau ce alt frate din flori, le-a făcut atunci toate, dacă nu el?

— Eu!

— Ce îndrugi? Ce bâigui?..

— Eu, tată!.. Nu era nevoie de niciun frate geamăn. De niciun frate din flori. De niciun văr, cu care de altminteri seamăn ca două picături de apă, nu numai la chip... Mai seamăn cu Alexandru și la altele!.. La credințele, la legămintele, la planurile noastre... E bine s'o știi, tată.

— Stroe!..

— E bine s'o știi, în sfârșit, tată.

— N'ai niciun haz, Stroe, băiatule!..

— Nu-i vorba de haz, tată. E vorba de adevăr... Iar adevărul este că eu, nu Alexandru, eu sunt făptașul tuturor isprăvilor de care se plângea Căpitanul Costache!

— Hai!.. Lasă... Pune-i capăt!.. Mergi prea departe cu lepădarea de sine, pe care nu ți-o cere nimeni, băiatule!..

— Tată, dar...

Clucerul Neagu îi reteză vorba, strângând din umerii lați.

— Ajunge! Am înțeles. Am fost și eu tânăr. Mi-am pus și eu capul pentru alții... Uite, pentru prietenul din junețe, Pârvu, care se vesti că vine, pe care îl așteptam și văz că nu mai ajunsese! Mi-am pus capul pentru el la Tudor, când nu era de glumă. Indată te înălța în ștreang, să te ciugule corbii!.. Așa că pricep. Pe jumătate te-am iertat. Te voiu forfecă mâine, altădată...

— Acum, tată! Acum, să se isprăvească... Mă innăbușă. Prea mă apasă pe suflet.

— Acum, nu-mi îngăduie timpul, băiatule!.. Dar înainte de a te duce la culcare, să mă lași cu ale mele până la ziuă, rămâne să încercăm ceva pentru a scăpa dela ananghie pe zeyzecul de văru-tău. Să găsec ceva. Să găsim ceva împreună... Băgi seamă ce înțelegător și ce iertător sunt?... Mă întrebam și mă muncea gândul. Ce e de făcut cu dânsul? La aia chibzuiaam când ai intrat, de-mi rupseși firul pe care-l torceam... Ce e de făcut cu dânsul? Unde să-i aflu adăpost, ca să-i piardă căpăii dăra?... El, la urma urmelor, e mai puțin vinovat decât frate-meu, Pavel... Astea se vântuă în casa lui Pavel, la Iași — revoluții, rebeliuni, constituții, cărvunărisme! — ăstea se vântură și în tidva copiilor săi! Ce-ai semănat cu brazdă, aia seceri! Așa îl cresc, așa îl are!.. Omenește și frățește însă, am datoria să încerc ceva, ca să nu intre în ghiarele bașbuzucului dela Agie. Prea scump ar plăti-o! Chiar dacă ar merita, prea scump! Mi-e nepot. Sânge din sângele nostru. Poartă numele nostru... Cugetam și eu ca tine. Aproape-aproape, gata să ajung și eu tăinuitor ca tine... De hatârul tău, fie! Numai, cum să-l ajutăm? Unde e? Unde-l poți găsi, să-l aduci mâine la mine, să-l scutur nițel și p'ormă să-i fac rost de-o ascunzătoare, până o trece vântul ăsta al smintelilor?... Hai! zi și tu. Dă-ți părerea!..

Clucerul Neagu zâmbea îngăduitor și sfătos, desmierdând boabele mă-tăniilor între degete.

Rezemat într'un cot de masa cu scriptele pentru grânarii din părțile apusene, își privea feciorul cu o dragoste îmblânzită, a-toate-iertătoare. În tainițele sufletului, îi plăcea și această lepădare de sine. Băiatul cel mai mare se dovedea a întruchipa toate virtuțile Vardarilor, neam cu firea tare și dreaptă, săritoare la păsurile altora, la care cerea sprijin în ceas de cumpănă Marele Vornic al țării și Vodă.

Stroe se ridică de pe scaun. Pentru a pune capăt amăgirii în care se în-verșuna părintele său, declară cu solemnitate în glas:

— Tată, te rog înțelege-mă! Ascultă-mă și mă crede. Alexandru nu are pentru ce se ascunde. Nu are nicio vină. Niciuna! Repet!.. Nu știu unde e. Nu știu ce face... Dar tot ce-ți închipuești că ar fi făcut el, am săvârșit eu și numai eu!

— Mai zi odată, Stroe!.. se încruntă Neagu Vardaru, cu degetele oprite din molcoma prăfirare a mătâniilor. Mai zi odată, să mă încredințez că nu mă înșeală auzul.

— Jur!

— Nu lua jurămintele în deșert, copile!

— Jur pe mormintele ălea de departe, din Hațeg și din Moldova, pe care le știi, tată!.. Jur, că numai eu sunt de vină, dacă se poate numi o vină și dacă este vreo vină! Jur că eu le-am săvârșit toate, tată!..

Pătruns în sfârșit de adevăr, clucerul Neagu se ridică și el în picioare, cât era de înalt și spătos.

Rostogolind scaunul, răcni:

— Tu? Tu?... Tu, Stroe?... Ce nebunii bâiguiiești? Nu-ți dai seama?

— Imi dau seama prea bine... Numai că nu sunt bâiguieli de nebun, tată!.. Sunt fapte. Faptele mele!

— Faptele tale? Ale tale, Stroe?

— Da, tată!

Măinile clucerului Neagu măcinară scrâșnit mătâniile între degetele pietroase, până ce boabele de chihlimbar s'au sfărâmat ca nucile și au curs din firul rupt, împrăștiindu-se în cele patru unghiuri ale încăperii.

Stacojiu la față, cu vinele tâmpelor umflate ca vrejii de viță, cu bulbii ochilor sângerati și cu buzele strâmb chinuite, clucerul Neagu înconjură masa și își înșfăcă feciorul de piepții cămășii.

Gâfâi și strigă, scuturându-l și scuturându-l și scuturându-l:

— Faptele tale, nemernicule? Faptele tale?... Aceasta ai învățat tu dela mine?... Aceasta simțeați tu nevoia să-mi spui?..

Stroe i-a descleștat minghinea degetelor cu puterea încordată și pietroasă a Vardarilor; i-a îndepărtat mâna încet dela piept. Palid, dar cu o mare liniște, el fără să gâfâie și fără să strige, rosti rar, stăpânit, apăsător, cu vocea joasă:

— Da, tată!.. Aceasta simțeam eu nevoie s'o spun... Te-am mințit destul... Te-am înșelat destul... Trebuia să-mi ușurez sufletul!..

— Și la sufletul meu nu te-ai gândit, fizară?

— Tocmai că m'am gândit, tată. Aceasta mă apăsa.

Clucerul Neagu își purtă latul palmei pe frunte. Roti ochii buimaci la încăperea deodată străină, la fecioru-i deodată dușman.

Se clătina frânt. Se prăvăli, stană prăbușită, pe scaun.

Gemu:

-- Ah! Ah!.. Ce ceas mi-a fost dat să trăiesc! Ce bucurie îmi pregătea copilul meu, ca să-și ușureze sufletul?..

Alungându-și mereu un pînjenis de pe pleoape cu dosul degetelor, înălță privirea turbure la Stroe.

— Ce mai aștepți?.. Vrei să mă vezi căzut la pămînt?.. Vrei să-mi calci stîrvul în picioare, cum mi-ai călcat cîntea și neamul?.. Ce mai aștepți acum? Ce mai vrei dela mine?..

Stroe își netezi piepții cămășii, legătoarea dela gât și șuvițele de păr răscolite pe frunte.

Pe urmă răspunse cu aceeași liniște stăpînită.

— Aștept să mă ascuți, tată.

— N'am ce asculta!.. Imi ajunge!..

— Trebuie...

— Trebuie?.. Hotărăști tu, ce trebuie și ce nu?

— E nevoie, tată, să te lămuresc. N'am săvârșit nicio nemernicie. Nu ți-am călcat în picioare cîntea, nici numele. Am făcut numai ce-mi porunceă inima.

— Haha!.. Inima?.. scrășni clucerul, răpus pe scaun, într'un icnet fioros de răs, ca un clănțănit de lup. Inima ta? Cine-mi vorbește de inimă!.. Care inimă?.. Inima ta de Iuda, zi!..

— Altădată, mă ascultai înainte de a mă judeca și de a mă osândi, tată.

— Altădată!.. De unde să bănuiesc atunci, că-mi pierdeam vremea cu un pui de năpărcă?

— Pentru mine n'a fost pierdută, tată.

— Se și vede!..

— N'a fost pierdută vremea de-atunci, tată! N'au fost pierdute nici prejudecățile, nici dojaneele, nici iertările tale, tată... N'am ajuns Iuda Iscariotul, cum crezi; nu-s puiu de năpărcă, cum spui... Am rămas feciorul tău, sânge din sângele tău, așa cum m'ai învățat de copil să mă mândresc cu aceasta.

— Haha!.. Frumoasă învățătură!.. Bune roade mi-a venit ceasul să culeg!..

— Fără îndoială, tată! Bună învățătură și bune roade. — Ascultă-mă și ai să te încredințezi. Tot ce-am făcut și tot ce fac, dela tine am învățat și de aci le-am învățat, tată... Toate pornesc de aci, din camera aceasta!.. arătă Stroe rotund cu mâna, spre pereții severi, cu panoplia de arme, cu icoane și oprege oltenesti.

Clucerul Neagu încercă să se svârcolească, să răcnească, să se ridice din nou de pe scaun și să-l scuture de piept.

Vlăguit însă, abia îngăimă:

— Mai cutezi să minți?..

— Nu mint, tată.

— Din camera aceasta le-ai învățat?.. Dela mine le-ai învățat?..

— Te-am rugat să mă ascuți, tată!

— Asemenea sfruntate mârșăvii să ascult?.. Pierduși și ăl din urmă pic de rușine?..

— Te rog totuși să mă ascuți, tată. După aceea, vei vedea singur dacă mai ai ceva de osândit.

— Vorbește!

Stroe a tras un scaun aproape.

După ce s'a așezat, a vrut să apuce mâna părintelui său. Mâna dreaptă, sprijinită pe genunchiu, cu degetul zdrobit de roata morii, cu brazdele încrustate în pielea bătătorită și cu vechile-i, aspre, cicatrici.

Clucetul Neagu și-a ferit-o ca de-o înveninată atingere.

Zăbind cu mâhnire, Stroe își trase și el îndărăt mâna albă, subțiată, netedă, de june cărturar. Mâna-i de cocon, cum o identificase băbușca din ploaie, cu gluga de sac petecit pe cap.

— Ce greu este să se înțeleagă oamenii, tată!.. rosti, fără să-și desprinză ochii dela mâna cealaltă, lată și butucănoasă, de pe genunchiul clucetului Neagu. Chiar tată cu fiu, ce greu să se înțeleagă! Mai ales, tată cu fiu... Îți mai amintești, de câte ori am dus eu la buze mâna aceasta cu pielea sco-rojită cu urmele din tinerețea ta, tată? ...După ce mă dojeneai, mă judecai și mă iertai... o duceam la buze cu înduioșare și cu evlavie, o sărutam și nu odată am udât-o cu lacrimi... Adevărat, este?..

— O fi fost atunci... altădată... erai copil... greșelile tale erau nevinovate...

— Eram copil, într'adevăr!.. Iar în închipuirea mea de copil, mâna aceasta, tată, aspră și bătătorită, înfățișa mâinile chinuite ale bunicului, ale bunicii, ale clăcașilor din urmă pe care eu nu i-am cunoscut, dar îi știam din spusele tale, tată... De câte ori nu mi-ai istorisit atunci, tot ce-ai îndurat ca orfan svârlit de întâmplare și de soartă, aci, la morile Dudeștilor de pe Dâmbovița?... Orfan de clăcași... Copilul nimănu... Pribeag în lume, să-și câștige pâinea, înainte de a împlini nouă ani... Și de câte ori, nu mi-ai istorisit, pentru a trage învățătură, tot ce-a îndurat bunicul meu, Mihai sin Oprea din Vardari, bătut și schingiuit de neferii stăpânirii? legat de stâlp? silit să rătăcească în lume, fugăr, cu nevasta și cu pruncii?... De câte ori, tată?..

Neagu Vardaru se suci pe scaun.

Căută din obișnuință cu degetele, șiragul mățăniilor fără de care nu-i era acum la îndemână să mai asculte și să cugete, să glăsuiască.

Vorbi încet, poate mai mult către sine:

— Intâmplări vechi... Trecute... Sfârșite...

— Și uitate, tată?

— Uitate, nu!..

— Vezi, tată?... Vechi, trecute, sfârșite, pentru cei care zu murit acolo, pe drumuri străine; pentru Mihai sin Oprea ct Vardarii ținutului de Gorj, pentru Călina lui Mihai sin Oprea... Pentru dâșii sfârșite într'un fel, în mormintele pe care singur mi-ai spus că nimeni nu le mai știe unde sunt și pe care în darn le-ați căutat mai târziu... Sfârșite într'altfel, pentru tine și pentru noi... Pentru întreg neamul nostru de azi, al Vardarilor: tu, unchiul

Pavel și tușa Simina, dela Iași... Fiindcă s'a întâmplat minunea rară, să izbutiți tustrei a vă ridica din glotimea clăcașilor și să răzbiți în altă viață...

Clucerul Neagu, tresăltă din răpusa-i obidă, cu încordarea vechilor sale îndârjiri.

Iși răsuci pe-o parte și pe alta palmele de fost ucenic la moară, ca Vasile Ciovârf, calfa de tăbăcar.

— Minune?... întrebă. Minunea nu s'a săvârșit din senin!

— Știu, tată...

— Nu ne-a picat din cer... Am ajutat-o cu mâinile ăstea, puse la trudă, la luptă, la zdrobiște și caznă!..

— Știu, tată!.. Minunea picată din cer, a fost pentru noi, copiii voștri, care am fost cruțați de aceasta. Ne-am născut dintr'odată în altă lume... În puf, cum am auzit spunându-mi-se chiar azi... Dar pentru ceilalți?... Pentru sute de mii de suflete, pentru mai mult de-un milion jumătate de clăcași și de șerbi, gârbaciul, bătaia la stâlp și la scără, podvezile, schingiuirile, foamea, gerul fără vreasc în vatră, nu-s întâmplări nici vechi, nici trecute, nici sfârșite... Le mai îndură și astăzi... La dâșii m'ei învățat să gândească și de dâșii să-mi amintesc; aci în camera aceasta m'ei învățat când eram copil... La dâșii, la mâinile lor gândeam, când sărutam mâna ta, tată, cu evlavie... Pe urmă, mai târziu, când am deschis ochii, alte învățături, cărțile, altă pricepere a vieții, scrisese și spusese unui Bălcescu, unui Kogălniceanu, ale Goleștilor, ale Câmpinenilor, m'au întărit în învățăturile tale... Am înțeles că am o datorie... Și ca să mă alătur la clăcașii din care ne tragem, ca să lupt lângă dâșii și pentru dâșii, am lăsat toate și m'am întors în țară, acum, când nu mai sunt copil... E o atât de mare nemernicie? Să fie o atât de neiertată fără-de-lege?... Inseamnă că ți-am călcat numele și cinstea, tată?..

— Te-ai întors, mințindu-mă! Inșelându-mă...

— Aci recunosc! E singura-mi vină, tată... Te-am mințit și te-am înșelat, fiindcă mă oprea un legământ să mărturisesc adevărul. Nu puteam trăda taina altora...

— Ce mai taină!.. pufni clucerul Neagu, venindu-și în fire și în puteri, după vlăguiala de mai înainte. Haha! Ce mai taină! Urlă târgul Bucureștilor de așa taină... Un ghidem și doi cărnați!.. Urlă desculții și zamparagii măhălăliilor, derbedei fără căpătăiu... Nu-l auziși pe Căpitanul Costache?... Revoluția lui Papuc, cu un ghidem și doi cărnați!..

Stroe coborî ochii umiliți în florile chilimului oltenesc așternut pe pardosea, unde se mai cunoșteau urmele lăsate de Căpitan Costache: fărimituri, gunoaie, nisipul și noroiul tălpilor de cisme.

Îl mătnea și îl durea gândul că acum părintele său vorbea aidoma ca un Coco Kconduraky oarecare sau ca acel scârbavnic Căpitan Costache, în aceeași încăpere unde de atâtea ori îi istorisise cum a cutreierat și dânsul

ulițele, desculț și flămând fără căpătâiu, la începutul veacului. Acum desculții erau și pentru el, de cealaltă parte. Desculții, flămânzii, robii pământului.

Două lumi. Mereu aceleași două lumi.

Scuturându-și șovăiala din glas, urmă mai repede, mai aprins, dintr'o suflare:

— Dar mințindu-te și înșelându-te, tată, mă susținea credința că ai să le înțelegi toate, când va fi să le afli. Că ai să le încuviințezi. Că ai să-mi dai dreptate deplină. Și că ai să le socotești cea mai firească încheiere a învățămintelor pe care le-am primit aci, în încăperea aceasta!..

— Ești nebun cu desăvârșire?... strigă clucerul Neagu. Cum poți?..

De astă dată Stroe a fost cel care n'a luat seamă la întrerupere.

Urmă, înlăturând el cu mâna și cu gestul obișnuit al părintelui său, vorbele străine de cele ce voia să spună:

— Lasă-mă să sfârșesc, tată!.. Aci, în camera aceasta, mi-ai istorisit odată, noaptea dela hanul din Moldova, aproape de Căliman... Țin minte limpede. Aveam doisprezece ani... Țin minte și pentru ce m'ai dejenit și m'ai judecat... Fiindcă mă purtasem urît, atunci, da! Mă purtasem urît și netrebnic, ca un puiu de ciociaș, cu un băiat dela curte, de jos, dela odăile slugilor, un desculț, un fecior de șerb, un argățel dela grăjduri. Il înjurasem, îl lovisem cu biciul, îl călcasem în picioare... M'ai muștruluit cum meritam. Și ca să-mi intre bine în cap obârșia noastră, ca să nu mă simt cecorât cu hârzobul din cer, ca să-mi dau seama ce înseamnă pulberea și nămolul de unde ne-am ridicat, de unde ne-ai ridicat tu, tată, mi-ai povestit noaptea de atunci... Uite, stăteai la masă, de partea aceasta... Eu în picioare... Istoriseai... Eu ascultam... Ascultam și în aceeași vreme vedeam, trăiam, luam parte... Vedeam, auzeam și simțeam cum ploua în ograda unde ați poposit pribeגי... Simțeam cum picurii din streășina hanului ți-au amintit picăturile dela roata morii din Vardari... Cum au sunat în copilul care erai atunci, glasurile căraușilor: «Acasă, pă Jii!». Cum a crescut hotărîrea să pleci și să fugi acasă, la satul, la locul nostru de baștină, pe Jii... Cum te-ai ascuns sub coviltirul chervanului, lăsându-ți în urmă fratele și sora mai mare... Dar mai ales cum, înainte de a pleca, te-ai strecurat să scotocești în desaga voastră săracă un talisman... Cureaua cu care a fost legat de stâlp, bunicul nostru, Mihai sin Oprea din Vardari și pe care a rupt-o când a plecat în lume, rătăcitor... Ai căutat-o și ai tăiat o bucată, s'o porți cu tine în lume... Ca să nu uii; cum o luase și el, ca să nu uite... Ai tăiat o bucată; cealaltă ai pus-o la loc pentru fratele și sora mai mare, unchiul Pavel și tușa Simina... Era singura moștenire părintească, singura amintire, cu care ai pornit să-ți faci viața... O păstrai. In lada de colo, în sineturi, cu bani și cu odoare, o păstrai... Atunci, te-ai ridicat dela masă, ai deschis capacul, ai scos cureaua și mi-ai dat-o s'o pipăi... Cureaua cu care fusese legat la stâlp și bătut, schingiuit, bunicul nostru, Mihai sin Oprea din Vardari!.. Cum puteam s'o uit aceasta, tată?... Ceasul acela s'a întipărit pe vecie... «Acasă, pă Jii!». Cu

talismanul acela, plecaseși tu, acasă pe Jii, copil care nu împliniseși nouă ani... Iar eu, la rândul meu, copil de doisprezece ani, m'am frământat multe și multe nopți, gândindu-mă la tot ce-ai istorisit, visând și trăind, tot ce-ai simțit și-ai trăit, tu tată... Atât de adânc s'au întipărit, încât întorcându-mă în țară astă primăvară, când am ajuns la hotar, nu aci, în București, acasă, am venit întâi... Întâi acolo m'am dus, de-a-dreptul!.. Acolo, pe Jii, la Vardari!..

Clucerul Neagu se aplecă pe scaun spre fecioru-i mai mare, să-i soarbă cuvintele cu lăcomie.

— Cum? Ai fost tu acolo, pă Jii?.. Ai fost tu la Vardarii noștri, Stroe?..

— Da, tată.

— Și nu mi-ai spus nimic?

— Puteam spune?.. Nu era încă vremea...

Neagu Vardaru ar fi voit să adaoge potop de alte întrebări: Ce e acolo? Cum e acolo?.. Ce-ai găsit?.. Spune-mi, căci eu n'am mai ajuns niciodată acasă, pă Jii!..

Dar își innăbuși nerăbdarea care îi frigea buzele.

Pentru întâia oară se simțea vinovat față de sine, de copilăria lui, de tinerețe.

Cu amar și copleșit de nimicnicie, își aminti că singura dată când se mai gândise în anii din urmă la Vardarii lor de obârșie, a fost nu demult, când începuse să-și îplinească nesațiul vechiu de pământ, ochind măcar trei moșii să pună stăpânire pe ele: una la poale de munte și la deal, alta la șes, cealaltă la baltă. Dintru'ntâi cu Vardarii se încumetase să înceapă. Acolo îl mânase nesațiul. Dar Vardarii ajunseseră moșie mânăstirească, de danie. Nicio nădejde să-i mai încapă în mână.

Adevărat, pornise și altă dată, într'altfel, să-și vadă locul de naștere.

În tinerețe, când se prenumăraseră printre pandurii lui Tudor, căpitan de poartă. Poate chiar din această pricină, fără să-și lămurească deplin, răspunseseră atât de grabnic la chemarea Vladimirescului.

Nici atunci însă, n'a mai ajuns acasă, pă Jii. L-au mânat sorții luptelor și poruncile lui Tudor, tot spre alte olaturi de țară. Pe urmă, l-a luat viața, grijile, luptele lui, biruințele lui, însurătoarea, copiii, casele acestea ale tagmei și cinului, în care a răzbit. Cum să întrebe? Cum să se mărturisească? Ce-ar fi înțeles Stroe din toate?

Stroe i-a dat însă răspunsuri la toate, fără să mai aștepte întrebări.

Pustiitoare răspunsuri.

— Da, tată!.. povesti. Am fost la Vardarii noștri. Mai cuminte să nu mă mai fi dus... Pustiu... Niciun sălaș omenesc... Țipenie... O bisericuță de lemn ruinată. O cucuvea cobind în clopotnița spartă!.. Numai movili de pământ, bordeie scufundate în bălării, livezi în paragină, cioate, pomi ciungi... Un cimitir, câteva cruci putrede... Toți s'au risipit... Toate s'au năruit... Satul nu mai este...

Clucerul Neagu îngână, refuzând să creadă:

— Satul nu mai este?.. Cum asta?.. Nu se poate, Stroe...

— E tot ce-am văzut, tată... Un sat care nu mai este... Șters de pe fața pământului... Am rămas numai noi să-i purtăm numele.

— Noi, și o moșie!.. rosti Neagu Vardaru. Moșia Vardari, trei mii de pogoane, pădure, râu, pășuni, luncă, o mie opt sute de pogoane de arătură... Pământul a rămas. Moșia a rămas...

Stroe încuviință, cu un surâs muștrător.

Acum el se simțea în drept să mustre.

— Știu, tată!.. Moșia există. Dela tine o știu, am auzit acum patru-cinci ani, când voiai s'o cumperi...

— N'ar fi fost bine?.. Să ne întoarcem stăpâni, acolo unde neam de neamul nostru au fost șerbi ai pământului, legați la stâlp, scoși cu harapnicul la plug...

— Adică să robim noi pe alții, tată!.. Să asude alții, robind pe pământul unde au robii bunicii și străbunii noștri?

— Ce fel de vorbă e aceasta?.. se încruntă clucerul Neagu. Iarăși nu-ți dai seamă ce-ți spune gura?..

— Îmi dau seamă perfect, tată!.. Dacă ai fi cumpărat moșia, ce-ar fi însemnat altceva?.. Noi, din neamul robilor de ieri, am fi avut alți robi s'o lucreze astăzi... N'aveam s'o lucrez doar eu cu palmele mele!.. Nici Barbu, nici Mihai, nici Zincuța... A purtat însă grijă întâmplarea, să ne apere de asemenea prea ferice întorsătură a soartei... Ne-a cruțat... Nici moșia nu-i de vânzare; nici satul foștilor robi nu mai este... Am rămas noi, Vardarii, să ne căutăm robi în altă parte, la alte moșii, pe care le-ai cumpărat și ai să le mai cumperi, tată!.. Așa cere tagma noastră, de-acum!

Cuvintele au căzut greu, fără ocol, apăsate.

Se lăți o tăcere încărcată de duhuri vrăjmașe, amenințătoare, între tată și fiu.

Numai flacăra lumânărilor din sfeșnice pălpâi sinistru, făcând să joace pe peretele alb umbrele negre și uriașe, față în față.

Clucerul Neagu își privi feciorul posomorît. Cât de străin și îndepărtat îi era iarăși!

El nu așa văzuse lucrurile. Și nu se putea opri dela gândul că Stroe are totuși dreptate. Aceasta era anevoie s'o ierte.

Inima împlânzită de înduioșarea amintirilor vechi, se înnăspri din nou. Degetele frământau în gol, căutând boabele mătăniilor.

Răstit, întrebă:

— Acum, îmi dai tu învățăminte?.. Pe ce lume te crezi?..

Stroe îi răspunse calm:

— Tată, încă n'am isprăvit! Așteaptă să vezi până la capăt, încheierea învățămintelor tale.

— Sfârșește, te-am răbdat prea mult!

— Sfârșesc...

Pășind repede, sprinten, avântat, Stroe se îndreaptă spre polița dintre ferestre, unde de patru ceasuri aștepta sub colțul de opreg, scula, talismanul, trofeul său.

Il ridică, desfășurându-l din scutecul *Curierului* lui Heliade Rădulescu și îl înfățișă zâmbind:

— Iată, pentru a sfârși, tată!..

— Ce e ăsta?.. întrebă clucerul Neagu, apucându-l în mână, poate fără să-și dea seama prea bine, poate, numai fiindcă simțea nevoie să cuprindă ceva între degete, în lipsa mătăniilor? Ce e ăsta?..

— Vestitul gârbaciu al Căpitanului Costache, după care suspina atât de nemângâiat, tată!..

— Și ce cauți la tine?.. Cum a ajuns în casa mea?..

— I l-am smuls eu din ghiare. N'a povestit?..

— Aha!.. Cu ăsta, care va să zică, te-a plesnit când te-ai încumetat să te repezi la dânsul, în strâie de derbedeu și în fruntea derbedeilor?... Aceasta ai ajuns?.. Iar eu, zilele ăstea mi-a fost dat să le trăiesc?.. Cepilul meu încăerându-se pe uliță și bătut în văzul lumii, de-un haidău al Agiei?... Acestea sunt roadele învățămintelor, pe care le-ai primit dela mine, în încăperea asta, nenorocitul?..

Clucerul Neagu înălța glasul treptat, spumegând de mânie, pe măsură ce treptat i se lămuria în cuget desfășurarea episodului din uliță, așa cum îl zugrăvise Căpitan Costache.

Stroe zâmbea din ce în ce mai senin.

— Încă te mai rânjești?.. răcni clucerul Neagu, vânzolind gârbaciu în mână. Ai ajuns în cel din urmă hal al nesimțirii.

— Eu cred că te înșeli, tată.

— Mă înșel?.. Ce altă ocară și rușine a bătrânețelor mele, mă mai poate aștepta mâine, după ce copilul meu, care poartă numele meu, a fost șmotrit de-a-valma cu zamparagii ulițelor?..

— Te înșeli, tată!.. vorbi, Stroe, dându-și capul pe spate, cu o sumeție juvenilă și cam teatrală, molipsită dela generația sa romantică de bonjuriști și duelgii. Mă prețaluiești cu o măsură prea scăzută. Cum crezi că aș fi îndurat ca un obraz al Vardarilor, să fie măcar atins de-o labă a șnapanilor dela Agie?.. Unul din noi doi ar fi fost mort: ori eu, ori Căpitanul Costache... Uită-te la obrazul meu!.. Este vreun semn, vreo vârcă, vreo sgârietură?.. Curat și nevătămat, cum mi-e cugetul, tată!.. Iar obrazul lui l-ai văzut?.. Am plătit pentru toți cei care-l blestemau și-l blestemă... Vărgat de sus până jos, în dreapta și în stânga, sângerat de gârbaciu lui, de mâna mea, tată!

În sufletul clucerului Neagu luptau năvalnic două simțăminte ciudate își potrivnice.

Pe de o parte îl ușura încredințarea că obrazul feciorului său nici n'a fost atins și că dimpotrivă, Stroe dăduse sbirului dela Agie o binemeritată

scărmăneală. Pe de altă parte, îl împulzeau celelalte tâlcuri și urmări ale faptei. Cum se împăcau toate, cu răspunsul pe care îl așteptau a doua zi dela dânsul, Marele Vornic Vilara și Vodă Bibescu?

Stroe arată pe rând, spre gârbaciul din mâna părintelui său și spre lada ferecată cu încuietori și cercuri. Visteria sineturilor, a banilor și a scumpețurilor puse la păstrare.

Le arată pe rând și rosti cu aceeași sumeție tinerească:

— Incât tată, aceasta e încheierea învățămintelor tale, din încăperea de aci!.. N'au fost pierdute!.. Am adus, la odoarele de familie ale neamului nostru, al Vardarilor, alt talisman... Bunicul, Mihai sin Oprea, clăcaș din satul Vardari, șters astăzi de pe fața pământului, mai mult nu s'a putut încumeta... A rupt cureaua cu care era legat la stâlp, bătut și schingiuit... A rupt-o și a plecat în lume să moară pribeag... După cincizeci de ani, nepotul i-a dus mai departe fapta... A smuls gârbaciul care lovea și l-a întors în obrazul celui care lovea!.. Aceasta se poate numi o fără-de-lege, tată?.. Eu socot că el nu mă blestemă din mormânt. Când am lovit cu sete, parcă simțeam că i se întorc oasele ușurate, acolo, unde se află în mormântul pe care nimeni nu-l știm... Iată, ce caută gârbaciul aci, tată!.. Să-și găsească loc în sipetul de colo, alături cu crâmpeii vechiu și putred de curea... Să crească hrisoavele, documentele, talismanele noastre de familie, ale Vardarilor!

Clucerul Neagu răsucea gârbaciul în mână. Lupta din el nu-și afla deslegare.

Poate ar fi rămas așa, s'o macine în sine, până în zori de zi.

Dar înfierbântat de propriile-i cuvinte, Stroe rosti o necugetată întrebare:

— Și nu e așa tată, nu e așa că acum nu mai poți primi diregătoria cu care te îmbie Vodă Bibescu și Vilara?

— Aceasta mă privește pe mine! se încruntă clucerul Neagu.

— E cu neputință, tată.

— Am ajuns să-mi dai tu lecții acum?..

— Nu tată, numai îți amintesc...

— Ce-mi amintești?.. Ce vrei să spui?..

— Îți amintesc învățămintele tale, de aci, din camera aceasta, tată! Le-ai călca în picioare... Eu nu le-am călcat...

— Cum îndrăznești să-mi vorbești astfel?.. se înalță clucerul Neagu, rostogolind din nou scaunul.

Stroe se ridică și el.

Amândoi, stăteau față în față, stâncoși cum le era firea Vardarilor, cercetându-se în ochi.

— Cum îndrăznești?.. repetă clucerul Neagu, strigând. De unde ți-ai luat dreptul și cutezanța să mă înfrunți cu povețe, mucosule? Șterge-ți mucii dela nas și apoi vorbește!

— Nu fac decât să-ți amintesc învățămintele tale, tată!.. Te lepezi atât de ușor de ele?.. Nu ți-e teamă de blestemul celor din mormintele, despre care-mi spuneai atunci?..

Clucerul Neagu răsuci gârbaciul Căpitanului Costache în mână. Nu-și lovise niciodată feciorul. Il dojenise cu asprime, îl muștrulise amarnic când era copil, îl muștrase răstit și acum când îi înfierase musteața și îl scuturase de piept mai adinegri, dar nu-l lovise niciodată.

Iar în acea clipă, fiindcă nu avea ce-i răspunde, abia se stăpâni să nu-l croiască peste obraz cu biciul Căpitanului Costache. Ca să îndepărteze dela el ispita, svârli gârbaciul jos, după boabele mătăniilor de chihlimbar.

Răcni:

— Am isprăvit! Pleacă din ochii mei!.. Măine să-ți strângi calabalăcul și să te pregătești de drum. Ai să te întorci la învățătură!.. Ai înțeles?..

— Nu plec din țară, tată.

— Cum?

— Rămân aci la datorie!

— Datorie?.. Ți dau ție datorie și revoluție și rebeliune, să nu le poți duce!.. Te leg burduf și te scot din țară!.. Te smulg eu din mijlocul zamparagiilor și descuților!..

— Cam greu, tată! Mă simt mai bine între dânșii decât ai să te simți tu, cu cinstea și cu vaza de-o viață întreagă, ajuns slugă alături de Căpitan Costache la toate stărvurile lumii moarte, pe care le slujește el.

Neagu Vardaru încleștă pumnii, cu vinele tâmpelor din nou umflate și cu albușul ochilor din nou sângeriu.

— Sfârșește!.. mugi. Pleacă din ochii mei, să nu intru într'un păcat! Stroe îl privi drept în ochi.

— Mai bine ar fi să intri în asemenea păcat, decât să-l săvârșești pe celălalt, tată, atunci când vei primi să fii alături de dânșii, împotriva noastră... Acela va fi păcatul de neiertat; fără-de-legea cea mare... Eu însă tot nădăjduiesc, că n'ai să primești până la urmă... Ți-ai trăda și ți-ai pângări mâinile care tremură!.. Tremură de pe acum... De scârbă tremură, tată!..

— Ticălosule!.. Cum cutezi să?..

— De scârbă tremură, tată, fiindcă ai să le întinzi atâtor mâini de trântori și de schingiuitori ai neamului nostru! Ai neamului nostru, de care te lepezi... Uite, cum tremură...

Mâinile clucerului Neagu tremurau într'adevăr.

Deocamdată de clocotul din el, nu de viitoarele scârbiri.

— Ieși!.. gemu, înălțând amândoi pumnii scuturați de spasmuri. Ieși! Piei!.. Intră în pământ să nu te fărâm cu mâinile ăstea, puiu de năpârcă!

Stroe se îndreptă spre ușă, pășind fără să aplece, pocăit, fruntea, ca după judecățile de altă dată.

Afară, în sală, lumina un opaiț.

Dintr'un ungher de umbră, se desprinsese să-i taie calea umbra fratelui mai mic, Mihai, elevul dela Sfântu-Sava.

Tresări.

Il măsură fără prietenie.

Intrebă fără căldură, cu asprimea Vardarilor:

--- Ce cauți?.. Ce vrei?.. Ce umbli ca strigoi?..

Dar Mihai îl cuprinsese de după gât, destăinuindu-se în șoaptă:

— Lasă-mă să te îmbrățișez, bie Stroe! Ce bine-mi pare că și tu ești de partea lor!..

— Nu-i treaba ta! Acestea nu's de vârsta ta... Du-te la culcare!

— Cum poți vorbi așa, bie Stroe?.. Cum nu's de vârsta mea?.. Acestea au vârstă?.. Nu știam, nici eu, nici Barbu... Ne temeam... Tu nu spuneaai nimic. Veneai, plecai, te întorceai, crai sfinxul nostru... Te mai și înviniuam!.. Acum, am auzit tot...

— Frumos e să ascuți la ușă?.. zâmbi Stroe descrunțat, netezindu-i mâna caldă, frățească, adusă rotund pe umărul său. Frumos!.. Ce-are să spună mademoiselle Vanda, când va afla?..

— Nu râde de mine... E ceva mult mai serios, bie Stroe!.. N'am obiceiul să ascult la uși. Treceam... Tata răcnea... Tu nu te lăsaai mai prejos. Parcă se băteau munții în capete, ca în poveste.

— Vardarii!.. zâmbi Stroe.

— Vardarii, adevărat... Se ciocneau Vardarii în capete!.. M'am oprit să ascult... M'au podidit lacrimile în ochi, când am înțeles. Și tu, va să zică și tu? Ești și tu legat de jurământul frăției și dreptății?.. Noi la fel; eu, Barbu, aproape douăzeci din școală... Iar ca niște proști, ne feream și ne ascundeam de tine, în loc să căpătăm sfaturi... Hai în odaia noastră! Hai, să-ți spunem tot...

— Dar trebue să plec, Mihai.

— Unde să pleci?

— Unde mi-e rostul. Oriunde, în afară de aci! Mă apasă zidurile acestea... Mă înnăbușă... Se surpă tavanul acesta pe mine...

Mihai suspină.

— Și asta tocmai acum, bie Stroe!..

— Lasă, că nu se sfârșește lumea... Abia începe...

— Drept... Abia începe. De-ar începe mai repede!..

— Fii fără teamă, Mihai! Va începe... Se apropie ceasul...

— Iar noi, cui rămânem?

— Port eu grijă...

— Nu ne părăsi, bie Stroe!.. Hai, să știe și Barbu!.. Să te îmbrățișeze și el...

Sprrijinit în coate pe tăblia mesei, clucerul Neagu își astupase ochii și fața cu palmele.

Cufundat așa în amarul și în clocotul mâniilor sale, încerca să se rupă de lumea din afară. Să nu mai vadă nimic. Nimic să nu mai audă.

Încerca să coboare în el. Să cerceteze în el. Să afle înlăuntru, răspunsurile pe care nu le-a putut da feciorului răzvrătit, dintr'odată străin și vrăjmaș.

Pălpăirile lumânărilor sfârșind pe sfârșite în sfeșnice, înti'adevăr nu le vedea. Nici umbra sa spătoasă, nemăsurat înălțată pe zid până în tavan și de-acolo aplecată de mijloc deasupra lui, ca o altă făptură a altor țărâmurii, uriașă, neagră și tainică, parcă întrebătoare, parcă iscditoare, parcă înduioșată de marea-i singurătate.

Acestea nu le vedea, căci își căpăcise lumina ochilor, cu latul pal-melor.

Dar lumea din afară, tot pătrundea în el prin auz.

Șuroia în ferestre ploaia așternută pe îndelete, pe durată îndelungată de belșug, după bezmeticul zăpor dela nămiează. Din casă, străbătu bătaia pen-dulului sunând ceasurile. Unu... Două... Două și jumătate, după miezul nopții... Numai atât?... Ii părea că trecuse neasemuit mai nesfârșită vreme. O zi și o noapte... O săptămână... Un an... O viață întreagă...

O viață întreagă, dintr'odată zădărnicită, golită de micz și de răsplata strădaniilor, de roada atâtor îndâjiri.

Măi sună apoi stăruitor într'un târziu și o bătaie de deget în ușă.

Desfăcându-și palmele de pe obrăji, întrebă răstit:

— Cine-i?... Nu v'ăți aciuat, să mă lăsați în pace?... Intră!..

Slujnicuța cea zgâtie, Pachița, răsări în prag smultă la cap și somnoroasă, îngăimă împleticindu-se în vorbă.

— Mă iartă, boierule!.. Nu voiam să... Dară... Să vedeți, că...

— Spune ce vrei?..

— Vă caută cineva, stăpâne!..

— Iarăși mă mai caută cineva?... N'au mai isprăvit?... Ce-i noaptea aici sta, vecernie?... Ce-i casa asta, hân?

— De!.. Eu nu's de vină, stăpâne!.. Dacă așteaptă?... Vă tot caută cineva de trei ceasuri... Zice că știe Măria-Voastră!.. Pârveu, îl chiamă...

— Pârveu... Pârveu Dosotei?..

— Da, stăpâne!.. Pârveu Dosotei, cică îl chiamă.

— Ce mai aștepți?... Poftește-l aci!.. Să intre!

— Acilea, în casă?..

— Dar unde?... Nu pricepi românește?... Mișcă!..

— Vedeți, că e un fel de țaran... Un fel de pandur bătrân, stăpâne!..

Tot pe la bucătării și pe la odăile argaților a stat...

— Chiamă-l aci, îți spun! Poftește-l îndată!..

Pachița s'a supus, dând fuga la bucătării, prin firidele lungi și întune-coase, unde fumegau opațiile cu ulei de rapiță.

Clucerul Nezgu s'a desprins de pe scaun să iasă întru întâmpinarea prietenului din tinerețe.

Pe chipul său nu mai tresălta însă nimic din neastâmpărul voios de acum patru ceasuri, înainte de sosirea Căpitanului Costache și înainte de răfueile cu fecioru-i mai mare. Toată bucuria era stinsă. Se mișcă greoiu, cu picioare de plumb, cu mădularele slabe, cu inima seacă. Se abătu în cealaltă încăpere, să scotocească în sertarul dulapului, alt șirag de mătăni. Măcar să nu se mai poticnească la vorbă și la cuget, din lipsa tableturilor intrate în sânge.

Șiragul celălalt de mătăni era nou, încă nefolosit, adus plocon de kir Postolaki, după o raită la neguțătorii din ostroavele și bazarurile Levantului. Boabele de chihlimbar atârnavă mai greu în șnurul de mătase, lunecau mai anevoie la pipăit sub degete, nu căpătaseră încă nicio căldură. Clucerul Neagu le prăfiră în silă, cum se plânsese Căpitanul Costache că nu se simte la îndemână cu gârbaciul cel nou.

Așa l-a găsit în mijlocul încăperii, prubuluindu-le fără tragere de inimă, Pârvu Dosotei când a intrat pe ușă.

S'au măsurat din ochi.

Iar pornirea să se cuprindă frățește peste grumaz, să se strângă în brațe ca doi vechi frați de cruce, s'a desghioat dela sine ca o coajă uscată de pe dânsii. Nu-și mai avea rost. Nu mai răspundea la nimic.

Amândoi au înaintat stânjeniți unul către altul.

Pârvu Dosotei întinse mâna.

— Bine te găsii, frate Neagule!

— Bine-ai venit, frate Pârvule!

Fostul prietin și tovarăș din tinerețele clucerului Neagu, rămăsese tot uscățiv, costeliv, ascuțit, cu ochi ageri de erete, apropiati de rădăcina nasului, doar cu mustățile albe acum, doar cu părul și tâmplele sure. Purta cioareci de aba cu găetane negre, botfori de iuft, fermenea scurtă, junghere și pistoale la taclit.

Era scâldat de ploaie. Se scutură ca un câine.

Roti privirea pătrunzătoare la rămășițele clondirelor din care se îndesulase Căpitanul Costache, la baclavalele și sarziliile bonzăite de muște pe tăvile de argint, la boabele de chihlimbar împrăștiate pe jos, la gârbaciul cu varvarichiurile încolăcite ca un nod de vipere.

Apoi, semn că s'a dumirit, rosti cu o zâmbire mușcătoare în colțul buzelor, sub musteața ghimpoasă:

— Adică, bine te găsii și nu prea, Neagule frate!.. Bine, fiindcă văz urme de chef și veselie! Bine și nu prea, fiindcă văz urme de încaier și gălceavă!.. Mă tem că picai ca musca în lepte acru... Ce fu?..

— Nimic!.. răspunse cu glas strepezit clucerul Neagu, întorcând ochii dela scârbavnica priveliște. Treci cu vederea!.. Ca la asemenea ceas... Stai!..

Ii arătase scaunul pe care șezuse Căpitan Costache.

Pârvu Dosotei s'a așezat pe scaunul unde a stat Stroe.

— N'am a sta mult !.. vesti, ștergându-și fruntea de apă cu latul palmei. Câteva vorbe... Stătui destul pă la grajduri și pă la bucătării așteptând... Clucerul Neagu se miră.

— Cum asta ?.. Habar n'avui ! Nimeni nu-mi spuse...

— Ce mai întrebă cum ?.. Nu-i lăsa eu să-ți spună. Pentru ce brânză ți-ar fi spus ?.. Aveai ale tale. Lăsa să isprăvești cu ele !..

— Dar pe tine te așteptam, Pârvule !.. vorbi clucerul Neagu, așezat pe celălalt scaun și muncind între degete boabele mătâniilor cu care încă nu era deprins. Pe tine te așteptam...

— O fi ! Nu e pentru cine se pregătește, ci pentru ăl de se nimerește... Când venii întâi, dădui peste zabetul dela Agie, Căpitan Costache, Chiorul !.. Înălți și aleși mozafiri te caută acum cu lumânarea în faptul nopții, Neagule frate !..

— Nu eu îl chemai... El veni...

— O fi și aia !.. O fi știind el la cine vine și de ce vine !.. Te lăsa deci cu dânsul și mă dusei la grajduri. Acolo, dădui peste oameni de teapa mea... Stăturăm de cislă și de voroavă... P'ormă când Căpitanul Costache se îndură să plece, încercai din nou să răzlesc până la tine... Imi spuse o pușcă de fată, că nu-i chip !.. Măria-sa boierul e în sfat dă noapte cu feciorul ăl mai mare !.. Trăsei atunci o fugă la colțul uliței, să-mi vestesc și eu feciorii mei, să mai aștepte. Mă întorsei la bucătării... Și mă pusei pă vorbă din nou, cu alte slugi... Aflai una și alta... Acum, m'am dus iarăși în uliță să le spun feciorilor dâן ploaie, că-mi vine și mie rândul să intru în divan, să nu-și piardă răbdarea... După care mă înfățișaiu, cum te-am vestit, că o să te calc în noaptea asta la orice ceas o fi !.. Iată-mă-s !.. Ce faci, Neagule frate ?.. Ce facem ?..

Neagu Vardaru înălță sprâncenile:

— Nu pricep !.. Ce să fac ?.. Ce să facem ?..

Pârva Dosotei sări în picioare.

— Nu pricepi ?.. Întrebi ?.. Atunci dă pomană venii și degeaba așteptai, dacă nu pricepi. Pot pleca !..

— Stai, Pârvule frate !.. Stai jos !.. își chinui clucerul Neagu mătâniile între degetele noduroase. Stai să ne lămurim !.. Despre ce e vorba ?..

— Despre ce alt, decât despre ce umblă în țară, Neagule ?.. Se mișcă norodul... Din nou umblă morții noștri noaptea, ca pe vremea lui Tudor... Se aud venind, ducându-se, cutreierând câmpurile... Tu ăstea nu le vei fi simțind și auzind d'acilea, dintre zidurile ăstea groase... Noi le auzim, dâן bordeiele noastre... Ne chiamă morții noștri, să ne ridicăm iarăși să ne căutăm dreptatea !.. Tu ce faci ?..

Clucerul Neagu privi în altă parte.

Ocolind răspunsul, își aminti de datoriile sale de gazdă:

— Nu vrei să te încălzești cu ceva, Pârvule frate ?.. O vutcă ?.. Rachiu de vișine ?.. Ciubuc ?..

— Mulțumesc! m'au cinstit ăi dela grajduri și hambare, cu prășină d'a noastră... Cât despre ciubuc, nu-i dă nasul meu! Eu am rămas la lulea și mahorcă...

Iși scoase din chimir punga de bășică de bou, cu tutun hăcuit, își umplu luleaua de lut ars, scăpară din amnar și trase pâcând câteva fumuri.

Apoi, glăsui.

— Nu mi-ai răspuns! Ce faci?.. Pentru aia venii, să aflu... Eu sunt gata, cu feciorii, șase la număr... Gata s'o pornesc ca în leatul opt sute douăzeci și unu, să ne găsim alt Tudor...

— Ca să se isprăvească tot ca atunci, Pârvule frate?..

— Atunci Tudor fu de vină!.. El o greși... În loc să scurteze câteva căpățâni de boieri înrăiți, în loc să jupoaie dă piele doisprezece boieri divăniți cum spunea și să-și facă opinci, se dădu cu dânșii... Iar dânșii i-au mâncat capul... Și au rămas să ne jupoaie ei dă piele, mai departe... Țla îi fu păcatul și pentru ăla plăti cu viața!..

— Atât nu-i destul, Pârvule frate?.. Nu-i învățământ?.. Cum s'a sfârșit atunci, la fel cu proba se va încheia și acum...

— Chiar de-ar fi să se întâmple la fel cu proba! Ce dovește?.. Ne-om ridica acum și ne-or doborî... S'or ridica alții, altădată și, iar or fi doborîți... Până ce la sfârșit, tot dreptatea norodului are să biruie!.. Stă scris!.. Stă scris ca în slova Evangheliei... Pentru care lucru, te întreb încă odată... Ce faci?.. Eu stau gata cu feciorii mei... Aud că s'au alăturat la noi și oarecare oameni de omenie și cu evlavie dreptății, din tagma ta de acum... Tu ce faci?.. Ce-ți fac feciorii?.. Ai fost căpitan de roată, la pandurii lui Tudor...

Clucerul Neagu întoarse ochii spre boabele mătâniilor vechi, risipite pe jos... Grăi posomorît:

— Feciorii mei?.. Cu unul dintre dânșii, cu ăl mai mare avui răfuială... Imi pregătea bucurie, să-și ușureze sufletul!..

— Avuși necaz cu el?

— Avui!..

— Bănuiesc!.. crezu a înțelege Pârvu Dosotei. Se socoate din cin boieresc. Nu mai va s'audă de oful clăcașilor și șerbilor, de unde te săltași?.. Asta fu?.. Pentru aia îl răfuiși?.. Astea îți sunt necazurile?..

Uitându-se mereu în altă parte și ocolind ochii de erete ai fostului tovarăș din tinerețe, frământând mătâniile cele noi între degete, clucerul Neagu mărturisi cu jumătate de glas:

— Nu, Pârvule frate!.. Dimpotrivă!.. Vorbea ca tine... I-a intrat vântul răzmeriții în cap!..

— Aha!.. Acum mă dumirii!.. Și pentru aia îl răfuiși?.. Bietul băiat!

Pârvu Dosotei își băgă luleaua de lut ars în chimir, lângă junghierele și pistoalele de pandur veteran.

Spuse:

— Nu mai avem ce ne vorbi, Neagule!.. Imi pare rău că venii... Era mai bine să nu fi știut cum ești acum și care ți-s gândurile d'acum.

— Dar stai, omul lui Dumnezeu!.. Stai să ne înțelegem!.. îl îndemnă clucerul Neagu, aproape rugător. Stai; îngăduie-mi să vorbesc...

— Cum să ne mai înțelegem, când vorbim în două graiuri străine?... Neagule, Neagule!.. Uită-te la mâinile tale!..

— Și tu ai ceva cu mâinile mele?... E a treia oară în noaptea aceasta... Ce ai și tu cu ele?... Ce vrei dela ele?..

— Eu?... Eu, nu vreau nimic, Neagule!.. Mă uitam la ele... la semnul lăsat de glonț, când erai pandur al lui Tudor și când îmi erai capitan de roată... Când mă scăpași de două ori dela moarte. Odată de mânia nedreaptă a lui Tudor... A doua oară în luptă, de te zdreli glonțul arnăuților pe tine, în locul meu... Așa vorbeai tu atunci?... Așa gândeai tu?... Erai altul, Neagule!.. Eu la ăla venii... Văz că ăla nu mai este... Cu ăsta care ești acum, n'am ce vorbi... Rămâi cu bine și cu sănătate, în căsoaiele tale!..

— Pârvule!.. Frate Pârvule!..

Clucerul Neagu întindea mâinile goale după el.

Lepădase jos mățaniile tabieturilor de-acum și întindea mâinile goale după tovarășul tinerețelor sale.

Pârveu trântise detunat ușa, în urmă-i.

Afară, în bezna pustie din preceasul zorilor, ploaia șuroia necurmat în streșini, mărunț fără istov.

Șuroia, ca într'o anume noapte de departe, undeva la un han de răspântie din ținutul Călimanului, în țara Moldovei. Ca într'o anume noapte, de departe în timp, într'un leat dela începutul veacului.

Tot așa șuroia ploaia atunci, mărunț, necurmat, fără istov...

Clucerul Neagu se răsucea în pat acum, fără somn.

Asculta. Gemea. Ofta.

Se frământa, întorcând perna de căpătăiu pe-o față și pe alta.

Amintirile de-atunci, vechi, depărtate în alte olaturi de țară și în alte adâncuri de vremi, îl munceau năsalnic, amestecându-se ca într'un măciniș de istravă cu grăunții scrâșnitelor sale mâinii de adineaori, care se mai vânzoleau încă în el. Blestemat măciniș! Blestemat ceas! Blestemată noapte!

De când și-a înălțat el casa aceasta pe temelii sănătoase și tari, neclintite, întru meritata pace a bătrânețelor, întotdeauna se gândea cu o înduioșată alinare la acea răscruce de drumuri de două ori îndepărtată, de unde a purces în viață, s'o înfrunte, băiețașul orfan, străin și desculț.

Toate se legau și se deslegau în tainice tâlcuri.

Toate își avuseseră un rost binecuvântat.

Noaptea de-atunci... Para jucăușă a focului... Feliile de mămligă rece, perpelite la jar, din care și-au astâmpărat foamea tustrei... Picăturile țărând în streășina hanului, după furtuna năpraznică de peste zi... Clipotul apei... Străpungătoarea chemare a morii dela dânșii, din Vardari... Boulenii chervanelor rumegând molcom, cu ochii umezi întorși spre scânteierile focului de popas... Cărăușii cisluid cu glasul scăzut la vatra de vreascuri: «Acasă pă Jii!». Și crâmpeiiul retezat cu un cosor într'ascuns, din desagul de sub căpătâiul fratelui și surorii mai mari, Pavel și Simina, dormind strânși unul în altul, în cotlonul unde-au fost îngăduiți din milosârdie... Și talismanul acela purtat cu el în sân, de-a-lungul țării Moldovei și Valahiei, până la morile Dudeștilor de aci, unde s'a pripășit... Și anii de crâncenă sărăcie, și lipsurile, și foamea și frigul și ghionturile, îndârjirile, învățătura buchilor, cele dintâi biruinți, limanul celor dintâi înstăriri; și vaza treptată; și cinstea de care s'a bucurat de îndată înălțat în fruntea breslei; și copiii crescuți cu aspră chibzuială pentru a face față cinului în care a pășit el; și mâinile, mai ales mâinile păstrate fără pângăririi și prihană — la toate gândea, pe toate și le amintea întotdeauna, cu o nestăvilită mulțumire de sine. Era mândru de toate. I se cuveneau. Insemnau balsamul răsplătirilor târzii, care să-i aline sufletul innăsprit în bătăliile de fieștece zi. Multe îndurase. Multe pătimise. Multe i-au mușcat din carne în tinerețe, din voia bună a anilor fragezi, la care el n'a avut parte și drept. Dar până la sfârșit soarta se îmblânzise și nu se arătase vitregă cu orfanul desculț și pribeag dela hanul Călimanului, din noaptea de-atunci, când clipotea ploaia în streășini, ca la roata morii, dela dânșii, în Vardari, acasă, pă Jii.

Nu-l amenința nimic. Nu se clătina nimic în juru-i. Păreau zidite toate pe vecie, înfipte pe temelii de piatră tare, ca acest adăpost de tihnă, unde-și aștepta odihna și pacea bătrânețelor, răsplată.

Iar acum, nu-și găsea somn în patul deodată așternut cu spini și cu înveninate, arzătoare urzici. Nu-și găsea loc mâinilor, deodată învrăjbite cu el.

De trei ori într'o singură noapte, trei perechi de ochi s'au oprit asupra lor să le cerceteze și în numele lor să-i judece viața.

Le cerceta și el, late și noduroase, brăzdate de urme și cicatrici, încleștând în gol pumnii neputincioși, deasupra învelitoarei de țesătură conabie. Le ascundea dedesubt, să-i piară din ochi. Le împreuna sub ceafă, uitându-se în tavan și înversunându-se să gândească la altceva... Răspunsul așteptat de Marele Vornic Vilara și de Vodă Bibescu... Răvașele pe care le așteptau de sârg Herr Martin Klinger din Hamburg și domnul Iacob Van Hooft, din Amsterdam, Holanda... Bun preț!.. Buni mușterii!.. Bună începătură, pentru a se descotorosi de vechii neguțători ai Levantului, cărcotași, telpizi și răi plătnici. Numai că înainte de a apuca să încarce în schelele Dunării cea dintâi corabie, pe toate le-ar răsturna la clipeală și le-ar zădărnici vântoasele răzmeriților, cu turburare în țară și cu năvală de oști împărățești... Pentru a sugruma din fașă asemenea sminteli ale zamparagiilor și derbedeilor

care nu au nimic de pierdut, e nevoie de o mână tare! O mână de fier!.. Gândind, se pomeni că mâinile-i ieșeau singure la iveală, de sub ceafă, de sub învelitoarea conabie. Mâinile lui... ieșeau la iveală. Ii stăteau sub ochi... Fiecare semn încrustat în piele, în carne, în os, în unghii, îl duceau cu amintirea la alt ceas din viață... La morile copilăriei și tinereții... La anul de pandurie... Pe urmă, îl întorceau cu gândul la cele rostite de fecioru-i mai mare, acum înstrăinat de el și hain; la cele rostite de fratele-i de cruce de odinică, Părvu pandurul, acum și dânsul străin și vătășmaș.

Blestemate vremi! Blestemată noapte!..

Un cocoș trâmbița undeva, răgușit. Al câtelea cântat trâmbița?

Ploaia să contenească, nici când. Șuroiau pițăturile ca în streășina hanului dela răsrintenea de drumuri din ținutul Căliman; ca la moara din Vardari care nu mai este, nimicată de pe fața pământului; ca la morile Dudeștilor de pe Dâmbovița, unde a fost pe rând băiat în procopseală, ucenic, ajutor, vătaf, orândar, ca să le fie acum stăpân.

Blestemată noapte!.. Și fără de sfârșit noapte... Ce tot trâmbițează în van, cocoșul ăla, răgușit și zălud?... Nu se mai luminează odată de ziuă, să poată ieși din asemenea bezne?

Mâinile înaintau încet pe învelitoare, ca două broaște țestoase. Degetele căutau ceva... Nu mătăniile de datină ale tabieturilor de-acum. Altceva, mai de demult, mai vechiu... Parcă aveau o voință a lor... Poate amintirile lor... Fapt e că nu-l mai ascultau. Căutau în dreapta și în stânga, ceva, pe învelitoarea conabie. Urcau, înaintau, coborau, pipăiau, căutau...

Ca să scape de văzul lor, clucerul Neagu svârli învelitoarea în lături și se înălță din pat, în cămașă lungă, de inișor, cu alesături oltenești de arniciu. Trecu în cealaltă încăpere, purtând sfeșnicul cu lumânarea aprinsă, pe masa scriptelor și a pecetilor, unde-au rămas răvașele lui Stroe, neisprăvite.

Iși sprijini coatele pe margine. Iși astupă din nou obraji și ochii, în găvanul palmelor late, bătătorite, pietroase.

Din nou, umbra-i uriașă și neagră, s'a deșirat pe zid; din nou s'a încovoiat de mijloc, înclinată din tavan asupra lui în marea-i singurătate, ca o tainică făptură a altor tărâmurii și lumi, aplecându-se să-l cerceteze cu răbdurie luare-aminte, întrebându-l, așteptând.

A stat așa îndelung. Ploaia clipotea fără istov în streșini, în crengile clătinate afară cu foșnete ude, în ferestre, în auz, în amintiri... Era, da! era o moară undeva... Era undeva un han... Era cândva un orfan pribeag și desculț... Erau toate, odată, demult, la început de veac... Și era mai târziu; a fost mai târziu, unul Tudor din Vladimiri... Unul, slugerul Tudor, care a ridicat noroadele țării din obidă, să-și ceară dreptate și să și-o facă singuri dacă alții nu le-o dau... «Ehei! Bă Neagule, bă Vardarule frate, tu ești nădejdea mea!.. Trei roate de voinici ca tine să simt alături, că n'aș mai avea nicio grijă, bre frate!.. Știu eu că v'ați învrednici

atunci, să suciți cu mâinile voastre gâtul cloncanilor... A noastră ar fi țara și dreptatea, Neagule!.. Adică a voastră, că eu îmbrăcai cămașa morții!» — îi suna glasul de departe, din afund de timp, dintr'o noapte ca aceasta, spre zori, în tabără, într'o colibă de cetini, în primăvara leatului opt sute douăzeci și unu, luna lui Mărțișor. Ii suna glasul din sfund de fântână părăsită, unde i-au aruncat leșul după ce l-au ciopârțit cu iataganele să-i piară rostirea... A fost unul Tudor din Vladimiri; a fost unul Neagu al lui Mihai sin Oprea din Vardari... Pe unul l-au ucis arnăuții lui Ipsilanti și i-au lepădat leșul în fântâna părăsită... Dar celălalt? când a murit? cine-l ucisese?..

Ploaia șuroia necontenit, mărunț, fără istov, ca în coliba de cetină, de-atunci.

Când clucerul Neagu și-a desprins palmele dela ochi, în ferestre mijca un început de zi vânt și turbure, sleit, mohorît, cu zărilor perdeluite de fuioarele sure ale norilor.

Acuși, va bate în poartă olăcarul Marelui Vornic Vilara, dacă nu cumva chiar Căpitan Costache în carne și oase, să capete răspunsul așteptat de Vodă Bibescu.

Acuși, se va înfățișa celălalt olăcar, dela consulate, pentru răspunsurile pe care le așteptau de sârg grânarii porturilor din mările apusene.

Mâna clucerului Neagu, mătură cu latul palmei de pe masă, răvașul neisprăvit cu adresa domnului Iacob Van Hooft, din Amsterdam, Holanda.

Foaia pluti în văzduh. Se legănă deasupra tăvilor și a nenumăratelor clondire din care și-a înecat amarul și obida Căpitan Costache, din pricina întâmplării cu un anume derbedeu al uliței, care a ieșit din pământ să-l înfrunte și în pământ a intrat. Se legănă, plutind în văzduh și se așternu oblu, peste gârbaciul cu varvarichiurile încolăcite în mijlocul odăii ca un nod de vipere.

Clucerul Neagu nu-și putu strămuta ochii, dela cozile lucii de viperă pitulate sub foaia cu adresa domnului Iacob Van Hooft, din Amsterdam, Holanda. Se răsuci pe scaun. Era să se ridice. Il împingea o putere străină de el. Se înțepeni dârz locului, rezemat de spetează cu palmele pe genunchi. Măinile își frământau degetele în gol. Aveau o voință a lor. Le însuflețea o viață a lor. Căutau ceva... Nu șiragul mătăniilor de chihlimbar, nu!.. Pentru a le ogoi neastâmpărul, clucerul Neagu se înalță în sfârșit.

Păși într'acolo.

Se aplecă, iar mâna dreaptă a încleștat lacom gârbaciul de jos. Il răsuci. Il pipăi într'amănunt, ca într'o alintare.

Clucerul Neagu așeză gârbaciul pe masă, de-a-curmezișul, peste condici, răvașe și peceți. Cozile lucii de viperă se legănau atârând, pe marginea mesei. Șapte, șapte cozi. Cumplit trebuie să mai lovească; amănic să usture! Au

vârfuri de plumbi. Și lasă răni adânci, vârci și brazde; cum au lăsat pe obrazul Căpitanului Costache.

Hm!

Neagu Vardaru, feciorul clăcașului Mihai sin Oprea, care a fost legat la stâlp și bătut la început de veac, într'un sat șters acum de pe fața pământului; se apropie de fereastră să privească afară, în ploaia ce-i blagoslovea grădina sa, livada sa, răzoarele sale cu flori. Toate ale sale. Pe vecie ale sale.

A deschis geamul.

L-a răbufnit în obraz, în nări, pe frunte, pe pleoape, în păr; l-a răbufnit o suflare răcoroasă, jilavă, udată de stropi. Răsuflul ploii de departe, din câmpuri, de pe ogoare și lanuri. Inviorător răsuflu! Ar mai fi stat așa, să privească, să-l soarbă, să-și clătească ochii strepeziți de scârbavnica mărturie a blidelor dela spate, gărăfile și paharele din care Căpitanul Costache și-a înneecat amarul, fiindcă a fost croit peste obraz cu propriul său gârbaciu smuls de-un oarecare tinerel în strae de șiac, din pământ ieșit și în pământ intrat. Dar mâinile se frământau de zor, îndărătnic în gol, ccerându-se înapoi.

Deci, s'a întors iarăși.

S'a întors și-a apucat gârbaciul, strămutându-l pe lada ferecată și ghintuită, cu visteria sineturilor, a galbenilor și a scumpeturilor de familie, printre care se afla la fund și un anume crâmpeiu de curea, mucedă, scorojită, străveche.

Își căută de lucru prin încăpere. Suflă în lumânarea de prisos. Mai aruncă ochii pe fereastră. Ar fi tras cu sete câteva fumuri de tutun.

Grozavă nevoie simțea!

Câteva fumuri, nu din ciubucurile cu imamea de chihlimbar, nu din narghilea, nu bectemis mărunț și pufos, bălaiu, auriu, ca firele de beteală. Mahorcă neagră, tocată cu cosorul; câteva fumuri dintr'o lulea de lut ars, ca a lui Părvu Dosoteiu, ca ale sale de altădată.

Asemenea pipe de lut însă, calice și păcătoase, nu se mai pomeneau în casa sa, decât jos, la odăile slugilor.

Clucerul Neagu tânji după ele.

Se mai învârti câțiva pași, în bobote, fără țintă. Intră în cealaltă încăpere să-și răcorească fața și ochii în ligheanul de aramă, să-și facă rugăciunea de dimineață la icoane. Așa da! Se simte alt om. Vede lumea cu alți ochi.

Veni de dincolo cu obrazul mai luminat. Cu un început de împăciuită destindere în trăsăturile chinuite de până acum.

Dădu târcoale sipetului cu scoabe și cercuri și ținte de fier.

Stătu în cumpănă.

Porni să se depărteze. Se clătină șovăind. Pe urmă deodată s'a hotărît.

S'a supus mâinilor. Le-a lăsat să-și împlinescă pohta de-au pohtit.

Iar mâinile cu mișcări repezi, svâcnite, înfrigurate, au deschis grabnic lacăte cu încuietori; au prăvălit de perete izbind capacul ferecat; au răscolit

Înlăuntrul și au scos la lumină sărmanul crâmpeiu de curea, vechiu și muțed și scorogit, săltându-l în palmele cupă, alături de gârbaciul cu varvarichiurile de plumbi.

Gârbaciul cu varvarichiuri de plumbi smuls de altă mână mai tânără și mai încumetată după o jumătate de veac, să lovească ponciș obrazul celui care era năvălit să lovească.

Amândouă mâinile noduroase, pietroase, brăzdate de cicatrici, drămăluiau astfel desmierdat, în neștire, cele două talismane ale neamului Vardarilor, de obârșie clăcași din Gorj, iobagi și șerbi ai pământului până mai ieri. Săltându-le în palmă, drămăluindu-le, lăsându-și mâniile să-și potolească nesațiul, clucerul Neagu fluera. Ca fecioru-i mai mare Stroe, fluera.

Cum de s'a pomenit el fluierând, așa dintr'odată, în tăcerea pustie a încăperilor? În marea-i, pustie, singurătate? Și din ce adâncuri ațipite, îi izvorise lui pe buze viersul panduresc și uitat din tinerețe, atât de nepotrivit cinului și ighemonicoanelor sale de azi?

Fiind însă departe de învățăturile, cetaniile și subtilele analize ale feciorului său cărturar, departe de lecturile mademoisellei Wanda cu ale sale romanțioase tălmăciri, clucerul Neagu nu și-a pus asemenea iscoditoare întrebări. S'a oprit numai din fluera, stingher oarecum, rușinat parcă de sine.

A ticluit cu smerenie, cătinel, amândouă talismanele neamului Vardarilor, la loc cuvenit, printre odoarele și scumpeturile viitoarelor izvoduri de zestre ale Elenei și Zincuței.

A lăsat capacul deschis.

Și zâmbind, bucurându-se dinainte de strigătul de bucurie al lui Stroe, s'a îndreptat de-a-lungul coridoarelor încă deșarte, întunecoase și mute în prea încăpătoarea-i și măreața-i casă încă scufundată în somn; s'a îndreptat lăsând în urmă, ușă după ușă deschisă, către ietacul feciorului năpăstuit, să-l trezească, să-l cheme, să-i spună, să-i arate, să vadă, să știe — să-l cuprindă la piept.

Dar în prag, tot surâsul străbătut de împăciuită luminare, i s'a stins într'un geamăt.

Odaia goală.

Patul gol. Câteva straie și cărți, răvășite în pripa plecării.

Nimic altceva. Nici măcar o foaie la vedere, cu două-trei rânduri îndurerate de despărțire.

Clucerul Neagu s'a clătinat în prag, cât era el de înalt și spătos. S'a rezemat de zid, cât era el de dârz și pietros, cu scâncet slăbănog și răpus în gâtlej.

A rămas așa, cu mâinile întinse și goale; cu mâinile goale întinse în deșert, să cuprindă neputincios golul zilelor de mâine căscat înainte-i.

PREMIZELE REVOLUȚIEI DELA 1848 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

I

Dacă fenomenul revoluției dela 1848 în țara noastră este azi destul de bine cunoscut și explicat, nu tot același lucru se poate spune despre premisele acestui fapt politic. Înțelegem prin premisele revoluției atât opera comitetelor de acțiune, a ideologilor, cât și mai ales pregătirea și lupta unor anumite straturi sociale, care se ridică atunci. Era firesc ca istoria de suprafață, faptele politice de senzație, să atragă cele dintâi atenția istoricilor și să poată ușor fi studiate pe temeiul memoriilor, ziarelor vremii și actelor oficiale. Rămâne însă opera de pregătire, ascunsă și conspirativă, cu puține ecouri în acte, deformată în parte de memorialiștii care căutau să-și aroge fiecare un rol hotărâtor, să-și scuze greșelile, să arunce vina neizbândeii asupra rivalilor.

Cât privește partea maselor în pregătirea revoluției, ea este și mai greu de cercetat din documente; abia anume aluzii sau fragmente de acte ne îngăduie să o reconstituim. Firește, metoda istorică de cercetare întrebuițează și alte mijloace pentru a ajunge la stabilirea faptelor și influențelor: dialectica întemeiată pe cunoașterea faptelor economice, care poate da explicația cauzelor și rezultatelor.

Anul 1848 cade într'o epocă de transformări ale societății românești, transformări ale vieții economice, care-și au rezultatele în viața politică.

Unul din fragmentele de informație din care se pot trage lămuriri prețioase în această privință este o parte a cuvântării preotului Neagu, reprezentant al țărănimii de clăcași la Comisia pentru proprietate instituită de Guvernul Provizoriu revoluționar dela 1848 în Țara Românească. Produsele agricole, spune el, au fost ținute de proprietari, trei-patru ani în magazii (deci nu era vânzare), « până ce a venit vremea să vie Englezi, Francezi și alții, să dea câte 250 lei chila de grâu, 200 cea de porumb, 130 cea de meu și 75—90 de orz ». Acum, toți proprietarii s'au grăbit să vândă, « să-și umple casele de aur și argint ». Și adaugă preotul Neagu, « câți proprietari au arat cu înșiși plugurile lor? Adevărat că niciunul » ¹⁾.

¹⁾ Anul 1848 în Principatele române, III, p. 322.

Sunt cuvinte, ni se pare, care caracterizează o epocă. De sigur, istoricii au dovedit că revoluția dela 1848 înseamnă ridicarea burgheziei și că această ridicare se datorește, pe lângă unele cauze interne, și pătrunderii capitalismului comercial la noi¹⁾. Trebuie însă să distingem și să caracterizăm momentul istoric,

Cumpărarea produselor românești pe bani în occidentul și în centrul Europei a început cu mult înainte de 1848. Socotim că din veacul al XVIII-lea capitalul comercial pătrunde în Sud-Estul Europei prin mijlocirea Imperiului Austriac, vecinul Imperiului Otoman, după cucerirea Transilvaniei și Banatului. Inflorirea marilor târguri de vite bulgărești și aromânești dela Kotel în Balcani și dela Moscopole în Pind, tocmai în această epocă, se datorește cumpărăturilor masive austriace de vite, marelui comerț de import pentru toată Europa Centrală. Mijlocitorii acestui comerț au fost *companiile grecești* și aromânești de negustori, stabilite la Viena, la Pesta, ca și în orașele din Transilvania.

De asemenea ridicarea Serbiei lui Cara George și Miloș Obrenovici, mari negustori de porci cu Austria, face parte din același fenomen economic. Sârbii au fost primul popor care s'a ridicat împotriva stăpânirii otomane, la 1804, înainte de revoluția Eteriei și a lui Tudor. Marii negustori de vite din această țară, îmbogățiți prin comerțul cu Austria, se pun în fruntea « adunării popoului » și încep lupta pentru independență.

Comerțul de vite cu Europa Centrală cuprinde în aceeași epocă și țările române, în special Oltenia, cu drumul Sibiului pe Olt. Cel mai mare bălcui de vite al Țării Românești este în acea vreme bălcuiul dela Răureni pe Olt (suntem în epoca negoțului de bălcuiuri, care începea abia să cedeze locul celui de credit). Lumea bogată de agricultori-comercianți din Oltenia, din mijlocul căreia s'a ridicat Tudor Vladimirescu, s'a format în legătură cu acest comerț.

Un fapt însă n'a fost destul de subliniat: este vorba pentru această epocă de un comerț de vite, nu de grâne. În schimb, exportul românesc al grânelor, rezervat până atunci pe prețuri mici numai Imperiului Otoman, începe spre Europa Centrală și Apuseană abia după pacea dela Adrianopol, la 1829, când Rusia impune Porții Otomane desființarea monopolului ei (comerțul de vite era mai puțin interesant pentru Poartă, care dispunea de imense regiuni păstorești în Peninsula Balcanică, decât cel de grâne, asupra cărora se concentra strictetea monopolului). Istoricii, în frunte cu N. Iorga, care au negat importanța economică a tratatului dela Adrianopol pentru liberarea comerțului nostru, pe cuvânt că exista și înainte un comerț cu Europa Apuseană și Centrală, n'au făcut distincția între comerțul de vite, care este mai vechiu și cel de grâne, cu mult mai important, care se deschide abia după 1829, și se desvoltă în preajma revoluției dela 1848.

¹⁾ Cf. și M. Roller, *Anul revoluționar 1848 (Probleme de istorie II)*, București, 1948

Preotul Neagu, care nu era un economist, vedea însă lucrurile din vremea lui așa cum se înfățișau în fața ochilor lui. De curând se produsese o scumpire colosală a prețului grânelor, fapt care rezultă și din multe alte izvoare. Atunci încep a veni Francezii și Englezii cu corăbiile pe Dunăre și marfa nu mai rămâne în magazii. Atunci abia se umplu caselor moșierilor și ale intermediarilor de bani în numerar, aur și argint.

Dacă revoluția lui Tudor Vladimirescu este urmarea ridicării unei lumi care trăia de pe urma comerțului de vite, cea dela 1848 înseamnă în istoria burgheziei românești o altă etapă, în legătură cu comerțul internațional al grânelor. Țăranii, în special cei din Muntenia, lucrau pentru proprietar pământul cu uneltele și vitele lor, dar situația lor legală și de fapt, cum era de așteptat, s'a agravat de pe urma surplusului de muncă la care erau supuși ca să producă pentru export. De aceea, dacă revoluția a fost a clasei burgheze ce se ridica, ea a fost urmată de țărani adânciți în suferință.

Un alt semn al vremii, din alt domeniu, dar care duce la aceleași concluzii, este faptul că principatele până la 1848 nu aveau datorii, nu aveau deci credit și abia de atunci, mai ales sub Cuza-Vodă datoriile statului cresc până la suma de 800.000.000 de piaștri (în mare parte datorie internă). O broșură antidemocratică tipărită la Florența în 1866, « *La révolution roumaine* », face mare caz de acest lucru și afirmă că suma de mai sus a însemnat « plata francizării țării »¹⁾. Explicația este firește naivă, ea vrea să insinueze că desfrăul luxului, a modelor apusene a adus cheltuieli exagerate. În realitate, dela un stat patriarhal, fără împrumuturi și fără relații financiare, acea epocă înseamnă trecerea României în politica de credit internațional.

Este limpede că revoluția dela 1848 s'a făcut împotriva boierilor privilegiați și pentru burghezia democrată, care se ridica grație acestor împrejurări.

Despre rolul clasei burgheze, a negustorilor și meseriașilor din București în revoluția dela 1848 s'a vorbit relativ puțin. Când citești cărțile mai vechi despre revoluție, ai impresia că intelectualii, fiii de boieri veniți dela carte din Franța, au făcut revoluția. Chiar consulul Franței la București, de Nion, într'un raport trimis guvernului său trei luni înainte de izbucnirea mișcării (14 Martie 1848), crede că muncitorii și negustorii ar fi fost străini de aspirațiile democratice și că se mișcă numai « un oarecare număr de tineri din familiile privilegiate, dar excluși dela beneficiile privilegiilor prin vârsta lor »²⁾. O revoluție pregătită adică de tineri, pentru că erau prea tineri și grăbiți, explicația este simplistă. Faptele se grăbiră să desmintă aceste presupuneri. În mișcările lor de stradă din București, în adeziunea orașelor din provincie, care formau gărzi naționale și trimiteau adrese de încurajare Guvernului provizoriu, în chiar originea și locul în viața socială a multora din șefii revo-

¹⁾ *La révolution Roumaine*, Florence, 1866, pp. 88—89.

²⁾ *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 159.

țuției (Tell, Magheru, Heliade, Ipătescu) vedem această participare masivă a burgheziei la mișcarea revoluționară.

În timpul revoluției apare la București un ziar intitulat « *Amicul comerțianților* », care revendică întreaga revoluție pentru negustori: « Izbucnirea revoluției dela 11 (Iunie) este netăgăduită că a venit din partea neguțătorilor... Ca printr'o electricitate, focul divin al libertății ca trăsnetul străbătu în inimile lor, într'o clipă obloanele prăvăliilor începură a răpăi și în entuziasmul cel mai cutezător porniră cu toții la palat. Capul dinastiei (Bibescu-Vodă) se înfioră, văzând în fruntea mulțimii pe cei mai venerați dintre negustori... La reacția din 19 (e vorba de lovitura încercată de coloneii Solomon și Odo-bescu), corporațiile imitate de popul liberară din ghiarele celei mai infernale reacții... pe membrii guvernului provizor, smulșeră tunurile din căzărmi... Veniră după această memorabilă zi dela 30 Iunie (când guvernul provizor retras la Rucăr, a fost rechemat și căimăcămia boierească a fost răsturnată). Ca un cobitor meteor tiraniei, corpul comercial se ivi în revărsatul acelei zile. Scârnavă Căimăcămie, ca ucigașă osândită, tremura ca varga dinaintea numelui Dancovici. Mare fu gloria acestui corp într'acea zi și va rămâne în veci neștearsă din memoria nației recunoscătoare »¹⁾.

În aceste rânduri scrise cu patos este o mare parte de adevăr. Bine înțeles, nu numai comercianții au luat parte la mișcare. Ziarul lor însuși vorbește de « corporațiile imitate de popul ». Ce era acest popor, despre care se vorbește așa de puțin? Meseriași, tăbăcari, măcelari din oraș, primii salariați, din vremea aceea. În legătură cu corpul comercial organizat atunci încă în bresle erau și breslele de muncitori. Tăbăcarii (tabacii) au avut un rol hotărâtor în mișcare și e interesant de observat că tot pe ei se bizuiau și conducătorii mișcării neizbutite din 1840 a lui Mitică Filipescu și N. Bălcescu.

Și nu se poate spune că aceste bresle din București, în special negustorii, au fost numai o masă de manevră în mâna conducătorilor revoluției, tinerii intelectuali. Dimpotrivă, capii breslelor au luat parte și la comitetul revoluționar și la elaborarea conspirativă a revoluției. În această privință, în Memoriile lui I. Heliade Rădulescu aflăm de un Mărgărit Moșoiu negustor, care inițiază pe staroștii breslelor în secretele revoluției, « și-au luat sarcina să facă propagandă între negustori și meseriași »²⁾. Numele acestor inițiați, staroști de meseriași și negustori erau: Lupea, Trifan, Profir, Șișcu (al tăbăcarilor)³⁾. Ei au stat alături de acel Dancovici, tribun al maselor, al cărui nume străbate fugar numai în articolul de ziar citat mai sus.

Dar chiar în guvernul provizoriu negustorii și corporațiile au avut pe reprezentantul lor între miniștri. În prima formă a guvernului provizoriu, unul dintre miniștri a fost Scurtu (i se zicea și Scurti), înlocuit apoi în Iulie

¹⁾ *Amicul comercianților*, Nr. din 11 August 1848.

²⁾ I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris 1851, p. 38.

³⁾ I. Heliade Rădulescu, *Correspondența*, publicată de N. Lăcusteanu, p. 274.

cu N. Mincu. Nu cunoaștem cu siguranță originea acestor cooptări, dar socotim că prezența acestora, amândoi negustori din București, nu era numai simbolică, ei au fost impuși de bresle ca o garanție a păzirii intereselor lor. Și când o delegație trimisă de guvernul provizoriu porni la Constantinopol în August 1848 cu N. Bălcescu, Șt. Golescu, Gr. Grădișteanu, iarăși în compunerea ei ia parte un negustor din București, N. Vasiliade. În fața lui Soliman pașa, trimisul oficial al Porții, el ținu o cuvântare înflorită ca stil, moderată ca fond: Este o grădină a padișahului, care e Țara Românească; paraziții au cuprins pomii roditori (adică boierii și exploatații fostului guvern), guvernul provizoriu este grădinarul care a venit să curețe grădina de omizi ¹⁾. E un model al felului cum gândeau politic acești negustori; nu voiau o luptă pentru independență, ci numai « o curățire a pomilor fructiferi ». Luase parte acest reprezentant al comerțului în delegația trimisă la Constantinopol pentru a dovedi Turcilor că negustorii și breslele sunt și ele pentru revoluție, sau mai de grabă pentru a putea spune punctul lor de vedere, când se va modifica proiectul de constituție? Credem că mai ales ultima explicație este cea bună. Dar, în acest caz, clasa negustorilor nu numai a participat activ la revoluție, dar a și controlat-o. Aci stă secretul participării acestor reprezentanți ai burgheziei la conducere.

Negustorii din București erau conștienți, ei voiau să se ridice economic și politic. La 31 August 1848, în plină revoluție, apare în ziare următorul avis: « Pentru a da un sbor în direcția *bogației publice* din România s'a constituit în București o asociație comercială. În sala acestei asociații, aflătoare în casa domnului Dimitrie Sulaholu, ulița Băcanilor toptangii, se face un curs de economie politică de către d. I. Ionescu (este vorba de cunoscutul economist și agronom moldovean, colaborator al lui N. Bălcescu), în toate zilele dela 5 până la 7 ore. Acești 45 de inși care până acum s'au subscris în listă ca auzitori a acestui curs sânt înștiințați de deschiderea cursului, din care până acum s'au și predat două lecții. Domnul Sulaholu, casierul asociației, sloboade biletele de înscriere pe zece lecții, primind câte un leu de fiecare lecție, iar cursul întreg de economie politică este crezut în 30 de lecții » ²⁾.

Ce poate fi mai caracteristic decât această asociere a negustorilor bucureșteni, mulți încă îmbrăcați în caftane, care se așezau pe bănci ca școlarii și plăteau un profesor, să le deschidă tainele științei banului, în timp ce revoluția se desfășura în țară. Ei înțelegeau că după căderea boierilor începea vremea lor și voiau să fie pregătiți pentru aceasta cu tehnica lumii noi.

Revoluția dela 1848 din București a început în Lipsani. Acolo s'a ridicat iuncărul Magheru pe un scaun în stradă, la 11 Iunie și a citit în fața prăvăliilor proclamația dela Islaz și de acolo a pornit mulțimea spre palatul dom-

¹⁾ I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, pp. 251—252.

²⁾ *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, p. 14.

nesc, negustorii cu calfele lor, corporațiile cu steaguri. Revoluția a fost pornită de burghezie, dar nu numai ea singură a luptat și puțin a lipsit ca sensul mișcării să fie schimbat.

Nu este adevărat că revoluția s'a terminat la Dealul Spirei, după ce începuse în Lipsani. După lupta Turcilor cu pompierii dela cazarma din Dealul Spirei, revoluția din Țara Românească a avut o prelungire cu răscoale țărănești, în mai toate județele, mai ales în cele din răsăritul țării. Țăranii n'au luat parte la pregătirea revoluției, care a fost a burgheziei, ei au nădăduit și au urmat. Revoluția le-a dat prea puțin, numai făgăduieli. Un mare număr de proclamații succesive ale guvernului provizoriu îndemnau pe țărani să aibă răbdare și mai ales să muncească mai departe pe moșiile boierilor, să nu se strice cumva recolta. Răsplata lor era să fie după Constituantă, la anul, când va începe trecerea pământurilor lăsate lor în dijmă, în proprietate deplină. Totuși, după căderea revoluției, țăranii s'au răscolat. Rapoartele cărmuitorilor de județe, ale dorobanților (jandarmi) din lunile Septembrie—Noembrie 1848 vorbesc nu numai de împotrivirea țăranilor clăcași de a presta muncile datorite după legile de atunci proprietarilor, dar și de alungarea celor ce veneau cu proclamații și porunci ale guvernului instituit după căderea revoluției (Hodivoaia, Vlașca), lovirea isprăvniceilor (Stănești, Vlașca). Se ajunse repede la ciocniri sângeroase; turburări mari s'au produs în Dolj, unde o ceată de două sute de țărani înarmați luptă cu dorobanții. Pașa dela Vidin trimite trupe turcești împotriva țăranilor în Octombrie, căci în părțile Calafatului, după un raport oficial, ei « petrec și acum în răzvrătire, nu se supun a recunoaște și au tăiat cu totul comunicația cu acea parte a județului ». Turburări și lupte se semnaleză la Islaz pe Dunăre, în mai multe sate din Gorj, se întind apoi în Teleorman și Argeș. În Teleorman administrația e silită să facă apel la oștile turcești și prin toate județele străbat acum coloane volante de cavalerie turcească, « pentru restabilirea liniștii ». În satul Runcu-Argeș, « nu numai că n'au dat supunere, spune un raport al cărmuitorului județului, dar s'au revoltat cu arme și lăncii toți locuitorii, care sunt în număr de aproape două sute, asupra acestor slujbași, bătând pe dorobanți și arestuind pe toți dintre care abia a putut să scape cu calul pomenitul subocărmuitor al plaiului, iar ceilalți se află toți acolo ». La Comarnic în Prahova, încă la 14 Noembrie proprietarul se plânge că sătenii « nu s'au supus a da un ban măcar din datoriile proprietății ». . . Țăranii din sat au năvălit asupra cărmuitorului (prefectului) cu « strigăte sălbaticе ». După raportul acestuia, ei « îndrăznesc chiar a se împotrivi puterii armate »¹⁾.

Existența unor mișcări de mase țărănești la sfârșitul revoluției, a unor răscoale sătești, nevăzute și neobservate până acum de istorici, pune cu toată seriozitatea problema participării țăranilor la revoluția munteană dela 1848.

¹⁾ Cf. Aurel Râmniceanu, *Țăranii în revoluția dela 1848*, București, 1948, Așezământul pentru cultura poporului.

Prin țărani înțelegem aci, nu pe toți sătenii, care, se știe, nu alcătuesc o unitate socială, ci numai pe clăcași. Cât privește pe moșnenii din Țara Românească, un raport inedit al unui agent polon se exprimă astfel despre starea lor economică în epoca revoluției: « Moșnenii sau țăraniii proprietari sunt bogați în vite și în bani. Se ocupă cu agricultura și cu comerțul, fără a fi asupriți de sarcinile ce aduc pe țărani (clăcași) la cea mai neagră sărăcie »¹⁾. Era deci atunci o clasă de săteni bogați, care participau la comerțul grânelor. Partea lor în revoluție a fost minimă, cel mult putem aminti o proclamație a guvernului provizoriu către moșneni, dar de rezultatul ei nu știm nimic.

În schimb, țăraniii clăcași, au fost, dacă nu element activ în timpul revoluției propriu zise, totuși un subiect de interes și de luptă pentru capii mișcării. N. Bălcescu, I. Ionescu au fost apărătorii revendicărilor ei, au obținut includerea articolului 13 în proclamația dela Islaz, pentru împrăștierea și liberarea clăcașilor. Comisia proprietății, încercarea unui parlament de țărani și proprietari pentru a rezolvi chestiunea proprietății pământului, în August 1848, comisarii de propagandă la sate, trimiși pentru explicarea noii constituții, au fost atâtea încercări, nu numai de a câștiga țărănimea pentru revoluție, dar de a o integra ca element social activ în noua orientare ce se clădea.

Dar aceasta n'a izbutit, revoluția dela 1848 a rămas o revoluție burgheză, n'a putut fi transformată într'o mișcare de mase mari, așa cum a vrut N. Bălcescu și se știe de ce. Interesele burghezicii noi românești în acea epocă în care industria mare nu începuse și bogăția țării stătea numai în exportul grânelor, nu erau aceleași cu ale țărănimii; burghezia se folosea de exportul grâului și se temea că eliberarea brațelor de muncă, încă rare pe atunci, va aduce o scădere a acestui negoț. În realitate însă, munca forțată nu era rentabilă și o scădere a producției, ca și emigrările interne sunt rezultatul ei. Raportul polon amintit spune că și Sârbii și Bulgarii așezați în țară au început să-și părăsească vetrele. « Lângă Ploiești, toți țăraniii din satul Breasca au fugit din cauza opresiunii, o parte s'a așezat pe pământurile din preajma orașului, altă parte în orașul Alexandria și fac să înflorească azi aceste două orașe ».

Dar tocmai pentru că aceste mase în mișcare, sărăcite, nu au fost interesate activ în revoluție, ea nu a izbutit măcar să dea înainte de cădere o pagină mare de luptă ca în Ungaria. Firește că revoluția burgheză democratică dela 1848 a vestit, dacă n'a determinat, căderea reginului politic al boierilor, deci un progres în istoria poporului nostru, care nu mai putea fi oprit. Prin aceasta revoluția rămâne în istorie, cu toate greșelile ei.

Revoluția a însemnat nu numai un îndemn la luptă pentru generațiile viitoare și un program politic, ci ea a fixat și o etapă în evoluția politică și socială, față de care nu se mai putea întoarce înapoi societatea românească.

¹⁾ Ms. Muzeului Czartoryski din Cracovia, Nr. 5.429, scrisoare din 18/30 Ianuarie 1848.

Cu toată reîntoarcerea vechiului regim al boierilor, aceștia, pe plan economic, nu mai puteau opri înaintarea burgheziei, stăpânirea ei și a ideilor ei de stat național.

Am spus că breselele și negustorii au controlat revoluția, am putea adăuga că au ținut-o în frâu, ca să nu cadă în mâinile «extremiștilor», a acelor ce voiau ridicarea țărănimii și a maselor muncitoare. Această afirmație nu e o simplă conjunctură; știm că staroștii breslelor au fost aduși la comitetul revoluționar în preajma mișcării, de I. Heliade Rădulescu, reprezentantul cel mai moderat în comitet. În aceste legături ale lui Heliade a stat puterea lui, prin ele a devenit indispensabil comitetului, dar socotim că atitudinea lui de înfrânare a revoluției nu a fost determinată atât de temperamentul său, de ideile și preferințele lui personale, ci de staroștii breslelor de negustori, ce i se adresaseră cu un anume scop. Ei au condus din umbră pe Heliade și nu acesta a hotărât cu ideile lui. Faptul reiese limpede dintr'un pasaj al memoriilor sale: «Toate corpurile de *negustori en-grosiști, negustorii de marfă nouă* (prin marfă nouă, noutăți, se înțelegeau modele occidentale, în special marfa adusă dela târgul din Lipsca), *bancherii și zarafii, de care depindea și restul negustorilor detașiști, alarmați de limbajul oamenilor pervertiți* de Ioan Ghica și sfătuiți de prietenii lui Heliade, care predicau menținerea ordinii, *se pregăteau să se împotrivescă oricărei încercări anarhice* »¹⁾. Așa dar, erau negustori mari și bancheri, care țineau în mână prin mijlocul creditului, pe cei detașiști, și care, de teama anarhiei (citește liberarea clăcașilor, drepturi egale pentru toți) se adresară ei lui Heliade, îl făcură reprezentantul lor, al partidei burgheze care lupta împotriva puterii și privilegiilor politice ale boierimii, dar nu și împotriva posesiunii latifundiilor.

Această constatare ne silește să privim mai de aproape începuturile conspirative ale revoluției, felul cum a fost ea pregătită.

II

Societatea Filarmonică, transformată mai târziu în Asociație Literară, fusese înființată la 1826, când călătorul cu vederi progresiste, Constantin Golescu se întoarce în țară. În mijlocul acestei societăți s'a ridicat I. Heliade Rădulescu; el nu se trage spiritualicește dela Gheorghe Lazăr, cum i-a plăcut adesea s'o spuie, ci ridicarea lui socială, întreprinderile ce a pus la cale, ziarul, reușita literară, biblioteca și în primul rând pătrunderea acestui fiu de negustor din Târgoviște la curtea domnească, se trage din legătura lui cu Costache Golescu, autorul *Amintirilor din călătorie*. Acest boier mare cu vederi occidentale, luptător pentru ridicarea țărănimii, pentru civilizarea țării, nu era

¹⁾ N. Russo, *Suite ou supplément à l'histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Bruxelles, 1851, p. 25 (după memoriile intime ale lui I. Heliade Rădulescu).

firește un revoluționar. El înțelegea ca boierimea să ajute la ridicarea orașelor și a satelor, socotind că țara, dar și boierimea, vor câștiga din această situație.

Heliade a fost discipolul lui; devenit apoi proprietarul tipografiei cu monopol, redactor cu leafă al foii oficiale, nu putea fi socotit altfel decât un aderent al stăpânirii, un burghez cu idei progresiste limitate.

De aceea, se formează la 1843 o altă societate literară concurentă, reprezentând alte idei. O societate literară însemna atunci un centru ideologic pentru toate problemele sociale, politice și culturale, așa că o nouă societate se poate socoti ca o ruptură politică, o nouă îndrumare. Societatea era a celor tineri care nu aveau încredere în Heliade. La început, la primele ședințe, care au loc în casele lui Ion Voinescu II, Heliade ia parte, fusese invitat din politetă, apoi lucrările continuă fără dânsul, mai ales după ce societatea literară este oficial recunoscută cu statut (1845). Care este cauza depărțării lui Heliade de întreg tineretul intelectual al Țării Românești?

- Acesta în Memoriile lui dă un motiv pur literar: Societatea literară dorea « să menție limba într'o stare vecină cu un jargon și să păstreze, socotindu-le ca naționale, ba chiar înmulțindu-le, cuvintele de origine slavă ». Vinovatul principal pentru această tendință era după Heliade, Ion Voinescu II¹⁾. Dacă înțelegem bine, e vorba de fapt de păstrarea limbii populare ca limbă literară, împotriva rătăcirilor latiniste din Ardeal și mai ales a celor italienizante preconizate de curând de Heliade. În limba populară a scris Bălcescu, Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, toți adversari ai lui Heliade și tot în această limbă scriau și scriitorii moldoveni ai vremii, Negruzzi, Alecsandri, Kogălnicenu, Al. Russo.

Credem însă că nu numai această dispută filologică, care însemna literatura pentru popor, împotriva tendințelor savante ale unei limbi literare numai pentru clasele de sus, a fost cauza despărțirii, ci și motive politice. Despre Societatea Literară care se întrunea la I. Voinescu II s'a publicat de curând o scrisoare foarte importantă a lui N. Bălcescu (11 Ianuarie 1844): « De trei luni noi am întocmit în toate Miercurile soarele literare », scria el lui Ion Ghica refugiat la Iași. La ele iau parte: doi Bălcești (Nicolae și Constantin), doi Golești, D. Bolintineanu, Cesar Bolliac, A. T. Laurian, pictorul Negulici, căpitanul Tell, Anagnosti, Predescu, Filitti și Heliade (numai la început). « Stăpânirea ne lasă în pace, căci politică nu facem », subliniază Bălcescu, deoarece notița urma să fie publicată în ziare²⁾.

Totuși făceau politică. S'a spus că scopurile literare mascau pe cele politice, dar în realitate nu se poate face întotdeauna o distincție limpede între ele. Literatura, istoria, nu erau pe atunci, în acea perioadă de luptă, subiect cu scop estetic și științific pur, ci rolul lor de educație socială era recunoscut

¹⁾ I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, p. XV (introducerea) și p. 53.

²⁾ N. Bălcescu, *Correspondență inedită*, ed. G. Zane, Revista Fundațiilor, XII, 1946, Ianuarie, p. 8.

de toți. Oare când Bălcescu scria despre *Starea socială a muncitorilor plurgari*, făcea numai știință erudită și nu slujea scopurilor de luptă socială? Chiar lupta pentru limbă avea, cum am spus, o latură politică.

Dar pe lângă acest aspect al Scoietății literare, care cuprindea pe principalii conducători ai revoluției viitoare, era în adevăr și o asociație conspirativă cu aceiași membri: *Frăția*. E un lucru stabilit că pregătirea revoluției dela 1848, comitetul revoluționar, se trage din această societate. Ion Ghica spune că el, cu Bălcescu și Tell, au înființat-o într'o noapte la Câmpul Filaretului și că statutele ei se păstrau în scoarțele unui volum de algebră¹⁾. Aceste statute, text esențial pentru istoria pregătirii revoluției, sunt azi pierdute, n'au fost publicate și nu știm întru cât se deosebeau de Proclamația dela Islaz.

De atunci se încep *inițierile* în societate, după sistemul masonic, mai ales între ofițerii din armată. Unul dintre adepți, maiorul Alexandru Christofi scrie în memoriile sale, o colecție de amintiri scrise naiv, dar cuprinzând multe fapte interesante: « 1844. Am fost inițiat de maiorul Christache Tell în societatea secretă: Dreptate, Frăție, pe Câmpul dela Filaret... Apoi m'a dus la Ion Ghica, de m'a prezentat de achizițiunea ce făcuse »²⁾.

Printre știrile așa de sărace despre premisele revoluției, este una care a rămas aproape neobservată și din care putem extrage unele amănunte prețioase asupra începuturilor conspirative. În timpul exilului, C. A. Rosetti a publicat o scrisoare deschisă către Heliade, intitulată *Apel la oamenii cei liberi*, în care îl învinuia că n'a luat parte la pregătirea revoluției, venind mai târziu, numai ca s'o abată dela drumul schițat la început: « Pe când formarăm noi Societatea Literară, te sileai s'o sugrumi în fașe încă » (deci este clar că dela Societatea Literară pornește pregătirea ideologică a revoluției). « Unde erai, când noi formarăm societatea pentru teatru și alta pentru a împroprietări pe țărani... Unde erai, când, după revoluția Franței, începurăm a forma proiectul pentru revoluție? Unde erai, când după revoluția Vienii, eram gata să ne sculăm și numai venirea unora din confrăți fu pricina întârzierii? Unde erai, pe când Vilara (ministrul lui Bibescu) zicea lui Goleșcu și lui N. Bălcescu să nu mai vie la mine și ei răspundeau, d'aci ne ducem de-a-dreptul ». Povestește apoi cum Goleștii s'au dus la moșie și au propus țaranilor clăcași să-i împroprietărească, dar guvernul s'a opus. Numai la urmă: « Domnii Golești și Boliac te aruncară în mijlocul nostru »³⁾. Rezultă de aci, fapt de primă importanță, că a fost înainte de 1848 o societate pentru împroprietărirea țaranilor, adică a clăcașilor, pusă la cale de viitorii conducători ai revoluției. Din cele spuse cum că Goleștii au făcut o încercare cu țaranii, care însă a fost combătută de stăpânire, conchidem

¹⁾ I. Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri* (Nicu Bălcescu), p. 710.

²⁾ *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1896, p. 8.

³⁾ Reprodus în anexe de I. Ghica, *Amintiri din pribegia după anul 1848*, p. 835—837.

că era vorba de o societate care strângea fonduri pentru răscumpărarea pământului lucrat în dijmă de clăcași, câștigându-se pentru aceasta și anume boieri mai luminați. Înainte deci de revoluție a existat o societate care a căutat mijloacele practice pentru rezolvirea chestiunii desrobirii țăranilor clăcași.

Proiectul concret al unei revoluții a început după izbucnirea mișcării dela Paris din Februarie 1848 și începerea ei în Țara Românească a fost hotărâtă după mișcarea dela Viena, adică în Martie, când Europa centrală fiind în flăcări, se putea nădăjdi că în țara noastră nu va putea fi o intervenție străină. Aluzia cu «venirea unora din confrăți» care fu pricina întârzierii, privește pe N. Bălcescu și pe A. G. Golescu, care sosesc în țară dela Paris în luna Aprilie. Ei luaseră parte la revoluția din Franța și intraseră în înțelegere cu guvernul provizoriu francez prezidat de Lamartine, după sfaturile căruia amânaseră deslănțuirea mișcării. La această dată, două luni înainte de revoluție, Heliade nu făcea încă parte din comitet, el intră în legături cu dânsul abia în Mai ¹⁾.

Societatea Literară dublată de o societate politică-revoluționară, pregătea deci în primul rând lichidarea resturilor feudale: liberarea clăcașilor. La aceasta Heliade nu a luat parte, iar la venirea lui în comitet, s'a împotrivit. O spune el însuși în memoriile lui intime: «Ion Ghica (în realitate nu numai el) făgăduia cu mâinile pline fiecărui clăcaș o parte de 10 pogoane de pământ răpit proprietarilor despuiți». Când Heliade intră în comitet, «a fost asigurat că Ion Ghica nu va fi lăsat să-și realizeze ideile lui exagerate asupra împărțirii pământului» ²⁾. Aceasta era deci condiția pusă de Heliade pentru participarea lui la revoluție: înlăturarea proiectului de expropriere a moșiilor boierilor, reforma calificată de dânsul ca anarhică. Dar nu numai acesta era singurul punct al neînțelegerii; de sigur și o serie de alte puncte, ca votul universal pentru alegerea Constituantei și altele au fost puse în discuție. Totuși înțelegerea dintre Heliade Rădulescu și comitetul revoluționar s'a făcut. În ce împrejurări, nu este clar, știrile sunt contrazicătoare. Am văzut afirmația lui C. A. Rosetti că «domnii Golești și Boliac te aruncară în mijlocul nostru», care pare să fie justă, date fiind vechile legături ale lui Heliade cu Goleștii (fiii lui Costache), pe când Ion Ghica vorbește de mijlocirea lui Alecu Dedu, personaj puțin cunoscut ³⁾.

În acest moment, după mai multe schimbări, comitetul era condus de un triumvirat, «conducere supremă» o numește Heliade, anume: Ion Ghica, N. Bălcescu și A. G. Golescu ⁴⁾, adică elementele cele mai progresiste. Comitetul însuși era compus din 13 membri, socotind și pe Heliade dela intrarea lui

¹⁾ I. Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, p. 710.

²⁾ N. Russo, *Suite ou supplément à l'histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, p. 30.

³⁾ I. Ghica, *Loc. cit.*

⁴⁾ N. Russo, *Op. cit.*, p. 32.

(N. și C. Bălcescu, A. G. Golescu, N. și St. Golescu, I. și D. Brătianu, C. A. Rosetti, Magheru, Ion Ghica, Voinescu II, Tell, Heliade)¹⁾. Ei fură nevoiți să primească această colaborare pentru că, după cum recunoaște fățiș Ion Ghica: «el (Heliade) punea la dispoziția noastră toată influența de care se bucura în tinerime și în burghezie»²⁾.

Putem reconstitui astfel lucrurile: comitetul revoluționar era format mai de mult cu idei de egalitate socială, socotind că moșiile boierilor trebuiesc expropriate. În preajma revoluției, dându-și seama că nu au destulă bază populară, că încercările Goleștilor de a câștiga țărănimea cereau o muncă îndelungată și că nu se putuse face încă destulă propagandă în orașe, la sate și în armată, membrii comitetului se văd siliți să se adreseze lui Heliade, de care până acum se feriseră, un om cu o poziție opusă aspirațiilor lor. Heliade era reprezentantul burgheziei bogate, dar a fost nevoie de adeziunea lui. Precum am arătat mai sus, Heliade nu era un tribun urmat de entuziasmul orășenilor, ci dimpotrivă unelta lor, am putea chiar spune prizonierul lor. Prezența lui în comitet era un mijloc de a controla revoluția, de a o face să nu depășească interesele burgheze. Afirmația aceasta se poate dovedi.

Pentru susținerea tipografiei și a ziarului Heliade împrumutase mai multe sute de galbeni dela bancherul Davicion din București. Bancherul plătise polițele poetului și acesta amanetase tipografia. Aceasta se petrecu în preajma revoluției. Datoria a apăsas asupra umerilor autorului Sburătorului până la moartea lui, 24 de ani după revoluție și un proces s'a purtat pentru acești bani și după această dată cu familia.

Davicion avea însă o moșie luată cu arendă în județul Ilfov și la 2 Iulie 1848, Heliade ca ministru în guvernul provizoriu scria lui Florian Aron administratorul județului: «Te rog prea mult, nu atât pentru amicia noastră, cât în numele principiilor constituției, ca să poruncești a se da mână de ajutor domnului Davicion, spre a se îndatora (adică a sili) pe săteni să-și facă datoriile proprietarice (munca gratuită), căci simte omul o mare pagubă cu nestrângerea bucatelor. Și îndatorezi cauza, îndatorind pe al domniei tale frate, I. Heliade»³⁾. Ca membru al guvernului provizoriu el cere deci prefectului să silească pe țărani clăcași să dea munca feudală pe o moșie care din întâmplare era tocmai a bancherului, creditorul său. Acești bancheri, mai mult niște zarafi, care împrumutau bani particularilor, au jucat un rol în revoluție, de sigur nu prea fericit. Acum înțelegem mai bine care era sensul apelului lor făcut lui Heliade în preajma revoluției. Aceasta este explicația împrejurărilor în care a intrat I. Heliade Rădulescu în comitetul revoluționar.

¹⁾ Gr. Zosima, *Biografii politice ale oamenilor mișcării naționale din Muntenia la 1848*: Gr. Grădișteanu, ed. II, București, 1884, p. 62 nota.

²⁾ I. Ghica, *Loc. cit.*

³⁾ I. Heliade Rădulescu, *Acte și scrisori*, adunate și publicate de E. Vărtosu, București, 1930, p. 21. Actele privitoare la împrumut, pp. 7—8.

Abia după cooptarea lui în comitet se începe discutarea «proclamației dela Islaz», adică a principiilor de bază ale noii constituții. Există în literatura istorică o lungă discuție asupra autorului proclamației; Heliade și partizanii lui susțineau că el a scris-o și a conceput-o în întregime. Ion Ghica o atribuie hotărît lui N. Bălcescu. De fapt, proclamația se compunea din două părți: un proiect de constituție în 22 de articole, procedat și urmat de o proclamație către popor, scrisă pe un ton mistic și retoric, un apel la toate straturile sociale. Numai aceasta din urmă e scrisă în stilul lui Heliade și l-ar fi îndreptățit să revendice «proclamația». Dar ceea ce interesează pe istoric sunt principiile politice, acestea sunt cuprinse în cele 22 de articole, care nu pot fi opera lui Heliade. De sigur, ele au rezultat dintr'o discuție, dar se pune întrebarea, a cui opinie a izbândit în această discuție.

Este de neconceput ca în comitetul ce a ieșit din societatea Frăția, întemeiată *cu statute* la 1844, să nu se fi pus din vreme în scris principiile constituționale de bază. Dacă ar fi să credem pe Heliade, ar urma ca întâi să se fi hotărît izbucnirea revoluției (Martie 1848) și abia după intrarea lui în comitet, în Mai, s'ar fi gândit membrii acestei adunări să justifice cauzele revoluției, ceea ce e de-a-dreptul absurd. De sigur, e cu puțință ca statutele dela 1844 și principiile dela 1848 să fi suferit unele modificări cu prilejul intrării reprezentantului burgheziei mari în comitet.

Proiectul apare în adevăr în unele articole ca rezultatul unui compromis: mai multe articole sunt scrise evident în interesul burgheziei, ca libertatea comerțului cu străinătatea, stabilirea creditului și asigurarea lui. Lupta mai mare s'a dat în jurul articolului 13, despre care A. C. Goleșcu scria în timpul exilului către emigranții din Paris: «Oare cine a pus în proclamația dela Islaz articolul XIII pentru țărani? Nu datorim acest articol lui Ion Ghica, A. G. Goleșcu și N. Bălcescu? Aduceți-vă aminte de *discuțiile aprige din comitet*. Ionescu Ion a salvat revoluția; toți îl acuzau ca trădător, instigator. N. Bălcescu singur l-a susținut»¹⁾.

Iată dar partida progresistă, care, după o mărturie autorizată, n'a izbutit decât după aprige discuții în comitet, cu acuzații de trădare. Nu este greu de ghicit cine au fost oponenții: nu numai Heliade și probabil N. Goleșcu, dar și maiorul Tell, unul din fondatorii societății Frăția, care însă trecuse cu totul de partea lui. Heliade Tell era, zice-se, fiul unui țarcovnic de sat din Gorj, s'a distins în comanda voluntarilor care au luptat alături de oștile rusești împotriva Turcilor la 1828—29.

I. Heliade afirmă că Tell nu era numele său adevărat, era dintre acei «ce-și dau singuri nume de eroi» (adică după eroul elvețian, Vilhelm Tell)²⁾. În privința rolului lui Tell în revoluție, memoriile lui Al. Christofi ne dau

) Serisoare a lui A. C. Goleșcu din August—Septembrie 1850, publicată de G. Fotino, *Boierii Golești*, III, pp. 108—109.

) I. Heliade Rădulescu, *Correspondență*, p. 161.

unele amănunte ce nu se află în niciun alt izvor istoric: « 1848 April 25. Lamartine a trimis în țară pe Nicu Bălcescu și A. G. Golescu, care au debarcat la Islaz și au spus căpitanului Pleșoianu că sunt trimiși de Lamartine ca să înceapă mișcarea, iar Pleșoianu le-a răspuns că fără maiorul Tell nu face nicio mișcare. De aci s'au dus la Giurgiu și au spus lui Tell ce a zis Pleșoianu. Tell a spus că el nu face nimic fără Ion Heliade Rădulescu. Mergeți la București, le-a zis Tell, de împăcați pe Heliade cu Iancu Ghica (Ion Ghica) și să-mi aduceți bani, ca să plătesc mîncarea soldaților »¹⁾.

Succesul momentan al revoluției muntene se datorește adeziunii forței armate. Miliția înființată prin Regulamentul Organic a fost, printr'un număr de ofițeri, de partea revoluției; la Islaz, unde a început mișcarea, comanda căpitanul Pleșoianu și de aceea acel punct păzit de un corp de trupă a fost ales ca loc de plecare al marșului spre București. Dar ofițerii erau de fapt tot burghezi, unii dintr'înșii moșieri.

În numele moșierilor, pentru apărarea intereselor lor, au încercat lovitura de stat coloneii Odobescu și Solomon, în numele lor vorbește colonelul Locusteanu autorul unor memorii scrise în spirit dușmănos asupra evenimentelor dela 1848. Tell el însuși, cu toată origina sa, își agonisise o moșie, *Văcarea*, în județul Gorj²⁾. El se socotea însă un intelectual, deși în realitate nu scrisese nimic, ci numai proiectase publicarea unei Biblioteci Militare în colaborare cu N. Bălcescu. Locul său era în comitet alături de Heliade și după 1866 a terminat prin a trece în partidul conservator, care l-a făcut ministru al Instrucției.

Se fixează în acest chip partidele în revoluție: de o parte reprezentanții burgheziei bogate și ai ofițerilor cu Heliade și Tell, de alta revoluția de masă cu N. Bălcescu, A. G. Golescu, Ion Ghica. Totuși, precum se știe, adevăratele deosebiri de vederi, ruptura între fruntașii revoluției începe abia în timpul exilului, când s'au făcut socotelile pentru neizbânda mișcării. Încă atunci, cinci luni după căderea revoluției, Gheorghe Magheru putea să spuie: « Noi n'avem nenorocirea ca Polonia, a fi împărțiți în două câmpuri, partida aristocratică și partida democrată. Suntem, gîndesc, toți democrați. Toți avem aceleași sentimente politice și sociale și poate numai în mijloacele practice ar fi puțină diferență »³⁾.

Este adevărat că toate mișcările revoluționare dela 1848, în Franța, ca în Polonia și în Ungaria, s'au împărțit în două, democratică și moderată. În Polonia, unde nobilimea luase parte la revoluția dela 1830, deosebirea era firește mai evidentă, dar ea a existat și la noi, deși ruptura definitivă s'a arătat abia în timpul exilului. Magheru a stat departe de discuțiile politice, n'a luat parte activă la comitetul revoluționar, nelocuind în București și de aceea

¹⁾ *Biografia domnului Alexandru Christofi*, p. 10.

²⁾ Actele Tell la Așezământul M. Kogălniceanu.

³⁾ G. Fot no, *op. cit.*, II, p. 227—232.

spuscle lui înfățișează o impresie generală, o aparență de suprafață. Conducătorii revoluției nu voiau să dea la iveală diviziunile dintre dâșii, ce se iviseră dela început, era încă o serie de idealuri politice comune, aveau în față dușmani comuni și puternici: boierimea care chema în ajutor forțele armate streine. De aceea neînțelegerile au trebuit să cedeze într'un compromis. Ca să aflăm adevărul trebuie să cercetăm rezultatele, să citim cele câteva informații care s'au strecurat asupra începuturilor și să judecăm premisele revoluției după frământările din vremea emigrației.

Azi, cu perspectiva vremii, putem să vedem clar existența celor două curente, cu substrat social, care se desprind pe încetul, se cristalizează: unul al burgheziei cu Heliade Rădulescu, celălalt cu N. Bălcescu cu o ideologie populară revoluționară. Analiza făcută mai sus a împrejurărilor și a forțelor care au constituit pregătirea revoluției, ne îngăduie să avem în față dovezile și argumentele, să cântărim aportul elementelor sociale în luptă, precum și rolul personalităților.

ALEXANDRU GRECU

SPIRITUL REVOLUȚIONAR DINAINTE DE 1848 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

III

(1821—1831)

Răscoala din 1821 n'a fost în istoria României un instantaneu. Afirmația e valabilă nu numai în sensul că ea reprezintă «apoteoza spiritului revoluționar» în cele două Principate în perioada 1789—1821, fiind «o mare rebelie ce n'au mai fost altă dată», cum e arătată într'o notiță contemporană (N. Iorga). După cum n'a fost un instantaneu în sensul spontaneității, tot așa răscoala din 1821 nu s'a redus numai la o străfulgerare, căci cascada revoltei a vuit timp de cinci luni de zile, mai mult chiar decât în anul 1848, în Țara Românească, când revoluția a durat trei luni de zile.

Tot așa, răscoala din 1821 nu trebuie privită ca instantaneu nici în sensul unui sfârșit abrupt, strâns legat de firul brusc tăiat al vieții lui Tudor. De altminteri, se spune că multă vreme după uciderea acestuia, pandurii săi n'au voit să creadă că el a fost suprimat. Ei tot credeau că Tudor fusese trimis în Rusia spre a se desvinovăți înaintea țarului și nădăjduiau că se va întoarce din nou în mijlocul lor (A. Oțetea), firește pentru a reîncepe lupta.

Această luptă este continuată însă surd, pe de o parte de unii foști căpitani de-ai lui Tudor, transformați în haiduci, iar pe de alta de poporul pe care fostul stegar l-a trezit la rezistență.

Astfel, în cele două Principate și mai ales în Țara Românească, mișună cete de răzvrățiți, care au apucat calea haiduciei prin desišul codrilor, unde beșliii turci îi caută în zadar, căci poporul, solidarizat cu acțiunea lor îi tăinește chiar găzduindu-i (A. Oțetea). Pani a de care boierimea era cuprinsă din cauza haiducilor, reiese dintr'un «proiect pentru îndreptarea țării» din 1822. Aici se cerea printre alte măsuri de ameliorare, ca «tot chipul arnăuțesc să se strice de tot, a nu să mai pomeni în veci și, eșind fieșcare de supt această urătă și diiavolească mască, să meargă la esnaf, după meșteșugul ce va ști, aau la dajdie cu țara, neștiind meșteșug». Era explicabil să se ceară desfiin-

țarea arnăuților, fiind că cei mai mulți dintre aceștia porniseră alături de Tudor iureșul pentru « dreptățile țării », iar acum îl continuau ca haiduci. În locul lor, se propunea ca « pentru paza și strejuirea țării, să se întocmească pă deplin, încă și mai cu prisos, de va cere trebuința, ogeacurile slujitorime pământești cei din vechime, adică seimenii, fustașii, cazacii, catanele, lefecii, dorobanșii, vânătorii, poterașii, plăiașii, slujitorii după la județe și alte bresle slujitorești și numai aceia să poarte arme în tot ocolul Țării Românești »¹⁾. Iată, deci, cât de îngrijorătoare i se înfățișau în 1822 clasei dominante boierești proporțiile acțiunilor haiducești ale foștilor luptători ai Vladimirescului.

Numeroase sunt documentele care desvăluie acțiunea oblăduirii de a pedepsi pe foștii panduri, dintre care unii sunt iertați, după ce li se smulg declarații că-și recunosc « apostasia » și că se lasă de ea. Unii dintre ei garantează oblăduirea în acest sens, asigurând-o că « ne legăm cu găturile noastre », alții declarând « să fim răspunzători cu pierdere de viață », sau « să fim noi la spânzurătoare », unii consimțind ca altfel « să fie casăle noastre în jaf și viața noastră în pierzare », alții făgăduind: « nici ne vom mai amăgi a face vreo pornire spre vreo viitoare răbelie » sau că nu vor mai fi « făcători de rele »²⁾.

Dar, așa cum s'a spus, revolta foștilor panduri a continuat să fiarbă în sângele haiducilor răsăriți dintre ei și devenind

Făunașii Codrilor,
Voinicii voinicilor,
Vrăjmașii clocoilor³⁾.

În Aprilie 1823, aflăm că Boboc « cu pandurii » săi se găseau la « iratuț grosului » la sud Mehedinți, unde fuseseră aruncați după o astfel de acțiune.

« Sosind eu aici la Ialovăț, astă dimineață, în vărsatu zorilor, găsii pe Iovan cărciumariu dela cărciuma din Gura Racovii, fărămat și căznit de hoți și, văzându-l mi s'a sfârșit inima de frică », citim într'un raport din 16 Aprilie 1823 al unuia Petru către ispravnicul de Mehedinți, căruia îi cere să trimită poruncă « în olac » după Căpitanul Costache « ca să sară cu grabă » (N. Iorga). Firește că este vorba tot despre o acțiune haiducească.

În aceeași vreme, este arătat la « iratul grosului », tot la sud Mehedinți, un anume Mălăiaș, « pentru niște jafuri ale Strâmbeanului », boierinaș din partea locului, iar la Cerneți se afla închis Căpitanul Marcu (*ibid*), fost luptător în răscoala din 1821.

În Martie 1823, se semnalează « călcarea ceașului Istrate de către apoștați », adică de foști panduri de-ai lui Tudor.

¹⁾ Emil Vîrtosu, 1821 — Dale și șapte noi, p. 179.

²⁾ N. Iorga, Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu, p. 193—195.

³⁾ N. Iorga, Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului XIX (Ștefan Scarlat Dăscălescu), p. 7.

Un raport diplomatic austriac, trimis din București, însera, în aceeași vreme, svonul că « un căpitan de haiduci s'a arătat fățiș în Valahia Mică, pe malurile Oltului și în împrejurimi », unde ar ieși la drumul mare, punând în primejdie pe călători. Se spune că acesta era « un oarecare Jianu » [Iancu Jianu], care conducea o « bandă grozavă », formată la început din vreo « treizeci până la șizeci de oameni », iar apoi majorată « puțin câte puțin până la trei sute și mai bine », numărând printre locotenenții săi « pe doi indivizi care figuraseră în revoluție » [în răscoala din 1821] și anume pe fratele căminarului Sava și pe căpitanul Franculea. Raportul mai spune că unii vedeau acum în Iancu Jianu pe « un al doilea Tudor Vladimirescu », Chiar dacă ulterior se constată că, în privința lui Iancu Jianu, vestea se datorase unui « svon fals », sunt însă de reținut de aici cu certitudine « *excesele celorlalți haiduci care bântuie țara* », din cauză că « mizeria este mare și oameni fără pâine au împănat principatul » (Hurmuzaki).

Unui dintre acești haiduci a fost și un anume Gheorghe, pe care baladele populare l-au alintat cu diminutivele « Gheorghită » sau « Gheorghelaș ». Originar din satul Țoca din plaiul muntos și păduros al Buzăului, flăcăul Gheorghelaș alergase printre cei dintâi să se înroleze între panduri, când ecoul chemării lui Tudor străbătuse până în acel fund de munți. El se arătase un vajnic luptător pentru crezul isbăvitor al lui Tudor, ilustrându-se în luptele date în contra arnăuților stăpânirii la Pătârlage, la Mănăstirea Cârnău, la Nișcov și la Mănăstirea Găvanu. După tragicul sfârșit al lui Tudor, Gheorghelaș adună pe mai mulți dintre tovarășii săi de arme, foști panduri ca și el, își părăsește soția și casa și se retrage cu ceata sa în codrii înconjurători, de unde băgă spaima în boierii din județele Saac (Secueni) și Prahova ¹⁾.

« Frunză verde și-o crăiță!
Cine urcă la Istriță?
Este căpitan Gheorghită,
Și la brâu cu măciuchită
Din bardă nebărduită,
Numai din topor cioplită »

sunt versurile de început din « Cântecul lui Gheorghelașiu » transmis posterității de graiul popular. Haiducul își justifică lupta spunând căpitanului Macovei, trimis cu potera să-l prindă:

« Când eram noi șapte frați,
Pă toți ne purtai legați.
.....
Tu la bir m'ai așezat;
Nu m'ai pus ca p'un copil,
Și m'ai pus ca p'un mazil.
.....
Eu de frica birului,

¹⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 590 -591.

De groaza zapclului
 Și d'a pârçalabului,
 Iată mă băjenăriam,
 La Moldova că-mi treceam.
 Tu la Buzău te duceai
 Și armași că rânduia,
 După mine că veneai,
 Pe hotar că mă găseai,
 Mă băteai, mă chinuai,
 P'ângă cal că mă legai;

.
 M'aduceai până 'n Buzău;
 Ardea sufletelel meu!
 De mă plecam să beau apă
 Tu-mi dădeai cu cisma 'n ceafă
 Și beam apă sângerată,
 Cu măsele-amestecată *)

Gheorghelaș a haiducit mulți ani după aceea, fiind întotdeauna ferit de putere de către populația nevoiașă și de ciobanii, care îi erau devotați (G. Dem. Teodorescu).

Cea mai amplă dintre aceste acțiuni, care a avut proporții de început de răscoală, a fost aceea din anul 1826, condusă de Simion Mehedințeanu și de Ghiță Cuțui sau Olteanu, amândoi foști căpitani « între apostatați ». Scăpând cu fuga după uciderea lui Tudor, ei trecuseră granița în Austria, refugiindu-se în apropiere și anume la Rușava (Orșova), de unde au pus la cale o nouă « apostasie », adică « să iasă aici în țară să mai facă iarăși răzvrătire » (Emil Vîrtosu). În acest scop, au luat legătura, în anul 1825, cu alți conspiratori, refugiați la Brașov și porniți « cu totul spre aceasta ». Astfel s'a constituit în Mehedinți la început un grup de 17 insurgenți, « toți părtași la revoluția din 1821 » (Hurmuzaki). Numărul acestora se ridicase la 40, când ispravnicul de Mehedinți a apărut pe urmele lor cu o poteră de 200 de oameni, descoperindu-i în apropiere de Mănăstirea Topolnița. După o mică bătălie între poteră și răzvrătiți, în apropiere de râul Motru, aceștia din urmă, ne mai putând rezista, au făcut greșeala să se retragă și să se închidă în Mănăstirea Topolnița, de unde au fost constrânși să ceară capitularea. (*Ibid.*). Mediatorul acestei capitulări, Strâmbeanu, fost vâtaf al plaiului Cloșanilor, i-a asigurat pe cei dinăuntru că vor fi iertați de oblăduire, dacă cele două căpetenii ale lor: Simion și Ghiță vor merge la București să ceară aceasta domnitorului. Pentru a garanta viața acestora, s'a oferit el ca ostateg. La București, cei doi nu numai că n'au fost primiți la palatul domnesc, dar au fost aruncați la pușcărie, fiecare separat, fiind băgați în fiare. « Oblădurii și oamenilor săi nu le place să vorbească de această afacere . . . și vreau s'o facă să treacă drept o simplă afacere cu hoți. Totuși, contra obiceiului, ei sunt închiși

*) Gr. Tocilescu, *Materialuri folclorice*, I, 1, p. 155—156.

separat de hoții obișnuiți », notează contrariat consulul Prusiei la București Kreuchely.

Intre timp, oblăduirea a trimis alți poterași la Topolnița ca să prindă « vii sau morți » și pe ceilalți haiduci, în fruntea cărora fusese lăsat căpitanul Cristea, apostat din 1821. Aceștia au scăpat însă printr'o stratagemă, făcându-se nevăzuți din mânăstire, într'o noapte. Printre cei scăpați se afla și Macedonski, altă căpetenie cunoscută din răscoala lui Tudor. Până la urmă numărul celor judecați de « criminalion » s'a ridicat la zece. Anaforaua către domn a judecătorilor criminalionului, privitoare la culpa celor judecați, îi acuză că « au vrut să iasă cu toții deodată în țară, pă la mai multe locuri, să facă răzvrătire spre îndreptarea norodului cel prost », ceea ce amintește vechiul alean al Vladimirescului. « Drept aceea, cei mai sus numiți acești lude ro, vinovați, după porunca pravillii să osândesc la moarte », decretează sentința, dată la 16/28 August 1826. Ea era întemeiată pe cartea 60, titlul 51, din Pravilele împărătești, unde se spunea că « cei ce întărată norodul spre zorbalăc sau la turburare, după treapta lor sau să pun în țepă, sau să leapădă la heară, sau să surghiunesc la închisoare ».

Supusă întăririi domnești a lui Grigorie D. Ghica, pedeapsa cu moartea a rămas numai pentru cele două căpetenii: Simion și Ghiță Cuțui, « fiindcă ei au hotărât să urmeze răul acesta și iarăși de către dânșii s'au întovărășit ceilalți pornindu-se spre rele ». Aceștia doi « să se spânzure la marginea orașului politii, spre pilda altor asemenea lor », hotărăște domnitorul, « iar ceilalți lude opt, bătându-să prin târg după obicei, să să trimiță la pedeapsa ocniî în toată viața lor, fiindu-le și lor, pedeapsa aceasta osândă de moarte ».

În aceeași zi, trecătorul putea observa cum afară din oraș, nu departe de Colentina, moșia favorită a lui Grigorie Vodă Ghica, erau înălțate în pripă două spânzurători « de o formă nouă și deosebită » (Hurmuzaki, *Doc.*). Aceasta venea să confirme că ceea ce, încă dela început, fusese prezentat, drept un delict civil, era mai mult unul politic. Se putea deduce astfel că acei doi condamnați erau vinovați cu totul de altceva, decât de a fi fost niște simpli hoți. Este concluzia trasă de un diplomat, care mai dă informația că « sistemul [de pedepse] al Înălțimii Sale era acela de a nu condamna pe nimeni la moarte », fie el hoț, fie el chiar un ucigaș dintre cei ce și-ar fi părjolit victimele pe jăratec (*Ibid.*).

Ziua de execuție fixată pentru Miercuri 30 August, a fost amânată, nu atât pentru că condamnații ceruseră suspendarea, « având de făcut o declarație importantă », cât pentru a se primi la București din partea Porții răspunsul de încuviințarea execuției.

La 10 Septemvrie 1826, spânzurarea celor doi condamnați era fapt împlinit. (*Ibid.*). A fost cea din urmă pedeapsă cu moartea înregistrată în istoria Țării Românești din veacul al XIX-lea.

În acele zile, se presupunea că șirul spânzurațiilor va continua, căci « această conspirație, pe care oblăduirea n'o poate nega, se întindea în toată Valahia ». (Hurmuzaki, *Doc.*).

Tot atunci se mai credea, că poporul a răzbunat curând după aceea executarea celor doi condamnați, punând foc în noaptea de 24 spre 25 Septembrie în apropiere de Mihai Vodă pentru a arde și reședința domnească din vecinătate (*Ibid.*).

Acesta a fost ultimul omagiu pe care l-au adus memoriei lui Tudor foștii săi panduri.

Nu știm dacă după aceea, Ioniță Tunsu, ultimul haiduc din Valahia cântat de baladele populare și, se pare, eternizat de Pușchin într'o « Intâmplare adevărată din Valahia » va fi fost mișcat de același suflu al lui Tudor. Unele versuri îl arată, de altminteri, că

In codru mi-a ieșit
Cu șase 'ntovărășit,
Toți voluci, aleși panduri,
Cu ghebe și cu poturi ¹⁾.

Dar, așa cum s'a spus, și poporul a fost trezit de acest suflu, la o aprigă rezistență.

« Cinstite cocoane, pentru banii porumbului, *batem și căznim și nu putem scoate* . . . Numai cât plecăm după bani, ne aduc rumâni porunci ca să nu-i supărăm », scria la 20 Martie 1822 lui N. Glogoveanu, Ianăș isvrâvnicelul (N. Iorga).

« Părâle și vrăjmășiile neprietinilor nu s'au precurnat și mai vârtos blestemății rumâni *la multe folositoare au fost împotriviți*, găsind prilej de a pârî că nu pot a da în doaoă părți, adecă și Impăratului [Sultanului] și dumitale », semnala, într'un raport din 17 Aprilie 1822, isprâvnicelul Vasile Pavlovici (*Ibid.*).

« *Mai toată suflarea este nesupusă și neînțelegătoare*, ci bine ar fi pentru rădicarea bucatelor și adunatu' dijmurilor și altele de va fi . . . , să să tocmească un Turc a-l avea aici la curte . . . , că *m'au veninat și rumânii și țiganii* », se alarma Stanciu, logofătul boierului Glogoveanu, la 22 August 1822 (*Ibid.*).

« Nu poci ca să scot bani, că foarte m'-e frică . . . Mă silesc cu blândete printre oameni, până doară ne va scoate milostivul Dumnezeu la lumină. Și pentru toate câte poci, mă silesc. La fân, cu ajutorul lui Dumnezeu, am început a cosi și cu năcaz destul, că *oamenii nu dau ascultare, având fumuri* », dădea de știre, la 9 Septembrie 1822, aceluiaș boier Glogoveanu, Pătru logofătul (*Ibid.*).

Tot el mai raporta grijuliu că sătenii din Ialovăț, năpăstuiți la cislă de niște « sireți de mănători », « vorbesc ca să fugă » și, dacă nu vor fi păsuți, « satul să răsipește » (*Ibid.*).

Printre atâtea vești proaste, una singură bună primca în această vreme boierul Glogoveanu și anume că « varza dumisali cuconiți Sultani s'au acrit » (*Ibid.*).

¹⁾ Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, I, 1, p. 391.

Rezistența țărănească îngrijorase într'atât stăpânirea încât printre niște ponturi de după 1822, trimise de isprăvnicatul Mehedinți către zapcii plășilor se poate citi: « Să nu cumva să îndrăzniți a bate pe vreunul din lăcuatori, veri pentru ce lucru, mai mult decât până la 25 bice de vina cea mare, iar pentru bani domnești, cinci, șase bice cel mult » (*Ibid.*).

Așa se explică fuga peste Dunăre a sătenilor din Prestol în primăvara anului 1827. Oamenii stăpânirii care i-au urmărit raportează această întâmplare dramatică: « Și așa s'au ridicat cu toții, și noi, când am aflat și am trimis [după ei], i-au găsit la marginea Dunării... , cu tot avutul lor ce-au apucat să ia... [și], fiind pe Dunăre furtună mare, s'au 'necat și din dobitoace și din lucrurile sale » (*Ibid.*) Era încordarea supremă a desnădejdiei, care sfida valorile spumegânde ale Dunării, umflată de șuvoaiele năvalnice ale primăverii.

Așa se explică neputința pe care și-o mărturisesc alți slujitori ai oblaudurii care la 18 Februarie 1827, raportând boierului Glogoveanu că satul Crivina « s'au spart », adaogă: « noi cu judecătorul judecăm, închidem, batem, împlinim, slobozim, trebile ni le căutăm, dar mai bine când dumv. vă aflați aici cu noi: doar me pământul ».

Așa se explică prevederea care se ia la moșia Broscari (Mehedinți), cerându-se sătenilor de aici să dea zăpis « că nu vor da foc fânului, după cum sânt obișnuiți » (*Ibid.*).

Hugot, consulul Franței din București, își arată compasiunea față de acești desmoșteniți, în rânduri ca acestea, scrise într'un raport din 22 Octomvrie 1825: « Atâtea dări sunt stoarse dela o populație de aproape 900.000 de suflete, mizerabilă, goală, locuind în bordeie și ne participând de loc la producția al cărei autor este » (Hurmuzaki, *Doc.*). Iar aceasta pentru a sătura « un guvernământ monstruos de scump », care se află în mâinile a « cinci sau șase mii de lipitori » (*Ibid.*).

În același răstimp și anume la 12 Aprilie 1823, consulul prusac Kreuchely constatare și el: « Mizeria poporului se mărește firește dela o zi la alta, pe măsură ce bruma lor de bucate se consumă puțin câte puțin ». Alături de această mizerie a oamenilor este descrisă și aceea a vitelor lor, căci lipsa de pășune a adus caii și boii într'o stare atât de nenorocită încât ei (țărani) aproape nu-i mai pot mâna și duce dela pădure la târg, dar mi-te să mai faci cu ei vreunele cărături care să le aducă câștig, căci ultimele forțe ale vitelor lor slabe sunt adeseori sleite de podvezile gratuite ».

În anul 1825, circulau scrisori anonime, care cuprindeau rânduri ca acestea: « Avem ciomege. Suntem mai mult de șapte mii, conjurați să scăpăm patria de opresori »¹⁾.

Dar poporul nu stătea nici acum cu mâinile încrucișate.

Apoi la 26 Aprilie 1828, într'un raport consular citim: « ceea ce inspiră mai multă teamă este o insurecție locală, foarte posibilă, dat fiind numărul

¹⁾ Hurmuzaki, *Doc.*, X, p. 318, 321—323.

mare de vechi revoluționari care se găsesc aici (în București) și sumedenia de oameni fără căpătâiu și probabil plini de impuls, care se găsesc în această capitală »¹⁾). Cu certitudine că acești « vechi revoluționari » făceau parte din generația lui Tudor, iar « sumedenia de oameni fără căpătâiu » erau, pare-se proletarii încă însuflețiți de impulsul dat de el în 1821.

Neîndoios că răscoala din 1821 a clătinat atât în Țara Românească, cât și în Moldova concepția oligarhică a boierimii, impunând acesteia o corijare, care a planat ca o mustrare asupra triumfului raportat.

A calificat vornicul Alecu Beldiman această răscoală ca « Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întâmplare », Tudor fiind înfățișat ca « învrăj-bitoriu de noroade, de răle iscoditoriu » și ca « un viclean înșelătoriu »²⁾).

A fost înfățișată de boierimea din Țara Românească, după cum s'a arătat, când ca o « urmare tâlhărească », când ca « pieirea îndeobște », pornită din « mare vrejmașie și răutate ». Tot așa, a fost denigrată ca o « mare prăpădenie » (N. Iorga), « dărâpânare », « năprasnică turburare » (Emil Vîrtosu) sau o « mare beznă a piericiunii și de toată jalea vrednică pustiire »³⁾).

Dar, cu toate aceste denigrări, boierimea se cutremură la gândul că nu puțin a lipsit să fie aruncată « în grozava groapă a anului cu leat 1821 », cum scrie « un Român » la 25 Mai 1822 (E. Vîrtosu).

De aceea, pentru a nu se adânci această groapă pe care Tudor o începuse, boierimea și mai cu seamă boierimea mică schițează vagi gesturi reformiste, ceea ce a smuls unor contemporani evocări despre anul 1821 ca aceea a smeritului monah Casian (Cernicanul) care a văzut în răscoala lui Tudor « ferircirea țării noastre » sau ca aceea a lui Chesarie, episcopul Buzăului, care psalmodiază pios: « Tu ești anul bunătății Domnului ! » (*Ibid.*).

În Moldova, răscoala din 1821 a făcut să germineze *curentul novator* sau *cărvunăresc*, al cărui inițiator și animator a fost tânărul Ionică Tăutu, « comis de boierie, inginer de meșteșug ». « Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucând tot acelaș rol prin condeiu și stăruinți în politică, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșească. Pamfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile, giudecându-le toate și iar singur de o partidă... partida țării », sunt rândurile în care Alecu Russo, admiratorul său, caută să-i desprindă figura din uitare, cerând și pentru el « recunoștința și răsplătirea » istoriei⁴⁾).

Încă de prin 1821 și pare-se în aceeași vreme când, pe plaiurile oltene, Tudor își încleștase mâna pe pușca plăieșească, « focosul » Ionică Tăutu, cum îi spune N. Iorga (*Ist. Rom.*, VIII: *Revoluționarii*, p. 285) scrie acea

¹⁾ Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răscolit șăranii*, p. 55.

²⁾ *Eterie sau jalnicile scene prilejite în Moldova din răsvrătirile Grecilor prin șeful lor Alexandru Ipsilanti*... Editată de Banul și Cavaleriul Aleca Balica, Iași, 1861, p. 63.

³⁾ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, p. 122—123.

⁴⁾ Gh. I. Georgescu, *Un vechiu propovăduitor al democrației: Comisul Ionică Tăutu*, p. 8.

filipică intitulată sugestiv « Strigarea norodului Moldovei », în care ridică vehement glasul împotriva boierimii mari moldovene, care fugise peste graniță în timpul răscoalei. El o mustră aspru pentru acel « interes particular » care o caracteriza, recomandându-i să lase « prigonirile și dihonია » și, în unire cu « toți ceilalți mai mici », să lucreze pentru « interesul obștesc », pentru « cele de folosul patriei » (*Ibid.*, pp. 101—11). O acuză apoi pentru « iubirea de argint, această matcă de răutăți neadormită în speculații », care a prefăcut « ocârmuirea în arendă, slujbele patriei în neguțătorii, cinurile în venit și toate în jac » (*Ibid.*). Un alt capăt de acuzare este acela privitor la abuzurile ce se făceau în domeniul justiției care, apanaj al boierimii fiind, ajunsese un simulacru, căci, constată aici Ionică Tăutu, « pravilele sunt în teorii, iar în lucrare interesul și mita și pătımirea de un chip, cât vai de acela ce se judecă și nu știe deslega sofismele ce i se dau prin hotărîre sau mai bine a zice vai de acel ce se judecă și nu are bani să-și cumpere dreptul său ». Celor care au ticăloșit « norodul Moldovei », celor care au supt fără mustrare de cuget « tot sucul patriei », acest mic jacobin moldovean le strigă: « Dați-vă averile în lături ! » (*Ibid.*).

Pamfletul culminează apoi în următoarele rânduri: « Fugiți, nevrednicilor, fugiți ! Ascundeți-vă în întuneric și acolo, puneți în aceeași cumpănă evghenia, singuratica voastră îndeletnicire, păcatul și rușinea, singuratecul vostru rod a vinovatelor fapte ! Fugiți ! Dar osânda vă gonește ! Căci dreapta judecată pentru necredința ce ați arătat și lacrimile celor înstrâmbătățiți, a celor jefuiți, a văduvii pe care n'ați căutat, a săracului pe care ați asuprit, a tot norodul Moldovei, pe care acum, în sfârșit, l-ați adus în uimire și primejdie, vor striga răsplătiri, până la cele mai depărtate veacuri a vremii viitoare !

Apelul la unire « cu toți ceilalți mai mici » pe care Ionică Tăutu l-a făcut mai sus este însă lămurit apoi, când el cere să se recunoască drepturi egale boierimii de a doua treaptă, din care făcea și el parte (I. C. Filitti).

De altfel, această tendință de egalizare a boierimii se reflectează în « Primul proiect de constituțiune a Moldovei » dela 13 Septembrie 1822, care a fost conceput de Ionică Tăutu, după cum ne informează Alecu Russo și la care ar fi avut și concursul cunoscutului jurist al vremii Andronachi Donici, cum cred unii cercetători (Prof. Andrei Rădulescu).

Cuprinzând 77 de « ponturi », acest proiect al « novatorilor » sau « cio-coilor » dă contur pentru prima oară la noi unor idei inspirate din principiile burghezo-democratice ale Revoluției franceze. Astfel sunt prevăzute aici libertatea individuală, libertatea muncii și a comerțului, egalitatea înaintea legilor, reprezentarea țării într'un « sfat obștesc », limitarea prerogativelor domnitorului », principiul împărțirii puterii. Sfatul Obștesc tindea să aibă putere precumpănitoare asupra prerogativelor domnitorului, atunci când între acesta și Sfat s'ar fi ivit vreo neînțelegere asupra vreunei măsuri ¹⁾.

¹⁾ Gh. I. Georgescu, *Op. cit.*, p. 19—20.

Dar, firul conducător al acestei constituții rămâne tot acea preocupare a boierimii mărunte de a trece conducerea afacerilor publice din mâinile singurei oligarhii a boierimii mari, în acelea ale boierimii întregi, dela logofăt mare până la șetrar. Aceasta avea să participe nu numai la alegerea domnului, nu numai în adunarea reprezentativă sau în sfatul obștesc, dar și în divane și departamente, afară de întâiul divan care *singur* era rezervat boierimii mari (I. C. Filitti). Așa dar, cu toată egalitatea în fața legii, enunțată în proiect, la temelia lui rămânea încă privilegiul de clasă, căci nivelarea era prevăzută numai în sânul boierimii. Această egalitate se reducea la dreptul tuturor boierilor, fără deosebire de cin, de a conduce. Nici nu se amintea de existența altor clase sociale, ceea ce face pe Alecu Russo, admiratorul lui Ionică Tăutu, să scrie contrariat: « Este de mirare că proiectul tace cu totul în privința sătenilor »¹⁾, care erau lăsați să rămână mai departe victime ale exploatării boierimii mari sau mici și ale extorcațiunii, căci nu se pomenește nimic despre clacă și despre noianul de dajdii. De aceea, proiectul a fost socotit pe bună dreptate ca « o replică foarte revăzută a ideologiei Revoluției franceze (*Ibid.*, p. 60). Și cu toate acestea, autorii proiectului au fost acuzați de protipendada conservatoare, care număra vreo 20 de familii (I. C. Filitti, *O. c.*, p. 153), ca « înaintași spăimântători ai cerșetoriei și zdrențe ale mizeriei », ale căror principii noi « nu pot decât alarma pe oamenii bine cugetători » (Gh. I. Georgescu). Chiar așa cum a fost, proiectul n'a rămas decât ca atare, deși Ioniță Vodă Sturdza, exponent al acestei mici boierimi, a amenințat pe adversarii proiectului că va lua împotriva lor « măsuri domnești », întrebuintând « topuzul și sabia ». Prin intrigile lor, aceștia au captat până la urmă bunăvoința Rusiei țariste, care le-a dat satisfacție, reprobând pe cale diplomatică proiectul lui Ionică Tăutu pentru ca « să nu strice » vechile instituții (*Ibid.*), cărora « șirul veacurilor li-a întipărit un caracter ce nu se poate șterge » (I. C. Filitti), cum pretextaseră boierii conservatori.

Cu mentalitatea lor retrogradă, au înseilat și ei câteva proiecte de reorganizarea Moldovei, spre a fi opuse proiectului de constituție al cărvunarilor.

Unul dintre acestea, intitulat « shedion de reformăluirea stăpânirii Moldaviei » admitea, printre cele 30 de articole ale sale, că stăpânirea să fie « monarhicească », cu domn din neamul moldovenesc, desemnat pe viață, dar asistat de 6 sau 8 « familii din cele dintâi ale pământului » pentru a se asigura astfel interesele protipendadei.

Aceeași grijă se observă și într'un alt proiect, intitulat curios « pontul popilor », unde cărmuirea țării era atribuită domnului, asistat de o « gherusie » de 8 boieri din cei dintâi, care se vor reînnoi la fiecare 3 ani. (*Ibid.*).

Intr'un al treilea proiect, al logofătului Dimitrie Sturza, se propunea « sistema aristo-dimocraticească », care excludea domnul, recomandând « o oblăduire republicească » și încredințând puterea la trei divane neatârdate

¹⁾ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, III, p. 59.

unul de altul, după principiul separațiunii puterilor. Primul divan numit « cel mare » urma să fie compus din 15 boieri veliți, al doilea numit « pravilnicesc » era rezervat tot la 15 boieri mari, iar al III-lea sau « divanul de jos » avea să cuprindă pe deputații de județe, « boieri sau nu » (*Ibid.*).

A urmat apoi, în tot timpul domniei lui Ioniță Vodă Sturdza (1822—1828), o discordie furibundă în sânul aceleiași clase, împărțită în boieri conservatori, care invocau « ciolanele strămoșilor » (*Ibid.*, p. 156), și în ciocoi care erau socotiți de cei dintâi ca « parveniți » (*Ibid.*) sau « tifulți în răs » ca « șleahță »¹⁾, deși și printre aceștia se găseau descendenți din familii care figuraseră în divanele Moldovei (I. C. Filitti).

De aceea, într'o reprimandă severă, Ioniță Vodă Sturdza le aduce aminte că scaunul Moldovei « noi l-am pierdut [altădată] prin intrigile noastre și prin goana unuia asupra altuia, de l-au stăpânit străinii atâția ani ». Apoi îi întreabă admonestându-i: « Ce voiți acum să mai faceți? Să-l pierdeți ca să ajungem mai rău poate de cum am fost? »²⁾.

În lupta dintre cele două tabere boierești pentru preponderanță în conducerea Moldovei, s'a putut auzi arareori și unele vagi aluzii la ușurarea condițiilor grele de viață ale poporului.

Astfel, la 16 Noemvrie 1823, boierii conservatori aruncau promisiunea că renunță la orice profit din veniturile, titlurile și lefurile scoase de pe urma nenorociților locuitori, cărora le lipsesc « până și vitele », ceea ce în treacănt fie zis n'a fost decât o frază, care n'a avut altă urmare³⁾.

Iată-i și pe cărvunari, în 1824, aducându-și aminte că veniturile boierilor din slujbe *ar trebui desfînțate* (I. C. Filitti).

Mai cutezătoare decât aceste manifestări vapoaze apare însă « închiuirea » de reforme a marelui boier Iordache Rosetti-Rosnovanu. Spre deosebire de cei mai dinainte, el cerea nu numai desființarea scutelnicilor, pe care n'o mai propusese decât Barbu Văcărescu în Muntenia la 1819, dar și desființarea privilegiilor în materie de impozite, instituindu-se o *dare unică* pe pământ pe care s'o plătească proprietarii și sătenii, proporțional cu partea lor de folosință. « Obșteasca legătură în contribuție, cum o numește el, va face legătura naționalicească », căci numai astfel « dela cel mai mic... și până la cel mai mare... vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta... și cine va putea atunci să biruiască neamul unit? » (I. C. Filitti).

Și în « sistema aristodimocratică », menționată mai înainte, se fluturase această idee a unei singure dajdii pe care fiecare « republican » ar fi fost s'o plătească, « fiind tot un trup cu republica », iar aceasta ar fi urmat s'o facă « de bună voe » și după ce s'ar fi încredințat că este « adevărat trebuincioasă republicei » (*Ibid.*).

¹⁾ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 165—166.

²⁾ Manolache Drăghici, *Op. cit.*, II, p. 167—168.

³⁾ Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, 2, p. 598.

Dar toate acestea n'au fost decât postulări iluzorii, care amintesc de fata morgana.

O propunere care atrage în deosebi atenția pentru desfășurarea viitoare a evenimentelor este aceea privitoare la « libertatea negoțului » (*Ibidem*), propunere repetată în 1825 și de Nicolae Roznovanu, care mai năzuia în plus la « deschiderea portului Galați tuturor pavilioanelor » (*Ibid.*).

Dar iată că această boierime, până acum desbinată, este gata să se unească. După încheierea convenției dela Akerman, când marii boieri pribegi se întorc în Moldova, ei se arată dispuși la o « primă încercare de legătură » cu acei cu care se învrăjbiseră până atunci. În declarații înflăcărâte către « maica patrie » pe care continuă a o confunda cu clasa boierească, deoarece au despre ea impresia că « tu ești noi și noi suntem tu », ei jură « dragostea cea cu credință și râvna cea cu stăruială ». În acest sens, se arată gata să se lepede de « interesele cele în parte » și de « îmbunările cele mârșave » (*Ibid.*). Rezultatul acestei « legături » este concretizat numai deocamdată în faimoasa « anafora pentru pronomiile Moldovei » din Aprilie 1827, menită nu numai să confirme vechile privilegii, dar să le dea și o extindere pe care n'o avuseseră vreodată (*Ibid.*). Era măsura de prevedere pentru întărirea poziției clasei respective, acum când se întrezărea ivirea unei clase concurente: burghezimea a cărei dezvoltare și tendință nu mai constituia o enigmă nebuloasă.

Și în Țara Românească, vifornița stârnită de Tudor a aruncat boierimii drept în obraz cumplita muștrare a unui trecut negru de care era făcută vinovată. În Brașovul de dincolo de Carpați, boierii bejenți au poposit având mereu în față « grozava groapă a anului cu leat 1821 », lăsată în urma lor. Acolo însă, au dat peste o altă muștrare și anume peste duhul ineluctabil al veacului, pătruns din Apus în practicele burghezo-democratice ale lui Iosif al II-lea.

Intre aceste două realități stringente, această protipendadă reacționară va avea o clipă de tresărire, încercând să se gândească la o corectare a intereselor ei de clasă. Dar roadele acestei tresăriri s'au redus la simple tribulații, împregnate doar de un naționalism xenofob, care era departe de a constitui remediul anului 1821 sau « îndreptarea țării », cum le plăcea boierilor să vestească (Emil Vîrtosu). Toate aceste elucubrații sunt străbătute de aceeași alarmă pentru înlăturarea elementelor alogene, în speță a Fanarioților, făcuți vinovați că « au hrăpit pâinea din mâinile pământenilor », « stingând neamul pământenilor », adică al boierilor autohtoni (I. C. Filitti). Or, constatase Tudor recent, scrutând realitatea, că « boierii greci și români, unindu-se cu toții, ne-au prădat și ne-au despuiat, încât am rămas numai cu sufletele ».

Altfel, boierimea se arată mercu preocupată de interesele ei de clasă.

« Negoțul să ne fie slobod... , să nu fim popriți de nimeni a scoate peste granițe, în orice parte vom putea găsi folosul alișverişului nostru »;

« Să putem deschide fabrice de orice fel de meșteșug și să ne neguțătorim cu cele ce vor ieși din lucrarea lor »;

« Să deschidem câte metale va da pământul nostru, să le lucrăm și să să folosească țara prin negoțul lor slobod »;

« Vinurile și rachiurile din Țara Turcească să fie poprite a nu intra nici-decum în Țara Românească ca să să treacă vinul și rachiul țării, pentrucă dōmnii greci și această pagubă făcea țării, dând voie vinului și rachiului strein de intra în țara noastră și scădea prețul celui de pământ sau rămănea nevândut ».

Acestea și multe alte doleanțe egoiste ale boierilor sunt așternute într'un lung memoriu adresat « către Rusia » și intitulat « pentru reorganizarea Țării Românești ». Ei nu ezită să ceară aici chiar dublarea zilelor de clacă dela 12 la 24 pe an « de fieșcare lăcuiitor al moșiei » (Emil Vîrtosu).

Nici între « Cererile boierilor munteni duși la Țarigrad » în Mai 1822, nu se găsește vreuna care să arate vreo renunțare la vechile lor privilegii (*Ibid.*), ci dimpotrivă, așa cum se observă și într'un alt « proiect pentru îndreptarea țării » (*Ibid.*).

Tagma boierească de a doua și a treia treaptă este și ea preocupată de aceleași interese egoiste, singurul ei țel fiind acela de a i se face loc în rândurile boierimii mari, care continua să o țină la o parte, făcând « o osebite din totimea trupului compatrioților » (*Ibid.*). Nu are alt sens acea « herbinte râvnă spre învierea și îndreptarea patriei noastre » care apare într'un « înscris » propus boierilor mari de către cei mici, « pentru unirea spre binele țării » (*Ibid.*), cum pretind ei.

Unirea dintre ei credeau boierii mari și mici că era singurul imperativ al clipei. « Unirea știm că au zidit stâlpi neclățiți și neunirea vedem că au săvârșit atâtea derăpănări (aluzie la răscoala lui Tudor), câte sânt și răotățile ei. Unirea este de mare lipsă la rana cea cangrenisită a trupului românesc ! Unirea să cuvine a fi doftorul său, unirea lecuirea sa și prin unire va ajunge la cele mai dulci puncturi ale fericirii », citim într'un astfel de « îndemn la unire, în care interesul boierimii pentru menținerea poziției ei, adică a acelor « dulci puncturi ale fericirii », este transparent. Numai astfel « corabia cea putredă și despre toate părțile găurită a neamului românesc », cum constată înșiși boierii, va avea « un corăbier iscusit », în speță această boierime unită, « carele să știe a o purta după bătaia vânturilor, care astăzi de pretutindenea suflă înponcișat » (*Ibid.*). Era semnalul de alarmă, tras de boierime în fața pericolului din ce în ce mai intens al ideilor burghezo-democratice, care aveau să se intensifice după răscoala din 1821. Aceasta era realitatea pe care boierii o vedeau « în oglinda anului cu leat 1821 », care le stătea în permanență în față (*Ibid.*).

Și li se atrăsese atenția: « Judecați bine, fraților, că acei puțini, carii cu nedreptăți să slujesc de patrie, nu pot fi patrie ! Iar glotișul tot, ce prin silnicie să află supuși la cei puțini, aceia — și firește și pravilnicește — sânt patriie și orice putere care să oblăduște cu pravili și dreptate, așa îi poate numi » (*Ibid.*).

Pe bună dreptate, deci, se constata, în acest timp, într'un apel « Pentru unirea blagorodnicilor » din 20 Iunie 1822, că « blagorodnicii — adică boierii — au căzut în cea desăvârșită uriciune a patrioților, aducându-i la desnădăjduire ». Aceasta « au silit pă Theodor Vladimirescu, cu lăudata râvnă a patriei sale, să strângă pă cei obidiți și năpăstuiți fii ai patriei și să ceară dreptățile obștii țării », căci « patrioții nu sânt datori a să aduce jărtvă trufiei, lăcomiei și desfătărilor lor (ale blagorodnicilor) » (*Ibid.*).

Și apelul izbucnește: « Blagorodnicilor ! Cunoașteți odată adevărul, că nu puteți fi blagorodnici până nu veți fi mai întâi patrioți ! Nu pot face blagorodnicii patrie, ci patria face pă blagorodnici. Patrioții vă plătește ca să priveghiați pentru dânșii, să grijiți pentru folosurile lor, să-i iubiți și să-i cinstiți ca pă niște frați, iar nu pentru ca să-i huliți, să-i defăimați și să-i despuieți ! » (*ibid.*).

« Priviți în oglinda anului 1821 și înțelegeți la ce prăpastie v'au adus . . . și câtă mare dejghinare este între cei ce să numesc blagorodnici ! Nu vă paraponisiți la aceasta, pentrucă înșivă sânteti pricina, aducându-i la desnădăjduire. Cunoașteți blagorodnicii cea adevărată, aceia ce să urmează și în Evropa, iar nu cea după fandasie, căci fandasiile să răsipesc înaintea adevărului ! Nu socotiți pă patrioții voștri dă dobitoace ! Au trecut vremea dobitociei. Acum fiii patriei au dobândit simțiri ». (*Ibid.*).

Făcând apoi aluzie la această oligarhie boierească, autorul apelului scrie: « Cu aceste urite și vrednice de toată hula fandasii, osebindu-să de sineși blagorodnicii din trupul neamului și făcându-să o *sistimă trufașă* și cu totul slobodă de netăgăduitele datorii și legături ce să cuvenea să aibă cu simpatrioții lor, au ațâțat toată scârba, uriciunea și nestinsa vrajbă a neamului asupra lor, cu cât și ei s'au arătat mai cu asprime și cu multe chipuri de posomorite silnicii și defăimări cătră frații lor patrioți ». (*Ibid.*).

Rechizitoriul dă apoi în vileag desconsiderarea poporului de către blagorodnici, care, « socotind că toți ceilalți simpatrioți neblagorodnici sânt zidiți de o altă Dumnezeire numai pentru ca să fie organe mării lor, jucăree patimilor lor și jărtvă lăcomiei lor, de aceea și niciun chip de tiranicească pornire, nici mijloc de sălbatecă jăfuire n'au lăsat de a-l pune în lucrare cu deadinsul, desfătându-să și înbogățindu-să cu sângele simpatrioților ! Nu poate nimeni să acopere acest mare și luminat adevăr, fiindcă s'au dat de față și altor neamuri mari și slăvite ! *Nu să pot ascunde lucrătorii, săracii neamului românesc, fiindcă să pot arăta cu degetul* ». (*Ibid.*).

Cu același venin, este desvăluită în următoarele rânduri pactizarea dintre boierimea pământeană și cea fanariotă:

« Osebindu-să blagorodnicii din trupul patrioților și călcând cu picerele pă frații lor, nici ei n'au rămas fericiți, pentrucă interesurile lăcomiei răzvrătindu-i și pă dânșii, au fost siliți a să alătura pă lângă streinii stăpânitori, ce avea deplină tiranicească putere să facă orice vor voi. Și așa, blagorodnicii țării ajunsese la altă ticăloșie necinstită, căci la frații lor simpatrioți să arate

ca niște Dumnezei, ocărîndu-i și ponosluindu-i, iar la streinii stăpânitori, cu o foarte proastă cucerie, zmerenie și lingușire, încât nu să deosebea din cele mai mici slugi, făcând încă și acelora destule colachii [lingușiri], cu cât blagorodnecul, cel sălbatec și mândru cătră simpatrioții lui, de multe ori să vedea zmerindu-să la un bașcihodar». (*Ibid.*).

Cele șapte ponturi propuse aici pentru «îndreptarea patriei noastre» sunt, spre deosebire de celelalte proiecte din această vreme, pătrunse de un spirit reformist.

«Blagorodnic să să numească numai acela ce să va arăta cu mai multă dragoste și cinste, după cuviință, cătră simpatrioții lui și cu mai multă slujbă cătră obșteștile folosuri» se cere la punctul II (*ibid.*), care respinge boieria de naștere, bazată pe ascendenți sau, cum se spune, izvorînd «din cutare și din cutare, adecă din sălașul fondasiilor și zădarnicilor păreri ale strămoșilor». (*Ibid.*).

În acest sens, la punctul III, se precizează: «Să fie drumul deschis tuturor patrioților de orice treaptă sau stare va fi, ca fieșcare, cu învățătura, cu silința și cu vredniciia sa, folosind obștea, să dobândească dela patrie cea după cuviință cinste și înălțare stării lui, ca cu acest mijloc să să îndemneze toți fiii patriei a să sili spre sporire la învățătură și slujbe vrednice, fiind încredințați că-ș vor lua răsplătirea ostanelilor, după cum să urmează și la celelalte luminate neamuri ale Evropei, iar nu să fie trecuți cu vederea, depărtați și călcați cu picerile de blagorodniia ce au fost până acum». (*Ibid.*).

La punctul VII se cere să se alcătuiască o «pravilă a țării», întocmită «cu sfatul și priimirea a tot neamului românesc». (*Ibid.*).

Deosebit de semnificativ este avertismentul ce se dă blagorodnicilor, să se îndrepteze, «ca nu cumvaș obida și desnădăjduirea neamului să nască alți Theodori!» (*Ibid.*). «Patrioții să vă cunoască de blagorodnici când veți fi uniți cu dânșii, cinstindu-să, iubindu-să și folosindu-să de voi, iar nu voi să vă arătați de blagorodnici, cu trufii, cu defăimări și nebăgări de seamă către ei, căci, în adevăr să știți că nu veți mai fi!» (*Ibidem*), întrevedea autorul sau autorii acestui apel, pornind dela constatarea că «cei multi sânt mai des-toinici a să apăra de sălbăticiia celor mai puținii». (*Ibid.*).

Impotriva acestei stări de lucruri începură a se ridica acum și alte glasuri izolate, care au luat grai din lectura literaturii apusene, îmbibată de ideile Revoluției franceze.

Iată astfel pe Barbu Paris Momuleanu, care, deși recunoaște că nu e un «talant» și mai puțin o «jenie», că «n'a învățat științele și filosofia», încearcă să biciuiască protipendada, în a sa culegere de poezii satirice, intitulată *Caracteruri* și tipărită cu un oarecare lux la tipografia dela Cișmeaua lui Mavrogheni, în anul 1825. «Aceste obiecte: satire prin care arăt osebite caracteruri și rele moravuri», scrie poetul, «nu defăimând neamul și persoanele oamenilor, ci diferitele caracteruri, pentru că eu nu zic că este Constandin, Alexandru, Frideric, Vlaicu sau Maria, ci numai pe singură patimă o defaim».

Trufia marei boierimi e prinsă de el în versuri, e drept stângace, dar realiste, ca acestea:

« Pe cel mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc;
Dau cu căleștile lor
Peste cei mici de-i omor ».

Snobismul aceleiași boierimi este satirizat cu aceeași stângăcie în versurile:

« Ce vită, ce dobitoc
Omul bogat cu noroc!
Nu e alt acest bărbat
Decât un bou ne 'nvățat,
Umblă, s'arată fălos
Ca un taur cu gât gros;
Umblă pe nas bufuind
P'alții nimic socotind! »

Dar, cum observă N. Iorga, mult mai mare preț are prefata la aceste « Characteruri », unde, în nu mai puțin de 80 pagini de proză, Barbu Paris Momuleanu face « o critică socială întreagă, aspră totdeauna, dreaptă dela un capăt la altul, luminată de un ideal de îndreptare și încălzită de o inimă curată și bună, în stare a se înduioșa de lucruri duioase ».

El vede înalta societate contemporană plină de « relele năravuri, care aduc moliciunea și desfrânarea » și condamnă « lucsusul ce molipsește și turbură odihna și fericirea și ațâță ambiția, care dărapănă toată odihna lor ». Acestea sunt nenorociri abătute asupra patriei ca « o ceață prin munți », acestea au atins de tot lumina fericirii omenești, făcând pe fiecare să umble « prin noaptea poftelor ». El dă alarma că, « beți toți de beția ambiției, vrem fieșcare a fi nobil, cinstind numai rangurile și dregătoriile și *nesocotind meșteșugurile și lucrarea pământului, din care iese îndestularea și fericirea neamului omenesc* ». Respinge noblețea rangurilor, pentru a fi înlocuită cu aceea « a sufletului ». El recomandă învățătura, care « numai singură este și ne va fi îndreptarul vieții noastre . . . , iar nu averile cele multe, care ne moleșesc și ne fac trântori în soțietate ». Pe boierii bogați, caută să-i trezească la sentimente generoase, sfătuindu-i ca, « din agonisirile sale ce au câștigat din bunul patriei, să facă vreun monument santimental, precum o casă pentru săraci ce să tăvălesc pe ulițe, vreo zidire pentru copii ce să arunc pe la răspântii sau ceva cărți de științe în limba patriei pentru luminarea neamului ». « Tot patriotul orice agonisește din bunul patriei sale, dator este a cheltui în folosurile ei jumătate, căci ea este muma lui și neamul, frații săi și poate că sânt mulți care ar putea face și asemenea lucruri și să lase din destul și fiilor săi ». « Acestea sânt datoriile moralității », « acestea sânt faptele cele ce caracterisesc noblețea, iar nu desfătărilor, lenevirea și lucsusul », proclamă Barbu Paris Momuleanu ¹⁾.

¹⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I, p. 79—86; I. Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, p. 464—474.

Din Parisul, unde în vremea aceea fuseseră trimiși la învățătură cei dintâi 4 bursieri, fii din popor din Muntenia ¹⁾, unul dintre ei, care urma studii înalte de filosofie: Eufrosin Poteca, cuteza a scrie celor din țară rânduri de sfat ca acestea: « Voiți să vă faceți slăviți cu adevărat?... Izgoniți nedreptatea din Valahia, adunați-vă cu toții în Sf. Mitropolie, faceți o rugăciune către Dumnezeu, ca să primiți iertarea de păcatele cele trecute și apoi faceți o lege politică, prin care să se hotărască *dădiile de acum înainte asupra veniturilor fiecăruia, fără deosebire, de la divanit până la plugari și la hrănitori de dobitoace* și așa, fără a sărăci cineva de tot, se va aduna lesne cu ce plăți toate cheltuielile statului ». Cuteza astfel acest simplu bursier să dea lecții boierimii conducătoare. Prin urmare, el propunea egalitatea înaintea dărilor, iar acestea tocmai în momentul când, pentru a plăti datorii de 2.300.000 de piaștri, se puneau la cale noi urcări de dări, se înțelege cu cruțarea privilegiatilor. (I. C. Filitti). Ba, cuteza a pomeni chiar de « liberarea robilor » (N. Iorga).

Iată tot atunci ridicându-se astfel de glasuri și dintre unii feciori de boieri, care, adăpați la ideile revoluționare burghezo-democratice ale Parisului, își consternau părinții cu metamorfoza ce se petrecea în acest sens în concepțiile lor. Unul dintre ei, Const. N. Filipescu, care își va lua acolo, în 1829, bacalaureatul în drept, nu se sfia să vorbească despre abuzurile boierilor, care erau « depozitari ai intereselor și fericirii nației », nu trecea sub tăcere « arbitrarul » din țară, arătându-se gata să colaboreze la toate proiectele ce s'ar alcătui « pentru prosperitatea și neatârnamea țării ». (*Ibid.*).

Dintre membrii acelei societăți secrete politico-literare, fondată la Brașov de boierii bejenți, unul singur s'a dovedit a fi o excepție printre ceilalți care n'au lăsat alte urme decât acele tribulații egoiste, despre care s'a vorbit și un plan pentru îmbogățirea culturii prin traduceri, prin teatru, prin scoaterea unui ziar. (N. Iorga). Este vorba de Dinicu Golescu, marele logofăt, care avea să înfloreze boierimea din care făcea parte, prin acea trâmbiță a pocăinței pe care a sunat-o în « Insemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826 ». Intradevăr, așa cum avea însuși autorul convingerea, aceasta a fost o carte cum nu mai cunoscuseră Români. In paginile ei se face rechizitoriul cel mai realist și deci cel mai aspru, ce-i fusese dat păturii dominante să audă până atunci. « Am rămas în urma tuturor neamurilor », constată el desamăgit, după ce a văzut « adevărata fericire a altor neamuri ». Vinovații, marii vinovați, pentru aceste « nedrepte urmări și nepomenite peste tot pământul », erau firește, boierii, care aduseseră poporul « într'o sărăcie și într'o ticăloșie atât de mare, încât un străin este peste puțință să creadă această proastă stare » ²⁾. Cumplita exploatare la care era supusă țărănimea, număra două sute de zile de clacă pe an și totuși clăcașii nu se alegeau cu nimic. (*Ibid.*).

¹⁾ Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 118—119.

²⁾ Constantin Golescu, *Insemnare a călătoriei mele...* tipărită de Nerva Hodoș, p. 58.

Viața lor, locuința lor, mintea lor, adesea e ca la cei mai înapoiți sălbateci. « Intrând cinevaș într'aceste locuri unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard, . . . nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei lui, ci numai niște odăi în pământ, ce le zic bordeie, unde, intrând cinevaș, nu are alt a vedea decât o gaură numai în pământ, încât poate încăpea cu nevasta și cu copiii împrejurul vetrei și un coș de nuiele scos afară din fața pământului și lipit cu balebă » (*ibid.*), iată imaginea halucinantă a satului din « Insemnarea » boierului din Golești. Prin sate, oamenii umblă desculți și în sdrențe, după o căldare pentru mămăligă, pe care și-o trec una alteia, cinci-șase familii, întovărășite în acest scop. Despre fiscalitatea spoliatoare, Dinicu Golescu exclamă: « O ! se cutremură mintea omului, când își va aduce aminte că făptura Dumnezeuirii, omenirea, frații noștri, au fost câte zece așternuți pe pământ, cu ochii în soare și o hârnă mare și grea pusă pe pânțele lor, ca, mușcându-i muștele și țânțarii, nici să poată a se feri ! ».

Și despre deposedarea țăranilor de pământuri de către boieri, prin fel de fel de mijloace jăcmănitore, Dinicu Golescu notează acele « luări nepravilnice dela acest norod, care nu-și are nici hrana de toate zilele », amintindu-și cum i se înfățișaseră lui însuși odată « 20 de moșneni, cu sânurile pline de hrisoave de câte doao și trei sute de ani », pentru a-și justifica dreptatea cauzei lor, adică pentru a înlătura cutropirea boierească.

Acest boier « filosof », care știa că deoportivă e cenușa bogatului și cea a săracului, năzuia la « o prefacere a temeliilor societății », schițând chiar un program în vederea europenizării țării. (N. Iorga).

Același colorit sumbru, întâlnit în fresca de muștrări, lăsată de Dinicu Golescu, aflăm, în aceeași vreme și în prefața la « *Starea de acum din oblatd: irea geograficească, orașenească și poli'icească a prințipaturilor Valahiei și a Moldaviei* », scrisă de « Thomas Thornton englezul », în 1808 și tradusă acum — în 1826 — de « un Român poftitoriu de îndreptarea neravurilor neamului românesc și a sa luminare, spre mărire și buna fericire », cum semnează traducătorul anonim, pe care N. Iorga îl presupune a fi Eufrosin Poteca.

Acest traducător a avut, în orice caz, o obârșie de jos, poate a fiului de sătean dela Nucșoara, din muncelile Prahovei¹⁾ căci vorbește de « adâncul întunec, care și până astăzi, supt aceeași cutropire și jalnică întunecime » a « cutropit » pe părinții săi și « ține pre ticălosul neamul nostru ». (I. Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *O. cit.*, III).

« Cele vrednice de defăimare și hulă » scrise de Thornton « în această prea scurtă *incondeiere* », privitoare la starea Principatelor, « văzându-le și cetindu-le și eu, m'au aprins vâpaia rușinii, m'au pătruns pilda ticăloșiei neamului meu », scrie tâlmăcitorul. (*Ibid.*).

¹⁾ N. Iorga, *Op. cit.*, I, p. 61.

El înșiră apoi o întregă gamă de note decadente, oglindind pătura dominantă, ca: « rușini, obide, defăimări, ticăloșii, năravuri scârboase, leneviri, trândăviri, amăgiri, adormiri, înșelăciuni, despoieri, răpiri, jefuiri, pedepse, chinuri și neaplecarea la dulcile, folositoare, luminătoarele învățături și meșteșuguri » (*Ibid.*).

Constatând că « Românii sânt orânduți de tristețea lor să fie supt jug munciți, jefuiți și în veci să muncească goli, despoiați », traducătorul e categoric în a conchide că această exploatare se cerea « spre desfătărilor și desfrânările celorlalte neamuri și celor din păcate mai mari ai lor carii numai după cușânt să zic patrioți, dar în faptă-s mai cumpliți decât lupii cei turbați ». Nu e deci greu de ghicit că e vorba de clasa dominantă boierească. Aceasta e arătată ca interesată să țină poporul « la întunerecul neînvățăturilor », căci, « de să vor lumina cu învățături, unde vor mai găsi norod orb să-l jupoae de piele și el, gemând și suspinând să tacă, neștiind ce să vorbească » ! cum se întrebă traducătorul (*Ibid.*).

De altfel el se explică numaidecât, căci, întrebând « cine este vinovat » de « hula și ticăloșia acestui dosădit norod » — cuvintele sunt luate parcă din vocabularul lui Tudor — face vinovați pe « boierii cei ce sânt în diregătorii și cu puteri în mâinile lor », care chinuesc « pre ticălosul norod cu toate chipurile de tiranii ». (*Ibid.*). Iar la aceasta este arătat complice și « clirosul bisericesc », « dela Vlădică până la opincă », căci clerul este « vârful tuturor puterilor asupra celorlalți lăcuitori » (*Ibid.*).

Toate acestea pricinuesc « cutremur și pârlirea părului », căci poporul este ca o turmă fără păstor, lăsată pradă lupilor și căinilor, termeni de comparație pentru oblăduire. « Câinii turmei să uită numai când să mai rămăe ceva din gurile lupilor, să apuce și dâșșii. Ce este mai firesc: că lupii mănâncă numai carnea depre oi, iar câinii turmei mănâncă și oasele. Intocma să urmează și la noi, că cei cu puterea stăpânirii mănâncă carnea și oasele cele mai fragede, iar cei ce sânt pre supt stăpânitori și ocârmuitori rod și oasele, ling încă și bătătura ticălosului locuitoriu, să nu i se mai ulme nici urma unde l-a mâncat » (*Ibid.*).

Traducătorul spune străveziu că schimbarea domniei prin aducerea unui pământean în scaun, rezultat pentru care în treacăt spunând, boierimea purta o recunoștință nemărturisită răscoalei lui Tudor, n'a îndreptat starea de lucruri de sub Fanarioți și astfel cei răspunzători sunt și mai aspru judecați de către străini.

În acest sens traducătorul scrie: « încă sânt alți Evropei, carii scriu cele de acum curgătoare în pământurile noastre mai cumplit, prisosind altă pată mai mare și otrăvită, hulind că acum să stăpânesc amândoa Prințipaturile de neamurile sale și că văd mai rele urmări în toate chipurile și mai desfrânate și rele năravuri, când ar fi putut să le direagă și să le aducă la bună stare, în vreme ce pildele cele rele și peadecele cumplite Fanarioți, cu a căroră pricinuire, zic scriitorii, că până acum ne apăram și ne îndreptam; acum dar ce

îndreptare ne mai rămâne? decât, de nu să vor deștepta din somnul cel împetrit să se diregă și să să pună la o bună orânduială, alta nu mai rămâne, decât să creape pământul și să ne înghiță pre toți de vii». (*Ibid.*). Iar ceea ce-i este acestui talmăcitor anonim « mai de mirare, mai de obidă și de lăcrămat » este că « ceale, reale mai niciuna nu este minciună, ci toate adevărate » și are impresia că cei ce le-au scris « încă multe le-au trecut cu vederea tăcându-le, poate din neștiință sau scârbindu-să » (*Ibid.*).

El mai sesizează că « toate cele din fire podoabe și îmbunătățiri ale locului și ale pământului » românesc, sunt tânguite că au încăput pe mâna acestui « feliu de câni de stăpânitori, oblăduitori și cârmuitori » (*Ibid.*).

Și încheind, anonimul îndeamnă pe cetitorii săi compatrioți « să lapede... din neamul românesc toate neravurile și faptele cele rele câte să văd defăimate de neamurile streine ».

Ca măsuri de îndreptare recomandă acestora « învățăturile de tot felul », căci altfel vor rămâne « în veci cufundați în întunerecul neștiințelor și în lațurile ticăloșiei ». Apoi le dă sfaturi de cumpătare, argumentând că « economia este părăsirea lucsului... , îngrijirea cu osârdie a moșiilor și a altor avuturi. In sfârșit, anonimul reflectează la « punerea în lucrare a neșugătoriei », căci prin mijlocirea acesteia « toate neamurile și toate împărățiile să înalță și să îmbogățesc ». (*Ibid.*, pp. 522—523), de unde reiese că anonimul ar fi un apologet al burgheziei.

Dar iată, în același sens, o manifestare certă a lui Eufrosin Poteca, burșierul filosof, care din Parisul de unde așteptase agitat să se întoarcă în patrie, fiindcă Epitropia școalelor din București întârzia să-i trimită bani pentru drumul înapoi, scrisese că, așa cum nu se rușinează că e om de jos, « născut mai aproape de pădure decât de curtea domnească », e gata să vină în țară să semene « sau puținele idei ce le-au cules pe acolo, sau grâu pe întinsele ei șesuri ». Pentrucă, se consola monahul din el, « părinții mei cei adevărați, din care se trage tot neamul omenesc, sunt cerul și pământul, iar Dumnezeu, împăratul lumii, adeseori obicinuește de scoate din noroiu pe cel umilit și-l așează printre fruntașii norodului ». (Xenopol).

La 1826, întors în țară, el scria episcopului de Argeș: « Dajdie, zic Bucureștenii, să plătească numai țărani proști... Oh! Dumnezeule, dacă ești drept, și iubești dreptatea, pentru ce nu stingi pe asupritori de pre fața pământului? Și săracii asupriți să te slăvească! Săracii Rumâni!, Ei, dacă au oi, plătesc pentru ele, dacă porci, dacă stupi, dacă vii, tutun... Iar d-lor, .. dacă au vii, le lucrează poslușnicii...; 20.000 de Rumâni aleși le dă dajdie grea și d-lor își poleesc caleșcele... Dacă sunt în slujbe politicești, au destulă plată și încă cea mai bună treabă o fac logofeții și zapcii; treaba lor este să stoarcă pe Rumâni ». (Xenopol) « Ticăloasă inima mea să topește de focul în care să frig bieții rumâni! » (E. Virtosu).

În anul următor, într'un « proiect » al său, în care pune accentul pe reorganizarea școalei, Eufrosin Poteca preconizează un învățământ național,

uniform pentru « toată tinerimea » la care, deci, să vină, alături de copiii celor mici și săraci » și feciorii de boieri, izolați până atunci « pe la casele d-lor », unde părinții lor le chiverniseau învățătura cu dascăli anzajați pentru ei. Inchisă în carapacea ei de egoism cultural, această boierime făcuse să pălească flacăra ideilor de deșteptare națională și de libertate socială întreținută prin glasul lui Gheorghe Lazăr, în limba maicii sale », la școala « academicească » pentru « științele filosoficești și matematicesti » din chiliile m-rii Sf. Sava, școală înviată de el, susținut de boierul Constantin Bălăceanu, în anul 1818. După răscoala din 1821, care a pricinuit închiderea școlii dela Sf. Sava, Gheorghe Lazăr, întâmpinat cu neîncredere de boieri, când încercase s'o redeschidă, părăsise bolnav și desamăgit Bucureștii în anul 1822, întorcându-se în Avrig, satul său natal, unde a murit, sărac și părăsit, în anul următor ¹⁾.

Părția în sensul proiectului lui Eufrosin Poteca, fusese deschisă de Dinicu Golescu, care recent — în 1826 — făcuse să răsară prima luminiță pentru subțierea beznei neînvățaturii în care erau ținuți să zacă fiii de țărani, înființând cea dintâi școală rurală pe pământul României, la Golești, unde a fost adus ca profesor celălalt transilvănean: Aron Florian. (Xenopol).

În proiectul amintit, Eufrosin Poteca trece și la « alegerea unui cârmuitor politicesc », care trebuia să slujească pentru « binele norodului », iar nu norodul « pentru cârmuitor ». Altfel, « norodul poate să-l scoată și să aleagă pe altul », năzuiește Eufrosin Poteca, tinzând la principiul revocării acestui « cârmuitor ». (I. C. Filitti).

După cum își aduce aminte Eliade, la întoarcerea în țară a logofătului Dinicu Golescu și din inițiativa acestuia, au fost puse bazele acelei societăți secrete, care și ea își propunea să constituie un organ de progres pe tărâmul culturii ²⁾. Din statutele acestei societăți secrete, devenite statute ale Societății literare sau « de față », care o dublă pe cea secretă, se desprinde un program atent la dezvoltarea acelei culturi naționale, menită să creeze « o nouă generație cu idei democratice burgheze progresiste și cu o puternică conștiință națională » ³⁾, corolar al dezvoltării schimbului de mărfuri în Principate (Ibid.).

Astfel, pe lângă școala dela Sf. Sava, proiectată a fi « împlinită și înălțată » la gradul de colegiu, se prevedea creierea unei a doua asemenea școale la Craiova, înființarea de școale normale în capitala fiecărui județ și de școale primare în fiecare sat. Apoi, se făcea mențiune despre « fondarea de jurnale sau gazete în limba română », despre abolirea monopolului tipografic deținut de tipografia dela Cișmeaua lui Mavrogheni a doctorului Caracaș, despre

¹⁾ *Istoria României. Manual unic pentru cl. XI-a medie.* Redactor responsabil Mihail Roller. Ed. IV, p. 301—302.

²⁾ I. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi sau spiritul și materia.* București, 1859—1869, p. 77—78.

³⁾ *Istoria României. Manual unic pentru clasa XI-a medie.* Ediția a IV-a. Redactor responsabil Mihail Roller, p. 302.

încurajarea traducerilor în limba patriei și tipărirea lor, despre « formarea unui teatru național ». (I. Heliade Rădulescu). Tocmai la sfârșitul statutelor, se pomenește vag și despre o « stăruire spre ieșirea din regimul fanariot, prin reforme înțelepte sau reînnoirea primelor instituțiuni ale Țării ». (*Ibid.*). Aceasta însemna menținerea statu quo-ului suprastructural, ceea ce e ușor explicabil, dacă se ține seama că la Societatea literară « luară parte mai toți boierii din Capitală, cum și câte trei frați ai domnitorului Grigorie Ghica », care veneau la adunările ce se țineau în casele lui Dinicu Golescu de pe podul Mogoșoaiei, transformate într'un fel de « cazinu ». (*Ibid.*). Numărul acestora a sporit cu boierii întorși dela Brașov din pribegie, printre care se afla și Ion Câmpineanu, depozitarul statutelor celeilalte societăți secrete dela Brașov, căruia i le transmisese fratele său, Constantin, decedat acolo de curând. (*Ibid.*). Cele două ramuri « plecând din aceeași sorginte din Brașov » și având același scop național », cum ne comunică Eliade, își dădură astfel mâna pentru « a continua mai departe fapta » (*Ibid.*). Dar războiul de atunci ruso-turc a dus, spune Eliade, la « desființarea sau risipirea » Societății literare. (*Ibid.*).

Îată însă că în acest timp și datorită tocmai războiului, a fost posibilă realizarea unui deziderat exprimat în statute și anume, scoaterea primelor gazete în limba română, atât în Principatul de dincoace de Milcov, cât și în Moldova. Din inițiativa cartierului general al armatei ruse, care înregistra victorie după victorie împotriva Turciei, a putut apărea în București primul număr din « *Curi rul Romă esc* », la 8 Aprilie 1829. Astfel, Eliade, chemat dela Sibiu, de Dinicu Golescu, care se bucurase de înțelegerea comandanților ruși, a putut publica aici, alături de știrile de pe front și vești din țară și din străinătate, la care avea să adauge apoi un « adaos literal ». (*Ibid.*). Aceasta venea după celălalt rod al lui Eliade, tipărit la Sibiu în 1828, adică după « *Gramatica limbii române* », care va fi un îndreptar pentru perfecționarea limbii literare românești. (*Istoria României*... p. 338).

Și în Moldova, sămânța dezvoltării culturii naționale în sensul amintit, fusese aruncată în proiectul Cărvunărilor din 1822. Aici au fost prevăzute « școli obștești în Iași și pe la toate târgurile din țară », dar nu s'a putut face decât o biată școală primară în chiliile dela Trei Ierarhi, unde lecțiile le dădea « un oarecine », școlar mai înaintat dela Socola. (N. Iorga). Lipsea de aici vechiul animator Gheorghe Asachi, « înnoitorul acelorași idei prin cultură în Moldova, aflat la Viena, unde fusese numit agent de Icăniță-Vodă Sturdza. Intors în 1827, Asachi a fost numit, la 5 Ianuarie 1828, « director la școala națională » sau « școala publică » dela Trei Ierarhi, reorganizată pe baze noi și trainice « pentru predarea științelor începătoare în limbile românească și latinească ». (*Ibidem.*). Cât privește satele, acolo psalții bisericilor continuau să fie dascălii improvizați ai copiilor de țărani. (*Ibidem.*).

Ecouri răzlețe, care să ne amintească accentele din Țara Românească, din paginile lui Dinicu Golescu, ale lui Barbu Paris Momuleanu sau ale auto-

rului anonim al prefeței la traducerea lucrării lui Thornton, nu se întâlnesc în Moldova, din această vreme, tot așa după cum n'au existat nici societăți secrete.

La 1 Iunie 1829, a apărut și aici gazeta « *Albina Românească* », care a avut aceeași geneză ca și « Curierul românesc ». Editorul ei, Gheorghe Asachi, îi va adăuga acel supliment literar, intitulat cu rezonanță « *Albina Românească* ».

Moldova rămăsese de data aceasta în urmă, mult în urmă, pentru o întreagă generație, cum o privește cu regret N. Iorga.

Intr'un astfel de climat, în Țara Românească și Moldova, a venit Regulamentul Organic, conceput să constituie un pas înainte pentru cele două Principate și pus în aplicare respectiv în Iulie 1831 și Ianuarie 1832.

GH. I. GEORGESCU-BUZĂU

DESPRE OPERA LUI V. I. LENIN « MATERIALISM ȘI EMPIRIO-CRITICISM »

Acum 40 de ani pe malurile lacului Lemana la Geneva, începu Vladimir Ilici Lenin să scrie opera sa « Materialism și empirio-criticism », care apărură în editura Zveno din Moscova un an mai târziu în Mai 1909.

Dacă redactarea acestei mari lucrări n'a durat decât din Februarie până în Octombrie 1908, pregătirea ei, studierea tuturor operelor importante ale filosofiei din antichitate și până în veacul al XX-lea l-a preocupat pe Lenin ani de-a rândul, în deosebi în perioada de după revoluția burghezo-democratică din 1905, din Rusia.

Dar nu numai filosofia a fost studiată și prelucrată de Lenin, ci și principalele cuceriri ale științelor precum și noile concepții din domeniul fizicii și științelor naturale din perioada de după moartea lui Engels până în 1908.

Țelul declarat al lucrării lui Lenin este acela de a apăra tezaurul filosofic al marxismului-leninismului, arma teoretică a clasei muncitoare, împotriva renegaților, revizionistilor și a tuturor acelor care sub diferite forme încercau să introducă prin contrabandă idealismul în sânul marxismului.

În fapt însă pe lângă această strălucită apărare Lenin desvoltă în mod genial materialismul dialectic analizând însemnătatea progreselor științifice și combătând tendințele idealiste apărute la unii oameni de știință, necunoscători ai dialecticii materialiste.

Opera lui Lenin « Materialism și empirio-criticism » este o lucrare măreață, care îmbogățește și desvoltă mai departe materialismul filosofic marxist.

Istoria Partidului Comunist Bolșevic al Uniunii Sovietice (Curs scurt) referindu-se la apariția lucrării lui Lenin expune în primul rând condițiile istorice care au determinat redactarea și publicarea ei.

Este caracterizată perioada reacțiunii stolipiniste numită astfel după șeful guvernului țarist din acea vreme, călăul Stolipin. Guvernul țarist începu o acțiune intensă de nimicirea organizațiilor politice și economice ale proletariatului. Zeci de mii de revoluționari fură aruncați în închisori, deportați, iar mulți dintre dâșii executați. Spânzurătorile căpătară în acea vreme denumirea de « cravate ale lui Stolipin ». Rusia evolua tot mai accelerat spre

capitalismul monopolist, imperialism. Numărul marilor bănci și rolul lor în industrie sporea neîncetat. Se creeau primele trusturi și sindicate ale capitaliștilor. Odată cu dezvoltarea capitalismului spre imperialism, odată cu apariția monopolurilor, cartelurilor, țarismul a căutat să-și întărească baza sa în sate. Prin legea agrară promulgată în 9 Noiembrie 1907 a urmărit crearea unei pături puternice de chiaburi, sprijinitori ai autocratiei la țară.

Politica stolipinistă agravă și mai mult situația țărănimii sărace, determinând o accelerare a procesului de diferențiere între țărănimia muncitoare și culaci.

În aceste condițiuni — după înăbușirea revoluției burghezo-democratice din 1905-1907 — în perioada celei mai crunte terori, a pogromurilor și asasinatelor, a diversiunilor înșelătoare, se manifesta o tendință puternică de dezagregare și descompunere în rândurile tovarășilor de drum ai mișcării muncitorești, mai cu seamă a intelectualilor de origine burgheză și mic burgheză. Părăsind revoluția ei tindeau să se supună reacțiunii, țarismului.

« *Ofensiva contra revoluției se desfășură și pe frontul ideologic. Apăru o droaie întreagă de scriitori la modă care « criticau » și « executau » marxismul, împrôșcau cu noroi revoluția, își băteau joc de ea, ridicau în slavă trădarea, ridicau în slavă desfrâul sexual în numele « cultului persoanei ». Se înmulțiră în domeniul filosofiei tentativele de « critică », de « revizuire » a marxismului ; apărură deasemenea tot felul de curente religioase care se ascundeau în dosul unor argumente cică științifice. Criticarea marxismului deveni o modă. Toți acești domni cu toate marile deosebiri dintre ei, urmăreau un scop comun: să abată masele dela calea revoluției ».* (Cap. IV).

Astfel caracterizează « Istoria Partidului Bolșevic » diferitele curente reacționare idealiste, sceptice care se manifestau în rândurile intelectualității ruse din anii 1907—1912.

Dar această situație influență chiar și în rândurile Partidului, mai cu seamă pe intelectualii care aderaseră în timpul când valul revoluționar era în ascendență.

Acești « viteji luptători » cum îi ironizează Lenin căutau să se refugieze care încotro în perioada reacțiunii stolipiniste. Unii luaseră în brațe empirio-criticismul lui Mach și Avenarius; alții se ascundeau sub aripile frânte ale « pozitivismului ultra-modern »; iar câțiva alunecaseră până în mocirla fideismului, ajungând să propovăduiască « zidirea de Dumnezeu ». Toți acești Bazarov, Bogdanov, Berman, Iușchevici, Valentinov, care se pretindeau marxiști dar care niciodată nu stătuseră ferm pe pozițiile marxismului, trecuseră în același timp la o « critică » a bazelor teoretice ale marxismului adică materialismul dialectic și a bazelor lui istorice științifice, materialismul istoric. Încercarea de a submina marxismul se făcea dinlăuntru în câmpul marxismului, cu fățarnicie. Ei afirmă cu nesinceritate că n'ar voi decât să « îmbunătățească » marxismul, să-l modifice pe ici pe colo, în punctele esențiale.

Marxiștii aveau marea și urgenta sarcină de a da răspunsul necesar acestor renegați, de a le smulge masca și de a-i arăta în adevărata lor înfățișare. Plehanov — conducător al menșevicilor — se eschivă, preferând să scrie două foiletoane fără importanță. Această sarcină o îndeplini cu măreție Vladimir Ilici Lenin în celebra sa lucrare « Materialism și empirio-criticism » — note critice despre o filosofie reacționară.

Intr'o scrisoare către Maxim Gorki din 25 Febr. 1908, Lenin scria: « *La începutul lui 1906 Bogdanov scrisse o carte, cred că a 3-a parte a empirio-monismului. In vara anului 1906 mi-a prezentat-o și am început să o studiez temeinic. După ce am citit-o m'am înfuriat grozav. Imi devenise și mai clar că apucase pe o cale absolut falsă și nemarxistă. I-am scris atunci « o declarație de dragoste » o epistolă filosofică care cuprindea trei caiete* ». Iar după lectura volumului « *Esseuri asupra filosofiei marxismului* », Lenin spunea: « *Am citit toate articolele cu excepția articolului lui Suvorov (pe care-l citesc tocmai acum) și cu fiecare articol citit crește și indignarea mea. Nu, aceasta nu este marxism! Empirio-criticii, empirio-moniiștii și empirio-simboliștii noștri se târăsc de-a dreptul în mocirlă. Să asiguri cititorul că « credința în realitatea lumii exterioare este « misticism » (Bazarov), să amesteci materialismul și kantianismul într'un mod ne mai pomenit (Bazarov și Bogdanov), să predici o varietate de agnosticism (empirio-criticism) și idealism (empirio-monism), să-i vorbești muncitorului de « ateismul religios » și de « dumnezeirea » celor mai înalte potențe omenesti, (Lunacearski), să declari învățătura lui Engels despre dialectică, misticism (Bermann), să te adapi la izvorul împuțit al unor oarecare « pozitiviiști » agnosticiiști sau metafizicieni francezi — ducă-se pe pustii împreună cu teoria simbolică a cunoașterii (Iușkevici)! Nu, asta depășește orice* ».

In Apus, Karl Kautzki printr'o scrisoare pe care Friedrich Adler a publicat-o în Iulie 1909, își anunța oportunismul și trădarea marxismului. La întrebarea pusă de un muncitor georgian, Bendianidze, asupra relației dintre marxism și machism Kautzki răspundea: « *Intrebați: este Mach un marxist? Depinde de ce se înțelege prin marxism. Eu nu înțeleg prin aceasta o filosofie ci o știință a experienței, o concepție deosebită asupra societății. Această concepție este negreșit incompatibilă cu teoria cunoașterii a lui Mach... Eu însumi nu găsesc între concepția lui Marx și cea a lui Dietzgen o deosebire esențială; iar Mach este foarte apropiat de Dietzgen* ».

Mai departe Kautzki își arăta părerea de rău pe care o resimțea d spre discuția ivită între social-democrații ruși privitor la concepțiile lui Mach întru cât asemenea chestiuni nu intră în sarcinile Partidului. Ba mai mult, declară că filosofia machistă este o chestiune particulară. Iată poziția pontifului social-democrației din acea vreme, poziție neprincipială, oportunistă, renegată. In acest timp când teoreticienii renumiți ai marxismului precum Kautzki trădau sau părăseau lupta, conducătorul partidului bolșevicilor — Vladimir Ilici Lenin — fu acela care ridică și mai sus, ținând puternic în mână steagul materialismului dialectic, steagul marxismului.

Poziția principală a lui Lenin o arată următorul pasaj dintr'o scrisoare către Gorki din 24 Martie 1908: « *Trebue să înțelegeți și veți înțelege că un om de partid are datoria să se ridice împotriva unei învățături imediat ce s'a convins de completa ei injusteță și că este dăunătoare. Nu aș fi dat alarma dacă nu m'aș fi convins absolut și în măsura în care cunosc sursele originale ale lui Bazarov, Bogdanov, etc., mă conving din ce în ce mai mult că lucrarea lor este dela un capăt la celălalt, dela A la Z, de sus până jos până la Mach și Avenarius, un lucru neghiob, dăunător, filistin și popesc. . . De ce împăcare mai poate fi vorba aci, dragă A. M.? Vă rog, ar fi caraghios să pierdem pentru aceasta măcar un cuvânt. Bătălia este absolut de neînălțurat și oamenii de Partid nu trebue să năzuiască o mușamalizare, o amânare sau o ocolire și trebue să aibă grijă ca munca practică de Partid necesară să nu sufere. . . Cum trebue ajuns la aceasta? Prin neutralitate? Nu. Intr'o asemenea problemă nu poate să existe și nu va exista neutralitate ».*

O luare de poziție publică a lui Lenin împotriva acestor devieri se produse în 1908 cu prilejul comemorării a 25 ani dela moartea lui Marx. Bolșevicii publicară o colecție de articole care conținea și o contribuție a lui Lenin, intitulată: « *Marxism și revizionism* ». (Stud'ul acesta este tradus în volumul II din « *Operele Alese* » ale lui Lenin, pag. 80). Intr'însul Lenin caracterizează curentele revizioniste ale marxismului și analizează cu o profunzime deosebită bazele și cauzele economice, precum și rădăcinile de clasă ale revizionismului.

« *In fiecare țară capitalistă există totdeauna alături de proletariat pături largi mic burgheze de mici patroni. Capitalismul s'a născut și ia mereu naștere din mica producție. Anumite pături mijlocii sunt în mod inevitabil din nou create de capitalism. Acești noi mici producători sunt tot atât de inevitabil aruncați din nou în rândurile proletariatului. E cu desăvârșire firesc deci faptul ca ideologia mic-burgheză să pătrundă iar și iar în rândurile largi ale partidelor muncitorești* ». Aceasta fiind baza economică Lenin caracterizează minunat reflexul său pe tărîm ideologic, filosofic: « *In domeniul filosofiei, revizionismul s'a târît la remorca « științei » profesionale burgheze. Profesorii proclamaseră formula « înapoi la Kant » și iată că revizionismul se târa în urma neo-kantienilor ; profesorii repetau împotriva materialismului filosofic banalitățile popești de mii de ori spuse și repetate, și iată că zămlînd cu indulgență, revizionistii bombăneau (cuvînt cu cuvînt după ultimul Handbuch) că materialismul a fost de mult « desmintit » : profesorii îl tratau pe Hegel ca pe un « câine mort » și propăvăduiau ei înșiși idealismul, un idealism însă de o mie de ori mai mărunț și mai banal decât cel hegelian, ridicau cu dispreț din umeri vorbind despre dialectică, — și iată că revizionistii se târau în urma lor în mocirla banalizării filosofice a științei, înlocuind « subtila » (și revoluționara) dialectică prin « simpla » (și tihnită) « evoluție » ; profesorii își câștigau leasa lor dela Stat, adaptându-și sistemele lor idealiste și « critice » « filosofiei » medievale dominante (cu alte cuvinte teologiei) și iată că revizionistii se rînduiau alături de ei, tînzînd să*

facă din religie o « chestiune particulară », nu în raport cu Statul contemporan, ci în raport cu partidul clasei înaintate.»

Și într'o notă adăugită acestui articol Lenin demască pe Bogdanov, Bazarov și alții: « Voiu arăta în viitorul apropiat într'o serie de articole sau într'o broșură specială că tot ce se spune în text în legătură cu revizionistii neokantieni se adresează în fapt acestor noi revizionști neo-humești și neo-berkeleyeni ».

În aceeași perioadă în Caucaz — la Tiflis, Georgia — I. V. Stalin a publicat o serie de articole între Iunie 1906 și 10 Aprilie 1907 întitulate « Anarhism sau socialism » în care a dat o expunere amplă a concepției despre lume, a partidului muncitoresc revoluționar. În această lucrare a sa tovarășul Stalin apără materialismul dialectic ca fundament teoretic al socialismului, dezvoltă bazele filosofice ale marxismului și urmărește acelaș țel ca și Lenin în « Materialism și empirio-criticism »: înfrângerea zdrobitoare a revizionismului și consolidarea pozițiilor materialismului filosofic marxist.

Combătând teoriile anarhiste ale grupulețului înființat în anul 1905 în Georgia de elevii lui Kropotkin, Cerkezișvili, Mihaco Tereteli, Salva Goghelia și alții, tovarășul Stalin face o strălucită expunere asupra dezvoltării naturii și societății și prezintă cu o genială claritate principiile fundamentale și legile materialismului dialectic.

În acest moment crucial când în urma înfrângerii revoluției burghezo-democratice în Rusia, marxismul era atacat din toate părțile, nu numai din afara dar chiar și din lăuntrul lagărului său, au stat alături întru apărarea materialismului dialectic și istoric dezvoltându-l, aceste două mari genii ale omenirii Lenin și Stalin. Deși la depărtări de mii de kilometri — Lenin în Elveția și Stalin în Caucaz — cei doi făuritori ai bolșevismului au luptat cu aceeași principialitate și consecvență revoluționară împotriva renegaților marxismului, pentru apărarea tezaurului ideologic lăsat de Marx și Engels și pentru dezvoltarea acestuia în noile condițiuni istorice.

După ce în introducerea « Materialismului și empirio-criticismului » Lenin arată filiațiunea empirio-moniștilor și empirio-criticilor și înrudirea concepției lor gnozeologice cu aceea a episcopului filosof George Berkeley expusă în 1710 în « Tratat asupra principiilor cunoașterii umane » reproduce felul cum încă vechii materialști francezi Diderot, Holbach, Helvetius, au combătut concepțiile false și mistificatoare ale lui Berkeley care susținea că « esse est percipi » adică nega existența lumii obiective și reducea la percepții și senzații cunoașterea omenească. Berkeley susținea că obiectele sunt combinații de senzații subiective, iar non-eul este în fond o proiectare a eului. Materia nu există « puteți să întrebuințați cuvântul materie în sensul în care alții întrebuințează cuvântul « neant ». Această concepție de a considera

lumea exterioară — natura — ca o combinație de senzații stă la baza teoriei cunoașterii a empirio-criticizmului, empirio-monismului, etc.

Și Lenin trece după aceea la o analiză profundă în decursul a 3 mari capitole a teoriei cunoașterii empirio-criticizmului față de cea a materialismului dialectic. Lenin arată că « *sofismul filosofiei idealiste constă în faptul că senzația nu este considerată ca o legătură dintre conștiință și lumea exterioară ci ca o barieră, ca un zid ce desparte conștiința de lumea exterioară. Nu ca imaginea fenomenului exterior corespunzător senzației, ci ca singurul lucru existent* ».

Spre deosebire de acest punct de vedere care duce la solipsism și la negarea existenței universului în afara conștiinței, adică la negarea lumii, materialismul arată că existența materiei nu depinde de senzații, că primordială este materia iar senzația, gândirea, nu sunt decât un produs superior al materiei organizate într'un mod deosebit.

Friedrich Engels a dezvoltat în « Ludwig Feuerbach » concepția gnozeologică a materialismului dialectic. Pentru aceasta el definește problema fundamentală a filosofiei în felul următor: « *Marea chestiune fundamentală a oricărei filosofii, îndeosebi a filosofiei moderne este problema relației între cugetare și existență . . . După felul cum răspundeau la această întrebare, filosofi s'au împărțit în două mari tabere. Acei care susțineau primordialitatea spiritului față de natură și care deci admiteau în ultimă instanță crearea lumii în vreun fel oarecare — și această creațiune este adeseori la filosofi, de pildă la Hegel, cu mult mai încurcată și mai imposibilă decât în creștinism, alcătuiau tabăra idealismului. Ceilalți care priveau natura ca elementul primordial, aparțin diferitelor școli ale materialismului.*

« *Problema relației dintre cugetare și existență mai are însă și o altă latură: în ce relație stau ideile noastre despre lumea ce ne înconjoară, față de această lume însăși? Este oare, cugetarea noastră în stare să cunoască lumea adevărată? Suntem noi oare capabili, în ideile și noțiunile noastre despre lumea reală, să dăm o oglindire adevărată a realității?* » (« *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filosofiei clasice germane* », pag. 20—21).

La întrebarea aceasta, unii filosofi precum Hume în lucrările sale « Cercetări asupra cunoașterii umane » și « Tratat asupra naturei umane » ia o poziție agnostică negând posibilitatea cunoașterii reale a lumii, afirmând că nu putem cunoaște decât propriile noastre percepțiuni, impresii sau idei. Iar Immanuel Kant în lucrările sale « Critica rațiunii pure », « Critica rațiunii practice » și « Prolegomene la orice metafizică viitoare » afirmă existența unui lucru în sine care există în afara senzațiilor, gândirii, conștiinței noastre, dar — și aici se întâlnește cu Hume — oamenii nu pot cunoaște nici odată acest lucru în sine. Ei trebuie să se mulțumească a cunoaște doar aparența și nici decum lucrul în sine. Numai fenomenele, aparențele constituiesc după Kant obiectul experienței umane, iar lucrurile în sine, noumenele, reprezintă esențe incognoscibile.

Separatia aceasta artificială între « lucrul în sine » și aparență, între noumen și fenomen, este o greșeală fundamentală a filosofiei kantiene. Materialismul dialectic neagă valabilitatea separației și combate această falsă teorie a incognoscibilității lucrului în sine. Lucrul în sine există și poate fi cunoscut de om. Mai mult, el este cunoscut tot mai profund și tot mai amplu de om.

Marx în tezele sale asupra lui Feuerbach scrise la Bruxelles în primăvara anului 1845, arăta (prima teză: « *Neajunsul principal al întregului materialism de până acum, inclusiv acel al lui Feuerbach, este că obiectul, realitatea, sensibilitatea este concepută numai sub forma obiectului sau intuiției, și nu ca activitate omenească sensibilă, ca activitate practică, nesubiectivă. Deaceia s'a întâmplat că partea activă, în opunere cu materialismul, a fost dezvoltată de idealism — dar numai abstract, deoarece idealismul, firește, nu cunoaște activitatea reală, sensibilă, ca atare. Feuerbach dorește obiecte sensibile diferențiate, în realitate, de obiectele gândirii, dar el nu concepe activitatea omenească însăși ca o activitate obiectivă* »).

De asemenea, Engels scrie în această privință: « *Cea mai decisivă desmințire a acestor, ca și a tuturor celorlalte fantezii filozofice, este practica. Anume, experiența și industria. Când putem dovedi justețea concepției noastre despre un fenomen natural, reproducându-l noi înșine, producându-l din condițiile lui, ba pe deasupra făcându-l să servească scopurilor noastre, s'a sfârșit cu « lucrul în sine » de necunoscut, al lui Kant.* ((L. F. pag. 22).

În felul acesta, Marx și Engels au răspuns concepțiilor agnostice ale lui Hume și Kant. Engels, care la sfârșitul vieții sale, a văzut apariția curentului « zurück zu Kant ». — « înapoi la Kant » al profesorilor și filistinilor germani, i-a demascat ca retrogazi « *Dacă neo-kantienii încearcă să reînsușească concepțiile lui Kant în Germania, iar agnosticii concepțiile lui Hume în Anglia (unde n'au dispărut niciodată) cu toate că aceste concepții au fost atât în teorie, cât și în practică de mult desmințite, apoi aceasta reprezintă din punct de vedere științific un regres, iar în practică o încercare rușinată de a primi materialismul pe ușa din dos și a-l tăgădui în ochii lumii* ». Această caracterizare a lui Engels este valabilă atât pentru școala lui Herman Cohen din Marburg, cât și pentru empirio-criticii lui Mach, Avenarius sau imanenții Schuppe, etc. Aceștia însă și-au dezvoltat teoriile lor după moartea lui Marx și Engels, la începutul veacului 20 îndeosebi. Pe aceștia îi combate Lenin în « *Materialism și empirio-criticism* »: « *Diferitele moduri de a se exprima ale lui Berkeley în 1710, ale lui Fichte în 1801, ale lui Avenarius în 1891—1894, nu schimbă întru nimic fondul chestiunii, adică linia filozofică fundamentală a idealismului subiectiv. Lumea este senzația mea; non-eul este presupus (creat, produs) de eul nostru. Lucrurile sunt în indisolubilă conexiune cu conștiința; coordonarea indisolubilă a eului nostru și a mediului, constituie coordonarea principală empiriocritică; toate acestea nu sunt decât unul și același postulat, aceleași vechi boarfe prezentate sub o firmă mai mult sau mai puțin revopsită* » (pag. 68).

Lenin arată apoi, că astfel de « teorii » duc la obscurantism filosofic și la absurditatea idealismului subiectiv și a solipsismului. Empiriocriticii ruși, Bogdanov și ceilalți, întorc « acul otrăvit » al lui Avenarius și Mach, îndreptat împotriva materialismului, spre inima partidului proletariatului revoluționar din Rusia.

Lenin trage trei importante concluzii gnozeologice din critica pe care Engels o făcuse lui Hume și Kant: 1) Lucrurile există independent de conștiința noastră, independent de senzațiile noastre; 2) Nu există și nici nu poate exista absolut nicio deosebire princip ală între fenomen și lucrul în sine; 3) În domeniul teoriei cunoașterii, ca și de altfel în toate celelalte domenii ale științei, trebuie să raționăm în mod dialectic, « să nu considerăm adică cunoștințele noastre ca ceva definitiv și invariabil, ci să analizăm în ce mod apare cunoașterea din necunoaștere, în ce mod cunoștințele incomplete, neprecise, devin mai complete și mai precise ».

Prin activitatea practică a oamenilor, prin munca de zi cu zi a omenerii muncitoare, « lucrurile în sine » devin « lucruri pentru noi ». Iar prin activitatea științifică și practică, adevărurile relative înaintează tot mai mult, tinzând spre adevărul absolut. Teoria materialistă dialectică a cunoașterii arată că percepțiunile și reprezentările noastre sunt imagini ale obiectelor existente în afara noastră. Iar verificarea acestor imagini, pentru a stabili valabilitatea lor, ne este dată de activitatea practică.

Lenin a dezvoltat teoria materialistă a reflectării, a oglindirii obiectelor în gândirea noastră. El a expus din punct de vedere dialectic întregul proces al cunoașterii, definind senzația ca o legătură între conștiință și lumea exterioară, ca o transformare a acțiunii lumii exterioare, într'un fapt al conștiinței, dovedind conformitatea percepțiunilor noastre cu natura materială a lucrurilor percepute. Lenin întărește și dezvoltă principiile gnozeologice ale marxismului. În acelaș timp, consolidează legătura indisolubilă dintre cunoaștere și activitatea practică: practica verificând valabilitatea datelor cunoașterii, iar convingerea confirmată percepțiunilor noastre cu natura exterioară, fundamentează practica. Transformarea « lucrurilor în sine » în « lucruri pentru noi », aceasta este cunoașterea.

Lenin combate și spulberă fală a teoriei empiriocriticilor că adevărul e subiectiv și că ar fi « o formă organizatoare a experienței ideologice », arătând că aceasta deschide ușa fideismului, clericalismului, misticismului.

Adevărul este obiectiv și din punctul de vedere al materialismului modern adică al marxismului, scrie Lenin « condiționate din punct de vedere istoric sunt limitele apropierea cunoștințelor noastre de adevărul absolut, obiectiv. Necondiționată este însă existența acestui adevăr, necondiționat este faptul că noi ne apropiem de el ».

Și mai departe: « dialectica materialistă a lui Marx și Engels include fără îndoială relativismul. Ea nu se reduce însă la acesta, adică ea recunoaște relativitatea tuturor cunoștințelor noastre, nu în sensul negării adevărului obiectiv,

ci în sensul caracterului condiționat din punct de vedere istoric al limitelor apropierii de acest adevăr al cunoștințelor noastre » (pp. 146—147).

Iar concluzia principală pe care o tragem din studiul concepției marxiste a cunoașterii este faptul că numai mergând pe această cale ne vom apropia tot mai mult de adevărul obiectiv fără a-l epuiza vreodată. Pe orice alt drum am merge, ne-am rătăci și ne-am prăbuși în prăpastia fără fund a fideismului și bigotismului.

O însemnătate excepțională are cap. III-lea în care Lenin se ocupă despre: Ce este materia și ce este experiența; despre cauzalitate și necesitate în natură; despre spațiu și timp, libertate și necesitate.

Cu acest prilej ne amintim de o scrisoare a lui Engels către Conra d Schmidt, trimisă la 5 August 1890 și publicată în «Studii filosofice», p. 121:

« Concepția noastră, a istoriei, este înainte de toate o directivă pentru studiu și nu o pârghie servind la construcții în felul celor ale lui Hegel ». Această afirmație este, într'o măsură, valabilă și pentru concepția filosofică. Nici Marx, nici Engels și nici Lenin nu au urmărit să dea o definiție absolută a materiei, pentru că fiecare nouă cucerire științifică în domeniul fizicei, chimiei, biologiei, desvoltă și adâncesc cunoștințele despre materie. Dar materia în sine este inepuizabilă. Fizica nucleară și toate descoperirile principale în acest domeniu, dela Pierre Curie și până la Louis de Broglie, dela Einstein și până la savanții sovietici Alihanian confirmă pe deplin materialismul dialectic, tocmai pentru că Marx, Engles, Lenin au arătat că materia este în permanentă mișcare, transformare și este inepuizabilă.

Ceace este esențial în concepția materialist-dialectică despre materie se vedește a fi faptul că materia este o realitate obiectivă care acționează asupra organelor noastre de-simțire.

« Mișcarea este modul de existență și felul de a fi al materiei. Niciodată și nicăieri nu a fost și nu poate fi materie fără mișcare. Materia fără mișcare și mișcarea fără materie sunt tot atât de neînțelese » (Engels, « Anti-Dühring », pp. 108—109).

Deci materia este o realitate obiectivă care există înafara conștiinței și independent de ea, este factorul prim, izvorul senzațiilor și concepțiilor noastre.

Nouile descoperiri științifice nu numai că nu pot să sdruncine materialismul dialectic, dar prin însăși faptul că sunt descoperiri privitoare la structura materiei anorganice sau organice, nu fac decât să confirme existența și realitatea materiei.

I. V. Stalin în geniala sa lucrare despre materialismul dialectic și materialismul istoric arată trăsăturile fundamentale ale materialismului filosofic marxist.

- I. Materialitatea lumii.
- II. Caracterul primordial al existenței.
- III. Cognoscibilitatea sa.

Tovarășul Stalin definește materialismul filosofic marxist în permanentă opoziție cu idealismul, și arată însemnătatea enormă pe care o are extinderea principiilor sale la studiul vieții sociale.

Analizând problema cauzalității și a necesității în natură, Lenin combate concepțiile empirio-criticilor și ale tuturor idealiştilor care neagă cauzalitatea și determinismul, sau încearcă să-l înlocuiască cu diverse surogate fără nicio valoare.

Pornind dela expunerea lui Engels despre noțiunile de cauză și efect care sunt reprezentări cu valabilitate numai când sunt aplicate la cazul individual « *dar îndată ce privim cazul individual în conexiunea sa generală cu întregul cosmosului, ele se reunesc contopindu-se în reprezentarea inter-acțiunii universale în care cauzele și efectele își schimbă mereul locul, ceea ce acum sau aici este efect, devenind acolo sau atunci cauză și vice-versa* » (« Anti-Dühring », p. 60).

Lenin arată că problema importantă nu este aceea de a ști ce grad de precizie a atins descrierea raporturilor de cauzalitate, ci aceea de a ști care e izvorul cunoașterii acestor raporturi: legile obiective ale naturii sau însușirile minții noastre. Iată ce deosebește fundamental pe materialistii Marx, Engels, Feuerbach de agnosticii Avenarius și Mach.

Cauzalitatea în forma ei de multilaterală conexiune există în natură, în mișcarea materiei. Mîntea omenească, cel mai înalt produs al naturii, este în stare să cunoască, să reflecteze legile naturii.

Despre timp și spațiu Lenin, după Engels, afirmă că sunt formele existenței materiei și că au un caracter obiectiv.

« *Nu există în lume nimic în afară de materie în mișcare, iar materia în mișcare nu se poate mișca decât în spațiu și timp. Ideile omului asupra spațiului și timpului sunt relative. Din aceste idei relative ia naștere însă adevărul absolut. Aceste idei relative pășind în dezvoltarea lor pe linia adevărului absolut, apropiindu-se de acesta. Variabilitatea ideilor omenești asupra spațiului și timpului desminte tot atât de puțin realitatea obiectivă a acestora, pe cât de puțin desminte variabilitatea cunoștințelor științifice asupra structurii și formelor mișcării materiei, realitatea obiectivă a lumii exterioare* ». (pag. 193).

Această genială idee a lui Lenin a fost pe deplin confirmată de teoria relativității a lui A. Einstein, de mecanica cuantică întemeiată de Planck, și de fizica nucleară.

Prin aceasta s'a dat o lovitură mortală concepției idealiste care consideră timpul și spațiul ca niște categorii apriorice ale minții omenești, forme apriorice ale cunoștinței noastre.

Dimpotrivă Lenin arată că experiența și cunoașterea noastră se adaptează din ce în ce mai mult spațiului și timpului obiectiv, reflectându-le din ce în ce mai just și mai profund.

Trecând apoi la analiza raportului dintre libertate și necesitate este re-luată și dezvoltată teza hegeliană, că oarbă e necesitatea numai în măsura în care nu este înțeleasă. Engels arată că libertatea constă în dominația asupra

noastră înșine și a naturii exterioare, bazată pe cunoașterea necesităților naturale, iar Lenin conchide că dominarea naturii realizată de practica omenească este rezultatul reflectării juste, obiective, în mintea omului, a fenomenelor și proceselor naturii, ea constituie dovada că această reflectare reprezintă un adevăr obiectiv, absolut, etern (în limitele celor arătate de practică).

Trecând apoi la demascarea filosofilor idealști ca tovarăși de arme și succesori ai empirio-criticismului, Lenin examinează criticarea kantianismului dinspre stânga și dinspre dreapta, dovedind că în fond critica pe care Mach și Avenarius, Bogdanov și Bazarov o fac lui Kant este o critică dinspre dreapta, adică din partea idealistă și care se înfundă în mlaștinile obscurantismului, misticismului și agnosticismului.

Lenin arată că trăsătura esențială a filosofiei lui Kant constă în compromisul pe care încearcă să-l stabilească între materialism și idealism. Recunoașterea lucrului în sine de către Kant, adică a lucrului care există în afara conștiinței noastre ca realitate obiectivă este un element materialist la Kant. În schimb teza incognoscibilității lucrului în sine este idealistă și întunecă acest element materialist.

Empirio-criticii ca și toți idealștii critică tocmai grăunțele de materialism în concepția lui Kant. Prin aceasta ei se solidarizează cu întregul lagăr al clericalismului.

« Iată într'adevăr pur idealism, căci nemijlocit este considerat psihicul, adică conștiința, reprezentarea, senzația, etc., iar fizicu' e dedus din psihic, e substituit acestuia. Lumea este non-Eul creat de Eul nostru — spunea Fichte. Lumea este ideea absolută — spunea Hegel. Lumea este voință — spunea Schopenhauer. Lumea este noțiune și reprezentare — spunea imanentul Rehmke. Existența este conștiință — spune imanentul Schuppe. Fizicul e substituirea psihicului — spune Bogdanov. Trebuie să fii orb pentru a nu vedea aceiaș esență idealistă sub aceste diferite vestminte verbale ». (pag. 254).

Revoluția modernă în științele naturii și idealismul filosofic se intitulează acea parte a lucrării lui Lenin, în care el analizează criza fizicei contemporane și soluția acesteia. În momentul în care Lenin și-a redactat opera (1908) fizica nouă era abea la început. La 14 Decembrie 1900 Planck expusese că energia radiantă se emite și se absoarbe de către atomi numai prin salturi, prin porțiuni determinate și nu încontinuu. Aceste porțiuni de energie el le denumise quante. În anul 1905 Einstein dezvoltând teoria lui Planck a presupus că energia radiantă — lumina — se propagă sub forma de particule numite fotoni.

Mai târziu, fizicianul danez Niels Bohr a arătat că electronul se mișcă în jurul nucleului atomic numai pe anumite orbite. Iar când electronul sare de pe orbita obișnuită pe alta, el pierde energie care trece în quanta energiei radiante. Mult mai târziu, în 1924, savantul francez de Broglie a propus o nouă mecanică ondulatorie, susținând că alături de noțiunea de particulă trebuie introdusă și noțiunea de undă. Iar în perioada 1932—1946 a urmat

o adevărată serie de noi descoperiri, neutronul, materializarea energiei, radioactivitatea artificială, mezonul, diviziunea nucleelor uraniului sub influența radiațiilor cu neutroni și în fine eliberarea energiei atomice.

Lenin și-a scris lucrarea sa înainte de aceste descoperiri, dar tot ce a spus acolo cu referințe la criza fizicii contemporane s'a confirmat întocmai.

« Esența » lucrurilor sau « substanța » sunt și ele relative ; ele nu constituie decât o expresie a aprofundării cunoașterii de către om a obiectelor, și dacă ieri această aprofundare nu depășea atomul iar azi nu depășește electronul și eterul, materialismul dialectic insistă tocmai asupra caracterului provizoriu, relativ și aproximativ al tuturor acestor jaloane ale cunoașterii naturii de către știința umană care progresează. Electronul este tot atât de inepuizabil ca și atomul, natura este infinită și ea are o existență infinită și tocmai această recunoaștere, singura categorică, singura necondiționată, a existenței ei înafara conștiinței și a senzațiilor omului, deosebește materialismul dialectic de agnosticismul relativist și de idealism » (p. 325).

Lenin a arătat că necunoașterea dialecticei de către fizicieni poate să ducă pe unii dintre ei în fundătura idealismului. Constatând că legile mecanicii clasice nu mai sunt valabile pentru microcosm și pentru mișcarea universului unii fizicieni și astronomi ca Eddington, James Jeans au început să practice concepții religioase theiste care îi aruncă îndărăt cu 5.000 de ani la vechile mituri ale Bibliei. Lenin a arătat în « Materialism și empirio-criticism » că numai însușirea dialecticei materialiste de către fizicieni, astronomi, matematicieni și în general de toți oamenii de știință, poate să-i ajute să iasă din criză și să deschidă noi drumuri bogate în rezultate fizicii contemporane.

Lenin combate tezele spiritualistului James Ward, ale lui Herman Cohen, ale lui Eduard von Hartmann, ale lui Leroy, Poincaré, Abel Rey, sprijinindu-se pe cercetările marilor oameni de știință Hertz, Boltzmann, Mendelejev, William Ramsay.

În încheierea operei sale Lenin supune unei critici zdrobitoare părerile empirio-criticilor asupra societății și istoriei, și arată că teoriile lor asupra identității existenței sociale și a conștiinței sociale nu sunt decât pure ineptii, teorii net reacționare.

« Conștiința socială reflectă existența socială — iată doctrina lui Marx. Reflectările pot fi copii fidele aproximative ale celor reflectate de ele ; ar fi absurd însă să se vorbească de identitate în acest caz. Conștiința reflectă în general existența — iată teza generală a întregului materialism ; ar fi imposibil să nu se vadă legătura ei directă și indisolubilă cu teza materialismului istoric în sensul că conștiința socială reflectă existența socială » (pp. 364—365).

În fond, în domeniul politicii militante Bazarov, Bogdanov, Jușchevici, Valentinov se întâlneau cu etsyoviștii și lichidatoriștii care susțineau necesitatea lichidării partidului muncitoresc revoluționar, făcând astfel jocul țarismului.

Lenin îi lovește pe lichidatoriști fără cruțare nimicind tezele lor, demască legăturile dintre aceștia și empirio-critici sau empirio-moniști.

« Materialism și empirio-criticism » de Lenin a însemnat pregătirea teoretică a Partidului Bolșevic, consolidarea sa în jurul steagului invincibil al lui Marx și Engels, călirea sa pentru noile lupte ce vor urma.

« Cartea lui Lenin este o pildă clasică de spirit parti ic bolșevic în filosofie, care arată cum trebuie dusă cu succes lupta împotriva ideologiei reacționare. Este o pildă genială de marxism creator care arată cum trebuie dezvoltată filosofia materialismului dialectic pe baza noilor date ale științei și ale practicii sociale » (M. Mitin, « Despre materialism și empiriocriticism », o lucrare genială a lui V. I. Lenin).

Minunate sunt paginile în care Lenin vorbește despre « Partidele în filosofie și acefalii filosofiei ». Nu există filosofie deasupra claselor și deasupra partidelor. Clasele fundamentale ale societății noastre poartă fiecare concepția lor despre lume și viață, concepția lor filosofică: materialismul dialectic și istoric — proletariatul și idealismul cu toate nuanțele sale dela Kant și până la Sartre — burghezia.

Și așa cum lupta de clasă se accentuează tot mai mult, devine tot mai înverșunată, tot astfel și lupta pe frontul ideologic devine tot mai ascuțită.

Purtătorii de cuvânt ai proletariatului pe tărîm teoretic trebuie să lupte fără cruțare împotriva tuturor varietăților idealismului, împotriva tuturor acelor « mizerabile ciorbe eclecticice » despre care vorbește Engels în prefața sa la « Ludwig Feuerbach » și a « mizerabilului terci filosofic » despre care vorbește Lenin referindu-se la concepțiile empirio-critice, empirio-moniste, etc.

« *Sarcina pe care trebuie să și-o pună marxiștii este de a ști să rețeze tendințele reacționare, de a ști să-și desfășoare linia lor proprie și să lupte împotriva întregii linii a forțelor și claselor adverse* » (pag. 387).

Iar în încheierea sa Lenin arată din ce vedere trebuie să purceadă un marxist la aprecierea unei filosofii adverse după ce indică necesitatea de a face o comparație între bazele teoretice ale acelei filosofii și cele ale materialismului dialectic, după ce arată necesitatea de a preciza locul filosofiei respective în câmpul filosofiei contemporane, după ce subliniază nevoia de a lua în considerare toate cuceririle științelor și de a le supune unui studiu în lumina materialismului dialectic, Lenin insistă asupra luptei de partide în domeniul filosofiei. « *Filosofia modernă este tot atât de pătrunsă de spirit de partid, ca și cu două mii de ani în urmă. În fond — fapt disimulat prin noi etichete savanto-șarlatanești sau netoate declarații de atitudine independentă de partid — partidele aflate în luptă sunt materialismul și idealismul* » (pag. 404).

În acest sens sunt deosebit de interesante și instructive cele 10 întrebări pregătite de Lenin către un referent care susținea într'o conferință la Geneva empirio-criticismul.

Pentru noi clasa muncitoare și intelectualii din Republica Populară Română cartea lui Lenin este o puternică armă teoretică pe care ne-o dă Partidul.

Ea ne va ajuta în lupta pe care o ducem și pe care trebuie s'o intensificăm împotriva ideologiilor reacționare.

Intr'o scrisoare a lui Engels către Frantz Mehring din 14 Iulie 1893, găsim: « *ideologia este un proces pe care așa zisul gânditor îl îndeplinește cu conștiință, însă cu o falsă conștiință. Adevăratele forțe motrice care îl mișcă îi rămân necunoscute. Altfel nu ar fi de loc un proces ideologic. În felul acesta el își imaginează forțe motrice false sau aparente* ».

Sunt mulți ideologi în țara noastră care lucrează și azi cu o falsă conștiință. Unii o fac din nepricepere, alții pentru că sunt în slujba dușmanului de clasă. Pe primii trebuie să-i lămurim, printr'o critică tovarășească: « *să ne războim cât mai există teren pentru o războire tovarășească* » cum spunea Lenin. Pe ceilalți însă trebuie să-i combatem până la capăt, iar ideologia lor falsă, dușmană, înveninată de obscurantism, rasism, naționalism, să fie nimicită.

Pentru a putea îndeplini această sarcină purtătorii de cuvânt ai proletariatului în filosofie trebuie nu numai să studieze profund lucrările filosofice ale lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, dar să învețe a mânui arma criticii în filosofie, armă de clasă și s'o mânuiască în spirit de partid. Lucrările adversarilor noștri ideologici trebuie supuse unui studiu amănunțit, conținutul lor trebuie să fie desfăcut bucată cu bucată, arătat limpede mistificarea și înșelăciunea care formează miezul acestor ideologii.

Trebuie examinate cărți ca « *Despre imposibilitatea unei teorii atomiste a lumii fizice* » de Florian Nicolau, apărută în 1947, ca « *Misticism și credință* » de Mircea Florian apărută în 1946, sau « *Ce este cunoștința* » de același autor apărută în 1947, cărți bazate pe o ideologie falsă care trebuie demascată și înlăturată.

Aceștia sunt epigonii, trebuie luată însă opera măștrilor lor, Rădulescu Motru, Ion Petrovici, Lucian Blaga, Nae Ionescu și trecută prin acuzișul criticii marxiste.

Mai multe generații de intelectuali s'au format sub înfrăurirea acestor ideologi și a « *teoriilor* » lor.

Influența aceasta persistă încă, voit sau involuntar, la mulți din cărturarii noștri, mai cu seamă la cei de origine burgheză, sau mic-burgheză.

Unii, opunându-se materialismului dialectic mai recurg la panoplia idealistă « *personalistă* » mistică a ideologilor citați, alții cu buna intenție de a cunoaște și însuși concepția despre lume a proletariatului, din cauza rămășițelor idealiste, mistice, nu se pot desbăra de vechile superstiții ale filosofiei medievale.

Odată cu făurirea unei noi intelectualități crescută din rândurile clasei muncitoare și țărănimii muncitoare, odată cu munca de difuzare în masă a mărețelor idei ale marxismului-leninismului va trebui dusă o acțiune susținută de combatere și lichidare a influenței nefaste a filosofiei reacționare.

Este caracteristic faptul că ideologii menționați mai sus au fost inspiratorii și purtătorii de cuvânt ai partidelor burgheze reacționare și că unii și-au schimbat ideologia după partidul care era la putere. Astfel Rădulescu Motru care în perioada 1922—1934 era « țărănist » devine « românist » în timpul dictaturii regale carliste, legionar în 1940 și antonescian după aceea. În teoriile sale « personaliste » îmbracă haina misticismului în « Vocația » și a fascismului în « Românismul ».

Nae Ionescu, acest șarlatan al ideilor, aventurier al filosofiei, anarhist în tinerețe devine subit mistic și naționalist odată cu desvoltarea fascismului în România anilor 1934—1940.

Iar Ion Petrovici, patronul « Societății de Filosofie », gânditor raționalist la început, propagator al fideismului, agent fascist mai apoi, devine ministru în guvernul Antonescu organizând campania de minciuni și calomnii contra U.R.S.S. și încercând să otrăvească poporul nostru cu mârșavul venin al hitlerismului.

În fine, Lucian Blaga cel care proclama în versuri că « sporește misterele lumii », iraționalistul și nitzscheanul, popularizator al lui Spengler și Be diaeff, filosofii decrepitudinii burgheziei, a făurit un sistem mistico-literar menit să împingă gândirea românească în abisul disperării, « angoiselor » și ale fascismului.

Caracterul reacționar — mistificator și mistic — al acestor ideologii trebuie demascat, iar influența lor asupra poporului nostru, asupra scriitorilor, artiștilor, oamenilor de știință fizicieni, matematicieni, naturaliști, trebuie lichidată cu desăvârșire. Numai în felul acesta ne vom putea îndeplini cu cinste sarcina de luptători ai frontului ideologic și vom putea asigura și pe tărâmul ideilor izbânda realizată pe tărîmul politic și militar, victoria luminii marxismului-leninismului asupra întunericului misticismului fascist care a dăinuit atâta vreme în țara noastră.

MIRON CONSTANTINESCU

TEORIE ȘI CRITICĂ

LENIN

ȘI PROBLEMELE ȘTIINȚEI LITERATURII

Amploarea și multilateralitatea enciclopedică a activității lui Vladimir Ilici Lenin este cunoscută tuturor. Din sfera preocupărilor marelui conducător al revoluției proletare făceau parte, atât problemele filosofiei, ale economiei politice, ale științelor naturii, ale istoriei, cât și problemele literaturii. Profunda și fecunda influență a ideilor leniniste se manifesta cu putere mereu crescândă în toate domeniile practicei și teoriei.

Toată activitatea lui Lenin este pătrunsă de patosul inovației revoluționare. În cuvântarea sa « *Despre Lenin* » (1924), I. V. Stalin a amintit cum

În timpul unei conversații, la observația unuia dintre tovarăși că « după revoluție trebuie stabilită ordinea normală », Lenin a declarat sarcastic: « E o mare nenorocire dacă oamenii care doresc să fie revoluționari uită că cea mai normală ordine din istorie este ordinea revoluției »¹⁾.

Aceste cuvinte caracterizează admirabil stilul leninist, atât în lupta politică cât și în știință. Convingerea pasionată că « ordinea cea mai normală în istorie este ordinea revoluției » este proprie tuturor operelor lui Lenin. Indiferent de aspectul vieții sociale pe care îl aborda, Lenin lumina întotdeauna în chip nou orice problemă, cu lumina actualității revoluționare; el știa să descopere în fiecare fenomen ceea ce este esențial, putând să dea — uneori în câteva cuvinte — o definiție atât de sigură prin rigoarea logicii, încât răsturna ideile, încetățenite de timp de decenii, ale vechii științe. Aceste trăsături ale lui Lenin s'au manifestat în mod strălucit în concepțiile sale despre literatură.

Cercetându-se concepțiile literare ale lui Lenin, trebuie, înainte de toate, să se observe amplitudinea întradevăr colosală a intereselor sale. În lucrările lui Lenin se oglindesc fenomenele literare ale diferitelor epoci și popoare, problemele teoriei literare, ale istoriei literaturii, ale esteticii. În ediția în mai

¹⁾ I. V. Stalin, *Opere*, vol. 6, pag. 60 ed. rusă.

multe volume a *Operelelor* lui Lenin și în cele 35 de volume ale « Culegerii leniniste » (« Leninskii sbornik »), cuprinzând publicațiile din arhiva sa, găsim ecoul celor mai diverse fapte literare, începând cu operele celor mai însemnați scriitori clasici: Radișev, Pușkin, Belinski, Herzen, Nekrasov, Cernișevski, Dobroliubov, Turgheniev, Șcedrin, L. Tolstoi, Gorki — și terminând cu operele scriitorilor astăzi uitați. Despre cunoașterea profundă și multilaterală a literaturii artistice vorbește însăși abundența de trimiteri la clasicii ruși. Astfel, de exemplu, operele și personagiile lui Saltikov-Șcedrin se citează sau sunt amintite la Lenin de mai mult de trei sute de ori, ale lui Griboedov cam de șaptezeci de ori, ale lui Krilov de șaiszeci de ori, ale lui Pușkin și ale poezilor din jurul său de douăzeci și șase de ori, etc. Și observațiile lui Lenin despre jurnalistica rusă dovedesc un orizont deosebit de vast. Găsim în lucrările sale, sub o formă sau alta, aprecieri, nu numai asupra revistelor secolului al XIX-lea, ca « Sovremennik », « Otecestvennîe zapiski », « Russkii vestnic », « Russkoe bogatstvo », ci și asupra nenumăratelor ediții din provincie. În lucrările sale, Lenin a ținut seama pe larg de presa revoluționară ilegală a secolului al XIX-lea, cuprinzând nu numai « Kolckol », al lui Herzen, ci și publicațiile tipografiei ruse libere dela Londra, precum și restul literaturii revoluționarilor emigrați din secolul al XIX-lea.

După Marea Revoluție Socialistă din Octomvrie, îndeplinind munca imensă de conducător al Statului Sovietic, Lenin a continuat să urmărească cu atenție literatura și a încurajat cu simpatie creșterea noii arte sovietice. Lenin a studiat, a lămurit și a folosit faptele și fenomenele variate ale câmpului literar în scopul luptei revoluționare, în practica sa cotidiană de conducător al Partidului bolșevic.

În « Amintirile » despre Lenin, Gorki scrie: « De multe ori am observat la el trăsătura mândriei pentru arta rusă ». Această trăsătură este caracteristică tuturor aprecierilor lui Lenin asupra marilor reprezentanți ai literaturii ruse, asupra rolului acesteia în mișcarea revoluționară. Despre importanța universală a literaturii ruse, Lenin a scris încă din anul 1902, în lucrarea « *Ce-i de făcut?* », — amintind pe Herzen, Belinski, Cernișevski ca premergători ai social-democrației ruse. Articolul lui Lenin: « *Despre mândria națională a velicorușilor* », unde numără între cei mai mari reprezentanți ai culturii ruse pe Radișev, pe decembriști, pe revoluționarii raznocinți din anii 70, este pătruns de un profund patriotism. Cu pătrundere lirică a vorbit Lenin despre limba rusă, limba mare și puternică a lui Turgheniev și Tolstoi, Dobroliubov și Cernișevski. Lenin a arătat cu mândrie că literatura progresistă rusă a trăit întotdeauna în strânsă legătură cu interesele poporului, că Belinski, în « *Scri-soarea către Gogol* », a oglindit starea de spirit a țăranilor iobagi, că Cernișevski a dus prin bariera cenzurii ideea de luptă a maselor pentru răsturnarea tuturor vechilor autorități, că Nekrasov și Șcedrin au învățat societatea rusă să deosebească, sub înfățișarea șilcuită a moșierului-stăpânitor de iobagi, interesele sale hrăpărețe. Pe Radișev, Belinski, Herzen, pe democrații-revoluționari ai

anilor 60, pe Șcedrin, Lev Tolstoi, Maxim Gorki — acești reprezentanți *adevărați* ai culturii naționale ruse — Lenin i-a opus pseudo-culturii reacționare a unor Kavelin și Katkov, Rozanov și Merejkovski, — tuturor dușmanilor democrației și socialismului.

Una din bazele teoriei științifice a literaturii este teoria leninistă a celor două culturi naționale, coexistând în lăuntrul societății de clase, teoria luptei dintre cultura democrată și socialistă și pseudo-cultura minorității exploatare. Lenin a delimitat cu cea mai mare claritate această opoziție a două culturi de-a-lungul întregii istorii a luptei social-politice și a mișcării literare. Abundența de motive și figuri, luate din literatura clasică rusă, cuprinse, dela prima până la ultima pagină, în moștenirea lui Lenin, dovedește cât de mult prețuia el rolul acesteia ca instrument de cunoaștere și forța ei de revoluționare. Și dacă, luând în considerare vastitatea preocupărilor literare ale lui Lenin, încercăm să definim gradul în care ne-am însușit moștenirea sa sub aspectul «Științei literaturii», trebuie să declarăm că în acest domeniu mai rămâne mult, foarte mult de făcut.

Din punctul de vedere al științei literaturii, studiul moștenirii leniniste a trecut prin câteva etape. La început, în anii 20, a avut loc strângerea întregului material scris de Lenin cu privire la cultură și artă. Anii 30 cuprind lucrări cu caracter general și lucrări metodologice referitoare la aceeași problemă, între care cea mai amănunțită a fost studiul academicianului A. V. Lunacearski: «*Lenin și știința literaturii*» (1932). Totuși, cea mai mare parte a acestor lucrări avea caracterul unei priviri generale sau al unor informații tematice. În timp ce însăși Lenin se ține de un istorism strict în studiul ideologiei, aprecierile sale literare erau de obicei considerate în afara luptei social-literare și în afara curentelor filosofice și estetice ale secolelor XIX-XX. Studiul moștenirii leniniste relative la știința literaturii era cel mai adeseori înlocuit de cercetări în cercul restrâns al diferitelor lui articole, ba chiar al diferitelor fragmente din antologii. Aici este însă nevoie de un studiu monografic.

Din cercul imens, într'adevăr de necuprins, al problemelor legate de tema «*Lenin și știința literaturii*», se vor aborda aici numai unele probleme, — legate în mod nemijlocit de studiul literaturii ruse... ne vom da silința să prezintăm unele din concluziile lucrării noastre asupra temei: «*Lenin și problemele literaturii ruse dela sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*».

Misiunea acestei lucrări constă în studierea concepțiilor leniniste asupra literaturii, în strânsă legătură cu condițiile istorice ale luptei social-politice și literare contemporane lui Lenin. Incercarea unui astfel de studiu a cerut aplicarea unei metodologii variate, elaborată de știința sovietică a literaturii, cuprinzând principiile unei analize filosofice, propriu zis istorice și istoriografice, a «*istoriei creației*», adică a istoriei creării diverselor articole ale lui Lenin, etc. Totodată, trebuia recurs — paralel cu studiul lucrărilor lui Lenin — la cercetarea întregului masiv al literaturii, publici-

sticei și presci zilnice ruse, adică a întregii producții literare, care, sub o formă sau alta, și-a găsit oglindirea în operele lui Lenin. Unele lucrări au trebuit să fie lămurite și prin recurgerea la diferitele arhive literare. Necesitatea unui asemenea studiu multilateral era dictată de preceptele lui Lenin însuși, care scrie:

«Întregul spirit al marxismului, întregul său sistem cere ca fiecare teză să fie examinată: a) numai istoricește, b) numai în legătură cu celelalte (teze), c) numai în legătură cu experiența concretă a istoriei »¹⁾.

Numai urmând această cale se pot lămuri principiile fundamentale ale modului leninist de a aprecia fenomenele și condițiile literare, principii care au determinat diversele luări de poziție ale lui Lenin față de problemele literaturii.

Baza filosofică și estetică a științei literaturii este, după cum se știe, *teoria ogîndirii*, dezvoltată și demonstrată în nemuritoarea lucrare a lui Lenin: «*Materialism și empiriocriticism*». În această lucrare, Lenin a arătat că cunoașterea de către om a varietății infinite a fenomenelor naturii și vieții sociale este un proces unitar ce se supune, în toate formele sale, unor legi gnoseologice unice. De aceea, Lenin, motivând teoria ogîndirii, a inclus în examinarea problemelor gnoseologice și observații asupra problemelor estetice. Fără a părăsi din vedere specificitatea artei, tocmai ca o cunoaștere artistică a lumii, Lenin a subliniat totodată că legile teoriei cunoașterii și cele ale esteticii sunt comune.

De aici a urmat o scrie de concluzii foarte importante: privitoare la artă, ca o formă de ogîndire a realității obiective; privitoare la complexitatea și caracterul contradictoriu al însuși procesului reflectării vieții în artă; privitoare la caracterul activ al percepției artistice, — arta ca mijloc al transformării lumii; privitoare la practică, — criteriu al adevărului prezentării artistice; privitoare în sfârșit la apartenența de partid, atât a creației artistice, cât și a percepției estetice. Toate aceste teze au distrus în mod definitiv bazele teoriei valorii «în sine», a autonomiei artei și au stabilit legătura esteticii materialiste cu un cerc întreg de probleme ale vieții sociale, dezvoltării istorice și luptei politice. În «*Materialism și empiriocriticism*», Lenin, care a supus gnoseologia machistă, în întregul ei, unei critici distrugătoare, a examinat și concepțiile machiștilor asupra artei. În special, are o importanță principială critica făcută de Lenin a încercărilor lui Iosif Petzoldt (elevul lui Mach și Avenarius) de a afirma caracterul arbitrar al fanteziei poetice și de a motiva teoria reacționară a «stabilității estetice». Această latură a criticii leniniste a machismului se observă mai ales în studierea concepției estetice a lui Petzoldt, identificată ca o expresie clară de tratare subiectiv-idealistică a problemelor artei. În lumina criticii leniniste

¹⁾ Din scrisoarea către Inez Armand (Decembrie 1916). Vezi «Sub steagul marxismului» (Pod znamenem marksizma), cartea V, 1940, p. 23.

aplicată machiștilor apuseni și ruși, procesul creației artistice apare, nu ca o contemplare pasivă, separată de viață, ci ca o tendință de a influența realitatea în mod activ. Marea importanță pentru știință și artă a cărții « *Materialism și empiriocriticism* » constă în faptul că ea demonstrează în mod amănunțit principiul apartenenței de partid a tuturor formelor ideologiei, caracterul practic și social al cunoașterii omenești.

Ideea apartenenței de partid este, după cum se știe, principiul fundamental conducător în tratarea leninistă a literaturii. După cum a observat A. A. Jdanov: «... principiul leninist al apartenenței de partid a literaturii este aportul cel mai însemnat al lui V. I. Lenin la știința literaturii »¹⁾. Acest principiu a fost desoltat mai departe în definiția stalinistă a literaturii sovietice ca *literatură a realismului socialist*. Totodată, în virtutea principiului apartenenței de partid sunt continuate în mod nou cele mai bune tradiții ale criticii progresiste ruse. Belinski, pentru prima dată în istoria gândirii estetice mondiale, a arătat caracterul politic reacționar al teoriei « artei pure ». Imediat după el, Dobroliuhov și Cernîșevski au demonstrat ideea marelui rol al artei în evoluția socială. În timp ce estetica burgheză a Europei apusene s'a hrănit de-a-lungul întregului secol al XIX-lea cu ideile lui Kant asupra autonomiei criteriului estetic, estetica rusă a supus criticei — încă din anii 40 — concepțiile idealiste în acest domeniu. Faptul că teoria « artei pure » a fost subminată tocmai în Rusia nu este o simplă întâmplare. Literatura progresistă rusă era puternică prin legătura sa fățișă cu masele, prin apărarea cu adevărat revoluționară a intereselor vitale ale poporului. Pentru marii scriitori ruși, literatura era o tribună a celor mai scumpe și mai intime gânduri despre căile dezvoltării istorice, despre viitorul patriei lor.

Aceste particularități ale literaturii ruse au găsit cea mai înaltă generalizare și motivare teoretică la Lenin în *principiul apartenenței de partid a literaturii*. În articolul lui Lenin « *Organizația de partid și literatura de partid* », precum și în alte lucrări ale sale, se arată imensa importanță a orientării ideologice conștiente a scriitorului în ceea ce privește dezvoltarea literaturii. Activitatea marilor scriitori ruși, dela Radișev la Gorki, a oferit lui Lenin multe exemple pentru a arăta rolul literaturii ca mijloc puternic de educare a poporului, de cunoaștere și transformare a lumii. Lenin a subliniat că în literatură, politica nu poate fi identificată în mod mecanic cu cea din alte domenii ale muncii de partid, că e necesar să luăm în considerare și complexitatea și particularitățile specifice ale creației artistice. Dar Lenin a arătat că formulele individualiștilor burghezi relative la « libertatea absolută » și la independența scriitorului față de popor și societate sunt numai prefăcătorie. Acest lucru este evident mai ales în epoca noastră: arta socialismului este o mare artă a poporului. Literaturii fățarnic libere și de fapt legată de

¹⁾ A. A. Jdanov: « Raport asupra revistelor „Zvezda“ și „Leningrad“ », în « Pravda », 21 Septembrie 1946.

burghezie, dependentă de « *sacul cu bani* », Lenin îi opune « *literatura într'adevăr liberă, legată în mod deschis de proletariat* », care este chemată să servească « *nu „celor zece mii“, care se plictisesc și suferă de obezitate, ci milioanele și zecile de milioane de muncitori, care alcătuiesc florea țării, forța ei, viitorul ei* »¹⁾. Individualiștii burghezi au crezut că o astfel de tratare a problemei ar îngădi libertatea creației artistice.

Dar, la vremea sa, Belinski însuși scria:

« *Libertatea creației se acordă foarte ușor cu servirea contemporaneității; pentru aceasta nu este nevoie să te silești să scrii asupra unor teme, să-ți constrângi fantezia; pentru aceasta trebuie numai să fii celășean, fiul societății și epocii tale, să-ți însușești interesele ei, să-ți contopești năzuințele tale cu năzuințele ei* ».

Importanța principiului leninist al apartenenței de partid pentru dezvoltarea literaturii sovietice, pentru înțelegerea principiilor realismului socialist este bine cunoscută.

Principiul leninist al apartenenței de partid a însemnat o etapă nouă, nu numai în istoria gândirii estetice ci și în știința literaturii. Definiția clasică dată de Lenin deosebirii dintre obiectivist și materialist-marxist poate fi aplicată pe deplin și în știința literaturii:

« *(obiectivistul) dovedind necesitatea unui anumit gen de fapte, riscă întotdeauna să pună pe punctul de vedere al unui apologet al acestor fapte; materialistul desvâlue contradicțiile de clasă și, prin aceasta, definește punctul său de vedere* »²⁾.

Știința obiectivistă burgheză a literaturii n'a putut merge mai departe de constatarea unui anumit șir de fapte. În locul unui proces istoricește necesar, istoria literaturii se prezintă, în lucrările savanților burghezi, ca un caleidoscop de fenomene deosebite. Știința pre-marxistă a literaturii a constatat, încă de pe la începutul secolului al XIX-lea, că, în anumite perioade, apar anumite fenomene, precum înflorirea sau decadența artei, cultul personalității sau o indiferență totală față de individualitate, tendința spre cea mai strânsă legătură cu viața sau visul despre « florea albastră » și « lumea de dincolo ». Dar știința burgheză a literaturii nu a putut să dea nicio explicație reală acestor fenomene. De aceea, se poate afirma că istoria literaturii a devenit o știință numai atunci, când Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omenești, stabilind că mersul ideilor este determinat de mersul lucrurilor — și nu invers. Numai odată cu apariția marxismului și cu dezvoltarea lui mai departe, de către Lenin și Stalin, istoria literaturii ca știință a căpătat o bază solidă, prin teoria oglinirii, în conștiința omenească, a lumii materiale înconjurătoare și prin explicația dialectic-materialistă a legilor procesului istoric.

¹⁾ Lenin, *Opere*, vol. VIII, p. 390, ed. rusă. *Lenin despre literatură*, Editura PMR, 1942, p. 11.

²⁾ Lenin, *Opere*, vol. I, ed. IV, p. 380 ed. rusă.

Studierea lucrărilor lui Lenin, în cadrul mișcării social-politice și literare a timpului său, scoate în evidență influența imensă a ideilor leniniste asupra soartei culturii și literaturii ruse. Importanța lor se observă și în acea acțiune istorică de distrugere, din partea lui Lenin, a ideologiei narodnicilor, care a avut loc în anii 90 ai secolului al XIX-lea. Lenin a dovedit în mod incontestabil, că teoria narodnicilor, «sociologia» lor subiectivă a adus o pagubă directă atât luptei politice, cât și dezvoltării literaturii. Aplicată creației artistice «sociologia subiectivă» însemna ignorarea vieții reale și a contradicțiilor ei, înlocuirea prezentării omului real prin prefăcătorie schematică a «intențiilor» narodnicilor.

Probleme, care au făcut atunci obiectul unei polemici acute între marxiști și narodnici, au găsit o reflectare largă și în literatura aceluși timp, în operele unor scriitori ca Gleb Uspenski, Veresaev, Karonin, Zlatovratski, Mamin-Sibiriak și alții. În lumina aprecierilor leniniste, e clar cât de diferit s'au reflectat aceste probleme în creația diferiților scriitori, în funcție de concepția lor. Și aici, Lenin a descoperit o lege foarte importantă. El a observat că, în creația artistică a unor scriitori narodnici, concepțiile lor nu se oglindeau în mod direct. În măsura în care acești scriitori erau realiști, ei au distrus involuntar — în ciuda convingerilor lor — iluziile narodniciste. În scrierile sociologice ale narodnicilor se idealiza viața patriarhală, pe când tablourile vieții prezentate de beletristii narodnici convingeau de multe ori pe cititor de deplina descompunere a așa numitelor «temeiuri» patriarhale. Această contradicție era consecința legilor prezentării realiste a vieții în artă, legi care cer alegerea faptelor celor mai tipice, mai caracteristice ale vieții însăși. Iar viața respingea complet toate teoriile narodnicilor.

La anii 90 se referă și începutul acelei lupte a lui Lenin pentru o înțelegere justă, revoluționară și marxistă a problemelor moștenirii clasice, luptă dusă de Lenin de-a-lungul întregii sale activități și care, în noile condiții, este continuată și dezvoltată de Stalin.

Pericolul pe care-l prezentau concepțiile narodnicilor asupra literaturii apare deosebit de clar dacă luăm în considerare situația mișcării sociale și literare din acel timp. În anii 80—90 s'au făcut încercări din toate părțile pentru a «dizolva» sau «revizui» marea moștenire a literaturii progresiste revoluționar-democrate din anii 40—60. În campania împotriva ideilor iluminismului revoluționar și a artei revoluționare s'au unit și liberalii burghezi și reacționarii înverșunați (V. Rozanov) și decadenții (D. Merejkovski, A. Volinski și alții). Totodată, revizuirea moștenirii clasice a fost începută și de pe un alt front cu totul diferit: al narodnicilor. În opoziție cu decadenții, care negau moștenirea anilor 60 și propovăduiau plecarea în lumea «frumuseții pure», narodnicii au încercat să se prezinte ca detașamentul de frunte al societății ruse și au afirmat că ei sunt singurii păstrători adevărați ai moștenirii ideilor literaturii ruse. De fapt însă — așa cum a arătat Lenin — narodnicii au banalizat și denaturat ideile lui Belinski, Dobroliubov, Cer-

nîșevski. In articolul său: «*De care moștenire ne lepădăm?*» și în alte lucrări, Lenin a desvăluit completa lipsă de fundament a pretențiilor lui N. K. Mihailovski și a altor narodnici la rolul de păstrători ai «moștenirii clasice» și a arătat că numai marxiștii sunt continuatorii autentici ai tradițiilor culturii progresiste ruse.

Tot atunci, Lenin a formulat celebra deviză: «*Păstrarea moștenirii nu înseamnă de loc a te mărgini la moștenire*». Lenin a precizat că marxiștii păstrează moștenirea «*nu ca arhivarii, care păstrează hârtoage vechi*»¹⁾. El însuși a dat exemplu de atitudine activă, creatoare, față de moștenirea clasică, continuând și desvăluind în mod nou cele mai bune tradiții ale trecutului. Această atitudine a lui Lenin față de literatura rusă a fost concretizată în mai multe feluri. In special, ea se exprima și prin felul cum erau interpretate figurile artistice ale clasicilor ruși. In paginile lucrărilor lui Lenin, cititorul întâlnește des figura lui Famosov, Molcialin, Repetilov, Hlestakov, Dobcinski și Bobcinski, Manilov, Nozdrev, Sobakevici, Arkadii Kirsanov, Oblomov, Balalaikin, Iudușka Golovlev și multe alte personaje literare.

Nu este o simplă amintire tradițională a unor eroi, cu scopul de «a inviora» textul. Nu. Păstrând toate trăsăturile tipice ale eroilor literari, Lenin îi actualizează în mod magistral, transpunându-i în noile condiții ale luptei actuale. Prin pana publicistului, el continuă parcă biografia lor într'o etapă nouă a dezvoltării sociale. Și iată că Molcialin al lui Griboedov, care în «*Freă multă minte strică*» pronunță cuvintele «moderație și punctualitate», își manifestă caracterul — în noile condiții — într'un fel nou. Transformat în liberal sau menșevic, el nu mai este omul servil și lingușitor, liniștit și pasiv, ci un complice activ al reacțiunii. El tinde să impună deviza sa — «moderație și punctualitate» — mișcării revoluționare. Lenin desvăluie într'un fel nou și potențele psihologice ale lui Manilov. In timpul lui Gogol, Manilov, un boer dulceag până la extrem, sentimental, tindea să stea departe de viață, în «templul cugetării singuratică». Aspirațiile sale nu mergeau mai departe de proiectele goale și inutile ca, pe moșie, «să-și facă un drum subteran dela casă, sau să construiască un pod de piatră peste gărlă». Și iată că Lenin desvăluie în articolele sale cum sunt Manilov și cei de teapa lui Manilov în condițiile luptei de clasă a secolului XX. Lenin descoperă trăsăturile lui Manilov la dușmanii direcți ai poporului: social-revoluționarii, menșevicii și alții, — arată interesele reale ale claselor, care se adăpostesc în spatele năzuințelor și suspinelor dulcege.

Toate acestea nu constituie de cât un aspect particular al atitudinii active, creatoare, față de moștenirea literară a trecutului. Lenin a apreciat mult imensa forță educativă a moștenirii culturii clasice progresiste ruse, apreciind-o ca alcătuind un punct de plecare pentru dezvoltarea ulterioară. Această linie și-a găsit continuarea în activitatea lui Lenin, posteroară

¹⁾ Lenin, *Opere*, vol. II, pp. 331—332, ed. rusă.

Marei Revoluții Socialiste din Octomvrie, când s'a ridicat, atât împotriva negării nihiliste de către « Organizația de luminare a proletarilor » (Proletkult) a vechei culturi și împotriva subaprecierii mlădițelor spiritului nou în tânăra literatură sovietică, cât și împotriva ploconelii de rob în fața culturii burgheze:

« Trebuie luată toată cultura pe care a lăsat-o capitalismul și construit cu ea socialismul. Trebuie luată toată știința, tehnica, toate cunoștințele, arta »¹⁾.

Iar cu prilejul încercărilor de tot felul, ale moderniștilor, de a arunca peste bordul corăbiei contemporaneității arta veche și de a o înlocui cu pseudo-inovațiile lor, Lenin a indicat că nu trebuie să întoarcem spatele lucrului cu adevărat frumos, lepădându-ne de el, ca de un simplu punct de plecare pentru dezvoltarea mai departe, — numai pentru că este « vechi », și închinându-ne în fața lucrului nou, ca în fața unui zeu căruia trebuie să ne supunem, — numai pentru că este « nou ». După indicația lui Lenin, o astfel de poziție ar fi o nebunie curată, dictată de o stimă inconștientă față de moda artistică ce domnește în Apus.

Această teză leninistă sună cât se poate de actual acum, când arta noastră trebuie să înfrângă definitiv orice recidive ale ploconirii față de Apusul burghez, orice influențe moderniste antipopulare și să desvolte, pe baza celor mai bune tradiții, un spirit inovator cu adevărat revoluționar.

Studierea considerațiilor leniniste asupra literaturii, în legătură cu desfășurarea luptei social-politice și revoluționare dela sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, arată modul în care principiile generale literare ale lui Lenin și-au găsit reflecția concretă în fiecare etapă istorică nouă.

Punerea problemei apartenenței de partid a literaturii se referă la lucrările lui Lenin din perioada anilor 90; dar Lenin a dat acestei probleme o deosebită atenție în perioada primei revoluții ruse. Tocmai în această perioadă, în anul 1905, a fost scris articolul care a devenit programatic pentru noi: « *Organizația de partid și literatura de partid* ». Lupta pentru o literatură cu un înalt nivel ideologic și cu o bine determinată finalitate de partid, demascarea « apolitismului » aparent și a individualismului anarhic în artă, demascarea teoriei burghezo-liberale a culturii, educarea și sprijinirea tinerei literaturi proletare și a intelectualității artistice progresiste, iată conținutul lucrărilor lui Lenin cu privire la problemele culturii și literaturii în anii 1905—1907.

Un interes deosebit îl prezintă istoria redactării de către Lenin a primei reviste bolșevice legale: « *Novaiia jizn* » (Viața nouă) (1905), care a jucat un rol foarte mare și în mișcarea literară. Materialele arhivistice, descoperite

¹⁾ Lenin, *Opere*, vol. XXIV, p. 65, ed. rusă.

și publicate de mine, întregesc tabloul luptei consecvente și neîmpăcate a lui Lenin împotriva oricăror încercări de pătrundere în revistă a influențelor simboliste și estetizante.

Problemele literare și estetice cele mai importante au fost puse de Lenin în perioada anilor 1908—1910, perioada reacțiunii, care a urmat după înfrângerea primei revoluții ruse. În acești ani, cei dela revista « *Vehi* » au declarat sus și tare că istoria publicisticii ruse, începând cu Belinski, este « un mare coșmar ». Fraza plutind în aer a lui Fedor Sologub, care pretindea că artistul trebuie să creeze din viața grosolană o legendă plăcută, a căpătat pentru simbolisti importanța unei lozinci. În literatura burgheziei se propaga amoralismul, se justificau provocările și renegarea. În această perioadă, Lenin desfășoară lupta cu toți acei care au încercat să denatureze, să defăimeze marea literatură rusă și să răspândească în societatea rusă filosofia și estetica decadentismului; el apără și desvoltă teoria marxistă a culturii proletare socialiste, împotriva acelor care, sub pretextul « culturii proletare », propovăduiau machismul, empirio-criticismul și alte teorii reacționare. Un interes deosebit prezintă fermitatea și consecvența cu care Lenin a criticat greșelile lui Gorki. Importanța acestei critici reese în modul cel mai deplin din discuția filosofică din anii 1908—1910.

Imi permit să mă opresc mai amănunțit asupra ciclului articolelor lui Lenin cu privire la Lev Tolstoi — articole ce reprezintă un model clasic de cercetare științifică, marxistă, a creației literare.

Tolstoi a fost, precum se știe, unul din scriitorii iubiți de Lenin. Lenin s'a interesat de creația, concepțiile și soarta social-literară a lui Tolstoi în tot cursul activității sale. Lenin i-a închinat lui Tolstoi șapte articole și câteva prelegeri publice. Principiile subtilei analize dialectice făcută de Lenin creației și concepției lui Tolstoi sunt fundamentale pentru știința sovietică a literaturii. De aici provine actualitatea cercetării acestui ciclu de articole ale lui Lenin și a punerii în lumină a problematicei lor.

După cum se știe, din punct de vedere cronologic articolele lui Lenin despre Tolstoi sunt legate de două date importante din viața socială și politică a Rusiei: jubileului de 80 ani al lui Tolstoi (1908) și moartea marelui scriitor (1910). Tocmai în acești ani și în anii următori, lupta în jurul lui Tolstoi s'a desfășurat cu o deosebită intensitate. Studiul istoriei apariției articolelor leniniste, pe fondul acestei lupte, ne permite să caracterizăm cu mai multă temeinicie marele merit al lui Vladimir Ilici în apărarea moștenirii tolstoiene de banalizarea și denaturarea liberalilor și a altor protivnici ai revoluției.

Prin analiza multilaterală a concepțiilor și a creației lui Tolstoi, Lenin a deschis științei literaturii căi noi. Până la Lenin, toate încercările de a defini importanța lui Tolstoi s'au terminat cu un eșec. În multe sute de cărți, broșuri și articole despre Tolstoi, scriitorul era înfățișat ba drept « pustnicul dela Iasnaia-Poliana », ba drept un rătăcitor în căutarea lui Dumnezeu, ba ca un

boier care s'a dat cu prostimea, ba ca un revoluționar convins, ba ca un reacționar desăvârșit. Toate aceste definiții erau, de sigur, în completă contradicție cu figura reală, complexă a lui Tolstoi. Și numai Lenin a putut pătrunde în esența doctrinei și creației lui Tolstoi, l-a putut explica în întregime, a putut găsi factorul care să definească și părțile slabe și părțile puternice ale concepțiilor acestuia, creind o concepție bazată, nu pe informații din diferitele păreri ale lui Tolstoi, ci pe întreaga varietate, complexă, a ideilor sale.

În articolele lui Lenin s'a oglindit și mândria pentru Tolstoi, ca mare reprezentant al artei ruse și închinarea în fața forței gigantice a artistului și recunoașterea profundului și organicului caracter popular al creației sale. După Lenin, Tolstoi este un scriitor genial, care a dat « neasemuite tablouri ale vieții rusești »¹⁾, scriitorul care a știut să pună, în lucrările sale, atâtea probleme mari, ridicându-se până la o astfel de vigoare artistică, încât « operele sale ocupă unul din primele locuri în literatura mondială »²⁾. Lenin a distrus legenda despre un Tolstoi servil sau sfânt, cum îl prezentau tolstoienii. Lenin, primul, a stabilit esența revoluționară a demascării și a protestului tolstoian, protest ce exprima năzuințele poporului. În acelaș timp, observând cu perspicacitate democratismul de mujic al lui Tolstoi, Lenin n'a lăsat în umbră nici laturile reacționare ale ideologiei acestuia. Numai Lenin a știut să arate în virtutea căror cauze Lev Tolstoi, « înflăcăratul protestatar, acuzatorul pasionat, marele critic . . . »³⁾ a fost totodată și propovăduitorul principiului neîmpotrivirii față de rău prin forță.

De care legi au fost determinate contradicțiile lui Tolstoi?

La această întrebare a răspuns primul articol al lui Lenin despre Tolstoi, intitulat « *Lev Tolstoi ca oglindă a revoluției ruse* », apărut în Septembrie 1908, în ziarul bolșevic ilegal « *Proletarul* », în zilele când toată presa legală, cum a spus Lenin, era plină de fățarnicii oficiale și liberale față de Tolstoi. Toată presa aceasta, după cuvintele lui Lenin, încerca prin « tunete și trăsnete verbale să *innăbușe* necesitatea unui răspuns direct și limpede la întrebarea: prin ce sunt provocate stridentele contraziceri ale «tolstoismului»⁴⁾. Desvăluind sensul de clasă al scrierilor democraților constituționali de felul lui Balalaikin, Lenin a dat un răspuns clar și precis la această întrebare.

Studiul istoriei realizării articolului « *Lev Tolstoi ca oglindă a revoluției ruse* » arată că el a fost scris în perioada în care Lenin lucra la « *Materialism și empiriocriticism* ». Acest articol trebuie considerat ca o aplicare directă a principiilor fundamentale ale « teoriei oglinirii » la analiza creației literare.

¹⁾ Lenin, *Opere*, vol. XII, p. 332, ed. rusă. *Lenin despre literatură*. Ed. PMR, 1948, p. 65.

²⁾ Lenin, *Opere*, vol. XIV, p. 400, ed. rusă. *Lenin despre literatură*. Ed. PMR, 1948, pp. 70—71.

³⁾ Lenin, *Opere*, vol. XIV, p. 401, ed. rusă. *Lenin despre literatură*. Ed. PMR, p. 73.

⁴⁾ Lenin, *Opere*, vol. XII, pp. 331—332, ed. rusă. *Lenin despre literatură*, p. 65.

Articolul începe cu punerea problemei care are o mare valoare metodologică pentru știința noastră. Lenin scrie:

« A pune laolaltă numele marelui artist și revoluția pe care vădit el nu a înțeles-o, dela care vădit s'a dat în lături, poate să pară, la prima vedere ciudat și artificial. Doar nu se poate numi oglindă ceea ce în mod evident nu oglindește just fenomenul! Revoluția noastră este însă un fenomen foarte complex; în mulțimea celor ce au săurit¹⁾ în mod nemijlocit și a participanților ei există numeroase elemente sociale, care în mod vădit nu înțelegau nici ele cele ce se petreceau, care se dădeau în lături și ele dela adevăratele probleme istorice pe care mersul evenimentelor le aducea în fața lor. Dacă avem în fața noastră un artist cu adevărat mare, atunci măcar unele din momentele esențiale ale revoluției trebuie să se și oglindească în opera sa »²⁾.

Mai departe, Lenin arată că contradicțiile din concepțiile lui Tolstoi nu sunt întâmplătoare, ci constituie o oglindire a condițiilor contradictorii ale vieții rusești dela sfârșitul sec. al XIX-lea, contradicțiile unei epoci de criză. Caracterizând epoca lui Tolstoi, Lenin scrie:

« Satul patriarhal, eliberat abia ieri de iobăgie, a fost literalmente lăsat pradă șuvoiului capitalismului jejuilor și fiscului. Vechile temelii ale gospodăriei și ale vieții țărănești, temelii care dăinuiseră într'adevăr veacuri de-a rândul, s'au dus de răpă cu o repezițiune neobișnuită. Și contradicțiile din ideile lui Tolstoi trebuiesc apreciate... din punctul de vedere al protestului împotriva capitalismului care se apropie, împotriva ruinării și a despământenirii maselor pe care o făcea satul patriarhal rus »³⁾.

Analiza contradicțiilor din viața rusă și reflectarea lor la Tolstoi îl duce pe Lenin la definirea importanței reale a scriitorului.

Cu o precizie absolută, Lenin a arătat legătura dintre creația, teoria și totalitatea aspectelor puternice sau slabe ale lui Tolstoi și ideologia țărănimii. În urma analizei lui Lenin, Tolstoi a apărut ca exponent al ideilor și al stării de spirit a țărănimii ruse din perioada dintre 1861 și 1905. În această perioadă, în urma multor veacuri de asuprire iobagă și în urma ruinării sale de după reformă, țărănimia a fost tot mai mult pătrunsă de ură față de autocratie și de tendința spre distrugere prin revoluție a guvernului țarist și a regimului moșieresc. Și totodată, în această perioadă s'a arătat de multe ori nehotărârea, inconsecvența, slăbiciunea mișcării țărănești, — abținerea și depărtarea de politică. Impletirea elementelor de contradicție din ideologia țărănească s'au reflectat ca într'o oglindă în activitatea creatoare a lui Tolstoi, în care, alături de demascarea pasionată a întregii alcătuirii a vechei Rusii, se găsea și chemarea la « nonviolență ». Lămurind imensa importanță a creației la Tolstoi, în părțile sale puternice, Lenin a desvăluit în același timp pe

¹⁾ Lenin, *Opere* vol. XII, p. 331. *Lenin despre literatură*, p. 64.

²⁾ Lenin, *Opere*, vol. XII, pp. 332—333, ed. rusă. *Lenin despre literatură*, pp. 66—67.

larg prejudiciile politice ale teoriilor tolstoiene privitoare la « nonviolență », caracterul dăunător al idealizării, atât liberale, cât și menșevice, în interpretarea lui Tolstoi.

Prin ce metode a realizat Lenin analiza sa genială ?

Studiul istoric al creării întregului ciclu leninist de articole despre Tolstoi ne duce la concluzia că aprecierea de către Lenin a concepțiilor și creației lui Tolstoi s'a format pe baza mai multor factori:

1. pe baza studiului aprofundat a tot ce a scris Tolstoi, cuprinzând nu numai operele ci și diferitele ediții din ilegalitate ale operelor sale, precum și materiale biografice și materialele imense ale presei despre Tolstoi;

2. pe baza studiului concomitent al particularităților istorice ale revoluției țărănești ruse, adică a acelei realități care a determinat contradicțiile lui Tolstoi;

3. pe baza verificării de către Lenin, a corespondenței de fapt între concepțiile lui Tolstoi și concepțiile și starea de spirit a țărănimii. Aici Lenin a obținut un material bogat, în special din cercetarea atentă a stenogramelor cuvântărilor deputaților țărani din a doua și a treia Dumă de Stat; aceste discursuri ale țărănilor — uneori aproape fără știință de carte — reflecta, ca și operele lui Tolstoi, aceeași ură față de moșieri, aceeași tendință de a distruge complet toată ordinea veche; în același timp, aceste discursuri se disting prin naivitatea și inconștiența lor politică, curat tolstoiană; la o comparație a cuvântărilor țărănilor cu operele corespunzătoare ale lui Tolstoi, asemănarea se observă cu atâta claritate, încât uneori cuvântările par o re-povestire directă a lui Tolstoi.

Acestea sunt metodele pe care Lenin le-a aplicat în cercetarea operei lui Tolstoi. Analiza leninistă poate servi drept ilustrare strălucită a tezei potrivit căreia adevărata atitudine bolșevică, de partid, în cercetarea științifică este, în același timp, și forma superioară a adevăratei obiectivități. Un interes deosebit îl prezintă, din acest punct de vedere, următorul fapt. Concluzia principală a lui Lenin — că Tolstoi a fost exponentul concepțiilor țărănimii — este confirmată de mărturisirile intime ale lui Tolstoi, necunoscute de Lenin, fiind publicate mult mai târziu. Astfel, într'una din scrisorile din anul 1901, Tolstoi scria:

« Eu privesc de jos din parlea a 100 milioane (de oameni) ».

Și mai edificatoare încă este următoarea mărturisire a lui Tolstoi, în scrisoarea către V. V. Stasov, din 18 Aprilie 1905:

« În toată această revoluție, eu am rangul, luat benevol și cu dela sine putere, al avocatului norodului de 100 milioane de plugari. Tot ce contribuie sau poate contribui la bunăstarea sa mă bucură, tot ce nu are acest scop principal și distrage dela el mi-e antipatic ».

Istorismul analogiei leniniste s'a vădit și în aprecierea importanței mondiale a lui Tolstoi. Lenin a arătat că problemele actualității ruse, puse de

Tolstoi, sunt actuale pentru întreaga omenire contemporană. Importanța mondială a lui Tolstoi a reflectat importanța mondială a primei revoluții ruse, care a trezit la luptă masele, nu numai ale muncitorilor ci și ale țărănilor din toate țările globului pământesc. Originalitatea națională a lui Tolstoi constă în faptul că el a oglindit cu toată puterea sa de artist genial forța, nevăzută încă în nici o țară a lumii, a protestului revoluționar al maselor țărănești de multe milioane din Rusia. Această importanță a lui Tolstoi era și este negată de criticii literari reacționari ai Apusului, care tălmăcesc tocmai ideea tolstoiană a « nonviolentei » ca o însușire pretins imanentă a « sufletului rus ». Totodată, în lumina analogiei leniniste, ideea de a nu te împotrivi răului prin forță este, în general, tipică pentru diferitele țări ale lumii, în epoca trecerii dela feudalism la capitalism, adică în epoca în care rămășițele patriarhale nu sunt încă lichidate. Și, din acest punct de vedere, « nonviolenta » tolstoiană nu este, nici o trăsătură națională specifică, nici o descoperire originală a sa. Noi găsim această idee și în filosofia Răsăritului și la scriitorii Europei Apusene și ai Americii din timpurile moderne. Totodată, prin forța criticismului și protestului profund împotriva nedreptății sociale, nici un scriitor din lume nu poate fi comparat cu Tolstoi. Tocmai în această forță s'a arătat trăsătura specifică și originalitatea lui Tolstoi.

Pe măsură ce-l studiem pe Tolstoi, găsim confirmări mereu noi ale precizunii necondiționate a definițiilor leniniste. Ilustrarea cea mai interesantă a termenilor lui Lenin, afirmând că figura la Tolstoi este împletită din contradicții stridente, se găsește în « Jurnalul » scriitorului, publicat nu de mult. Acest jurnal distruge complet acea figură idealizată a lui Tolstoi, care s'a fixat în știința burgheză a literaturii. Se știe că Lenin a răs la timpul său de orice fel de idealizatori care afirmau că Tolstoi este « încarnarea unui principiu unic » (principiul unic era socotit principiul « nonviolentei »). « Jurnalul » lui Tolstoi arată că sub influența giganticelor evenimente istorice apar la el cele mai crunte îndoeli în privința adevărului învățaturii morale și religioase, apar, deși dualiste, șovăitoare, totuși pe deplin determinate, elemente de acțiune activă. Culmea acestor îndoeli este nota din 1910, care observă că îndeplinirea legii veșnice, care nu permite « violența », ar putea duce la urmări îngrijorătoare, ca de exemplu « robia sub jugul japonezului sau neamțului ». Și noi vedem că Tolstoi, care s'a lepădat de acțiunea revoluționară în creația sa, s'a închinat totuși legii vieții însăși, legii acțiunii active.

În cele de mai sus n'am putut să luminez decât foarte fragmentar rezultatele cercetărilor îndelungate, reprezentând încercarea de a desvălui principiile leniniste de apreciere a creației literare. Știința noastră a literaturii

nu poate merge înainte fără studierea și elaborarea permanentă, cotidiană a moștenirii leniniste. Marele continuator al lui Lenin, Stalin, ale cărui opere reprezintă dezvoltarea creatoare a leninismului în noile condiții, îndeamnă pe savanții sovietici tocmai la o astfel de muncă. E în afară de orice îndoială că, pornind pe această cale știința sovietică a literaturii va putea înregistra succese importante și va reuși să răspundă cerințelor înalte ale actualității socialiste.

B. S. MEILAH

ÎN JURUL FENOMENULUI DECĂDERII LITERATURII BURGHEZE

A discuta problemele culturii burgheze în perioada imperialistă a capitalismului este neîndoielnic lucrul de cea mai stringentă actualitate, este subiectul cu ajutorul căruia intrăm în însuși miezul unor probleme care se agită pretutindeni în momentul de față, a problemelor cărora trebuie să le facem față la tot pasul. În momentul construirii unei culturi noi, populare, o cultură care să fie expresia vie a existenței și aspirațiilor maselor noastre populare și care să li se adreseze în mod direct, trebuie în primul rând să fim lămuriți asupra a tot ce aparține lumii vechi, nedrepte și exploatare împotriva căreia lupta noastră este în întregime îndreptată.

Manevrele reacțiunii din țară ca și a celei internaționale în domeniul economic și politic ne sunt astăzi destul de lămurite și putem să le facem față în mare măsură, știm ce arme să folosim pentru a le combate cu mai multă eficacitate. Dar domeniul culturii se plasează într'o zonă aparte, în care avem de a face, în mod aparent, cu imponderabilele manifestări ale spiritului. Primejdia care ne paște în această zonă, — denunțată mai de mult de Marx — este aceea de a opera cu o falsă conștiință, este primejdia de a ne lăsa târâți de un curent comun și vulgar care limitează manifestările culturale la o activitate pur spirituală și de a nu coborî în adâncime pentru a surprinde rădăcinile de unde răsar și cresc toate aceste manifestări.

Un marxist, un om format la lumina învățăturilor lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, nu se oprește însă la aparența lucrurilor, ci caută să coboare în adâncimea lor și nu operează cu o falsă conștiință, ci cu o conștiință adevărată și fermă care caută să facă legătura nimerită între activitatea spirituală și activitatea socială și politică a oamenilor dintr'o epocă dată.

Împotriva maselor care luptă pentru libertate și pentru bunăstare materială imperialismul nu utilizează numai aparatul polițienesc și militar, ci și atracția culturală și deruta pe care o anumită cultură o poate provoca și împrăștia. Epocii imperialiste îi corespund anumite forme culturale pe care le vom vedea de îndată și care traduc pe plan suprastructural descompunerea structurală a lumii burgheze.

Dar după cum imperialismul nu a apărut brusc în preajma anului 1900, ci este rezultatul unui lung proces evolutiv, tot astfel aspectul decadent al culturii burgheze de astăzi nu este un fenomen născut peste noapte, ci este și el rezultatul unei maladii care macină de mult spiritualitatea burgheză și care s'a dovedit a fi incurabilă în cadrul relațiilor de producție ale lumii capitaliste.

*

Burghezia a avut o fază ascendentă, revoluționară, care exprima lupta ei pentru sfărâmarea relațiilor de producție strâmte ale feudalității, lupta ei pentru doborîrea societății feudale. În această perioadă cultura burgheză este plină de avânt, de combativitate și de optimism. Caracteristic pentru ea în această perioadă este puternicul raționalism care o animă, raționalism care o face să privească și să cerceteze lumea înconjurătoare prin prisma clară a materialismului. Filosofii și oamenii de cultură burghezi, în această perioadă care precede preluarea puterii din mîna aristocrației, sunt materialişti și sunt atei, ei privesc adînc în viitor și vorbesc de progre ul necesar pe care lumea trebuie să-l realizeze, vorbesc de gloria viitoare și strălucirea umanității. Aceste idei sunt pentru dînșii nu numai simple satir acții spirituale, ci sunt arme de luptă împotriva idealismului mistic al epocii feudale, împotriva teologismului neînfrînat, împotriva anti-umanismului specific evului mediu feudal, sunt arme de luptă, arme revoluționare împotriva feudalismului însuși.

Să ne gândim numai la epoca de glorie a literaturii franceze din perioada luptei revoluționare a burgheziei, epocă în care Rouget de l'Isle compune acea Marssilieză care va deveni cîntecul revoluționar al maselor populare și în care este vorba de lupta împotriva tiraniei, de zilele glorioase ale unui viitor luminos, de dragostea de patrie și lupta pentru libertate, de acel elan patriotic și revoluționar concretizat în îndemnul « *Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons* ». Sau de poemele lui Marie-Joseph Chénier și în special de acel « *Chant du départ* » intrat în tradiția poetică a maselor franceze, care închide într'un mod admirabil toată frămîntarea poporului Franței pentru cîștigarea libertăților civice și care se termină cu invocarea corului, invocarea întregului popor:

La république nous appelle;
Sachons vaincre, ou sachons périr;
Un Français doit vivre pour elle,
Pour elle un Français doit mourir *)

*) Republica ne cheamă; să știm să 'nvingem, sau să știm să murim; francezul trebuie să trăiască pentru Republică, pentru Republică francezul trebuie să moară.

Câteva decenii mai târziu lira poeților scoate cu totul alte sunete. Dacă luăm poeziile celor doi Alfrezi, de Musset și de Vigny trebuie să ne întrebăm ce s'a întâmplat între timp, care a putut să schimbe într'atâta atmosfera liricii franceze.

Luau-l pe Alfred de Vigny și citiți la întâmplare finalul din « *La mort du loup* »:

« Hélas! ai-je pensé, malgré ce grand nom d'Hommes
 Que j'ai honte de nous, débiles que nous sommes!
 Comment on doit quitter la vie et tous ces maux,
 C'est vous qui le savez, sublimes animaux!
 A voir ce que l'on fut sur terre et ce qu'on laisse,
 Seul le silence est grand; tout le reste est faiblesse.
 — Ah, je t'ai bien compris, sauvage voyageur,
 Et ton dernier regard m'est allé jusqu'au cœur!
 Gémir, pleurer, prier est également lâche,
 Fais énergiquement ta longue et lourde tache,
 Dans la voie où le sort a voulu t'appeler,
 Puis après, comme moi, souffre et meurs sans parler ».¹⁾

Poezia lui Vigny este guvernată de o idee centrală pe care o găsim redată în « *Jurnalul unui poet* » și care este reluată ca un fir conducător în întreaga sa lirică: ruptura dintre om și creator, refuzul de a admite lumea și natura așa cum sunt.

Incepând cu Eloa, un poem mitic în care este explicată atitudinea poetului în fața « *răului* » care este răspândit pretutindeni în lume, atitudine care după Vigny trebuie să se rezume la sentimentul de milă față de cei atinși de acest « *rău* », poezia lui Vigny este o grandioasă frescă a simbolurilor suferinței umane, față de care poetul are o atitudine pasivă, sau o activă atitudine de părăsire a lumii și de refugiu în lumi imaginare, mai drepte, mai bune.

Întreaga sa poezie este impregnată cu o profundă melancolie, un pesimism care nu-și găsește decât soluții imaginare sau nu-și găsește soluții deloc.

Atât Vigny cât și Musset fac parte din marele curent al romantismului, care îmbrățișează o epocă istorică mare și are o influență covârșitoare asupra

¹⁾ « Vai! am eugetat, cu tot acest mare nume — Oameni
 Rușine ce mi-e de noi, plăpânzi ce suntem!
 Cum trebuie să fie părăsită viața și toate aceste rele,
 Voi doar o știți, sublime animale!
 Când vezi ce-ai fost pe-acest pământ și ce rămâne (din tine)
 Numai tăcerea este mare; tot restul — slăbiciune.
 — A, ce bine te-am înțeles, sălbatec pelerin,
 Și ultima-ți privire mi-a mers până la inimă!
 Să gemi, să plângi, să rogi — este la fel de laș,
Indeplinește lunga și greua-ți trudă cu hotărîre
 Pe calea pe care soarta a voit să te cheme,
 Și după aceea — ca și mine — suferă și mori fără să scoți o vorbă ».

întregii literaturi europene. Romanticismul este curentul literar care istoricește corespunde succesului politic al burgheziei, înlăturării dominației de clasă a aristocrației și înlocuirii cu propria sa dominație de clasă. Cum se explică prezența acestui pesimism adânc în literatura romantică, acestei atmosfere sumbre în care rațiunea este înneacă pentru a face loc exclusiv afectivității, sensibilității, psihologismului celui mai întunecat și mai acut?

Revoluția franceză a constituit un moment important în istoria umanității, dar ea a provocat omenirii și o mare desamăgire. Enciclopediștii în opera lor premergătoare marelui revoluții propovăduiseră că oamenii, încredințați rațiunii, pot crea o societate perfectă. Lozinca Revoluției fusese libertate, egalitate, fraternitate. Dar la începutul sec. al XIX-lea societatea a putut constata că tezele enciclopediștilor, umanismul și generozitatea lor nu aveau decât un foarte slab corespondent în realitatea socială. Oamenii au început să vadă că enciclopediștii nu fuseseră în stare să arate calea pentru crearea unei societăți ideale, și să vadă faptul că revoluția fluturase o lozincă fără un conținut real. De fapt, burghezia nu făcuse altceva decât să înlocuiască o formă de exploatare prin alta.

Din momentul în care revoluția nu a justificat speranțele pe care oamenii și le pusese în atotputernicia rațiunii, o parte a societății a început să fie desgustată de raționalism. Reîntoarcerea la misticismul întunecat al evului mediu nu mai era însă cu putință. Invățătura enciclopediștilor lovise puternic în bazele acestuia și-i desvăluse toată artificialitatea. Artiștii și chiar gânditorii aleg atunci o cale de mijloc: se închid în ei și în locul cercetării febrile a realității înconjurătoare, pe care o practicase raționalismul enciclopediștilor, ei instaurează epoca îndelungată, ajunsă până în zilele noastre, a cercetării febrile, epuizante a eului, a acestui for interior, despărțit de foarte mulți artiști prin ziduri chinezești de hâda realitate înconjurătoare.

Societatea burgheză evoluaiază în secolul al XIX-lea tot mai mult pe linia unei reacțiuni crude. Această împrejurare a inoculat lumii artiștilor fie o indiferență și un dispreț față de problemele sociale și politice, fie, unora dintre ei, imboldul unei participări active la festinul burgheziei. Problemele artiștilor devin probleme strict individuale: iubirea, moartea, revelația frumosului, analiza stărilor sufletești. Romanticul își transformă sufletul într'un adevărat centru al universului.

Nu trebuie să se creadă că aceasta a fost nota generală a romantismului. Acest curent este mult mai complex decât ar putea lăsa să se creadă cele spuse până aci. În romantism își dau întâlnire toate clasele și straturile societății din secolul al XIX-lea aducând fiecare în cadrul acestui curent aportul său specific. Dar nota dominantă o dă clasa dominantă: burghezia, clasa liberei concurențe, clasa individualismului neînfrânat. Artiștii și scriitorii societății burgheze, începând cu această epocă, rareori mai exprimă în roadele muncii lor artistice aspirațiile întregului popor, sau când fac aceasta atunci ei sunt

siliți să înfrunte clasa dominantă, să înfrunte exploatarea și nedreptatea societății burgheze.

Caracteristica culturii burgheze în această perioadă este părăsirea din ce în ce mai evidentă a căilor rațiunii și orientarea pe căile noi ale sensibilității, ale afectivului, ale muzicalității, totul îmbrăcat în haina iraționalului ¹⁾.

Această tendință va căpăta o bază teoretică mai accentuată în cadrul simbolismului.

Dacă faci un salt în poezia franceză dela Musset la Baudelaire, îți dai seama de rolul din ce în ce mai mare pe care sensibilitatea și senzualitatea îl capătă în opera de creație. În Baudelaire se întretaie două drumuri: el este ultimul mare romantic prin patosul și retorismul versurilor sale, prin plinitudinea lirismului său, prin exagerarea voită a subiectivității și primul simbolist prin accentul pe care-l pune pe muzicalitatea voită, construită după un rafinament propriu al versului.

Cu lirica lui Baudelaire se accentuează și mai mult această tendință de conversiune, de orientare și scufundare către interior a poetului. Poezia sa este în mod esențial o poezie tragică, fundată pe conștiința unui rău iremediabil pe care poetul îl denunță — pe alocuri — a fi un rău social, dar căruia neputând să-i ofere o soluție justă, îi dăruiește o aureolă metafizică. « *Florile răului* » sunt astfel o viziune caleidoscopică a nedreptății, a murdăriei, josniciei, urâtului acestei lumi, ridicate prin generalizare la rangul de forțe metafizice.

Pretutindeni poetul vede descompunere, agonie, putreziciune. Această imagine a unei lumi care putrezește este atât de puternică încât chiar în iubita lui el vede mai mult forma hidoasă a viitorului cadavru, decât strălucirea formei prezente.

Un singur lucru în acest elogiu patetic al morții, văzută în devenire, în succesivele trepte ale descompunerii prin nebunie, prin viciu, prin crimă, nu a văzut Baudelaire, și anume: descompunerea însăși a societății în care a trăit. Cât de puternică este apăsarea și influența conștiinței unei clase dominante se poate măsura la Baudelaire. Poetul a fost un scurt moment o conștiință revoluționară. El a luat parte la luptele de stradă din Februarie 1848 împotriva regalității, a fost redactor al unui ziar revoluționar « *Le salut public* », a fost deci în contact direct cu suferințele și cu sbuciumul oamenilor, cu lupta dreaptă și aspră a poporului Franței pentru câștigarea drepturilor sale. Dar totul a durat numai o clipă. Infrângerea revoluției a însemnat în bună parte și infrângerea poetului care a coborât treptele existenței, în etape din ce în ce mai întunecate, până la tragica lui moarte, care a fost aidoma morții cântate de el altădată, o lentă descompunere.

Poezia lui Baudelaire ca și a atâtor alți « disperați » ca și dânsul este o poezie socială, în măsura în care traduce tendințe limpezi, ale clasei sociale

¹⁾ Tendință mărturisită de Valéry în aforismul: « *La raison veut que le poète préfère la rime à la raison* ». (Rațiunea vrea ca poetul să prefere rima în locul rațiunii).

pe care o reprezintă. Este vorba de o poezie, tipic burgheză, care din sbuciumul realității înconjurătoare desbracă vestmântul acțiunii, luptei hotărâte pentru transformarea lumii și lasă scheletul hidoșeniei, al pesimismului, al răului fără de soluție.

Ce a însemnat de fapt simbolismul nu ne putem da seama în cadrul poeziei lui Baudelaire. Trebuie să trecem mai departe la Mallarmé pe de o parte, la Verlaine și Valery pe de alta.

O definiție a acestui curent literar nu poate fi enunțată cu precizie și nici nu cred să existe vreo definiție cuprinzătoare, pentru că temerara încercare a poeziei simboliste a fost să cuprindă inexprimabilul, esența lucrurilor și a sentimentelor.

Simbolismul este aidoma dragonului din Alca (din Insula Pinguinilor a lui Anatole France) sau șarpelui monstruos din Lochness, pe care toți acei care pretindeau a-i fi văzut, nu erau în stare de a-i descrie. Aceasta se referă la teoreticienii mișcării simboliste care au turnat valuri de cerneală pentru a lămuri ce este un « simbol ». De fapt nu era vorba de a lămuri misterul « simbolului », devenit o fantomă neliniștind visurile poezilor, un fetiș atotputernic în stare de a rezolva orice. Era vorba de a demonstra că realitatea obiectivă nu este nimic, pentru că în întregimea ei poate fi modelată ca o pastă informă, căreia numai « simbolul » poetic îi acordă o semnificație și o personalitate. Teoreticienii simbolismului ajungeau astfel să acorde unei ficțiuni, o însemnătate mai mare decât realității concrete, palpabile. « Simbolul » devine o zeităate modernă, prevăzută cu tot potențialul mistic, anti-rațional al oricărei zeități.

Marcel Raymond care în lucrarea « *De Baudelaire au Surréalisme* » coordonează întregul arsenal al decadentismului burghez, aplaudă entuziast definiția dată simbolului de Jean Barny în « *Saint Jean de la Croix et le Problème de l'Expérience mystique* »: « nefiind niciodată o traducere (a realității obiective — I. V.) el nu poate fi astfel tradus niciodată ».

Și Marcel Raymond adaugă: « De aici greșeala comună atâtor cititori și comentatori care, puși în prezența unor poeme moderne, nu au liniște până ce nu le atribue un sens logic, excluzând orice altă interpretare. Este neîn-doelnic că multe opere din ultimii cincizeci de ani, a căror elemente au luat naștere într'o zonă puțin luminată a conștiinței, sunt polivalente ». *Op. cit.* p. 51).

Ce este această polivalență? Ea este un blazon al literaturii, după concepția burgheză, un stimulent al imaginației și al inteligenței. Nu este în fond însă decât șarlatanie burgheză, dorința de a arunca un vâl gros de misticism peste aspectele inegalității sociale, peste aspectele luptei de clasă. În nota pe care a adăugat-o în 1919 la prima « Introducere la metoda lui Leonardo da Vinci », Valéry afirma că « *totul este egal* », că în realitate lucrurile se pot substitui, fără ca prin aceasta să se modifice ceva, fără ca prin aceasta realitatea să sufere sau să fie prejudiciată. Pierre Guégen, un apologet al deca-

dentismului burghez, teoretiza această atitudine în fața realității, afirmând că « Imaginea nu este decât o formă magică a principiului identității »¹⁾.

În amintirile sale cu privire la Valéry, Georges Duhamel amintește de o călătorie făcută împreună cu acesta în Ungaria și la capătul căreia, în clipa în care în față li se deschidea perspectiva mirifică a văii Dunării, Valéry exclamă plictisit, adresându-se lui Duhamel care era topit de entuziasm: « Dragul meu, pretutindeni mi se arată de fapt același peisagiu ».

Această poză a impasibilității burgheze în fața realității, poză a conștiinței în imutabilitatea lumii, în forța de nemăsurat a clasei dominante, apare din ce în ce mai des în literatura burgheză a veacului nostru. Ea caută de fapt să acopere agitația care frământă societatea, lupta dintre clasa muncitoare și burghezie, lupta acesteia din urmă pentru a-și menține dominația de clasă.

De aici invitația de a crede în « mister », de a căuta « necunoscutul », de a nu căuta în cuvântul scris un sens anumit. « Versurile mele — scrie Valéry, în N.R.F. din 1 Februarie 1930 — au sensul care le este împrumutat de cititor. Este o greșală contrarie naturii poeziei, care i-ar putea fi chiar mortală, de a pretinde ca oricărui poem să-i corespundă un sens veritabil, unic și conform sau identic unui gând oarecare al autorului ».

De cât prestigiu se bucură această concepție în lumea intelectualității burgheze stă mărturie o scrisoare a lui J. Riviere, fondatorul lui Nouvelle Revue Française către Alain Fournier, în care primul scrie: « Mi-am surprins de nenumărate ori preocupări meschine, ca aceea de a ști ce au vrut să spună în mod precis Rimbaud sau Laforgue. Am căutat sensul cuvintelor în loc să caut senzația » (citată de Julien Benda în « Franța Bizantină »).

Poetul simbolist nu vrea să facă sensibilă și inteligibilă o anumită zonă a realității prin imagini raționale, ci pretinde să pătrundă în însăși esența lucrurilor, în acea zonă bănuită îndărătul lumii obiective. Poetica simbolistă se străduiește să pătrundă misterul lucrului în sine kantian. Mijlocul prin care încearcă acest lucru nu este rațiunea, pe care o desconsideră cu totul, ci intuiția, muzica interioară, pe care căutatele și ciudatele alăturări de cuvinte sunt singurele în stare să le evoce.

Ceea ce teoreticienii simbolismului — de cele mai multe ori poeți ei înșiși — au căutat în permanență să ascundă sub vălul « Marelui Mister » care nu poate fi pătruns de ori și cine, a fost desvăluit cu destulă limpezime de oamenii de știință, aparținând uneori chiar burgheziei. Ribot în « Logica sentimentelor » supune unei analize serioase procedeele și tendințele poezilor simbolști. Astfel, Ribot arată câteva procedee esențiale ale acestui curent literar:

— dăruirea cuvintelor cu o valoare nu rațională, ci exclusiv emoțională prin extragerea potențialului rațional și logic al cuvintelor și transformarea acestora în sunete, cuvintele nemaiactionând astfel ca semne, ci ca simple elemente ale muzicalității;

¹⁾ În *Nouvelles Littéraires* din 1 Iunie 1929 (citată de M. Raymond).

— utilizarea cuvintelor uzuale însă nu în sensul lor obișnuit, ci într'un sens oferit ad-hoc de poet și într'o asociere nouă de cuvinte, care să le confere o nuanță de mister, de nepătruns;

— utilizarea cuvintelor vechi, ieșite din limbajul comun. Acestora poetul le oferă sensul misterios pe care îl vrea cu mai multă ușurință decât cuvintelor uzuale care rezistă la asemenea operații poetice.

Ribot ajunge la următoarele concluzii. « Simboliștii profesază în marea majoritate o estetică rafinată și o metafizică animistă al cărei fond este acesta: ceea ce simțurile noastre ne aduc la cunoștință, ceea ce este vizibil, tangibil, rezistent, nu este decât simbolul unui necunoscut și vălul unui mister. Ei se așează în fața naturii, nu pentru a o cunoaște, ci pentru a face să țâșnească din ea, emoții. Artă simbolică admite că toate ființele sunt « forțe » și că noi nu le cunoaștem decât prin acțiunea lor asupra noastră, adică prin sentimentele pe care ni le sugerează. Această artă șterge contururile lucrurilor și aparențele lor sensibile, pentru a le transforma în « izvoare de emoții ». Simbolismul nu caută să descrie, ci să transmită starea de suflet prin care, după el, noi comunicăm cu fiecare lucru. . . In fond, din spectacolul pe care lumea îl prezintă, simbolistul elimină pe cât posibil ceea ce poate fi cunoscut, determinat și localizat în timp și spațiu, el alege tot ce poate fi simțit, impulsunile, tendințele, dorințele, tot felul de modificări afective pe care le grupează sub denumirea vagă de « forță » și de « viață ». Trebuie să recunoaștem că sub o formă foarte rafinată reînvie (cu simbolismul — I. V.) concepția animistă a primitivilor, populând universul cu entități vii și în acțiune.

Oricum ar fi, prin acest procedeu semi-natural, semi-artificial, tratând fenomenele ca niște simboluri, « simple reprezentări ale misterului », transmutația este săvârșită, cu totul despuiată de formele sale, a devenit afectivă, elementul sensorial dispăre, lucrurile sunt înlocuite prin emoția lucrurilor (*op. cit.*, pag. 164).

Literatura burgheză, creiază prin simbolism o întreagă tehnică a dispariției realității ca atare, tehnică ce se va desăvârși în mod continuu până ce va atrage în acest vârtej al desființării a tot ce este real, concret, coerent, însăși limbajul uman, desființându-l. Fără îndoială aceasta traduce creșterea din ce în ce a impasurilor realității sociale, a luptei de clasă din sânul societății burgheze, impasuri împotriva cărora burghezia utilizează arme foarte variate. Una din aceste arme — și nu una dintre cele mai de neglijat — este această orientare a literaturii către abstract, către necunoscut, către muzică și pasiune formală, pentru a o smulge unei realități care nu conferă nicio strălucire burgheziei, care îi este potrivnică, dușmănoasă.

*

Cu poezia simbolistă și cu Mallarmé în special, alunecăm din domeniul fizicii în acela al metafizicii, din domeniul raționalului în acela al iraționalului.

Cu Mallarmé începe în poezie dictatura cuvântului. Atitudinea sa față de realitatea înconjurătoare și-a fixat-o el însuși într'o mărturisire de credință în care spune lămurit: « *In fond consider epoca contemporană ca un interegn pentru poet, care nu trebuie să se amestece aci cătuși de puțin; ea este prea în desuetudine și în efervescentă preparatorie pentruca să poți face altceva decât să muncești cu râvna misterului în vederea unui viitor sau a unui niciodată și să trimiți din când în când celor vii carta ta de vizită poetică, stanțe sau sonete, pentru a nu fi sfâșiat de dânșii... ».*

Cam în aceeași perioadă Victor Cousin, filosoful hegelian, enunțase faimoasa teorie a artei pentru artă, desăvârșită expresie a reacționarismului burghez care caută să cliveze și să despartă viața socială de manifestările spiritului. Poezia lui Mallarmé este o traducere în concret a ceea ce vrea să fie « arta pentru artă ».

Scopul mărturisit al lui Mallarmé era de a pune bazele unei poezii pure, pusă la adăpost de interese, de pasiuni, de frământări, o poezie glacială susceptibilă de a trezi plăcerea estetică numai prin muzicalitate, fără niciun amestec din partea ideii. Munca sa a constat în special în această preocupare de a alunga din poezie orice amintire comună a vieții exterioare. De aceea s'a aplicat cu o râvnă, demnă de o cauză mai bună, asupra cuvântului și posibilităților sale. Ambiția sa era ca să ajungă să creieze cuvinte poetice în sine, evocatoare prin simpla lor prezență și fără niciun amestec al vieții dinafară. Pentru aceasta el își făcuse, în ani de muncă grea, un fișier de cuvinte rare, vechi, sau de cuvinte obișnuite cărora le păstra numai sensul etimologic, sau fișe de cuvinte cu semnificație deturnată, sau cuvinte cu semnificații rare, neobișnuite. Cuvintele erau pentru Mallarmé nu modalități de comunicare intelectuală, ci alegorii care puteau avea pentru fiecare individ o valoare particulară.

Versul lui Mallarmé este astfel rece, sibilinic, depărtat de ecourile lumii exterioare. Când poetul scrie:

« Le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui
Va-t-il nous déchirer avec un coup d'aile ivre,
Ce lac dur oublié que hante sous le givre
Le transparent glacier des vols qui n'ont pas fui!

Un cygne d'autrefois... ¹⁾

trebuie să faci un efort mintal, să cunoști adânc modalitatea mallarmeană de a figura ideile, pentru ca să poți spune că în aceste versuri este vorba de poetul ale cărui dorințe și eforturi nu au reușit să-și ia la timp sborul lor poetic (les

¹⁾ « Feciorelnicul, vivacele și frumosul astăzi
Sfârteca-ne-va cu-o lovitură de-aripă beată,
Acest uitat lac tare pe care-l frământă, sub pojghița 'nghețată
Ghețarul transparent al sborurilor ce n'au fugit!
O lebedă de-altădată...

vols qui n'ont pas fui) și au rămas prinse în poleiul plictisului sub ghița timpului rece, crud, neîndurător.

Citând aceste versuri, un comentator, B. Fay, — în « *Panorama literaturii franceze contemporane* » — scria despre poezia lui Mallarmé că « fiecare din poemele sale este o tentativă posibilă către absolut ».

Cu acest fel de literatură pășim într'o etapă nouă în care, rațiunea este sacrificată pentru muzicalitate (Verlaine nu exclamase oare într'o euforie deplină: Muzică înainte de orice!) în care poetul este despărțit de lumea înconjurătoare nu numai prin draperia afectivității, dar și prin aceea a unui nou limbaj, care caută să rupă punțile cu inteligibilul. Se creiază o artă pentru inițiați, pentru un cerc restrâns de rafinați degustători ai neînțeleșului.

Sunt deosebit de interesante și ilustrative teoretizările pe care le fac corifeii simbolismului, pentru mentalitatea în literatură — și în cultură — în genere — a burgheziei în descompunere.

Mallarmé declara categoric (după cum mărturisește H. Delacroix): « Nu cu idei se fac versuri, ci cu cuvinte », iar Edmond de Goncourt amintește de următorul aforism mallarmean: « Un poem este un mister căruia cititorul trebuie să-i găsească cheia ».

Disprețul față de viață, tendința de a respinge tumultul ei, de a-i acoperi figura învăpăiată de luptă, de a ascunde mai ales asaltul lumii noi a proletariatului împotriva exploatării burgheze, împotriva josniciei sale morale, la aceasta se rezumă hieratismul simbolismului și acela al lui Mallarmé și Valéry în special.

Conștiința că aparține unei lumi în agonie este exprimată de Mallarmé în aceste rânduri din « *Plainte d'Automne* » care traduc corespondențele intelectuale ale poetului: « Literatura căreia spiritului meu îi cere voluptatea va fi poezia muribundă a ultimelor momente ale Romei ».

*

Dacă Mallarmé a fost mai mult poet și mai puțin teoretician, dimpotrivă Valéry a fost cantitativ, mai puțin poet și mai mult teoretician. Poetul a lăsat în urma lui o cantitate impresionantă de proză filosofică, proză care a exercitat o influență considerabilă în lumea intelectualității burgheze. Valéry a fost poetul cel mai îndrăgit al burgheziei. Nici Hugo, nici Goethe și nici alți literați nu s'au bucurat la timpul lor de gloria cu care a fost înconjurat Valéry. Fiecare cuvânt al lui, enunțat, este adevărat — cu o poză de noblețe nespusă, era tălmăcit, studiat, interpretat în fel și chip, răspândit în publicații. Valéry era chemat la congrese literare, filosofice, științifice. Prezida mișcări ale intelectualității burgheze. Lua parte la lucrări ale filosofilor, împărțându-le acestora « lumina » lui proprie.

Ce spunea Valéry? Ce anume stârnea un asemenea entuziasm în sânul intelectualității burgheze?

Valéry spunea, de exemplu:

« Un om serios are puține idei. Un om cu idei nu este niciodată serios » (« Mauvaises pensées »). « . . . ideea care se prelungeste ceva mai mult decât ar trebui, alterează curând spiritul, o adevărată gândire nu durează decât o singură clipă, întocmai ca și plăcerea amantilor » (« L'Idée fixe »). Aforisme de acest gen au stârnit un entuziasm de nedescris în sânul intelectualității burgheze, pentru că un dușman un înverșunat al societății burgheze sunt și ideile noi ale omenirii și îndărătul acestora purtătoarea lor revoluționară: clasa muncitoare. Bagatelizarea ideilor este manifestarea unei oribile politici culturale de diversiune. Asemenea aforisme nu le găsim numai la Valéry.

Gabriel Marcel, existențialistul catolic, este de părere că marii artiști sunt purtători « ai unui mesagiu fără conținut intelectual ». Joe Bousquet, un scriitor al generației tinere, afirmă că: « O carte mare, este o aventură a limbajului ». Henri Michaux, poetul lansat de André Gide cu surle și trâmbițe declara în post fața la volumul « Plume »: « Să ne ferim de a urmări gândirea unui autor . . . De altfel, ce știe el despre gândirea sa ? ». Iar Ramon Fernandez, un teoretician al literaturii în « Tableau de la littérature française au XVII-e siècle » scrie: « Marea greșală a multor esteticieni și critici constă în a căuta țelurile unui autor — și deci izvorul operei sale — în înaltele regiuni ale conștiinței, chiar ceceace este derizoriu într'o înlănțuire de idei ».

Și pentru a nu crede că asemenea « idei » sunt apanagiul numai al literaturii franceze, vom aminti de o scenă din romanul « Mosquitoes » al scriitorului american William Faulkner în care, în atelierul unui sculptor cineva întreabă ce anume reprezintă o lucrare, care este semnificația pe care o poartă ?

Altcineva îi răspunde:

— « Ce vrei să însemne ? Să presupunem că aceasta reprezintă un câine sau o înghețată cu frișcă, care ar putea fi diferența ? Din moment ce este frumos, aceasta ajunge. »

— Este adevărat, se grăbi să intervină Mr. Talliaferro . . . semnificația obiectivă nu este câtuși de puțin necesară. Noi trebuie s'o acceptăm (lucrarea de artă I. V.) ca o formă pură pe care nu o limitează nicio legătură cu un obiectiv familiar sau de uz curent ».

Faulkner nu ironizează pe nimeni în acest dialog. El scrie cu toată seriozitatea. Dar lucrul interesant începe dincolo de asemenea discuții « puriste » în opera însăși a lui Faulkner, care încearcă să cuprindă viața în ce a are ea mai ascuns și mai original, însă o « viață » aidoma definiției din Machbeth (scena V din actul V): « It is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing » (este o poveste istorisită de un idiot, plină de zgomot și mânie, neînsemnând nimic). Definiția aceasta Faulkner a socotit-o atât de esențială, încât unul din romanele sale care au făcut vâlvă în mediile de intelectuali ai burgheziei este intitulat: « The sound and the fury ». El redă în această carte aspectele vieții așa cum sunt văzute de idiotul Benjy. Dacă burghezia a salutat cu atâta entuziasm creația lui Faulkner (și dacă nu ne înșelăm Valéry a

fost și el printre aceia care s'au asociat elogiilor aduse scriitorului american) — este desigur pentru faptul că Benjy — cazul clinic al idiotului din naștere — reprezintă eroul « serios »! El este într'adevăr tipul insului fără idei, visat de Valéry în aforismul său.

*

Dar îndărătul unor asemenea enunțuri, care ar putea fi luate drept butade, se ascunde totuși un fond de idei, foarte serios. Valéry spune astfel în altă parte: « Ceea ce a fost crezut de toți, și întotdeauna, și pretutindeni, are toate șansele de a fi fals ». (Tel quel, I). În stilul său sibilinic el nu spune mai mult. Dacă ar fi fost întrebat care este semnificația acestui aforism fără îndoială că surăzând enigmatic, poetul ar fi răspuns că are semnificația pe care vrea să i-o acorde cititorul. Dar aforismul acesta plasat în contextul ideologiei valeriene, are o semnificație foarte lămurită. Pentrucă în epoca lui Valéry, singurul lucru « crezut de toți și pretutindeni » este numai lupta de eliberare a clasei muncitoare din exploatarea capitalistă, purtată pretutindeni în lume, pretutindeni unde există și exploatarea omului de către om. Iar credința într'o societate ideală lipsită de această exploatare este ceea ce a fost crezut și dorit din totdeauna de elementele progresiste ale umanității. Valéry nu atacă deschis. El rămâne un maestru al perfidiei. El a atacat credințele cele mai nobile ale omenirii în versuri și aforisme deschise tuturor interpretărilor. Numai din când în când el este ceva mai categoric, ca atunci când scrie: « Nimic mai literar decât să omiți esențialul ». (Tel quel vol. II). Literatura burgheză a țărilor supuse imperialismului nu a făcut altceva decât să omită esențialul: viața adevărată a oamenilor, cu contrazicerile și antagonismele ei profunde de clasă, cu sfâșierile interne, inerente unei lumi care-și bazează strălucirea ei pe mizeria neagră a milioanele de oameni.

Nu avem încă un studiu complet asupra operei lui Paul Valéry, un studiu care să denunțe întreaga ei goliciune și platitudine, ascunsă îndărătul cuvintelor elegante, un studiu care să denunțe reacționarismul său acut.

O încercare neizbutită — în acest sens — a făcut Jean Larnac în cadrul unui eseu amplu cu privire la opera lui Valéry, publicată în revista « La Pensée » (Nr. 5/1945). Eseul criticului francez se limitează a arăta formalismul operei lui Valéry și izolarea ei de viață. Tonul acestui eseu — servil în mare măsură — precum și faptul că se oprește la aspectele de suprafață ale operei lui Valéry, arată în schimb că în jurul acestuia s'a creat un mit pe care se tem să-l dărâme chiar spiritele înaintate, ca acela al eseistului francez Larnac. Dărâmarea mitului Valéry, desvăluirea resorturilor sale ascunse, este menită a arunca o lumină limpede, puternică, asupra mecanismului însuși al gândirii burgheze.

Cu acest gen deosebit de manifestări artistice, intrăm istoricește în perioada imperialistă a societății capitaliste.

Nu este o simplă coincidență acest fapt, că pe măsură ce bunurile materiale sunt din ce în ce mai puțin accesibile maselor, care traversează o epocă istorică de maximă exploatare și mizerie materială, apare o literatură care și ea nu mai este pentru mase, ci numai pentru publicul restrâns al burgheziei.

Dictatura cuvântului începută cu Mallarmé și continuată cu Valéry și toată școala simbolismului abstract și glacial (a existat și un simbolism popular al lui Verlaine, cu o poezie inteligibilă, exprimând sentimente comune, dar punând accentul pe muzicalitate, după cum a existat și un simbolism social care-și găsește întruchiparea în poezia lui Verhaeren) izbucnește în forme violente în curentul dadaist, cubist și futurist apărute în preajma și după primul războiu mondial.

Ce a fost dadaismul? Credem că nu greșim definindu-l ca o literatură a hazardului și a cuvintelor « în libertate ». Creatorul acestui curent este Tristan Tzara, un compatriot al nostru, refugiat în Elveția, care împreună cu pictori și poeți, de naționalități diverse, lansează la Zürich dadaismul sub lozinca « Jos literatura, moarte literaturii ». Creația dadaistă comportă și dânsa o tehnică anumită, care este astfel recomandată de Tzara: se scriu pe bucăți de hârtie separate diferite cuvinte, hârtiile sunt puse apoi într'o pălărie, sunt amestecate și pe măsură ce sunt scoase, conținutul lor e transcris. În acest mod ia naștere poemul dadaist.

De ce a dat acestui curent literar numele de dadaism? Tot printr'o pură întâmplare. Tzara a luat un Larousse, a înfipt un cuțit la o pagină oarecare și acolo a găsit cuvântul « Dada » (căluț) — și atunci curentul literar a fost botezat dadaism.

Unul din manifestele dadaismului spune lucrurile următoare: « *Să nu mai existe pictori, scriitori, muzicieni, nici sculptori, nici religii, nici republicani, nici regaliști, anarhiști, socialiști, bolșevici, nici oameni politici, nici proletari, nici burgezi, nici aristocrați, nici armată, nici poliție, etc. În fine, să se termine cu toate aceste imbecilități, să nu mai fie nimic, nimic, nimic...* ».

Dadaismul este expresia desăvârșită a depersonalizării în domeniul scrișului și al artei. Nu mai este vorba aci de o muncă de creație, ci de un joc al hazardului. Curentul este lansat cu o deosebită vehemență și combativitate. Au loc întruniri publice în care sărmanii spectatori sunt pur și simplu violentați de corifeii dadaismului și pleacă uluiți sau înjurând. Pentru dadaști toată această acțiune avea un caracter « revoluționar », menit să răstoarne canoanele de până atunci ale artei. Dar după expresia atât de plastică a lui Kemenov nu era vorba de fapt decât de o revoltă în genunchi, în fața burgheziei pe care căutau să o violenteze, dar ale cărei scopuri totuși le serveau. Dadaismul apare într'o perioadă în care masele sub impulsul Marei Revoluții Socialiste ridicau capul pretutindeni, o perioadă de mare ascuțire a luptei de clasă. Este clar că într'un astfel de trup agitat de mari frământări sociale,

ca acela al societății burgheze, dadaismul nu era decât o diversiune ideologică menită, nu să răstoarne concepția despre literatură și artă a burgheziei, dar prin completa detașare a artistului de realitatea socială și prin oarba lui supunere unui mecanic hazard, să sustragă adevăratei revolte o serie întreagă de intelectuali avizi de ceva nou, de răsturnări, de schimbări, a ceea ce era vechiu, făcându-i să se agite în jurul unei pure inutilități. Dadaismul nu făcea decât să ajute și mai mult ceea ce de fapt burghezia căuta prin toate mijloacele în această perioadă: să ascundă puternica luptă de clasă care se desfășura în viața socială.

Futurismul este o variantă italienească a dadaismului. E vorba tot de o literatură a cuvintelor în libertate, dar o libertate mai aproximativă decât în dadaism, pentrucă la futuriști există totuși o oarecare coerență în construcția poemului sau a tabloului. Caracterul de clasă al acestei pseudo-revolte este trădat la futuriști mai mult decât la dadaști. Sub aparența luptei împotriva paseismului, a tot ce aparține trecutului, pentru afirmarea unei «culturi dinamice a viitorului», sub masca poemelor închinată electricității, vitesei, aeroplanului, mijloacelor nouă mecanizate și tehnicii moderne, futurismul lansează lozincă tipic imperialistă: «Slavă războiului. Războiul este singura igienă a lumii». De altfel futurismul devine literatura oficială a Italiei fasciste, iar Marinetti, «marele luptător» împotriva paseismului naufragiază într'un comod scaun de academician.

Mergând mai departe pe acest drum pe care cultura burgheză îl străbate în preajma anului 1924, o echipă despărțită din curentul Dada, pune bazele mișcării suprarcaliste. Această echipă care își dă seama că curentul Dada este ceva care nu poate fi comunicat, care nu poate prinde într'un cerc mai larg de amatori de artă, pornește pe un alt drum, pe drumul pe care îl trăsese mai înainte Lautréaumont, unul din cei mai puternici exponenți ai romantismului francez în perioada lui de completă descompunere. Opera acestuia «Cântecele lui Maldoror» nu exprimă ceea ce se întâmplă în realitatea imediată, ci ceea ce se întâmplă în starea de vis sau în stările de reverie, intermediare între trezie și vis.

În preajma acestei epoci, în cercurile intelectualității burgheze, un cuvânt foarte greu are de spus și Freud, a cărui operă prin extinderea pe care o dă cercetării subconștientului stă la baza unei întregi literaturi dintre cele două războaie. De aici André Breton și ceilalți membri ai grupului suprarrealist extrag premisele literaturilor.

Caracteristic pentru suprarrealism este tendința lui de a exprima puritatea gândului. În manifestul pe care Breton îl scrie pentru punerea bazelor noului curent literar și artistic, el dă o serie de definiții. De pildă, el spune: «*Suprarrealismul este un automatism psihic pur prin care ne propunem să exprimăm fie verbal, fie în scris, fie în orice altă manieră, funcția reală a gândirii. Dicteu al gândirii, în absența oricărui control exercitat de rațiune, înafară de orice preocupare estetică sau morală. Suprarrealiștii se bazează pe credința în realitatea*

superioară a anumitor forme de asociații neglijate până la el, în atotputernicia visului, în jocul desinteresat al gândirii. El tinde să ruineze definitiv orice alte mecanisme psihice și să se substituie lor în rezolvarea principalelor probleme ale vieții ».

Manifestul suprarealist este foarte clar. În locul problemelor pe care viața le ridică, suprarealismul afirmă problema unei gândiri care să nu fie supusă censurii pe care rațiunea o exercită. Dela libertatea totală a cuvintelor, ajungem prin suprarealism la o libertate totală a gândului; haosul cuvintelor în libertate este înlocuit cu haosul dicteului pur sau al înregistrării visului.

Suprerealismul a însemnat o întregă modă, în literatură. Ani de-a rândul s'a afirmat și s'a răspândit în cercurile intelectualității burgheze. De altfel, nu putea fi răspândit și gustat decât de burghezie pentru că revistele și cărțile suprarealiste erau tipărite în ediții de lux și costau uneori o întregă avere. Un text suprarealist de foarte multe ori nu era accesibil decât snobului cu foarte mulți bani.

Linia pe care a dat-o Breton mișcării suprarealiste nu era numai aceea expusă în manifestul suprarealist, care nu este decât mărturia de credință a curentului literar. Cei din mișcarea suprarealistă au avut și o atitudine politică. S'au afirmat așa zis « marxist » și « revoluționar ». Însă « marxismul » lor era foarte ciudat și mirosea puternic a reacționarism, pentru că Breton și o serie de suprarealiști care au rămas credincioși atitudinii lui literare și politice, au devenit curând dușmanii deschiși ai U.R.S.S. și ai mișcării comuniste din Franța, ceea ce a și produs de altfel o ruptură în rândurile suprarealiștilor. Eluard, Aragon și o serie de alți suprarealiști au evoluat către comunism, către o literatură realistă pentru mase, în timp ce Breton și ceilalți din jurul lui au continuat pe drumul lor antimarxist. Ei au eșuat în mod lamentabil. Breton continuă să fie astăzi un dușman înverșunat al U.R.S.S. și un servitor docil al imperialismului american și al reacțiunii franceze, construind o « nouă teorie socială », o întoarcere la Fourier, un neofurierism.

*

S'ar părea din cele spuse până acum că literatura burgheză a ultimelor decenii este o manifestare nu culturală, ci clinică, o manifestare de alienați mintali incurabili. Omul simplu care privește în calitate de observator activitatea culturală de acest gen și care ignoră baza sa așa zis teoretică, nu este prea departe de adevăr atunci când răsfoind o carte cu poeme suprarealiste, sau vizitând o expoziție de artă modernă își pune întrebarea dacă oamenii care pot crea asemenea lucruri sunt normali.

Dacă astfel stau lucrurile cu poezia și cu plastica, cu romanul burghez s'au petrecut alte fenomene.

Romanul care are legi mai categorice, care comportă în construcția lui o anumită tehnică rigidă, a decăzut în alt sens. Traiectoria decadenței sale

s'a făcut în sensul detaşării conţinutului său de viaţa reală a societăţii, dar păstrând argumentarea unei logici aparente, adică putând fi citit de toată lumea, putând fi gustat de către mai mulţi oameni, convingând conştiinţele slabe, corupându-le Fără îndoială că acest gen de literatură este în mâna burgheziei o armă cu mult mai puternică şi utilizată cu mult mai multă perfidie.

Romanul francez, de exemplu, părăseşte în epoca imperialismului linia realismului critic dăruită de genialul Balzac. El nu se mai interesează de viaţa camenilor, aşa cum au făcut Balzac, Maupassant, Zola şi Flaubert, ci îşi construieşte temele pe datele vieţii sufleteşti a individului, speculând la maximum bogăţia lui de reacţii psihice. Aşa a făcut Proust, care a fost, dacă nu fondatorul, dar cel puţin propagatorul priceput al psihologismului literar, cel care a reuşit cu abilitate să ridice un strategic obstacol între om şi viaţa socială: sufletul. Pe linia lui Proust şi Joyce, sau pe cea a lui Gide din « Pivniţele Vaticanului » şi a « actului său gratuit » s'a angajat majoritatea romancierilor burghezi dintre cele două războaie. S'a născut o literatură a cazurilor ciudate, a sensualităţii fără limite, a erotismului obscen, o literatură ignorând cu totul multiplele legături dintre oameni în cadrul vieţii sociale, o literatură care ocoleşte la distanţă problema spinoasă pentru burghezie, a luptei de clasă.

Ultimele exemplare ale unei asemenea literaturi sunt romanele existenţialiste ale lui Sartre, Camus, Simone de Beauvoir, ş. a., a căror temă este inutilitatea luptei oamenilor, inutilitatea oricărei acţiuni şi oricărui sbucium din momentul în care la capătul eforturilor îi aşteaptă pe toţi oamenii acelaşi lucru: moartea.

Literatură a exaltării erotice pe de o parte, a demobilizării şi a pledoariei pentru indiferenţă, pe de altă parte, romanul burghez din zilele noastre a devenit un instrument perfid în lupta antidemocratică, antipopulară a imperialismului. Dar aceasta mai este încă o marfă pentru intelectualii. Milioanelor de oameni simpli li se oferă o literatură şi o artă aparte. Sunt romanele americane de tip « best seller » (cartea cea mai căutată) tipărite în milioane de exemplare, cuprinzând poveşti siropoase în care totul este cât se poate de bine în cea mai bună dintre lumi, sau filmele cu « happy-end » şi cu fastul unei lumi de huzur, cu personaje care din lustragii devin miliardari şi cu vânzătoare de magazin care se mărită cu regi ai trusturilor.

Literatura burgheziei, în epoca noastră, putem spune fără menajament că oscilează între doi poli de atracţie categorici: pe de o parte rafinamentul vecin cu nebunia, pe de altă parte platitudinea cea mai idioată.

*

Acestea sunt în linii generale aspectele cele mai sesizante ale culturii burgheze din epoca imperialistă. Ce observaţii putem face pe marginea acestor aspecte?

În primul rând dela raționalismul epocii revoluționare a burgheziei, cultura burgheză trece la o valorificare a afectivității în dauna rațiunii în epoca sa ascendentă, perioadă de tranziție literară și artistică către o atitudine irațională, antiintellectualistă și antiștiințifică în epoca imperialistă, epoca decăderii și agoniei capitalismului.

În al doilea rând, dela o cultură, traducând aspirațiile maselor și însuflețindu-le elanul de luptă în epoca sa revoluționară, cultura burgheză se izolează de mase, devine o frână în realizarea aspirațiilor lor și chiar un instrument de luptă împotriva lor, în epoca imperialismului.

Ne aflăm în mod hotărât în fața unui fenomen de descompunere a culturii burgheze, în fața unei crize profunde a acestei culturi care astăzi nu mai are nicio perspectivă de redresare, deoarece nu se prezintă ca un fenomen accidental, ci ca o traducere pe plan suprastructural a crizei adânci a sistemului capitalist în general.

Trecând în revistă diferitele aspecte ale culturii burgheze de astăzi, am putut vedea în general care sunt simptomele acestei decadente și descompuneri. O bună sistematizare și explicare a lor ne-o oferă V. Kemenov în cele două studii publicate recent «*Decadența artei burgheze*» și «*Caracteristicile a două culturi*», care deși cuprind observații cu privire la artele plastice burgheze în epoca imperialistă, sunt valabile pentru întreaga artă și literatură a burgheziei.

Trăsăturile fundamentale ale descompunerii culturii burgheze și ale caracterului său antipopular și net reacționar sunt după V. Kemenov:

1. Antirealismul său — cultura burgheză a epocii imperialiste neagă valoarea realității obiective, neagă existența sa, neagă legile care conduc această realitate și mijloacele prin care le-am putea cunoaște.

2. Antiumanismul său — omul nu mai constituie preocuparea esențială a acestei culturi. Ea nu mai e centrată pe om și pe problemele sale esențiale, ca în epoca burgheziei revoluționare, pentru că o asemenea atitudine implică cercetarea sau recunoașterea contradicțiilor sociale, or tocmai acest lucru, întreaga cultură burgheză a epocii imperialiste caută să-l evite. Omul apare complet desfigurat sau caricaturizat, redus la manifestări și aspirații neesențiale, nimicite în cadrul acestei culturi.

3. Iraționalismul său — cultura burgheză de astăzi neagă rațiunea, neagă puterea conștiinței, respinge limpezimea logică a ideilor, «*pentru a înlesni triumful misticii, al subconștientului, al maladiilor psihice și al delirului ridicat la rangul de principiu*» (V. Kemenov).

4. Individualismul — propagarea prin mijloacele artei a ideii reacționare că omul ar fi prin însăși firea lui antisocial, și că arta adevărată ar reprezenta o manifestare a acestei individualități în absolută independență de societate, în absolută detașare de interesele vitale ale poporului. Ca un accent particular al acestui individualism este apolitismul său declarat. Am văzut însă că acest lucru este numai o mască mincinoasă care ascunde în fond ideile politice cele mai reacționare.

5. Naționalismul tradus prin concepția că ceea ce este made în Franța, Anglia U.S.A. de ex. este cu mult superior oricărei manifestări culturale similare din altă țară, aceasta chiar atunci când este vorba de ineptiile filosofiei personaliste americane sau de filmele cu gangsteri.

6. Pesimismul său — cultura burgheză a epocii imperialiste este plină de neîncredere în valorile vieții și în progresul societății umane, în viitorul omenirii. Ea concepe viața ca un triumf al morții, ca un proces de putrefacție.

*

La asemenea concluzii nu au ajuns însă numai gânditorii marxști. Elementele avansate ale intelectualității burgheze au ajuns și ele să vadă, cu destulă ascuțime uneori, această destrămare a literaturii și artei burgheze. Unul din documentele cele mai interesante în această privință este lucrarea lui Julien Benda « La France Byzantine ou le triomphe de la littérature pure », (ed. Gallimard 1945).

În acest « eseu al unei psihologii originale a literaturii » cum își subintitulează Benda lucrarea, escistul și filosoful francez analizează trăsăturile cele mai caracteristice ale literaturii franceze dela Mallarmé la suprarealiști (Mallarmé, Gide, Proust, Valéry, Alain, Giraudoux, Suarès, suprarealiști). Benda ajunge la concluzia că trăsătura fundamentală a literaturii franceze moderne este « voința ca literatura să constituie o activitate specifică, cu scopuri și legi specifice, rupând cu scopurile și legile intelectualismului ».

Principalele aspecte ale acestei voinți de autonomizare a artei și literaturii, sunt după Benda:

— refuzul literaturii de a exprima idei limpezi și utilizarea unei serii întregi de artificii care pot sfărâma contururile precise ale unei gândiri. (Benda numește această tendință « criza afirmării »);

— voința ca literatura să utilizeze ca instrument de lucru nu analiza obiectivă a realității ci « unirea mistică a subiectului (creatorului, I. V.) și a obiectului » (a realității, I. V.);

— aplecarea cu predilecție către individual;

— voința ca gândirea artistului să nu-i aparție decât lui însuși, să nu poată fi comunicată mulțimii, de aci o sete neistovită după originalitate cu orice preț, un adevărat războiu declarat locului comun, dar în același timp afirmarea puternică a ideii că un gând valorează nu prin potențialul lui de adevăr, ci prin faptul că este personal (original) sau nu;

— prin antiintelectualismul, antiraționalismul ei, literatura franceză a fost apucată de o adevărată « furie a misticității » cum spune Benda;

— domnia afirmațiilor gratuite, fără nicio bază adevărată și în disprețul rațiunii obișnuite; lipsa unei organizări a materialului în opera scrisă care poate fi citită tot atât de bine dela început la sfârșit ca și dela sfârșit la început;

— voința ca literatura să fie obscură, hermetică, înțeleasă numai de « spiritele înalte »;

— voința ca valoarea literaturii să sălășluiască în mod exclusiv în expresia ei verbală, în disprețul oricărei conformități cu realitatea, de aci formalismul puternic, care domină literatura;

— preponderența acordată inconștientului;

— antiumanismul literaturii, absența oricărui sentiment larg uman, oricărei simpatii pentru oameni, oricărei preocupări pentru viața lor de toate zilele, în ce are ea mai caracteristic.

Mai lipsit de sistematizare, Benda ajunge deci aproape la aceleași concluzii la care a ajuns și V. Kemenov.

Dar între lucrările acestor doi autori este o deosebire ca dela cer la pământ, în ceea ce privește interpretarea fenomenelor și a concluziilor practice care trebuesc trase dintr'o asemenea analiză critică.

V. Kemenov enunță limpede: « Logica faptelor și legile realității obiective sunt îndreptate împotriva burgheziei. Iată cauza pentru care în epoca imperialismului, burghezia reacționară privește cu groază viața reală, încercând cu ura celui ce se simte condamnat, să conteste toate legile obiective. Iată scopul urmărit de ideologia decadentă a burgheziei, atât în domeniul științei cât și în cel al artelor ».

Benda este în schimb de o naivitate, pe alocuri plină de umor. Vorbind de ceea ce determină furia mistică a literaturii contemporane, Benda enumeră cauzele următoare:

1. O cauză educațională: dispariția din programele școlare, a logicii, al cărei tip este logica dela Port Royal, sau a studiilor teologice; slăbirea, chiar în familiile catolice, a învățământului catolicismului care ca dogmă definită, pe bază de definiții și raționamente, se opune misticismului.

2. O cauză economică: faptul că bărbații fiind din ce în ce mai condamnați, în special în mediile cultivate, să câștige bani, exercițiul lucrurilor spiritului este în întregime părăsit pe seama femeilor și a tinerilor ».

Și Benda mai continuă cu încă trei cauze tot atât de « semnificative » ca și primele două.

De asemenea « Franța bizantină » lasă impresia dezolantă a unei descompuneri totale și iremediabile a literaturii franceze contemporane. Benda nu suflă un cuvânt despre lupta de idei care există în Franța, nu suflă un cuvânt despre scriitorii francezi care duc, în condiții grele, o luptă admirabilă împotriva ideologiei reacționare.

Totuși sunt în cartea lui Benda o serie de observații interesante, care pun în valoare elementele progresite ale gândirii eseistului francez.

Astfel Benda subliniază fondul ipocrit al literaturii burgheze contemporane, faptul că formalismul merge, în mod necesar, mână în mână cu ipocrizia. « Această grijă a formei, inerentă esenței literaturii, face ca să-i fie inerentă acceptarea ocolirii adevărului, dacă această ocolire trebuie să ser-

vească forma (după Valéry, trebuie să părăsești o idee, dacă o altă idee îți oferă o formă mai bună) și de asemenea acceptarea ocolirii sincerității...».

Și după ce citează o serie de aforisme ale puriștilor, care fac elogiul ipocriziei, Benda adaogă: « eu cred că aceste proclamații, cu toată dorința romantică, pe care o conțin, de a uimi, pun mâna pe adevărata natură a literaturului, pe care morala burgheză îl împiedică de secole să capete o conștiință deplină ».

De asemenea, vorbind de literatura formalistă, Benda adaogă: « Este limpede că în timp ce te legeni în ritmuri frumoase sau imagini amintind de misterul pădurilor, al nopții sau al femeii, în timp ce te minunezi de misticile uniri ale Ființei cu Viața, sau te întrebi dacă limbajul permite sau nu literatura, nu te mai gândești la problemele morale sau sociale teribil de precise care pentru Franța de astăzi sunt toate subiecte de profundă teamă ».

Extrem de prețioase sunt concluziile etice care reies din operele scriitorilor Franței burgheze și pe care Benda le enumeră în felul următor:

« apologia machiavelismului, a tuturor mijloacelor care servesc măreția Statului și menținerea « ordinii », oricât de imorale ar fi aceste mijloace (Maurras, Bainville);

apologia adevăratei mistice la dogma catolică, cu descalificarea legăturii dintre om și spiritul de analiză sau al libertății alegerii, adică al libertății sale intelectuale (Maritain, Massis), anatema aruncată asupra acestei legături (Caudel);

exaltarea abjecțiunii umane care ne-ar putea oferi supraabundența mizericordei divine (Peguy, Mauriac);

proslăvirea non-rezistenței în fața răului, cu consecința sa logică, nemărturistă: acceptarea servituții (Alain);

exaltarea vieții pentru viața în sine, chiar atunci când este lipsită de orice demnitate (Giono);

exaltarea activității artistice, considerată ca valoare supremă și aproape unică (Valéry);

îndemnul de a ne bucura de toate pozițiile morale fără a ne supune niciuneia (Gide), de a exercita « actul gratuit », adică de a afirma eul său în disprețul rațiunii și în afară de orice considerație a dreptului altora; îndemnul de a acționa dincolo de orice morală, de a practica « imoralismul »;

exaltarea moralei războinice în disprețul oricărei idei de dreptate (Montherlant);

indiferentismul (Giraudoux).

Terminând această enumerare, Benda adaogă: « Se vede ceea ce poate fi, din punct de vedere moral, o societate crescută de astfel de maeștri. Se vede și s'a văzut ».

Dacă vrem acum să definim pe scurt ceea ce aceste trăsături fundamentale ale literaturii burgheze contemporane ne semnaleză, trebuie să recurgem la epitetul lui Lenin caracterizând imperialismul, epitet laconic, dar atât de plin de conținut și anume: « reacțiune pe toată linia ».

Cultura burgheză a epocii imperialiste devine din ce în ce mai mult un adevărat monument ridicat spre cinstirea a tot ce este mai mârșav, mai înapoiat, mai josnic, mai reacționar în lumea de astăzi.

Toate aceste idei ventilate de cultura burgheză, conținutul său ideologic reacționar atât de precis delimitat nu are decât un singur scop: să încerce să justifice și să permanentizeze exploatarea din ce în ce mai puternică exercitată asupra maselor populare, baza însăși de susținere a sistemului capitalist.

D. I. Chișinevschi într'o lucrare recentă « *Ideologia sovietică și superioritatea ei față de ideologia burgheză* », precizează că: « *ideologia burgheză în întregime, precum și fiecare din variantele ei, are ca scop fundamental menținerea exploatării muncitorilor de către capitaliști, menținerea capitalismului, ea încearcă să-l salveze dela pieire inevitabilă, să-l întărească sau măcar să-i prelungească existența. Burghezia se zbate pentru a-și menține dominația, pentru a menține ceea ce trebuie să moară, pentru că acest lucru e determinat de însuși mersul istoriei. De aceea și prin ideologia sa face totul pentru a împiedica cunoașterea adevărului științific de către masele populare* » (p. 15).

Iar în ce privește caracterul ei, configurația ei etică, ce putem spune mai mult decât că un capitalism muribund, aflat în plină descompunere nu poate avea o figură de Apollo!

Dece este important pentru noi a cunoaște aspectele din domeniul culturii pe care le poate îmbrăca agonia capitalismului celui mai înaintat: imperialismul? Pentru că așa cum arată Kemenov « *de aceste miasme cadaverice este infectată uneori chiar și acea parte a intelectualității, care tinde într'adevăr spre popor, dar se găsește în captivitatea denaturărilor monstruoase ale burgheziei, în domeniul artei și esteticii* ».

Noi ne aflăm astăzi în perioada unei lupte înverșunate între forțele imperialiste, reacționare și antidemocratice, coalizate în jurul U.S.A. și forțele democrației de pretutindeni, având în fruntea lor acest invincibil bastion al păcii, al bunei înțelegeri între popoare și al bunei stări materiale care este U.R.S.S. În acțiunea lor expansionistă forțele imperialismului nu utilizează numai calea economică sau strategico-militară, ci ca un factor însemnat în planul lor de dominație a lumii, utilizează și expansiunea ideologică. Împotriva acesteia trebuie să luptăm la fel de activi, să-i dăm lovituri tot atât de grele, ca și cele date în celelalte două direcții.

Cunoașterea culturii burgheze în epoca imperialismului este absolut necesară pentru ducerea cu succes a acestei adevărate lupte ideologice, deslănțuite pretutindeni împotriva purtătorilor de cuvânt culturali ai reacțiunii.

Intelectualilor atașați clasei muncitoare și Partidului ei de avangardă din Republica noastră Populară, scriitorilor, în special, le incumbă în această

privință o răspundere însemnată, care a fost lămurit precizată de Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Muncitoresc Român în raportul politic general făcut la Congresul Partidului Muncitoresc Român :

« Influențele străine se refugiază cu deosebită ușurință în domeniul ideologiei, în literatură, în artă, în știință. De aceea continuarea activă a luptei pe frontul ideologic împotriva influențelor imperialiste, împotriva atitudinii admirative în fața culturii în putrefacție din țările capitaliste, reprezintă o sarcină extrem de însemnată a partidului nostru ».

ION VITNER

ACADEMICIENII DE DINCOLO DE MORMÂNT

Votul prin care Academia R.P.R. a restituit unui număr de scriitori, artiști și oameni de știință, intrați mai de mult sau mai de curând în necropola istoriei, laurii frustrați ai consacării, este ceva mai mult decât un act de simplă justiție. El se cere nu numai consemnat dar și glosat în consecință. Căci, ar putea zice oarecine, inspirându-se din chiar atitudinea consecventă a încununărilor de după moarte, ce ține de cald: lui Eminescu, Caragiale, Vlahuță, Gherea și celorlalți de o vârstă cu ei sau mai tineri, dacă de azi înainte, în acele dumbrăvi elyseeene, în care bunul nostru dascăl de estetică, Mihail Dragomirescu, îi vedea peripatetizând cu ardoare, își vor fi adaos și atributul acesta incoruptibil, al laurului pururi verde, mai ales când e și postum? Ce mângăieri târzii le-ar putea aduce inimii lor împietrite, când n'au venit la timpul lor, în această trecătoare, dar singură sigură, vale a lacrimilor? Cu ce ar spori îndreptățita recunoaștere de azi gloria câtă și-au câștigat-o și 'n care însăși nedreptățile suferite au încrustat câteva amăgitoare lumini sidefii?

Și totuși greșește, cel ce judecă astfel. De sigur: *Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l* — *Ce-o să aibă din acestea pentru el, bătrânul dascăl?* sunt doar două din multele versuri, în care Eminescu a gravat nu numai propriile sale profeții și deziluzii, dar și pe cele ale confrăților săi de breaslă. De sigur, niciun izvor termic, indiferent de ce intensitate, nu va putea infuza nici cea mai infimă calorie tărâmului de dincolo de Styx, în care penanții literaturii dorm nealterați în sarcofagiile lor de gheață. De sigur, gloria lor își trage rădăcina din opera lor, din câte virtualități au sădit ei într'insa și nu din opinia, convențională oricum, fie în plus fie în minus, a contemporanilor sau urmașilor.

Toate acestea pot să fie adevărate. Însă dincolo de ele, veghea, chiar dacă acoperită de neguri vremelnice, steaua polară a justiției populare. Recunoașterea postumă de care vorbim e una din manifestările ei categorice și ea nu numai răscumpără și reintegrează eclipsa destinelor individuale, dar, mai ales pune în locul arbitrarului, capricios dela natură, o normă etică de

multe și generoase consecințe, în umbra căreia *ostracismul academic*, practicat cu patimă, ca o natură de a doua, de Academii îndepărtate de năzuințele maselor, se conturează și mai pregnant. Și este tocmai cazul unei bune părți din laureații de după moarte, proclamați zilele acestea.

Fost-a Eminescu un ostracizat al Academiei Române? Iată o întrebare întru câtva mai dificilă, la care răspunsul nu poate fi tot atât de spontan ca în cazul lui Caragiale, Vlahuță și Gherea. A reface istoria prin ipoteză este, după părerea lui Sainte-Beuve, o operație din cele mai hazardate. Ce s'ar fi întâmplat dacă Poetul nu se prăbușea, în floarea vârstei, și dacă odată cu progresul operei sale lirice, ziaristul vehement, ce vituperase șase ani încheiați în coloanele *Timpului*, ar mai fi continuat încă multă vreme să isbească pilaștrii edificiului liberal? Independența de spirit a pamfletarului n'ar fi constituit, oare, cel mai impenetrabil baraj în drumul spre Academie, în acea instituție și 'n acea vreme, când degetul autoritar al lui Dimitrie Sturza, secretarul general prin vocație, dicta legile și împărțea certificatele de « bun român »? Pe de altă parte, prin câteva din etapele biografiei lui, Eminescu stărnise înverșunarea a mai multe din corpurile noastre constituite, în slujba cărora dovedise, totuși, superioare calități de pricepere și trudă. Revizorul a două județe, direcția Bibliotecii din capitala Moldovei, redactoratul *Curierului de Iași*, sau cel de mai vaste răspunderi al *Timpului*, întretesute cu tot atâtea evenimente: revocări, procese în justiție, demisii provocate sau impuse, arată, dimpreună cu ostila primire ce presa din acel timp făcuse operei lui, dificultățile cu care a avut de luptat cel mai original, poate, dintre scriitorii noștri. N'ar fi fost așa dar, de mirare, și poate în ordinea lucrurilor, dacă în lanțul acesta de inimizități, Academia Română și-ar fi avut și ea inelul predestinat. Dar zeii au hotărât altfel. În 1883, omul și poetul se frâneau deodată, cu mare durăt, ca o catapeteasmă trăznită sau ca un munte alunecând în prăpastie, cu stâncile și codrii de pe el și cei șase ani până la moarte, ai grelei agonii, făceau să amuțească, în bună măsură, adversitățile. Căci cine ar putea uita memorabila ședință a consiliului județean, de Botoșani, din 1887, când ajutorul de 120 lei lunar, pentru el și soră-sa, amândoi bolnavi, apărea celor mai mulți dintre consilieri, « incorect » câtă vreme județul avea nevoie de cazărmi și, pe deasupra, un precedent periculos, pentru viitorii solicitatori. În 1902, Titu Maiorescu dăruia Academiei toate manuscrisele Poetului și, de îndată, funcționari pioși ai instituției, un Nerva Hodos, un Chendi, semnalau importanța materialelor, inaugurând încă de jumătate de veac, era aceluși cult, căruia recunoașterea postumă de deunăzi, îi adaoga aureola cea mai de preț.

Cu mult mai clară e situația lui Alexandru Vlahuță. În 1893, când e ales membru corespondent al secțiunii literare, atitudinea Academiei Române față de dânsul se conturase. Ea luase aspectul unui categoric ostracism, manifestat în două rânduri, cu prilejul a două premii la care Vlahuță candidase. Raportul din 27 Martie 1887 al lui A. Roman găsea nuvelele

«bunișoare» dar «alunecând a compromite simțul moral», deoarece crimele și nefericirile povestite par să fie prezentate ca modele de imitat. Cât despre stil, el e mult prea popular, încât «limba degenerază ici, colo într'un fel de jargon». Incredințat că scriitorul va da în viitor lucrări de mai mare valoare, raportul încheia cu opinia că nuvelelor «*nu li se poate încuviința*» premiul literar Eliade Rădulescu. Și nu li s'a încuviințat. Un an mai târziu, în 1888, Vlahuță prezintă la premiul Năsturel, *Poeziile* și are cel puțin consolarea provizorie a unui referat elogios. Raportorul era Hasdeu, care, de e să credem anelelor, (deoarece fie că nu și le redacta, fie că nu punea preț pe ele, rapoartele sale nu se publicau mai niciodată) pledase «cu multă putere de convicțiune» în favoarea tânărului poet. Dar, după ce în comisiunea de 9 întrunește 4 voturi albe și 3 negre, în plen dobândește numai 10 față de cele 12 contra. Și premiul merge la «Elementele de fizică» ale lui Bacaloglu. Cele două experiențe îl lecuesc și, pe bună dreptate, definitiv. Iată însă că în 1893, Academia Română află cu cale să-l aleagă membru corespondent, ceea ce îndeamnă pe poet să decline onoarea într'o caustică scrisoare deschisă, publicată, între altele în *Constituționalul* din 16 (28 Martie) 1893 și în *Moftul Român* al lui Caragiale. Pentru valoarea lui documentară, pentru informațiile cuprinse, pentru logica strânsă cu care surprinde contradicțiile academice, ca și pentru ținuta întru totul justificată, reproducem miezul acestui «document», pentru a vorbi în caracterizarea lui Caragiale:

Am îndrăznit într'o vreme să-mi pun *Nuvelele* și *Poeziile* la unul din premiile Academiei noastre, crezând în naivitatea mea de atunci, că, nemuritorii, la chibzuința căroro generoșii donatori și-au lăsat averile pentru a premia scrieri românești vor găsi că merit și eu, printre atâția alții, un sprijin ș'un indemn la muncă, în cariera asta de literat, care se știe cât e de tristă până acum. A fost o iluzie, ș'a trecut ca toate iluziile. Academia mi-a respins volumul de nuvele și volumul de poezii. Ea a găsit că n'am talent și, judecând după cărțile pe care le-a premiat atunci, ea a găsit că n'am de loc talent. De atunci n'am mai publicat nimic. O colecție de articole de gazetă («Din goana vieții») nu poate fi privită ca o lucrare literară. Și azi, când citesc adresa ce mi se trimite: «Academia Română apreciând scrierile și activitatea domniei-voastre literară...» mă 'ntreb, sincer nedul merit: care scrieri? Nuvelele? Poeziile? Dar acelea sunt proaste. au fost respinse dela un premiu de 5000 lei; și dac' atunci am înțeles verdictul Academiei, azi am rămas ulmit. Cum? Aceleași scrieri, judecate de aceiași oameni, sunt proaste pentru un premiu de 5000 lei, și minunate pentru un loc de academician? Dar atunci...

Vai la ce reflecții triste mă duceți, domnilor nemuritori...

Nu, nu pot să primesc gloria pe care mi-o dați, nu voi să infrunt privirile protectoare a atâtor celebrități. Lăsați-mă obscur și muritor cum sunt. Voiu munci înainte, cât voiu putea. Ce să caut eu acolo?

De-afară e vede mai bine și mai departe.

Aventura în care Academia Română intrase, cu ochii închiși și din proprie inițiativă, ca într'o adevărată groapă de lup, întrecuța cu mult proporțiile unui incident oarecare. De aceea, în ședința dela 23 Martie 1893, prezidată

de Iacob Negruzzi, secretarul general Dimitrie Sturza expune cazul Vlahuță, semnalând îndeosebi scrisoarea deschisă din «Constituționalul», după care «în urma discuțiunii urmate, se decide cu unanimitate de a se considera d-l Vlahuță ca neales și locul de membru corespondent vacant». Ceea ce înlesnea *Moftului Român* prilejul unei excelente mistificări: în același număr al revistei și după epistola lui Vlahuță, Caragiale tipărea o scrisoare de ofertă din partea lui Nicolae Petrașcu, care-și declina titlurile pentru locul de membru corespondent, devenit vacant. Vlahuță însuși, s'ar zice, își îngăduia o glumă la adresa Academiei, câțiva ani mai târziu, când, în 1897, candida cu volumul «In vâltoare», la un nou premiu de 5000 lei. Dar ochiul raportorului, de astă dată Anton Naum, veghiă. Amintind incidentul din 1893 cu respingerea titlului de membru corespondent, raportorul afla în atitudinea lui Vlahuță o contradicție, cu atât mai mult cu cât la una din fiilele volumului, vorbind de «încoronarea Academiei» ca de una din încurajările ipotetice ale literaților, Vlahuță scria textual: «Nu-i așa că de această blagoslovenie vă vine să râdeți? Și mie». Și premiul, de bună seamă, n'a venit. Fost-a el însă, solicitat, de astădată, în serios?

Intre Caragiale și Academie, războiul e nu numai de mai lungă durată, dar, cum se cade unei maestru al genului, și cu episoade dramatice. Întâmplările sunt consemnate în desbaterile ședinței dela 14 Aprilie 1891 și ele ilustrează în deosebi ceea ce, încă de acum două decenii, ne plăcea să numim: estetica lui Mitiță Sturdza. Prezidează Hașdeu, care și citește raportul pentru Joi din autorii prezentați la premii: Gherea cu «Studii critice» și Caragiale cu «Teatru» și «Năpasta». Nu cunoaștem raportul, de asemeni netipărit, dar el de bună seamă nu-și cruța victimele, după cum se poate deduce atât din intervenția lui G. Sion, care subscrisese concluziile defavorabile pentru Caragiale, nu însă și pe cele referitoare la Gherea, cât mai ales aceea a lui Iacob Negruzzi, ale cărui judecăți de bun simț sunt remarcabile. Cum ceea ce reproșa raportorul era preferința dramaturgului pentru tipurile rele, Negruzzi amintea exemplul lui Molière și sfârș a cu observația, oricând valabilă și normă oricărei literaturi realiste: «Societatea își are elementele sale rele și artistul poate alege tipurile care îi convin pentru compunerea sa». Dar scânteia aprinde zelul secretarului general, Dimitrie Sturdza, care vede în opera lui Caragiale o lucrare satanicească, de vreme ce oamenii răi ai lui Shakespeare sunt respingători, Richard III, de pildă, în timp ce ai lui Caragiale ispitesc și atrag. Și, pe deasupra, ceea ce e mai grav (și-l și «revoltă»), opera aceasta el o vede participând la un adevărat complot — identificat «în nuvelele lui Brociner, în scrierile Mitei Kremnitz și ale altor străini rău voitori» — al cărui scop este acela de «a denigra tot ce este românesc, pentru a face să se creadă peste tot locul că ce e românesc, e depravat, și înrăutățit, și stricat». (Și pudoarea de cele naționale și mai ales grija ca ele să nu fie cunoscute străinilor, sub aspectul lor urît, chiamă în memorie diatriba cu care Gogol stigmatiza în «Suflete moarte», pe aceia dintre contemporanii

săi, «patrioți» din vocație, care-l învinuiau că oferă străinătății o imagine deformată a Rusiei). Dar dacă, adăoga Dimitrie Sturdza, Mite Kremnitz, pe care «n'o leagă nimic de națiunea română» și ale cărei relațiuni cu noi sunt trecătoare, își poate permite luxul să denigreze, nu tot astfel stau lucrurile cu Caragiale:

Când e vorba de un Român însă, lucrurile se schimbă. D-na Kremnitz și d-l Brociner pot să facă ce vor; însă d-l Caragiale nu. Și Academia nu poate încuraja nici pe d-l Caragiale, care vine de ne arată societatea românească ca tipul unei societăți corupte, fără nicio tendință morală și înaltă, nici pe critici ca d-l Diaconovici, care vine de vorbește de scrierile d-nei Kremnitz cu mânuși de mătase... Oameni răi se găsesc foarte mulți în toate țările, și prin urmare și printre Români; dar se găsesc și mulți oameni buni, căci altfel națiunile s'ar descompune repede printr'un fel de putrezire morală. Un artist, un poet, trebuie să iubească adevărul, frumosul și binele; el nu poate și nu trebuie să ia elementele rele din societate și a le prezenta ca tipuri, sau de urmărit, sau care înfățișează națiunea sa proprie, pe care cu intențiune o înnegrește și astfel face de-și pierde misiunea și speranța. Academia are datoria de a nu deprinde pe scriitorii noștri să meargă pe această cale, ci mai vârtos să-i îndemne a lua o direcțiune bună, și folositoare; iar când se întâlnesc astfel de defecte, trebuie să căutăm a le îndrepta, nu a le încuraja. D-l Caragiale are talent, dar ar trebui să-l întrebuințeze în lucrări bune. D-l Caragiale să învețe a respecta națiunea sa, iar nu să-și bată joc de ea. Academia trebuie să încurajeze tot ceea ce poate să înalțe pe poporul nostru, iar nu ceea ce-l prezintă într'un mod nereal și neadevărat, și ceea ce poate contribui la corupțiunea lui. D-sa va vota în contra acordării premiului d-lui Caragiale, atât ca Român, cât și ca membru al Academiei.

Și rezultatul votului e cu adevărat dezastruos: Gherea 8 voturi pentru, 16 contra; Caragiale, 3 pentru, 20 contra. La ce se reduce însă temeiul esteticii lui Mitiță Sturdza și în ce măsură autorul «Scrisorii pierdute» își bate joc de națiunea sa, abia dacă mai e nevoie să precizăm, astăzi, după atâta trecere de timp, când atâtea s'au lămurit și când teatrul lui Caragiale s'a verificat în probele de foc ale atâtor spectacole. Dar Caragiale nu era omul să uite, nici să ierte. Și el a plătit rând pe rând, tuturor, în acea monedă multiplă și variată, a ironiei, mergând dela șicană până la pamflet. *Moftul Român* din 1893 e plin de cronici rimate, inspirate de dicționarul lui Hasdeu, «Magnum mophologicum» și din practicile spiritiste ale magului dela Câmpina. Șarjele, pe care le-a dedicat «Rromânului», «Rromânței», ce-și au origina în excesul patriotard, și care vizează de bună seamă și pe Dimitrie Sturdza (nu-l decretase Hașdeu drept cel mai mare Român într'o ședință?) tot în *Moftul Român* se publică. Insași vizita ce face lui Hasdeu, în 1897, la castelul din Câmpina și a cărei relațiune constituie un veritabil model al reportajului literar de mare amploare, nu e lipsită de anumite accente ironice, abil insinuate. Cât despre toastul ce ridică, în același an, cu prilejul banchetului în onoarea lui Coșbuc, premiat de Academic, cu marele Năsturel, în valoare de 12.000 lei pentru traducerea Eneidei lui Virgiliu, el împarte cu aerul cel mai nevinovat din lume, ironii, armonios împletite și unora

și altora. « Savanta adunare premiând pe acest mare poet, a arătat că știe a avea considerațiune pentru literații români în genere; ea a dat dovadă pipăită că nu-i nesocotește totdeauna » spunea despre Academie, iar despre Hasdeu, al cărui nedrept raport de trei rânduri cerea respingerea lui Coșbuc, acești ditirambi, în cel mai patent stil caragialesc: « ...Dați-mi voie să beau acest pahar pentru cea mai frumoasă podoabă a Academiei și fală de căpetenie; în sănătatea celui mai celebru academician, în sănătatea bărbatului de talent prodigios, care va covârși cu numele lui mișcarea intelectuală românească a unui veac întreg, în sănătatea ilustrului Bogdan Petriceicu Hasdeu ». O generozitate, în orice caz mai suspectă decât virulentul pamflet ce închina bătrânului om de stat Dimitrie Sturdza, în editorialul *Epocii* dela 23 Februarie 1897, unul din cele mai corosive din portretele inspirate cândva de fostul șef al partidului liberal și al cărui venin din coadă poate da o vagă idee de tonul întregului: « Nu mă pot încă mira îndestul, scria dânsul, cum alaltăieri, când noul prezident al Senatului a pupat *coram populo* pe Aurelian, acesta a scăpat cu urechea nemușcată ».

Raporturile lui Gherea cu Academia Română sunt și multiple și concludente. Am amintit mai sus de respingerea dela premiu, a primului volum de « Studii Critice », cu toate buncele cuvinte pe care le-au avut despre dânsul și Sion și Negruzzi. « Studii Critice », spusese Sion, « pot să aibă unele defecte; Academia însă este chemată a judeca mai întâi calitățile scrierilor » și, după aceea, « cartea d-lui Gherea a căpătat aprecieri unanime în public » — « presa în genere a lăudat-o, iar publicul și-a manifestat mulțumirea așa că a trebuit să scoată o a doua edițiune ». Iar Negruzzi: « Gherea și Caragiale sunt scriitori de mare merit și cu mult talent; ei vor lăsa o dungă luminoasă în literatura română ». Acestea se petreceau în ședința dela 14 Aprilie 1891 și scepticii în curent cu evenimentele ar putea ceti în căldura acestor aprecieri o tentativă de a compensa eșecul pe care Gherea îl suferise, două săptămâni mai de vreme, la alegerile de membru corespondent al secțiunii literare. Intr'adevăr: la 28 Martie 1891, secția literară propune 4 membri corespondenți: O. Schrader, « distinsul linguist dela Iena », Teodor Speranță, cunoscutul anecdotier, V. Iorgulescu, autorul unui dicționar al districtului Buzău și Gherea. Primii trei sunt aleși în secție cu unanimitate, în timp ce Gherea cu 5 voturi pentru și 2 contra. În ședința plenară dela 30 Martie 1891, primii doi sunt acceptați cu mari majorități, pe când Gherea și autorul dicționarului districtual respinși cu 10 voturi pentru și 11 contra. În condițiile acestea, orice nouă întâlnirea a lui Gherea cu Academia era, se înțelege, sortită eșecului. Ocazia se ivește, a treia și ultima oară, cu prilejul celui de al III-lea volum de « Studii Critice », prezentat la premiile din 1898. Raportor, de astă dată, e Grigore Tocilescu și dacă raportul său manifestă netă incomprehensiune, dreptatea totuși cere să recunoaștem acestui text o certă eleganță, fie în tonul general, fie în unele recunoașteri, precum, indiferent de unele stridențe, mai ales, aceea a valorii excepționale a studiului ce Gherea

închinase lui Georghe Coșbuc, « poetul țărănimii ». Ceea ce nu se poate, în niciun caz, spune despre raportul general al lui Olănescu-Ascanio. Merituos istoricgraf al Teatrului și mediocr tâlmăcitor al lui Horațiu, Olănescu-Ascanio se dovedește, în cazul cel mai fericit pentru el, un foarte neglijent raportor general, de astă dată. Parafrazând cu aproximație raportul lui Tocilescu, Ascanio comite un veritabil fals, când, intervertind planurile, trage concluzii eronate, pe care raportul original nu le autoriză. Cât despre elogiul binemeritat pentru studiul consacrat lui Coșbuc, raportorul general, pur și simplu, îl escamotează. Dar poate că e preferabil să desprindem câteva crâmpeie demonstrative din raportul lui Tocilescu:

Acum, spunea acesta, pricepem multe, care până la d-l Gherea ne rămăsesse neciunțese; astfel acum știm pentru ce d-lui P. P. Carp « nu-i plac poeziile lui Eminescu », ci ele plac d-lui Maiorescu; pentru că « d-l Carp e reprezentantul caracteristic al claselor stăpânitoare » iar d-l Maiorescu « e un proletar intelectual prin origina d-sale ». Mai departe știm de ce d-l Caragiale, ajuns « până la prietenie cu Carmen Sylva, a ieșit din Palat berar în strada Gabroveni, pe când Alecsandri din același palat a ieșit Ambasador la Paris; pentru că primul « s'a jucat, când era mic, pe stradele Ploceștilor în arșice și țurcă cu copiii desculți ai mahalalelor » și a purtat apoi întreaga amărăciune a vieții, pe când Alecsandri a dus cu totul altă viață. Tot acum aflăm că poetul Coșbuc, « fiu de popă dintr'un sat de pe lângă Năsăud, crescut cu copiii de țărani, singur el copil al satului, poet deja format al țărănimii bine înțolite », îndată ce trece munții în Țara-Românească începe să devină « un artist proletar intelectual, în spirit eminescian ».

Regret că din când în când reapar fenomenele economico-sociale, proletarismul intelectual, societatea capitalistă, burghesă, etc.; reapar și Rușii cu literatura lor, care sunt citați în multe părți, mai cu seamă în articolul de polemică cu d-l Panu.

Acest studiu (« Poetul țărănimii » este poate cel mai de valoare din câte a scris până acum neobositul nostru critic literar. Impresiunea ce-ți lasă citirea lui este din cele mai favorabile; simți că respiri un aer mai sănătos, mai înviorător, aerul de munte și de țară, în locul aerului stricat de prin atelierele și adunările uvrierilor (*sic!*). Autorul scrie cu iubire și interes despre poetul Coșbuc, analizează cu ochiu pătrunzător și în maestru opera lui; crotica lui Coșbuc și zugrăvirea satului, procedeele personificărilor, Coșbuc ca poet epic, caracterere interne ale creațiunii lui Coșbuc, tehnica și elementele lor în creațiunea acestui poet. În scurt, studiul poate cel mai complet și mai adânc, până acum la noi, asupra unui poet român.

Vorbind de Gherea, s'ar cuveni însă să ne referim în primul rând la excepționalul text al scrisorii către Dimitrie Anghel din 1909, când n'a fost primit, din lipsa actului de naștere, în Societatea Scriitorilor Români, atunci înființată. Nu odată ne-am oprit la savuroasa ironie a acestui document, semnificativ pentru atmosfera vieții noastre intelectuale, într'un moment dat și semni-

ficativ pentru structura generoasă a bătrânului om de litere. A reveni asupra lui ar depăși limitele acestor însemnări, a căror intenție nu era câtuși de puțin să epuizeze întreaga listă a laureaților post-mortem ai Academiei R.P.R. Să spunem, totuși, în încheiere, că tabelul acesta de onoare înfrățește în aceeași egală recunoaștere postumă, toate generațiile și toate talentele, și că prezența lui Alexandru Sahia, de pildă, secerat atât de timpuriu, în pragul celor mai promițătoare secerișuri literare, confirmă și ilustrează acea justiție imanentă, care îmbrățișează cu aceeași căldură pe veteranul ca și pe adolescentul, deopotrivă de martirizați: pe Nestor ca și pe Linos.

PERPESSICIUS

MIHAIL ȘERBAN: «CÂND DOARME PĂMÂNTUL»¹⁾.

Volumul d-lui Mihail Șerban, cuprinde trei nuvele cu subiect rural. Umbrele care locuiesc cartea poartă strae țărănești — în primele două nuvele — și iau aspectul unui institutor în cea de-a treia.

Subiectele sunt ușor de rezumat:

Dinu Simion pleacă — iarna — la pădure, după lemne, însoțit de băiatul său — Teofil. Pe drum sunt atacați de lupi. Se apără amândoi, eroic, cu toporul. Un lup e ucis, celuilalt i se retează coada. Prima nuvelă.

A doua nuvelă, «La iaz, la Nimerцени» este o «povestire» stranie, în cursul căreia se întâmplă «lucruri» ciudate: poetul-țăran Florea Doncea citește autorului o compoziție literară, în care este vorba despre turburătoarea frumusețe a unei fete de morar. După mulți ani, autorul descoperă întâmplător că povestirea era «aievea» și că turburătoarea fată se măritase cu Florea Doncea, — care renunțase la învățătură pentru bucuriile simple ale vieții de morar. Despre ultima nuvelă, vom vorbi separat.

«Când doarme pământul» și «La iaz, la Nimerцени», ne înfățișează un țăran duios, «însingurat» și atemporal.

Să-l urmărim, de exemplu, pe Dinu Simion, personajul principal al primei nuvele (acțiunea s'ar petrece cam prin 1930).

Dinu Simion vorbește «în șoaptă» cu nevasta lui, deși «în singurătatea aceea a

eternității» nu le-ar fi putut auzi vorba «decât liniștea sau vântul» (pag. 4).

Ei nu sunt niciodată oboșiți și muncesc «cu surâsul pe față și cu cântecul pe buze» (pag. 7).

Sunt, bineînțeles, toți, «chipeși».

Iată însă că, la pagina 14, Dinu Simion începe «să-și depene firul amintirilor», povestindu-și tinerețea.

Aflăm cu ocazia aceasta, lucruri cu adevărat stranii:

Țărănimea era împărțită (înainte de actuala reformă agrară) în două clase: deoparte plugarii cu pământ, gospodari care «Jucau Dumineca la horă», de alta *clasa orfanilor*, paria satului, care «nici la horă nu veneau». Dinu Simion făcea parte din clasa țăranilor lipsiți de părinți și deci lipsiți de pământ; suferea cumplit că nu e și el «în rând cu oamenii».

Dar «problema agrară» se poate rezolva ușor, chiar pentru orfani: Dinu Simion, răpește, ziua 'namiaza mare, unica fiică a unui «gospodar» (țăranul d-lui Șerban au totdeauna un singur copil) și în felul acesta primește și el partea lui de pământ.

Începând din ziua aceea, Simion va fi «voios», participând la o religie a ogorului: «Parcă un glas al aceluia pământ îl striga și mâini nevăzute se întindeau după el să-l prindă, să-l oprească... Cum simțea și trăia el bucuria pământului, pe care-l înțelegea ca pe o ființă, tot așa fi putea simți și trăi odată cu el și pământul, bucuriile lui de om!» (pag. 90).

Țăranul d-lui Șerban este o ființă izolată, melancolică, și plină de «dureri înăbușite». Astfel, Teofil, care «e o mândrețe de flă-

¹⁾ Ed. Socec, Buc., 1948.

cău », are o suferință ascunsă. « Satul nu-i bănuia suferința aceasta » (pag. 7).

În general, se întâmplă pe-aici lucruri ciudate. Țăranii au presimțiri, aud « voci », în monologuri liric-filosofice; la război, Simion e ocolit de gloanțe, « fiindcă îl păzea Dumnezeu! » (pag. 27) Grajdul arde « fiindcă așa a vrut domnul ».

Ciudată, deasemeni, este și povestea cu pușca.

În timpul primului război mondial, Simion este până la urmă rănit. Primul său gând, când își revine din leșin, este: « unde mi-e pușca! ». Apoi, când infirmiera i-o dă « începu să rădă printre lacrimile care încă-i mai curgeau pe obraji ». (pag 29).

Pierdută în încăerarea cu lupii, pușca este din nou regăsită în primăvară. « Găsisse pușca! Oare nu era un vis?... ». « Avea iar pușcă! Viața lui era iar în-treagă » (89). « O bucurie cum era bucuria lui în clipa aceea, poate înnebuni un om. » (pag. 90).

« La iaz, la Nimerceeni » — ne introduce pe « tărâmul lumii vrăjite! », cu aceleași mijloace ale micului romantism.

Cosânzeana nuvelei se numește Dochia și este descrisă astfel:

« În glasul ei cântă susurul apelor și foșnetul frunzelor » (137).

Frumusețea: « numai visul ar fi putut-o plăsmui așa ».

Intr'aceiaș mod era pictată și Saveta, nevasta lui Dinu Simion: « dar ochii ei și chipul ei! Un vis... ». Visul este, de altfel, o culoare mult folosită: « Noptile de iarnă sunt de vis... » (46), etc.

« Iazul dela Nimerceeni », această « taină nedeslegată, tulburătoare » — este o invitație la stagnare, la vegetalizare, ca dealtfel toate cele trei nuvele ale d-lui Șerban. Florea Doncea, tânăr deosebit, renunță la învățătură pentru a se retrage lângă zămărcul « turburător » al Nimerceenilor. Orașul este privit cu spaimă și din tranșeele acestui rai rural răsună apelul reîntoarcerii la natură.

Narodnicismul retrograd al d-lui Mihail Șerban, își pune întrecuța sa speranță în « țăran », conceput vag drept « o forță a naturii », « un mit ».

Trăind în afară de timp, necunoscând deloc luptele sociale, țăranul este singura forță la care face apel învățătorul Vasile Borza, intelectualul volumului. Vasile Borza « făcuse o descoperire care-l uluise... În viața pe care o ducea și pe care o duseră și *strămoșii* lui, țăranul căpătase conștiința că înaintea țării nu mai ai niciun drept, ci numai datorii... »

« Ce forță pentru reînnoirea țării vedea el în masa poporului dela sate, atât de oropsită și uitată de cei care conduceau destinele țării... În zilele acelea și-a dat seama că aici, lângă brazda aburindă, era una din nădejtile de biruință a neamului... »

« A fost o revelație... » (pg. 188—9).

D-l Șerban gândește metafizic: un tânăr în sine, Țara eternă, « biruința Neamului » etern, etc.

D-sa nu cunoaște clasele și deci, firesc, nici lupta de clase.

Lipsă ce apare și în ultima nuvelă: « Înviere », în care autorul s'a căznit să fie actual și dinamic.

Învățătorul Vasile Borza și soția lui, Zamfira, n'au post.

Reușesc totuși să fie numiți, dând mită deputatului demagog, Pădureanu. În sat la Hreasca, ei fac un copil și reclădesc școala, ajutați fiind de cărciumar, popă și primar. Acolo încep ei un apostolat idilic, curmat de două incidente. **Primul** este moartea copilului — durere reparată prin facerea unui alt copil, — « rodire » descrisă în aceeaș orchestrație de religie a ogorului:

« Apoi, bărbatul, simțind în nări aburul și mirosul pământului, se gândea că așa cum rodea pământul în fiecare an, mai putea să rodească și trupul ei... »

« Gândindu-se la ceea ce avea să se întâmple în viitor, o bucurie nouă îl cuprinsese și începu să cânte ca altădată când muncea... ».

Cu această apoteoză, se termină nuvela și volumul.

Vasile Borza, ca și țăranul Dinu Simion, trăiește într'o dulce armonie socială. E drept, Dinu Simion nu are pământ (e orfan) dar, îndată ce-l primește (dela

neastă-sa) e mulțumit și muncește cântând.

E drept, Borza nu are slujbă. Dar dacă mită, primește slujbă și atunci muncește cântând.

« Muncă și Voie Bună ».

Al doilea incident care turbură cursul « Invierei » — este intervenția revoluționarăului Ștefan Lucaci.

De fapt, el n'are ce căuta în acest volum, în care clasele sociale au fost desființate și în care oamenii muncesc voioși. Fiindcă totuși există, să-l cercelăm puțin. Este fratele « părintelui Gheorghe Lucaci », care-l sprijină și-l ascunde. Probabil, fiu de țăran înstărit. Luptând pentru țărani și împotriva guvernului (*care guvern?*) e arestat. Evadează și pleacă iar în satul lui, Greaca, unde fusese învățător. Acolo provoacă o nouă răscoală țărănească, care e reprimată de armată. « A curs sânge mult », comentează autorul. Ștefan Lucaci este așadar un fel de anarhist-narodnicist, care acționează singur, provoacă răscoale, etc., — în numele unui vag ideal social, formulat astfel: « Toți trebuie să se bucure de bunurile pământului, în mod egal... » (196).

Confuzia ideologică a scriitorului este prea evidentă, pentru a o mai sublinia.

Semănătorismul întârziat se manifestă printr'un stil « neoășist » de slabă calitate.

Dăm numai câteva exemple: « prin cenușa înserării care începuse să se cearnă... » (5). Teofil suferă « ca un câine », iar când durerea crește, « suferă ca un câine turbat ».

O « coloană de soldați » trece în marș: « Parcă era o vânzoleală cumplită în măruntăle pământului... » (127); iar trecerea nouriilor pe cer este: « o vânzoleală de urieși și de balauri » (40).

Acesta este în general stilul cărții.

Mai întâlnim, deasemeni, numeroase fraze greșit construite, din care dăm deasemeni puține exemple: « o crispă a suferinței interioare » (8); « uneori, par'că se trezea în el niște animale » (9); « trăia din câștig, câștig pe care-l trăgea din munca lui » (12); « Nu ! a zis Simion... Orice s'ar întâmpla, tu veji fi a mea » (114). Un deputat « se trăgea din țărani »; la

pg. 29 — se confundă agonia cu letargia, etc., etc.

Am insistat asupra lipsurilor cărții, pentru că, realmente, sunt predominante.

Credem că cele mai multe dintr'aceste lipsuri, sunt pricinuite de necunoașterea legilor de dezvoltare ale societății, de neînțelegera realității.

Printr'o muncă serioasă de ridicare a nivelului ideologic, d-l Mihail Șerban poate evita cea mai mare, poate, dintre defectele observate.

Paul Georgescu

★

VICTOR NEKRASOV: « IN TRANȘEELE STALINGRADULUI ».¹⁾

De cele mai multe ori, gândim evenimentele militare în termeni cu totul abstracti: elemente motorizate, intens bombardament, luare de contact cu inamicul, etc. Chiar cuvinte plastice ca « zdrobiți », « înaintare vijelioasă » (sau suavul « învăluire »), nu mai trezesc în mintea noastră decât imagini geometrice: hărți hașurate, pline de săgeți, cercuri, linii.

Și totuși, războiul e purtat cu oameni și importanța calității morale a soldatului este astăzi unanim recunoscută.

Ce face, ce gândește, ce simte omul sub tirul artileriei, în timpul unui atac sau într'un ostentiv marș forțat prin noroaie și ploaie?

La întrebarea aceasta răspunde scriitorul, omul care a luat parte la bătălie.

Unui asemenea scriitor i se pun însă câteva probleme tehnice extrem de dificile.

În primul rând este tentația de a nota schematic marele evenimente militare, ceea ce ar transforma romanul într'un manual de istorie. Însemnări ca: « ne repliem », « inamicul atacă puternic punctul X » etc., n'au importanță — pentru literatură — decât în măsura în care influențează asupra personajilor.

¹⁾ Ed. Cartea Rusă, Buc., 1948.

Victor Nekrasov înțelege acest fapt și consideră drept *cunoscut* mersul operațiilor, mărginindu-se la aluzii, amintindu-le doar când sunt în strânsă legătură cu viața eroilor săi.

În al doilea rând, o asemenea carte — care urmărește întotdeauna să ne emoționeze puternic — riscă să treacă de ceea ce psihologia comună numește pragul superior al sensibilității.

Excesul de morți, de catastrofe și de « scene tari », într'un cuvânt naturalismul, duce la tocirea sensibilității cititorului, care nu se mai emoționează.

Iată deci un artist lucid (și Nekrasov poate fi socotit ca atare) se ferește de naturalismul sângeros, de efectele brutale și artistic-ieftine.

La începutul cărții, Victor Nekrasov descrie retragerea din fața inamicului superior numericește, care se folosea de elementul surpriză.

Rătăciră prin stepă, foamea, oboseala, tristețea și în cele din urmă — mânia.

Mânia, i-a oprit pe nemți. Soldații sovietici gândeau: « Multe o mai vrea și neamțul (...); dar noi mai departe nu putem merge... Am ajuns la capăt. La capătul pământului... Mai departe nu se poate... ».

Înainte de izbucnirea războiului, Victor Nekrasov era arhitect.

În timpul luptelor dela Stalingrad, e și-a notat faptele și senzațiile și gândurile altora. Sunt însemnări din tranșeele Stalingradului, nu sub forma seacă a unui jurnal, ci a unei posvetiri scrise la persoana întâia. Povestirea aceasta este întreruptă câteodată de izbucniri lirice — cum ar fi descrierea Kievului pașnic — descrierea Stalingradului înainte de atac, etc.

Figura lui Victor Nekrasov cunoaște de multe ori un surâs ironic — nu ironia poetului Nekrasov și nici a lui Saltăcov-Scedrin — tăioasă, agresivă. Surâsul lui Victor Nekrasov este al unui om extrem de sensibil, bun, prietenos — care glumește uneori pentru a-și ascunde emoția.

Nekrasov iubește descrierile. « Luna August se târăște încet, înăbușitoare, senină, plină de praf », — « exploziile de vată ale

obuzelor antiaeriene ». Un avion de observație, « dispăre încet spre apus, asemenea unui fantastic pește cu coada bifurcată ».

Iată trecerea Donului:

« Apoi vine Donul, mic, gălbui, pierdut printre roți, radiatoare, caroserii, trupuri goale; și pretutindeni praf, sunete de clacsoane și vuetul neîntrerupt al mașinilor care urlă și al gătlejurilor omenesți care răcnesc. Totul e învâluit de un nor gros de praf. Pâlnii de obuze. Leșuri de cai, umflate, cu picioarele rășchirate, copaci spintecați, mașini răsturnate cu fundul în sus. Fețe roșii, nădușite, furioase, voci răgușite ».

Victor Nekrasov nu ne înfățișează o bătaie pitorească, cromolitografică.

Primul război mondial a fost precedat de tobele literaturii demagogice-patriotice și a sfârșit cu strigătele de groază, pe care « oamenii în război » le scoteau în « măcel ».

Cel de-al doilea război mondial, a surprins literatura sovietică preaslăvind munca și pacea și s'a isprăvit însoțit fiind de sunetul grav al patriotismului sovietic. Patriotismul unor oameni care au suferit intens.

Deosebiriile acestea oglindesc, de fapt, deosebiriile fundamentale care există între cele două războaie mondiale.

Personagiile lui Nekrasov nu sunt nici flatate, nici dilatate. Kabyski « cu o bluză nouă și cu un chipiu cu o vipușcă splendidă, s'a aranjat ca șef al aprovizionării, pe lângă unul din spitalele de zonă interioară ». E drept, Kabyski e un ticălos. Dar nimeni nu depășește aici limita obișnuitei umanități.

Liusea este sentimentală și cântă la pian melodii romanțioase. Lui Șapiro « îi plac foarte mult cifrele și tot felul de calcule » — socotește mereu: « dacă ar deschide focul toate tunurile dela Stalingrad, ar trage cel puțin 750 de proiectile pe minut ».

« Sedâh e lacom de cunoștințe până la ridicol.

« Se așează jos, își cuprinde genunchii cu mâinile și ascultă, cu gura întredeschisă, așa cum ascultă copiii basmele ». Citește cu nesaț « un manual de geografie al lui Kruber, jurnalul « Niva » din 1912... ».

Și tot despre Sedâh: «toate le face cu plăcere, cu poftă. Când se spală, privindu-l îți vine să te speli și tu, tot așa, improșcând cu apă la un kilometru distanță și plesnindu-te cu palmele peste umeri...».

Aceștia sunt — după expresia lui Boris Polevoi — oameni adevărați.

Ei sunt eroi fără să-și dea seama, spontan.

Fac cele mai extraordinare lucruri fără lăudăroșenie.

Dacă oamenii dela Stalingrad — personagiile lui Simonov sau Nekrasov — ar fi semizeii, supraoameni, noi i-am admira, desigur, dar probabil că nu i-am iubi.

Cărțile de acest fel, ne demonstrează însă — încăodată — că eroismul este o stare posibilă pentru oricare om care știe pentru ce trăește.

P. G.

NORA DIAMANTSTEIN: «VIAȚĂ, REPRIMEȘTE-MĂ!»¹⁾.

Războiul a însemnat pentru fiecare om în parte o concentrare de «întâmplări», de multe ori uluitoare.

Este deci foarte explicabil faptul că, după încetarea luptelor, a început să se tipărească în toate țările numeroase «însemnări», «note», «jurnale» și romane, în care deportați, prizonieri, combatanți, partizani sau deținuți politici își consemnau excepționale experiențe.

Valoarea literară a cărților acestora era uneori scăzută. Alteori însă, prin ele s'au relevat sensibilități artistice remarcabile cum ar fi aceea a lui Victor Nekrasov, Boris Polevoi, Vera Panova, Babalevski, Kasakevici și atâția alții, — în Uniunea Sovietică; Vercors și Salacrou — în Franța, Stepan Heim — în Cehoslovacia, Priestley — în Anglia, etc.

Asemenea cărți s'au tipărit și la noi, — nu intenționăm să le comentăm aici.

Vrem numai să ridicăm o problemă în legătură cu această literatură scrisă de scriitori, pornind dela un caz concret:

cartea d-rei Nora Diamantstein, intitulată patetic: «*Viață, reprimește-mă*». Autoarea, clujană, a fost deportată împreună cu întreaga ei familie în Germania — la Auschwitz, apoi în lagărul Malhof.

Intr'adevăr, sunt ulci (cum scrie d-sa în prefață) lucruri ce e necesar să fie cunoscute.

Iată ghettoul din Cluj, amenajat de hortiști:

«*Cât cuprindeai cu privirea era o singură clădire.*

Era o șură fără niciun perete, care servea la aerisirea cărămizilor. În acest loc erau îngrămădiți 18.000 de oameni, copii, femei și bătrâni, în praș, ploaie și vânt» (36).

Chemați într'un birou pentru interogatoriu, deportații sunt obligați să stea cu fața la perete (56).

Evadând din lagăr, Nora e prinsă de un S.S. Târîtă pe drumuri, într'un marș neîntrerupt de 6 zile, fără mâncare, aproape fără puțință de a se odihni.

«*Spre seară am ajuns la un sat. S.S. ul a intrat într'o casă, s'a întors, m'a legat de gât cu o sârmă, a legat sârma de clanșa ușii, apoi a intrat din nou, a mâncat și s'a culcat. Am fost trezită cu o lovitură de cizmă. M'am sculat și am pornit...*».

Valoarea informativă a cărții este reală. Valoarea ei literară este în schimb foarte redusă.

Se pune atunci întrebarea: cineva, care a trăit întâmplări excepționale, nu are voie să le transcrie, să le comunice, dacă nu are talent literar? Literatura neliterarilor trebuie așa dar suprimată?

Evident că nu. Dar cel care face însemnările, în cazul nostru d-ra Nora Diamantstein, trebuie să se țină de romanșare. În prefață, d-sa scrie: «Dela început țin să precizez că rîndurile ce urmează nu sunt literatură». Și totuși, d-sa nu se poate împiedeca de a «face literatură» — de această calitate: «Am scos câteva bomboane dintr'un pachet pe care îl adusesem cu mine și le-am întins calului. Acesta le-a luat, apoi m'a mângâiat cu botul. Am rămas uimită. Cât suflet poate avea uneori un animal!» (45). Sau: «mare forță egoismul, ce să spun!» (252).

¹⁾ Ed. «Universul», Buc., 1948.

Autoarea ar fi trebuit să noteze simplu, direct — sec chiar — faptele și să renunțe la melodramă, la ironii, la comentarii, care prin calitatea lor nu ridică deloc nivelul cărții.

Observația aceasta, credem că s'ar potrivi tuturor aceluia care, având de comunicat fapte excepționale, trăite, nu dispun de capacitatea de a le reinterpretă artistic. Și ar fi foarte simplu de pus în practică acest lucru, dacă — lipsiți de spirit autocritic — unii martori ai dramei n'ar fi cuprinși de explicabila dorință de a deveni « artiști ».

Ingreunând povestirea sa, d-ra Diamantstein pune în calca cititorului numeroase obstacole inutile: considerațiuni generale despre viață și despre oameni, descrieri « poetice » sau digresiuni ne semnificative.

Un alt obstacol neplăcut este stilul în care a fost scrisă cartea. « M'a cuprins o durere » — « am rămas tablou », — « am subtilizat-o » (pentru « am furat-o ») — « în momentul de a mă întoarce înăuntru », etc.

Evident, autoarea nu cunoaște bine limba și nu pentru asta o acuzăm, ci pentru faptul (care ține de același nejustificat orgoliu artistic) de a nu corecta textul, ajutată de altcineva. Era o chestiune de decență.

Și tot în legătură cu volumul acesta, mai putem adăuga câteva observații:

Mai întâi, critica nazismului este superficială.

Hitleriștii sunt niște brute care-i persecută pe evrei. Atât.

Apoi, d-ra Nora este nepoata unui mareșal ungar și afară de asta, fetă hogață. De aici, rezultau unele nici avantaje personale asupra altor deportați, avantaje pe care le amintește cu o plăcere pe care, în cel mai bun caz, am putea-o numi puerilă.

Spiritul combativ lipsește cu desăvârșire. Avem impresia că până la sfârșitul volumului, autoarea nu a înțeles sensul politic al războiului și nu a priceput de ce el s'a sfârșit prin victoria Uniunii Sovietice și nu invers, ceea ce înseamnă *în fapt*, a fi trăit o experiență excepțională, fără a fi înțeles logica evenimentelor.

MÉLIUSZ JÓZSEF: «CÂNTEC DESPRE ANUL 1737»¹⁾.

Dedicația înscrisă de Méliusz în fruntea *Cântecului* este semnificativă în ceea ce privește orientarea poetului, unul dintre cei mai interesați reprezentanți ai literaturii maghiare din Ardeal:

« *Inchin acest poem muncitorilor, țărănilor și intelectualilor români, jugoslavi, cehoslovaci și maghiari, care luptă pe meleagurile dunărene pentru libertatea noroadelor, căutând căile păcii.*

« *Fie să se împlinească în faptă pilda ce li se imblă popoarelor noastre de cinci veacuri.*

« *De-am fi destul de puternici să înfrăptim după pilda dela Bobâlna, mareașă misiune ce ni-e dată!* ».

Inchinarea e datată 1937, an în care au fost scrise — fără a fi putut vedea, firește, lumina tiparului — aceste poeme. De altfel, cuvântul introductiv care însoțește volumul este lămuritor, explicând în proză ceea ce poetul manifestă vădit în versuri. Actualul secretar general al Asociației scriitorilor maghiari din România și redactor al revistei « *Utunk* », este și un colaborator al revistei ardelenne de orientare marxistă, « *Korunk* ». O atare direcționare ideologică nu putea face din poezia lui Méliusz József decât un cald mesaj adresat mulțimilor muncitoare, vorbindu-le despre necesitatea de a se înfrăți și a lupta laolaltă, români și maghiari, pentru scuturarea jugului exploatării.

Incadrarea istorică a poemului — 1437, Bobâlna — este semnificativă, trecând dincolo de faptul pur comemorativ, adică acela de a fi fost scris cu ocazia jubileului de cinci secole al răscoalei țărănești dela Bobâlna. Pe dealul Bobânei s'au unit pentru prima oară, într'o mișcare de mare amploare, masele țărănești româno-maghiare, deschizând calea deplinei prietenii dintre naționalități. În exemplul Bobânei, Méliusz József recunoaște îndreptarul lu-

minos pentru «gloatele» române și maghiare din Ardeal.

*Freamătă sub lacă,
Geme-apusa vreme;
Se ivesc din beznă
Taine ardeleni*

*Svonuri de răscoală
Cresc din aminlire
De necaz iscate
Și de asuprire!*

*Scrie-ți, pilduire,
Vălvătaia 'n zare
S'o zărească gloate
Române, maghiare.*

(«*In loc de invocăție*»)

În perspectiva istorică a lui Méliusz, Bobălna devine astfel un simbol, o «*stea a sorșii*».

*Se 'nalță Bobălna
Neagră către zare:
Ea-i azi steaua sorșii
Gloatei muncitoare.*

(«*Români, maghiarii*»)

De remarcat că poetul folosește cu suficiență insistență cuvântul «gloată», lucru semnificativ. Pe vremea Bobălnei, masele populare din Ardeal, stoarse și năpăstuite de aristocrația feudală, corespundeau întocmai a ceea ce se înțelege prin gloată, mulțime nediferențiată, cu energiile vag. înmănușiate doar în clipele luptei pentru pâine și dreptate. Singura clasă antagonistă nobilimii era pe vremea aceea țărănimea pâlmașă, iobagă. Elementul meșteșugăresc mic burghez nu conta ca clasă, și prin urmare nu putea fi un aliat al revoltelor țărânești, necum un conducător. De aceea, numai gloata țărânească avea puțința, cu tot caracterul ei amorf, să poarte steagul răzmeriței. Simbolul Bobălnei este totuși nepieritor, întrucât — lucru amintit la în ceputul acestor rânduri — pe dealul ei și-au dat mâna în toiul aceluiași revendicări, țărani români și maghiari.

*Stau la șfalu mare
In devălmășie
Români, maghiarii,
Frați în sărăcie.*

*Căci același jug și
Lanț ti cellulește
Și știu că aceeași
Steaua-i călăuzește.*

(«*Români, maghiarii*»)

Astfel centrat istoricește, *Cântecul despre anul 1437* reușește să înfățișeze o aripă evocatoare (a se vedea «*Și statură 'n față*», «*Steaua 'nsângerată*», ș. a.) a unui poet de autentice resurse. Apariția acestui volum în colecția «*Biblioteca de buzunar*» a «*Editurii de Stat*», reprezintă o contribuție la adâncirea prieteniei româno-maghiare, dar și un capitol însemnat în antologia poeziei de limbă maghiară din Ardeal. De altfel, un capitol pe care — mulțumită traducerii lui F. Păcurariu — însăși literatura română l-ar putea revendica.

Marin Sărbulescu

BORIS POLEVOI: «*POVESTEA UNUI OM ADEVĂRAT*»¹⁾.

Eroul cărții lui Polevoi, locotenentul Meresiev, a căzut cu avionul, departe, în dosul liniilor dușmane și și-a zdrobit în cădere picioarele. Într-o situație ca aceasta, în care mulți alții s'ar fi socotit pierduți, aviatorul sovietic răspunde obstacolelor care se opun salvării sale cu un optimism viguros: «*Lasă că o să fie bine*» și începe lupta: o odisee tragică și eroică în care, timp de zece zile, chinuit de foame și sete sfâșietoare, Meresiev se târăște până dincolo — în țara libertății — în zona sovietică. Și în tot acest timp, în momentele în care totul părea pierdut, ceva tresărea în el ca o forță nouă: «*Lasă că o să fie bine*» și-l împingea înainte.

«*Povestea unui om adevărat*» e o epopee a optimismului sovietic, a biruinții morale a omului comunist asupra tuturor obstacolelor care i se pun în față.

Biruința împotriva morții, în primul rând. «*Comisarul*», acel prototip al «*omului ade-*

¹⁾ Ed. «*Cartea Rusă*», Buc., 1948.

vărat » pe care Meresiev îl întâlnește în spital și pe care și-l propune ca model, suferă de o boală care nu iartă. El știe aceasta și totuși bucuria sa de viață este nealterată. Pentrucă ea se hrănește din activitatea continuă pe care comisarul o duce în slujba oamenilor țării sale, în slujba socialismului. De pe patul de suferință, sub umbra tol mai deasă a morții, el scrie scrisori în toate colțurile Uniunii, dând sfaturi oamenilor celor mai feluriti, dela mici școlărițe până la soldații de pe front, căutând să îndrepte greșelile, acolo unde află că se produc. Comisarul dă un ajutor neprețuit camarazilor săi de spital și mai ales, celui mai lovit din toți: locotenentul Meresiev.

Disperarea acestuia după ce i se amputează picioarele, el o curmă, povestindu-i despre aviatorul rus care în primul războiu mondial și-a pierdut un picior și a putut totuși după aceea să zboare. Și când Meresiev îi răspunde că celui aviator îi lipsea numai un singur picior, comisarul îi spune cuvintele hotărâtoare: « *Dar tu ești un om sovietic!* ».

Meresiev nu le va uita niciodată, așa cum nu-l va uita nici pe omul care i le-a spus. El obține o pereche de proteze speciale, cu care cu încetul și cu eforturi extraordinare învață să meargă. Și nu numai atât: el ajunge să se poată deplasa fără cărje, să danseze, condus numai de năzuința de a ajunge să fie reprimat în aviația de vânătoare, de a lupta pentru patria sovietică, de a fi și el un om adevărat. El va trebui să dea noi lupte; să spargă crusta birocratică a unor oameni care nu mai cun scuseră un caz ca al lui, să înfrângă rigiditatea picioarelor sale postice și să stăpânească manevra atât de delicată a noului avioane pe care trebuie să le piloteze. Și Meresiev, izbuțește să facă toate acestea, să învingă dificultățile unice pe care le întâmpină, să ajungă din nou un bun pilot de vânătoare — mai mult, un as — și prin toate aceste etape să devină și el « un om adevărat ».

Cum de a reușit? Iată « o enigmă » pe care, așa cum ne relatează și autorul în Postfață, nici Göring n'a înțeles-o și n'o vor înțelege nici cei care încearcă să-i urmeze drumul.

Răspunsul însă ni l-a dat în carte acel minunat om și bolșevic, comisarul: pentrucă e « un om sovietic » și pentrucă « *omul sovietic poate face orice* ».

Alături de Meresiev și de comisar întâlnim în « *Povestea unui om adevărat* » și alte impresionante, figuri de oameni sovietici, impresionante prin forța lor morală, prin puterea de a pune mai presus de orice cauza patriei și a poporului sovietic. Este chirurgul Vasili Vasilievici, care și-a pierdut unicul fiu pe front și care, deși prăbușit de durere, nu acceptă gândul că ar fi trebuit să-l împiedice să plece, deși avea dreptul să facă acest gest. Sunt ofițerii răniți din jurul lui Meresiev: Kokoskin, Gvozdiov și Strucikov. Fiecare din ei are o slăbiciune, o țară care-l face să sufere, dar ei știu să se înfrângă și să alimenteze mereu cu entuziasmul lor, flacăra iubirii de patrie și dorința de a se arunca din nou în luptă. Este chiar acea bătrânică din cătunul pierdut în pădurea în care eșuează Meresiev și care-și sacrifică, după puțină codeală, singura găină pentru aviatorul rănit.

Sunt acele fete încântătoare în feminitatea lor și atât de umane, Aniuta, Olia, care asemeni eroinei Wandeii Wasiliewska din « *Numai din dragoste* » continuă să-și iubească cu aceeași pasiune logodnicii invalizi, pentrucă iubirea lor are izvoare mai adânci decât perimetrul unui trup.

Bucuria de viață, optimismul atât de viguros care este propriu lui Polevoi, iluminează toate paginile cărții sale, le impregnează un parfum de sănătate și seninătate care apropie de noi și umanizează scenele cele mai cutremurătoare. Iată de ce, momente ca cel al prăbușirii lui Meresiev și rătăcirea sa prin pădure, sau moartea comisarului, impresionează adânc pe cititor, dar îl și înalță arătându-i că în cele mai grave situații, omul poate, dacă vrea, să învingă și să-și îndeplinească umanitatea, chiar împotriva invalidității, chiar împotriva morții. Și mai este, ca o expresie a vitalității, proprie acestei « *Povești a unui om adevărat* » și humorul subtil pe care Polevoi știe să-l țese în desenul atât de drecis al tipurilor de oameni pe care-i crează, în legăturile dintre aceștia, în

cuvintele lor. El nu apasă cu tăișul ascuțit al ironiei asupra lipsurilor caricaturale ale oamenilor, ci îi învâluie pe aceștia într'un zâmbet cald, înțelegător, care știe să vadă dincolo de stângăciile, de fapt mărturii ale unei autentice purități sufletești, substanța măreață omenească la care ei participă.

Căldura aceasta cu care Polevoi își privește eroii, trece dincolo de cadrul propriu zis uman al cărții sale. Ea cuprinde vietățile necuvântătoare, natura întreagă, o urmărim și în pasiunea cu care se apleacă asupra celor mai neînsemnate amănunte ale vieții de toate zilele, cu care le ridică până la nivelul atenției noastre, transformându-le în obiecte zugrăvite în colori vii și grele de înțeles. Aceeași exuberanță vitală o regăsim și în stilul care este cel al « *Poveștii unui om adevărat* ».

Am spune: o carte încântătoare, care seduce prin virtuozitatea cu care este scrisă — dacă nu i-am descoperi valoarea într'un înțeles mai înalt pe care talentul scriitorului îl servește — « *Povestea unui om adevărat* » este povestea eroismului vremilor noastre, a creșterii și îndeplinirii acelor adevărați oameni care sunt oamenii sovietici.

J. Popper

✦

BERTOLD BRECHT: « ROMANUL DE CINCI PARALE »¹⁾.

Unul din numeroșii bandiți, escroci și asasini care foiesc în cartea lui Bertold Brecht, d-l Peachum, decanul cerșetorilor din Londra și președintele onorabilei « *Societăți pentru valorificarea vaselor de transport* », îi spune la un moment dat soldatului Fewkoombey pe care-l însărcinase să comită o crimă, următoarele cuvinte pline de adevăr: « *E o chestiune comercială. E o afacere care continuă cu alle mijloace. Gândește-te la război. D-ta ești soldat: când oamenii de afaceri sunt la capătul înțelepciunii lor, e rândul soldatului. E adevărat*

că în viața comercială uzăm de obicei de alle metode, pașnice. Dar aceasta nu înseamnă decât că pentru a-ți ajunge scopul mai există astăzi alle posibilități decât un cușic bine răsucit. Sunt însă din nefericire și cazuri excepționale ».

Întregul « *Roman de cinci parale* » își află rostul în demonstrarea viguroasă a acestei legi care stă la baza societății capitaliste și care ne arată că în această societate « *afacerile* » cinstite și onorabile sunt de fapt strâns legate de ceea ce dreptul burghez definește limitat, crimă, delict, că între cele două categorii de activități există o profundă unitate, semnificația lor fiind la fel de dușmănoasă unei drepte așezări a colectivității omenești.

Filiația stabilită în inteligenta prefață a d-lui Petru Dumitriu între romanul picaresc spaniol și cartea lui Bertold Brecht este pe deplin justificată. Într'adevăr, în « *Romanul de cinci parale* » ca și în « *Lazarillo de Tormes* » sau în « *Novelas exemplares* » ale lui Cervantes, ca să nu amintim decât două opere capitale ale genului, suntem aruncați dela început în mijlocul haimanalelor și hoșilor, a tot felul de oameni certați cu legea, suntem inițiați treptat, cu o savantă minuție, în secretele operațiilor lor veroase. Numai că semnificația acestui ultim exemplar al literaturii picarești depășește cu mult granițele tradiționale ale genului. De fapt romanul sau nuvela cu *picaros* (pungași) purta cititorul, ca într'o excursie, într'un sector mocirlos, dar limitat, al societății. De aici caracterul palpitant, de aventură, al întâmplărilor iscate în această regiune, întâmplări care îmbrăcau haina atrăgătoare, plină de pitorescul noutății, pentru cititorul care le privea de dincolo, din lumea convențiilor respectabile, apărate de lege, prin crăpătura îngustă practică de scriitor. Cu totul altceva este « *Romanul de cinci parale* ». Bertold Brecht nu ne invită să privim prin gaura cheii într'o cameră izolată unde copiii răi ai omenirii își săvârșesc păcatele. El rupe cu brutalitate masca onorabilă pe care întreaga societate capitalistă și-o pune pe față și ne arată că întreaga ordine capitalistă este o imensă

¹⁾ Ed. de Stat, Buc., 1948.

pungașie, tot așa cum pungășiile și crimele, definite ca atare de legi nu sunt decât «*afaceri care continuă cu alte mijloace*».

E drept că primul plan al romanului lui Brecht, acela cu care cartea debutează, aparține *picaros*-ilor, pungășilor și derbedeilor, autentici, mărturisiiți, în uniformă am spune. E acea vastă societate de cerșetori organizați în care soldatul invalid Fewkoombey, este silit să pătrundă, și care sub conducerea lui Jeremiah Peachum, escroc puritan și ipocrit, își comercializează după sistemele cele mai moderne, plăgile, diformitățile și sdrențele. E Eldorado-ul unor cavaleri de industrie lipsiți de scrupule cum e Coax, al asasinilor și spărgătorilor de meserie de tipul lui Macheath, deveniți respectabili conducători de trusturi comerciale și directori de bancă. Priviți însă mai de aproape imaginea întunecată a acestei lumi interlope. Pe măsură ce se desfășoară acțiunea romanului, cutele ei murdare se desfac și acoperă întreaga societate burgheză. Intriga «*Romanului de cinci parale*» este țesută din tribulațiile celor trei pungăși amintiți mai sus, într'o perioadă de expansiune imperialistă a Mării Britanii, în timpul războiului cu Burii. Macheath, care conduce un concern de magazine universale, prin care-și desace mărfurile furate de banda sa, se luptă prin toate mijloacele — dintre care nu lipsește nici șantajul și nici crima — cu alte două concernuri pe care până la urmă reușește să le învingă și să le supună. Peachum, patronul cerșetorilor, vinde guvernului vase de transport pentru trupe, vase inutilizabile care se scufundă, provocând moartea a mii de oameni. El îl ucide pe celălalt escroc, Coax, atunci când își dă seama că acesta e singurul mijloc pentru a-și realiza afacerea. Dar cangrena care începe în aceste regiuni «de fund» ale societății se întinde până în etajele «superioare», unde locuiesc oamenii eleganți și distinși, burghezii «cinstiți» care conduc întregul edificiu capitalist. În afacerile murdare ale lui Peachum și Macheath sunt amestecați lorzi, funcționari superiori din ministere și din prefectura poliției, conducători ai unor bănci de străveche tradiție și cu

reputație stabilită și recunoscută. Aici stă forța cu care Brecht demască turpitudinea capitalismului. Care este de fapt deosebirea între Macheath, asasinul și spărgătorul, și domnii reprezentanți ai marii burghezii cu care vine în contact? Aceștia sunt niște bandiți la fel de feroși ca și el, care însă «*uzează de obicei de alle metode, mai pașnice*». Cu o ironie amară și feroce în același timp, cu mijloace de stil simplu și lipsită de ostentație, dar sub a căror simplitate, revolta și ura clocotesc, Bertold Brecht ne invită în birourile și apartamentele luxoase ale acestora și ni-i arată așa cum sunt: niște fiare lipsite de orice urmă de umanitate, care sunt capabile să strivească pe oricine, numai pentru a-și înmulți câștigurile.

«*Romanul de cinci parale*» este fără îndoială un roman picaresc, poate cel mai complet și mai semnificativ din toate. Și tocmai prin întinderea pe care o cuprind înțelesurile sale, el se situează la limita genului, îl epuizează. Fixându-și obiectivul asupra unei epoci și asupra unei țări în care capitalismul intrase în putrefacție — în care agenții săi nu mai erau decât o imensă bandă de *picaros*, de toate culorile și nuanțele, dar la fel de mârșavi și lipsiți de scrupule, — însă în care forțele înnoitoare ale proletariatului nu erau încă destul de coapte pentru a porni o ofensivă hotărâtoare și a curăța și însănătoși societatea, Brecht a putut să formuleze unul din cele mai necruțătoare și viguroase acte de acuzare împotriva clasei burgheze conducătoare a acestei societăți. Dincolo de cartea sa, și de revolta care clocotește în paginile ei, dincolo de revolta tuturor acestora, care, ca și Brecht, sunt conștienți de profunda putreziciune a capitalismului, începe acțiunea revoluționară de dărâmare a edificiului cariat și de ridicare a unui nou, așezat pe baze puternice și sănătoase. Și odată cu această acțiune va crește o literatură nouă în care vor ocupa un loc tot mai mare forțele progresiste ale proletariatului, ale unei așezări omenești, din care *picaros*-ii de felul lui Peachum sau Macheath vor fi izgoniți. «*Romanul de cinci parale*» condamnă o epocă și-i con-

semnează, într'un rechizitoriu literar foarte amănunțit, sfârșitul iremediabil. În era nouă, care va începe, literatura picarescă nu va mai fi posibilă, decât ca gen istoric.

Cartea lui Bertold Brecht are ca tonalitate dominantă negrul tragic, sarcasmul nemilos. O ironie amară ca fierca se prelinge din frazele scurte, uscate ale povestirii, ca și din admirabilele monologuri în care pirații capitaliști sunt puși să-și mărturisească singuri păcatele, să-și batjocorească cu candidă inconștiență vicilele și ipocrizia, ca și în poemele vibrante care prefațează capitolele. S'ar părea că în această lume întunecată, viermuind de bandiți în redingotă și târfe cu principii, speranța nu are ce căuta, tot așa cum n'au ce căuta oamenii curați și drepecți care vor prinde în pământ rădăcinile speranței. Într'adevăr, muncitorimea, despre care aflăm la un moment dat că a făcut o grevă de protest împotriva samavolniciei patronilor — grevă de altfel eșuată — nu ocupă decât puțin spațiu în roman, iar singurele personaje cinstite care-și atrag, ca atare, simpatia noastră, soldatul *Fewkoombey* și mica negustoreasă *Mary Swayer*, sunt niște victime care vor fi până la urmă strivite de mașina capitalistă. Și totuși, sub uscăiunea aparentă a cuvintelor cu care ni se adresează Bertold Brecht, sub scrâșnetul sarcasmului care domină *«Romanul de cinci parale»*, arde dragostea de oameni, aspirația fierbinte spre dreptate. În *«Visul soldatului Fewkoombey»* cu care se termină cartea, scriitorul construiește imaginea solemnă a judecății, în care, în sfârșit, capitalismul va avea să răspundă pentru crimile sale, în care condamnarea va cădea definitivă asupra unei societăți în agonie, lăsând să țâșnească zorile unei lumi mai bune.

Nu putem încheia aceste scurte notații despre o carte care ar cere mult mai mult spațiu, pentru a i se putea analiza satisfăcător substanța atât de densă, fără a spune câteva cuvinte despre autorul ei, destul de puțin cunoscut la noi. Scriitorul german Bertold Brecht, care și-a câștigat în țara sa o reputație strălucită de autor dramatic, și care a stârnit valvă în toată

lumea cu a sa *«Operă de cinci parale»* — a fost silit să emigreze după venirea la putere a lui Hitler. *«Romanul de cinci parale»* a apărut puțin timp după instaurarea regimului nazist: în 1934. Astăzi Brecht trăiește încă în exil, unde activează alături de grupările progresiste, după cum rezultă din depozitiile sale la procesele celor învinuiți de *«activități antiamericane»*. Poemele pe care le publică în revistele progresiste din Viena dovedesc că ura împotriva societății burgheze continuă să domine și în plămuirile sale artistice.

Constant Ionescu

JORGE ICAZA: *«GROAPA CU INDIENI»*¹⁾.

În perioada dintre cele două războaie mondiale și mai târziu, anumite reviste literare din Occident au publicat recenzii și au tradus fragmente din opera câtorva scriitori ai Americii Latine, scriitori desprinși de realitatea țărilor lor, promovând o literatură rarefiată, de un rafinament morbid. Dintre aceștia s'au bucurat, în special, de simpatia publicațiilor occidentale *«pentru inițiați»* Alfonso Reyes, și fantezistul George Luis Berges, ale cărui recenzii despre romane fictive au părut anumitor cercuri o culme de artă rafinată. Ca peste tot, astfel de scriitori vorbesc în numele unei minorități, cu atât mai dispuse să evadeze în regiuni eterate cu cât realitățile societății în care trăiesc sunt stringente (în țările Americii latine această minoritate exploatoare avea și mai are încă un caracter accentuat feudal).

Astăzi crește în țările Americii de Sud o literatură hotărât realistă și se dezvoltă o pleiadă de scriitori revoluționari. Ei și nu fanteziștii rafinați sunt cei care, analizând realitățile în mijlocul cărora trăiesc și militând pentru o nouă orânduire socială, trebuie să reprezinte țările Americii latine pe firmanentul literaturii universale. Așa

¹⁾ Ed. de Stat, Buc., 1948.

se și întâmplă. Ajunge, ca să înțelegem această deplasare a centrului de greutate în lumea scrisului, să pomenim de poezia înflăcărată a unui Pablo Neruda, sau de cuvintele rostite de romancierul brazilian Jorge Amado la congresul intelectualilor din Wrocław, cuvinte care au zugrăvit exploatarea nemiloasă la care e supusă clasa muncitoare braziliană și au arătat, în chip lămurit, că literatura Braziliei de astăzi nu poate exista decât sub semnul realismului critic și că orice produs literar care captează cititorii printr'un etalaj de exotism rafinat e un fabricat fără valoare al unor oameni, care refuză să privească și să înțeleagă realitatea.

În Ecuador, această exploatare a maselor muncitoare de către o minoritate privilegiată are un caracter specific. Se îmbină aci exploatarea marilor latifundari de tip feudal, cu exploatarea capitalistă, exercitată pe de o parte de marii capitaliști ecuadorieni, pe de alta de reprezentanții trusturilor nord-americane, venite aci pentru a «defrișa» terenul, adică pentru a se îmbogăți pe seama localnicilor ținuți într'o indescritibilă mizerie. Toate acestea se combină cu un fioros rasism și o crâncenă exploatare colonială, deslănțuită împotriva populației băstinașe, formată din Indieni, Negrii, Choloși.

Aceasta este atmosfera pe care o zugrăvește, în scrierile sale, cel mai proeminent dintre scriitorii ecuadorieni de astăzi, Jorge Icaza. A debutat printr'o culegere de nuvele «Noroii Muntelui», pentru a continua printr'o serie de romane: «Pământ Indian», «Groapa cu Indieni». În toate urmărește același lucru: redarea unui tablou al vieții indienilor ecuadorieni și analizarea diferitelor interese exploatare, care se îmbină pentru a ține această populație în starea în care se mai află încă.

«Groapa cu Indieni» este povestea deschiderii unei șosele pentru automobile, care să facă accesibil unui capitalist ecuadorian și Yankeeului, care furnizează mașinile, un teren bogat în păduri și eventual și în zăcăminte petrolifere. Pentru croirea acestei șosele trebuiesc distruse colibele Indienilor

(«huasipungo»-urile), care stau în drum; bineînțeles că mâna de lucru va fi a Indienilor, singurii care pot lucra în condițiile «igienice» impuse de teren și de mâna sgârcită a exploratorilor. Șantierul se transformă curând într'o «Groapă cu Indieni», căci muncitorii cad secerăți de friguri, din pricina hranei proaste și a muncii istovitoare. Astfel de dificultăți nu înspăimântă pe cei care au interes ca lucrul să fie dus la bun sfârșit. Când biciul supraveghetorului nu ajunge, se întrebunțează un rachieu făcut din suc de agave. Și, pentru ca băutura să fermenteze mai repede, se aruncă înăuntru câteva vase de urină, niște carne stricată și câte o pereche de ghetec vechi.

Mai există un factor, pe care capitalismul nu-l neglijează atunci când vrea să-și asigure sclavia băstinașilor. Slujitorul bisericii catolice din sat patronează orgiile stăpânului, justifică față de Indieni toate nelegiuirile acestuia și vinde mântuirea pe bani. În schimb e direct interesat în exploatarea forestieră din ținut. Răscoala indienilor exasperați, cu care se încheie romanul, e înăbușită de batalionul adus dela centru de don Alfonso Pereira, moșierul, și de Mr. Chapy, finanțatorul exploatarei. Peste cadavrele indienilor secerăți de mitraliere și peste colibele făcute una cu pământul, aceștia înfig drapelul exploatarei.

«Groapa cu Indieni» e scrisă într'un stil de o simplitate excesivă. Autorul e atât de urmărit de gândul de a nu reda decât esențialul, încât pe alocuri, povestirea pare simplistă, devine schematică și supără prin goliciunea ei. Procedul nu e lipsit de înțeles. Jorge Icaza vrea să lase faptele să vorbească prin patetismul lor și se ferește de orice comentariu sentimental, intenționând să dea tabloului severitatea și preciziunea unui aqua-forte. Până și aspectele scabroase și scatologice sunt notate cu exactitate. Unele pagini vădesc accentuate influențe naturaliste. Ajunge să amintim de scena desgropării hoitului de bou, cu care Indienii vor să-și potolească foamea, pentru ca să ne dăm seama că autorul confundă uneori viziunea realistă cu căutarea amănuntului hidos.

Totuși, dacă privim spre nuvelele dela începutul carierei literare a lui Jorge Icaza, nuvele în care elementul erotico-morbid ocupă un loc preponderent, ne dăm seama că aceste reminiscențe naturaliste se împuținează pe măsură ce romancierul se desăvârșește, conturându-și personalitatea literară. Așa cum îl desprindem din romanul « Groapa cu Indieni », Icaza este un elocvent reprezentant al realismului critic în literatura sud-americană.

Vera Călin

MAXIM GORKI: « AZILUL DE NOAPTE »¹⁾.

Se recunoaște, în deobște, că una dintre principalele realizări ale teatrului sovietic, când a ajuns, după 1930, la deplina stăpânire a mijloacelor sale specifice, este « redescoperirea lui Maxim Gorki ». Piesele lui se jucau mai înainte sporadic, erau socotite ca fiind « prea puțin teatru ». Atunci s'a pus în valoare tot dramatismul interior, tot vuietul surd care răsună în opera teatrală a lui Gorki.

Dar dacă valoarea scenică a acestor piese a fost discutată, « calitatea lor de lectură » rămâne neatinsă și la o jumătate de veac dela ivirea operelor (1902) rezonanța ei umană este aceeași. Faptul se datorește poate, în primul rând, unicei simplități a dialogului. Dela prima replică, pătrundem imediat într'o lume cu trei dimensiuni, în care oamenii ni se desvăluie cu amestecul lor de hâd, — așa cum i-a creat o societate hâd organizată — și de luminos. Ca și în nuvele, o frază e de ajuns pentru a face să trăiască un personaj.

Piesele lui Gorki cuprind fiecare un alt aspect al societății timpului și, luate împreună, aduc o oglindire aproape completă a lumii țariste din preajma revoluției.

În « Dușmanii », cele două clase în luptă, muncitorimea și burghezia, se înfruntă fățiș, cu prilejul unei greve. În « Cei din urmă » apar aspectele cele mai tragice, de

descompunere, din lumea instrumentelor de represiune ale burgheziei — poliția țaristă. « Copiii soarelui » zugrăvește pe intelectuali. « Azilul de noapte » sondează fundul societății — lumea declassaților, unde cei svârliți afară de mecanismul implacabil al societății capitaliste se egalizează într'o înjosire comună. Fostul baron, fostul actor, fostul meseriaș se svârcolesc în aceeași mocirlă cu prostituata și hoțul.

Păturile acestea sociale deosebite, zugrăvite în fiecare piesă explică și ceea ce s'ar putea numi « distribuția inegală a luminii » în opera lui Gorki, dacă o asemenea caracterizare n'ar contrasta cu simplitatea operei lui. Nu există pagină din Gorki lipsită de nădejde și de zare, nu există operă care să nu se deschidă spre schimbările viitorului. Pentru că Gorki n'a fost un decepționist confuz, ci un realist socialist. A văzut puțința schimbării, a făcut parte din clasa care avea menirea istorică de a realiza societatea fără clasă. A rămas tot timpul credincios mișcării revoluționare și ideologiei ei. Toate aceste caractere apar puternic în operă și tocmai ele o fac să depășească realismul critic. Nicio schiță, roman sau piesă nu se rezolvă în iremediabil, în tristețea fără ieșire. În toate — rostită în șoptă sau afirmată răspicat — răsună încrederea în om, în toate străbat direct sau indirect semnele pozitive.

Direct sau indirect, — după clasa socială pe care o zugrăvesc. În « Dușmanii » lumina e tare, directă. Soluția se arată numai în luptă, chiar dacă o grevă, o bătălie va fi vremelnic pierdută. Dar în « Cei din urmă » soluția nu poate veni decât indirect, din afară. Chiar cei mai buni dintre cei de pe scenă nu sunt în stare decât să vadă oribilul vieții lor și să se lamenteze a nepuțință. Un personaj mai lucid are viziunea revoluției, care îi va asvârli la o parte din cale, ca pe un bolovan. Și nici intelectualii depărtați de viață din « Copiii soarelui » nu sunt în stare să găsească singuri drumul. Și nici vagabonzii din « Azilul de noapte ».

« Azilul de noapte » e piesa lumpen-proletarilor, a declassaților. Lumpen-proletarii, asvârliți înafară de clasa lor, ajunși

¹⁾ Ed. de Stat, Buc., 1948.

«la fund», n'au nici suficientă conștiință de clasă, nici puțința unei revolte organizate. Sbaterea lor e zadarnică și fără țel. Câte unii încearcă fără vigoare să se smulgă din mocirlă, dar până la urmă cad din nou la fund. Alții se ascund în vis și mitomanie, ca prostituata Nastia sau în amintirea bogățiilor trecute ca «Baronul». Chiar Satin, cel mai lucid și cu mai mult resort sufletec, care și-a pierdut încrederea în om, ajunge doar la revoluța vagă.

Piesa lui Gorki explorează omenescul care sălășluțește încă în aceste străfunduri sociale. Realismul lui e tot atât de departe de viziunea naturalistă, care transpune totul în meschin, ca și de siroposul «umanitarist». Oamenii aceștia sunt arătați în toată decăderea lor — roși de alcool, trăind dela o zi la alta. Dar totuși, singurul cu adevărat abject — și faptul își are tâlcul lui — este «Baronul», fostul aristocrat gata să latre în patru labe pentru un pahar de votcă. În opoziție cu groaznica pereche a patronilor azilului, vagabonzii aceștia au păstrat trăsături luminoase. Sunt solidari și sinceri cu ei înșiși. Ei încearcă zadarnic să iasă la liman, fără să-și dea seama că nu se pot salva izolați, ci numai prin marea înnoire a Revoluției, la care ei sunt prea puțin în stare să contribuie.

Piesa e construită tocmai pe eșuarea unei asemenea încercări greșite. Luca, personajul care împarte o amăgitoare alinare are și el încredere în oameni. E plină de semnificație povestirea lui din actul al treilea, în care arată cum a trăit o iarnă întreagă laolaltă cu cei doi tâlhari, veniți să-lucidă. Luca iubește oamenii și li tratează ca pe oameni. «Omul» — însă dacă învață. Omul poate învăța multe pe altul, fără bătaie de cap. Dar toată căldura cu care Luca încearcă să ajute oamenii se dovedește stearpă. Pentru că mijlocul folosit e greu și primejdios. Luca se slujește de arma cu două tăișuri a iluziei. Pe actorul ajuns în ultimul grad de alcoolism îl convinge de existența orașului în care sunt vindecați alcoolicii. Ascultă cu răbdare aventurile imaginare ale Nastiei. Il întărește pe Pepel în hotărârea de a-și schimba viața. Și într'adevăr, răspândește în bezna înghețată

din jurul lui puțină lumină și căldură. Dar acțiunea aceasta iluzorie nu poate ține mult. Ea se spulberă odată cu plecarea lui Luca. Și cei supuși la tratamentul iluziei se lovesc mai dureros de odiosul realității pe care o trăiesc. Nastia își strigă desnădejdea. Pepel ajunge la crimă. Actorul se spânzură. Pentru oamenii din azil nu există scăpare dinăuntru.

Vechea traducere a lui Iosif Nădejde, înafară de câteva mici scăpări, poate fi luată ca pildă pentru firescul și puritatea limbii.

Silvian Iosifescu

CLAUDE MORGAN: «PECETEA OMULUI»¹⁾.

Claude Morgan este unul dintre acei scriitori francezi care nu vor să uite războiul și ororile sale și care caută cu mijloacele scriitoricești proprii să împiedece și eventualele amnezii ale altora. Aceasta, pentru că, prin suferință și luptă, el a descoperit că multe din problemele pe care le pune timpul odinioară erau și ale lui, fără să-și fi vizat direct, pentru că rezistând fascismului împreună cu mulți concetățeni de-ai săi, a ajuns să se identifice cu conștiința marelui majorității a semenilor săi. În fond, «*Pecetea Omului*» e un fel de jurnal retrospectiv de «criză» a unui intelectual francez — criza sufletească a unui mic burghez care simte la un moment dat pintelul german în șale, după ce li făcuse la început câteva mute temenele. «Liberalul», desemnatul primului șoc, se desmeticește cu încetul și începe să vadă crescând ideea eliberării, câștigând oamenii împrejurul lui, materializându-se în acțiuni și gesturi mărețe, în eroisme nebănuite. Rezistența îl va câștiga și prin convingerea pe care o exercită faptele asupra sa, dar și prin efectul transformării profunde ope-

¹⁾ Ed. de Stat, Buc., 1948.

rate în structura intimă a individului. Alături de prietenii comuniști, intelectualul șovăitor și-a găsit un drum cert, o cauză pentru care merită să trăiești și să lupti. Găsirea unui sens al existenței este concluzia pozitivă a acestei cărți, cu atât mai mult cu cât sensul descoperit este același ca și al tuturor celor ce se sbuciumă pentru pâine și libertate.

E explicabil ca literatura post-belică, născută pe noile coordonate ale unei gândiri sistematic grefată pe realitate, să dea și în sectorul progresist al peisajului cultural apusean, acea creație în care dragostea să apară ca un fenomen pozitiv, ca un stimulent categoric în lupta pentru împlinirea idealurilor mărețe.

«*Pecetea Omului*» cuprinde deocamdată schițată această împletire a iubirii pentru o femeie cu dragostea grandioasă de oameni, și faptul e explicabil, deoarece societatea burgheză nici nu poate cunoaște o asemenea situație în viața de toate zilele. Literatura sovietică ne oferă exemple admirabile de ceea ce se poate înfăptui artistic cu modelul unor astfel de împregnări. Dar pentru că acest roman — mai mult un reportaj psihologic, poate prea «obiectiv» pe alocuri — se structurează pe relevanțele obținute și prin intermediu lunei femei, el este în întregime un document de valoare mai restrânsă, deși cazul descris nu e nici întâmplător nici foarte personal. Sototelile șovăitoare ale lui Claude Morgan cu el însuși, s'au terminat și sfârșitul volumului desemnează pentru eroi un semafor roșu ce indică drumul precis spre o izbândă a umanității. Dar și aici ca și la Elio Vittorini, plutește vag încă printre rânduri, parfumul vechiu, insuportabil pentru noi lectorii de aici, al tuturor îndoielilor trecute. Cartea e începută în 1941 și terminată în 1943, ceea ce ar constitui o explicație; din anul respectiv, pentru unii, viitorul apărea încă destul de lipsit de contururi, văzut prin ceața evenimentelor. Se poate observa însă că anumite incertitudini se datorează și limitării orizontului eroului Bermont; personajul central al întâmplărilor, își expune cazul personal cu atâta stăruință, încât rămâne uneori im-

presia că transformarea individului s'a efectuat numai datorită celor doi trei oameni cu care a venit în contact și femeii iubite. De fapt, acesta e cazul apostaziilor incomplete. Trecut dela o situație călduță și o existență insignifiantă la o postură de rezistent pasiv și apoi mult mai activ, eroul înregistrează cu participare frazele acestei treceri, dar nu dă dovezi peremptorii că se leapădă de trecut și că se înglobează definitiv în rândurile luptătorilor. De altfel, contactele cu mișcarea de rezistență sunt descrise foarte sumar, autorul stăruind cu o deosebită insistență asupra schimbărilor interioare. Dar, în felul acesta, influența condițiilor determinante ale acestor schimbări apare mai puțin clară. Mereu în planul întâi, eroul suportă în preajma lui două-trei figuri șterse, care nu fac decât de asemeni să-l caracterizeze numai pe el.

Jurnalul rămâne totuși foarte interesant, definitoriu fiind pentru o categorie largă de intelectuali burghezi care au fost convinși de fapte și oameni să facă un viraj de atitudine politică. Este definitoriu de asemeni pentru diferitele sociuri de «neutralitate» în interiorul cărora se îngrașă viermii vechiului și noului fascism, e lămuritor în sfârșit pentru poziția unei însemnate părți a scriitorilor francezi de astăzi care își dau seama acum foarte bine ce a însemnat hitlerismul și cum trebuie luptat împotriva încercărilor de a-l renaște.

E păcat cu atât mai mult, deci, că romanul a fost prezentat cititorilor români de către Editura de Stat în traducerea crâncenă a cuiva care semnează I. Igiroșanu. Versiunea rănește și abundă în cacofonii, construcții sintactice imposibile și acorduri de timp la verbe, care demonstrează un comerț foarte redus cu gramatica oficială a limbii noastre. O bună parte din poezia unor stări sufletești sondate cu mîgălă de autor, se evaporă în tratirea traducătorului și rămân numai să fie ghicite de perspicacitatea cititorului român, care refuză platitudinea din principiu și din optimism. Ar fi de dorit așa dar ca alegerea traducătorilor să fie făcută cu cel puțin tot atâta grijă cât și a autorilor.

Valentin Silvestru

TURGHENIEV: „NUVELE“¹⁾

Nuvelele, adunate la Editura de Stat de traducătoarele Lucia Demetrius și Elena Culacov sunt, în raport cu sensul literar (convențional) al termenului, niște pseudo-nuvele. Compunând «în secret», adică fără voia mărturisită a creatorului lor, un mic ciclu, nuvelele sale umplu un tablou mural, completează un perete, precum o serie de nuanțe, regrupate, dau un ton. Pe această frescă se urmăresc scene din viața micii boierimi rurale ruse, la jumătatea secolului al XIX-lea, penultimul secol țarist. Scenele ar putea primi numele balzacian de «Scene din viața de țară», pentru realismul lor portretistic.

Turgheniev, prin origine, a ieșit ca o ramură dintr'un arbore nobiliar foarte vechi, arbore cu rădăcini masive la țară. În mod semnificativ, el însuși și-a intitulat un roman — arhiclit în special la sfârșitul secolului trecut, — «Un cuib de nobili». Deci, cunoscător direct, «din ou», al acestei spețe sociale, a boierimii rurale, Turgheniev îi face portretul în colori prudente și ușor aburoase. Figurile anemice ale boer-nașilor apar ca într'o cromolitografie de un gust superior, lucrate cu mâna sigură a unui miniaturist delicat, dar ferm. Turgheniev nu e însă numai un pastelist; el fixează net și definitiv, ca pe o hartă, conflictele intime care agită eroii lui.

Eroii lui Turgheniev sunt niște proprietari care-și consumă iute, într'o singură experiență, sufletul lor minor, închis parcă el însuși între limitele moșiei. Natural, ei își închipuie că pot cultiva așa zisele relații de «patriarhalitate socială» cu exploatații lor, aflați în condiția abjectă de șerbi. Ignorând energia revoluționară a robului — care stă deocamdată în stare de somn, ici când doar turburat de vise, respectiv sgduuit de revoltă, — boier-nașii înmoaie într'un fel de teamă superstițioasă disprețul lor de clasă pentru țărani. Urechea lor fiind nesimțitoare la sgomotele surde sau chiar la erupțiile sociale ce anunțau Marea Revoluție, gen-

tilomii viețuiesc într'un climat moral temperat și aproape idilic din punct de vedere social (natural iluzoriu). De aceea ei se consacră lor înșiși, mișcându-se între vânătoare, pescuit, ospăț, bal, excursii cu trăsură, cu o satisfacție lentă și greoaie, într'un fel de vagă agitație lenevoasă, spre a se feri de plictis sau obezitate.

În asemenea condiții sociale și psihologice crește o singură preocupare: amorul. Dragostea e un element capabil să disloce sau cel puțin să pună în derulă, fie chiar numai momentan — și Turgheniev subliniază aceasta — inimile uscate sau mințile seci ale boer-nașilor. Fără a culmina tragic, dragostea împlinește rolul ei de expresie elementară, de forță naturală care sparge sau cel puțin clatină apatia conacurilor. Dragostea e văzută ca o aventură, ca o încercare de ieșire din cercul constrângător al mediocrității, izbucnind însă ca o explozie... fără sgomot. E vorba deci de o aventură destinată să se realizeze în secret, fără ca «societatea» să o afle, spre a nu-i împiedica desfășurarea interioară. Cum s'ar spune în limbajul lui Flaubert, cu care Turgheniev era dealtminteri foarte prieten, dragostea are un conținut bovaric; exprimă adică nevoia evadării din lumea burgheză pentru Flaubert, moșierească pentru Turgheniev. Așa se întâmplă cu Maria Pavlovna din nuvela «Liniste», care se înneacă, din disperare amoroasă — Ema Bovary luase arsenic. Alta, din nuvela «Trei portrete» (cu numele deci tipic pentru vocabularul romantic), fiind părăsită, dispăre fantomatic. Toate aceste cazuri au valoarea conținută, implicită a unei atitudini critice față de mentalitatea tiranică și meschină în același timp în domeniul moralei erotice a claselor exploatare. Nimeni deci nu se va mira atunci că, între personajele lui Turgheniev, femeea este un erou pozitiv sau, cel puțin, singura imagine de simplitate pură într'o lume opacă și stupidă. E adevărat că femeea nu conduce acțiunea epică propriu zisă, dar aceasta e explicabil, devreme ce, în societatea structurată în clase, ea este așezată, ca valoarea creatoare, în ultimul rând. Dar femeea inspiră o acțiune, căreia

¹⁾ Ed. de Stat, Buc., 1948.

fi și pune conturul ei specific. De asemenea, se mai observă lesne că femeile, nu numai din nuvele dar și din alte opere «grele» ale lui Turgheniev, se diferențiază prea puțin individual, ele grupându-se (palid) în jurul a doi poli afectivi: femeia e bună sau rea, violentă sau palid-candidă; amantă capricioasă, frivolă, sau devotată și cu resurse de sacrificiu. Cu alte cuvinte, imaginea ideală a femeii oscilează între tipul impulsiv și de crudă cochetărie, dar nesuferțială — căci este capabilă de conflicte interioare — și tipul de vivacitate și naivitate încântătoare. Eroinele care exemplifică primul tip se nasc în saloanele mari, deci ca niște produse de seră frumoasă dar otrăvitoare, ale mării moșierimi, în care a înflorit flora descompunerii morale (ca Nadejda Alexeevna din «Liniște»).

Celelalte crese însă cu spontaneitate castă în răsadul mai puțin stricat al boierimii de țară. Pentru acestea din urmă, victime ale fanților de provincie sau ale vicioșilor sosiți din Capitală, amatorii de inocență locală, dragostea e totdeauna ceea ce un romantic numește o pasiune, sau ceea ce un cinic scriitor burghez a denumit «o afacere serioasă». Ca o consecință logică, dragostea lor — a Mariei Pavlovna de pildă, din nuvela intitulată înadins, cu o calmă ironie, «Liniște», și care este și o replică la «Liza» din «Un cuib de nobili», se strivește, pierе violent. Femeile se vestejesc brusc, ca Ofelia, sau mai degrabă ca «Jeanne» din romanul câmpenesc al lui George Sand, — scriitoare apreciată mult de Turgheniev.

Turgheniev, în ciuda viziunii sale intristate despre condiția umană, descoperită cu deosebire în aceea a femeii, nu cade în greșala funciară a naturalismului, anume determinarea pesimistă a naturii umane. Realismul lui fără a avea ceva din substanța acidă a realismului critic balzacian, sau din acela de mai târziu al lui Gorki, nu se încrucicează nici cu arta sumbră a lui Zola. Și în acest sens, el este superior lui Flaubert și Maupassant. Turgheniev se întâlnește cu creatori ca Dickens, Victor Hugo și George Sand, al căror contact,

literar cel puțin, îl căuta el însuși cu feroare, după cum mărturisește. Cu alte cuvinte, arta lui, impregnată de umanitarismul acela specific romanticilor semi-revoltați sau «revoltați în genunchi», cum i-a caracterizat Lenin, este vocea unui artist care lucrează cu procedee realiste, un material de sentimente și aspirații proprii micului romantism. Acesta se înfățișează tandru, compătitor și nostalgic, nesguduit de vibrațiile orchestrale ale marilor spirite revoluționare. De aici provine și înclinația creatorului rus către o descoperire atentă a realității, dar practică cu o mișcare de reținere, nestrăbătută de curente masive, de vânturi epice, atmosfera la Turgheniev este calmă, — firește la suprafață — și corespunzătoare efortului său constant de a se situa pe sine în afara evenimentelor. Iluzie desigur, căci ca și la Flaubert, Turgheniev are optica clasei sale. Și în adevăr, Turgheniev este mare scriitor, nu când se detașează de universul personajelor sale, ci când participă emoționat la destinul lor. Atunci și stilul i se colorează, o tușe caldă dar discretă, «sufletă», cum spun gravorii, animă peisajul, cadrul natural în care se refugiază de altfel întotdeauna, în împrejurările decisive, eroii lui.

Acțiunea, redusă la dimensiuni strict necesare, nu se desfășoară direct și impunător. Ea pare așezată la distanță, la mare distanță de ochiul observatorului, în perspectiva timpului, pentru el monoton și consumator de energie. Turgheniev avertizează astfel asupra înstrăinării omului de el însuși, asupra pericolului de măcinare a vieții sale, de dispariție în aburii de fum ai timpului. E semnificativ că unul din romanele sale poartă numele de «Fum», ca un fel de motto general, sau un epitaf al lumii eroilor lui, al clasei din care făcea parte. Ca cioclu al acestei lumi, și ca vestitor în același timp al viitorului, Turgheniev l-a creat pe Bazarov, eroul unui alt roman «Părinți și copii», primul nihilist din literatura rusă, iar pentru vina de a fi deschis ochiul critic într-o lume care se voia inviolabilă, Turgheniev a și fost exilat.

Chiar dacă nu sunt ale unui critic social manifest, ale unui protestatar militant, « Nuvelele » conțin elemente critice și profilează, palid încă, desenul viitorului.

Turgheniev împlinește rolul de martor subtil al derutei interioare ce bântuiau clasa care l-a isgonit, aristocrația țaristă.

Mihail Petroveanu

AUGUST IACOBSONH: « VIAȚA ÎN CITADELĂ »¹⁾.

Distinsă cu premiul Stalin pe anul 1947, piesa aceasta se situează pe linia de luptă a dramaturgiei socialiste contemporane. Autori ca Simonov, Fadeev și Ehrenburg ne-au arătat ce înseamnă această direcție în creația dramatică a vremii.

« Povestirea dramatică » a lui Iacobsohn, așa cum se subîntitulează *Viața în citadelă*, e o incursiune în realitatea imediată, în peisagiul social al vremii noastre.

Problema pe care o pune piesa lui Iacobsohn este problema izolării omului în noua colectivitate. Teoreticienii culturii burgheze, din epoca ei de criză, au creiat formula « turnului de fildeș », încercând să acrediteze ideea că artistul, poetul, savantul, pentru a crea opere nemuritoare, trebuie să urce scările acestui turn, tăindu-și toate punțile care l-ar putea lega de frământările cetății, de colectivitate, de acel « vulg » desconsiderat care reprezenta realitatea însăși.

Tematica din piesa lui Iacobsohn este relația inversă, de convertire a izolatului la participarea socială, la o prezență activă în colectivitate.

Dacă ar fi să o rezumăm într-o formulă telegrafică i-am spune: *pericolul zonelor neutre*.

Intr-o asemenea zonă neutră vrea să trăiască profesorul August Milas, om de știință, filolog renumit, figură totuși

onorabilă, care se clustrează între, zidurile casei, atunci când țara și poporul său sângerează, în ultima fază a luptei pentru isgonirea invadatorilor nemți. Instaurarea regimului democratic în Republica estonă eliberată, frământarea care animă toate conștiințele dincolo de zidurile citadelei lui Milas și chiar înăuntrul lor, nu trezește nici un sentiment în conștiința eroului. Dimpotrivă, comoditatea lui burgheză reacționează prompt pentru a reprima orice încercare de atingere cu realitatea.

În această atitudine dărză și egală îl vom vedea pe profesorul Milas până la sfârșitul piesei, când toată construcția turnului său de fildeș va cădea în țândări, silindul-l să coboare la realitate, la viață, la participare.

Conflictul piesei constă în lupta profesorului Milas cu mediul său casnic, care reprezintă marea colectivitate, patria și umanitatea. De fapt, casa profesorului Milas este această colectivitate însăși, în diagramă, surprinsă în acțiunile și reacțiunile individualităților care o compun, dar și în mișcarea ei de ansamblu, în drumul spre progres. Conflictul se rezolvă la sfârșit, când Milas își dă seama, nu numai de absurditatea poziției sale neutrale, dar și de răul care poate decurge dintr-o atare poziție.

În fabula piesei, citadela lui Milas devine adăpostul celor doi criminali, foști conducători ai unui lagăr de exterminare în timpul ocupației naziste. Privind lucrurile mai adânc, în înțelesul lor, se învederează că însăși conștiința neutră a profesorului Milas este — sau poate deveni — locul de refugiu al ideilor potrivnice progresului. De aici concluzia, că pozițiile neutrale *nu* reprezintă un punct de echilibru pe linia ce desparte cele două tendințe, progresul social de obscurnatismul reacționar. Dimpotrivă, poziția neutră, apolitică, e periculoasă — pentru că, confuzionistă și retrătilă, va adăposti microbul și-l va perpetua.

Desigur, piesa lui August Iacobsohn e o piesă de idei sau, mai bine zis, o demonstrație de idei operată cu material dramatic și cu tehnică de teatru. Conflictul se simte, pulsează, pretutindeni. de-a-lun-

¹⁾ August Iacobsohn: « Viața în Citadelă », Editura de Stat, Buc., 1948.

gul celor patru acte. El crește în măsura în care întreaga colectivitate din jurul profesorului evoluează, angajându-se în răspunderi legate de cealaltă familie, din afara zidurilor casei, marea familie a umanității. Milas rămâne la același punct inert, în rezervă și confuzie, din ce în ce mai departe de propria sa familie și deci de umanitate, până în momentul demascării celor doi criminali — fiul și nepotul său — aciuși în zona neutră a citadelei.

Ca tehnică, piesa este o largă desfășurare de situații și personaje, operată, nu numai cu scopul de a reprezenta realist un peisagiu uman, ci tocmai pentru a vehicula, cu ajutorul lor, ideile care se confruntă în piesă. Forța acestor idei e cu atât mai mare cu cât personajele lui Iacobsohn își găsesc identitatea în realitatea imediată, reprezentând, fiecare, categorii sociale, mentalități și structuri sufletești deosebite. Personagiile din *Viața în citadelă* ne sunt chiar familiare, pentru că însăși colectivitatea românească trăiește, din 1944, un proces de transformări sociale, economice, politice și morale aproape identic cu cel din Republica estonă.

Piesa e străbătută de o feroare și de o umanitate pe care numai paginile literaturii socialiste o pot realiza: o anume poezie a cotidianului, a lucrurilor mărunte, a bucuriilor și emoțiilor simple nu poate scăpa nici lectorului, nici spectatorului.

Personajele principale ale piesei, dacă reprezintă fiecare valori individuale de caracter și temperament, sunt în același timp și reprezentări tipice ale categoriilor și claselor sociale. Profesorul Milas ocupă planul de fund al scenei; este intelectualul burghez, încorsetat în formalismul rigid al clasei prins în păienjenisul prejudecăților pentru care orice tulburare a așa numitei « ordini » devine o amenințare. Este de fapt poziția marelui burghezi exploatare, deși în speță profesorul Milas nu e nici fabricant, nici bancher, nici armator; acceptând sistemul, el a trebuit să-l adopte și disciplina, să devină apărătorul sistemului. Fond bun, onest, asupra căruia, însă, societatea burgheză a îngrămădit

molozul prejudecăților sale. Noua societate nu-l va câștiga pe profesorul Milas înainte de a-i sdruncina eșafodajul șubred al poziției sale aparent neutră, dar, în fond, angajată vechiului sistem. Trezit la realitate, Milas va deveni o valoare pozitivă. Casa și conștiința lui nu vor mai adăposti oameni și idei criminale.

Desfășurarea celor patru acte marchează scenic procesul de destrămarea a certitudinilor sale, șubrezirea până la dispariție a eșafodajului pe care se sprijină în apărarea sacrosanctei citadele.

Soția profesorului, Eva Milas, aparține aceleiași clase, dar din contactul mai direct cu realitățile ea va găsi curând drumul spre lume. Femeie de casă, bună soție și mamă, tributară și ea, până la un punct, formalismului burghez, e capabilă să rupă după o ușoară șovăire cu acest formalism și să evolueze.

Lidia și Karl, copiii gemeni ai familiei Milas, prin opoziție cu profesorul, se situează în planul prim al noii societăți socialiste. La douăzeci de ani ei n'au fost încă prinși în păienjenisul nefast, urzit de clasa stăpânitoare, și de aceea pot păși cu hotărâre pe poziția avansată, de unde oamenii progresului angajează răspunderi și luptă pentru marile idealuri.

Ei reprezintă generația nouă, aliniată pe direcția luptătorilor Ans Kuslap și Ian Sander, patrioți estonieni, care au luptat în partizanat și au îmbrăcat apoi uniforma Armatei Roșii, eliberatoare.

Ralf — fiul din prima căsătorie a profesorului Milas — e o excrescență a societății burgheze în declin, omul fără scrupule, aventurier, spirit neorientat și confuz. El a devenit unealta criminală a asupritorului nazist, executantul funestelor masacre din lagărele de exterminare. Cinic, amoral, turmentat de găunoasa mistică a întunericului hitlerist, profitor al regimului de uzurpare națională introdus de hitleriști, Ralf reprezintă nu un caz pur și simplu, ci o categorie întreagă. El e proto aceluși tineret, din rândurile căruia fascismul a recrutat batalioane de asalt, formațiuni SS, fascii și altele organizații criminale.

Ralf e unul din acei merecenari zeloși, trăind și activând sub lozincă «*vivere periculosamente*». El va părăsi scena în lanțuri, după ce a fost demascat, iar dincolo, în viața care se continuă peste gândirea convențională a pereților de carton, îl va aștepta judecata și plutonul de execuție. Noua societate socialistă poate ierta pe «*cei ce au greșit, dar nu pe criminali și pe jefuitori*», cum spune unul din eroii piesei lui Iacobsohn.

Doctorul Richard Milas, nepotul profesorului e portretul tipic al omului fără voință, nehotărât, șovăitor, ambiguu, fugind mereu de răspunderi, totuși incapabil să se sustragă alunecării spre rău. Richard e condus de Ralf, târît în aventură.

Reacțiunile lui sunt pur animalice: frica, lăcomia, teama de pericol, etc. Indată după instaurarea regimului sovietic, Richard Milas, fost până ieri doctorul lagărului hitlerist de exterminare dela Klooga, se va «*aranja*» într'un post de medic sindical, va ține conferințe cu titlul «*bolile venerice*» — un instrument ticălos al celui de al treilea Reich, va lua zelos cuvântul la întrunirile populare și va lăuda cu pathos noul regim. El e vierme e societății burgheze, care a lunecat, cu onctuozitatea lui, pe trupul noii societăți socialiste. Dar de aci va fi stârpit curând, pentru că noua societate socialistă e un organism tânăr și viguros care știe să înlăture paraziții crescuți din putreziciunea lumii burgheze.

Scriitorul Lilac aparține aceleași clase și e din aceeași generație cu profesorul Milas. Mentalitatea lui, însă, este alta. În momentul când agresiunea germană i-a încălcat și i-a subjugat patria, Lilac a înțeles ce însemna «*noua ordine*» predicată de hitleriști și, dacă vârsta și inerția lui burgheză l-au ținut în pasivitate și nu s'a înregimentat în rândurile luptătorilor din partizanat, el va intra în luptă acum, după isgonirea hitleriștilor de pe solul estonian. Va lupta cu hotărâre împotriva rămășițelor fasciste, a colaboraționiștilor,

împotriva acelei mentalități periculoase a izolării în zona neutră, în care se complac oameni ca profesorul Milas. Suflet entuziast, vibrant, el își caută locul lângă generația nouă, luptătoare. Astenia vechii societăți, devitalizarea ei, manifestată în artă prin curentele decadentiste, prin gustul pentru morbid și patologic, a fost trăită și de Lilac. Realitățile noi aduc însă o înviorare. Iată-l pe Lilac, mărturisindu-se: «*Abia cu două luni în urmă credeam că nu mai am despre ce scrie. Astăzi, gândesc cu totul altfel*».

Arhitectul Viarihein și soția sa, Emilia, încarnează lumea veche, pe reprezentanții lagărului imperiaist în poziție de luptă împotriva progresului: superficiali, formalști, mistici și rapaci, ei persiflează tot ce e nou, combat tot ce e pozitiv și își pun nădejdiile într'o revanșă a întunericului. Este cuplul comic al piesei.

Ans Kuslap și Ian Sander fac parte din galeria numeroasă a eroilor revoluționari, a oamenilor noi, formați în lupta de partizanat și încadrați apoi în frontul armatei eliberatoare. Ceea ce îi caracterizează, este profunda lor umanitate, simțul datoriei și al răspunderii în lumea care se făurește, hotărârea și vitalitatea celor care au biruit lagărele, închisorile, persecuțiile și pericolele frontului.

Omul din popor: simplu, sobru, muncitor, este creionat de aparițiile liniștite ale Anei, mama inginerului maior Kuslap.

În bătălia care se dă după zidurile înalte ale citadelei profesorului Milas (între ordinea adevărului, a progresului și mentalitatea (în'ârziată — surprindem, așa dar, șapte poziții distincte, marcate de: Kuslap și Sander, Ana, Karl și Lidia, Lilac și Eva, Profesorul Milas, Soții Viarihein, Ralf și Richard. Ele reprezintă nuanțele, atent examinate, ale celor două atitudini fundamentale ale omului în societate și descrierea lor adânc realistă face din *Viața în citadelă* un document critic de o înaltă ținută ideologică.

ANSAMBLUL DE DANSURI POPULARE GEORGIENE

Din Georgia îndepărtată ne-au venit soli al unei vechi civilizații, în care dansul și-a păstrat rosturile sociale și e practicat îndeobște.

Ansamblul de dansuri populare al R.S.S. Georgia a dat la București câteva reprezentanții caracterizate prin noutatea, spontaneitatea și perfecțiunea lor. Spectatorul a fost surprins de ivirea pe scenă a nobilelor doamne, drapate în lungi tunice asemănătoare cu ale statuilor grecești din epoca primitivă, dar păstrând în înfățișarea lor semne autentice ale Orientului. Această îmbinare de elemente orientale și occidentale constituie unul din farmecele popoului georgian, care s'a menținut de-a lungul secolelor în regiunea Caucazului.

Dansul elementului feminin al ansamblului consistă din mișcări încete și mai mult din atitudini, în care jocul mâinilor lungi și de un desen perfect, are un rol precumpănit.

În contrast cu acest joc static, stă dansul bărbaților, care alcătuiește elementul dinamic al ansamblului.

Intrările vijelioase ale dansatorilor, jocurile violente cu săbiile, mimarea unor lupte nimicoare cu arme albe, constituie tot atâtea momente artistice culminante.

Elementele populare ale dansurilor sunt aparente la tot pasul: ele conferă acestor producții o reală valoare documentară.

Concepute pentru popor, dansurile ansamblului R.S.S. Georgia îmbină arta cea mai subtilă cu un realism robust. Reprezentațiile date dovedesc odată mai mult

că folklorul constituie un prețios izvor de inspirație, atunci când oameni pricepuți știu să extragă dintr'însul elementul caracteristic și de artă.

AL. ROSETTI

GUVERNUL LA TEATRU

Dela 13 Noemvrie 1884 până la 2 Octombrie 1939, adică în decurs de 55 de ani, *Scrisoarea Pierdută* se reprezentase de 200 de ori. De atunci și până în toamna aceasta, ritmul reprezentărilor nu s'a schimbat fundamental. Acum, pentru ca să poți obține un bilet la această comedie devenită clasică, trebuie să faci coadă ore întregi, putând obține astfel loc abia pentru săptămâna următoare. Abia astăzi, strălucirea mereu statornică a acestei capodopere, cu întretăierile subtilităților ei, pălăind ca fațetele unui diamant, își capătă deplinătatea semnificațiilor sale. Sida o urmărește fascinată. La reprezentația, specială, dată ca o premie, privesc în obscuritatea tăiată de fâșii de lumină, a sălii înșesate, o lume care așteaptă replicile celebre cu o atenție sporită, cu surâsul anticipat.

Membrii guvernului, veniți aproape toți, își comunică manifest unii altora plăcerea câte unui moment semnificativ, aplaudă călduros, amuzați, odată cu sala, « potrivelele » savuroase ale textului, subliniat de o echipă de interpreți, care întrunește cele mai mari nume ale teatrului nostru contemporan de comedie.

De altfel, anul acesta, în frunte cu Președintele și Primul vice-președinte al Consiliului, membrii guvernului găsesc timp să vie punctuali la toate premierele, aproape bisăptămânale, pe care Teatrul Național le dă pe rând, în cele patru săli ale sale.

Pe vremuri, oamenii politici se lăudau că ei nu merg la teatru. Despre un faimos istoric președinte de consiliu se spunea că nu fusese văzut, într'o viață de om, decât o singură dată la Teatrul Național, venit și atunci fiindcă nu putuse să scape de

stăruința unui actor popular, pe care nu avea cum să-l refuze, — căci Iancu Brezeanu își putea îngădui multe.

De altfel, același istoric personaj să lăuda, cu o seninătate pe care am comentat-o în acci ani, că «el nu citește nici o gazetă». Niciodată n'am priceput de ce poate fi cineva mândru că nu citește gazetele. Mi se părea că această laudă, indiscretă în vanitatea ei naivă, explica multe.

Explică *de ce* Caragiale este mereu pe firmamentul vieții românești, iar omul nostru — acolo unde este.

CAMIL PETRESCU